

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО SERBIAN POLITICAL THOUGHT

ISSN 1450-5460

UDK 32

Година XXIII vol. 52

Број 2/2016.

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

Издавач: Институт за политичке студије
Адреса: Светозара Марковића 36, Београд
Телефон: 3039-380, 3349-204
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
E-mail: redakcija@spmbeograd.rs
www.ipsbgd.edu.rs
www.spmbeograd.rs

ISSN 1450-5460 UDK 32 Број 2/2016. XXIII vol. 52

Главни и одговорни уредник

Живојин Ђурић

Заменик главног и одговорног уредника и уредник енглеског издања

Ђорђе Стојановић

Извршни уредници

Дејана Вукасовић (за енглеско издање)

Миша Стојадиновић

Редакција часописа

Милан Јовановић, Дејан Ђурђевић, Милош Кнежевић, Живојин Ђурић,

Дејана Вукасовић, Јасна Милошевић Ђорђевић, Ђуро Бодрожић,

Ђорђе Стојановић, Миша Стојадиновић

Секретари часописа

Драган Траиловић,

Слађана Младеновић, Младен Лишанин

Савет часописа

Зоран Аврамовић, Сретен Сокић, Милован Митровић, Радослав Гађиновић,

Миломир Степић, Драган Симеуновић, Милан Брдар, Зоран Стојиљковић,

Драгана Митровић, Љубиша Деспотовић

Чланови савета из иностранства

Mamoru Sadakata, Simon James Critchley, Anastasia Mitrofanova,

Виталиј Шаров, Iver B. Neumann, Goran Kovacic

Пословни секретар

Смиљана Пауновић

E-mail: smiljana.paunovic@ipsbgd.edu.rs

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРОМЕСЕЧНО

Радови СПМ/SPT налазе се и доступни су
у електронској бази научних часописа С.Е.Е.О.Л.
(Central and Eastern European Online Library)

Прелом и штампа - Планета принт, Београд

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

С Р П С К А П О Л И Т И Ч К А М И С А О

САДРЖАЈ

Уводник..... 7-8

Тема броја:

ПОЛИТИЧКА ТЕОРИЈА И ФИЛОЗОФИЈА ПОЛИТИКЕ

Петар-Емил Митев

ИНТЕЛЕКТУАЛНИ НЕДОСТАЦИ И КРИЗА СВЕТА
КАПИТАЛИСТИЧКОГ СИСТЕМА 11-25

Богдана Кољевић

ЕТИКА СЛОБОДЕ VS. ЕТИКА ЛИБЕРАЛИСТИЧКОГ
ПРАГМАТИЗМА 27-42

Милорад Л. Ђурић

ГЛОБАЛНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ И СВЕТСКО ДРУШТВО:
ПРОБЛЕМ ЛЕГИТИМАЦИЈСКОГ ДЕФИЦИТА 43-59

Зоран Б. Кинђић

КАНТОВА ИДЕЈА ВЕЧНОГ МИРА 61-92

Станислав С. Стојановић, Ксенија Ђурић-Атанасиевски

ДЕФИЦИТИ И ОГРАНИЧЕЊА
ГЛОБАЛНОГ УПРАВЉАЊА 93-111

ПОЛИТИКА, ПРАВО И ЕКОНОМИЈА

Тијана Шурлан, Драган Млађан

ВАНРЕДНЕ СИТУАЦИЈЕ У МЕЂУНАРОДНОМ
ПРАВУ – НОВА ОБЛАСТ МЕЂУНАРОДНОГ
ЈАВНОГ ПРАВА..... 113-129

Бојан М. Милисављевић

ОДГОВОРНОСТ МЕЂУНАРОДНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА
СА ОСВРТОМ НА ЗАХТЕВЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ 131-145

Горан Н. Бошковић, Сретен М. Југовић

ПРАВНО-ПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ ОДУЗИМАЊА
ИМОВИНЕ СТЕЧЕНЕ КРИМИНАЛОМ
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ 147-166

Марко Новаковић, Стеван Рапаић

УТИЦАЈ ЗАКОНА О УЛАГАЊИМА НА ПРИЛИВ
СТРАНИХ ДИРЕКТНИХ ИНВЕСТИЦИЈА У СРБИЈУ 167-188

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Нада М. Радушки

МЕЂУНАРОДНИ АСПЕКТИ РЕГУЛИСАЊА
ПОЛОЖАЈА И ПРАВА НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА 189-204

Милосав Милосављевић

ПРОПАСТ СЕЛА КРОЗ ПРИЗМУ
ДРУШТВЕНИХ ДЕВИЈАЦИЈА 205-229

Обрад М. Стевановић

СИСТЕМСКА СВОЈСТВА ТЕРОРИЗМА КАО
ПОЛИТИЧКИ МОТИВИСАНОГ НАСИЉА 231-246

Срђан Ж. Словић, Весна С. Зарковић

ДРУШТВО НАРОДА – ОРГАНИЗАЦИЈА
ПРОИСТЕКЛА ИЗ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА И
ВОДОДЕЛНИЦА НОВЕ ЕРЕ ДИПЛОМАТИЈЕ 247-264

Миле Ракић, Хатиџа Бериша

ОДНОС РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ, СЈЕДИЊЕНИХ
АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА И НАТО ПРЕМА
ВОЈНОЈ НЕУТРАЛНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ 265-280

ОСВРТ

Иван Матић

МАКИЈАВЕЛИЈЕВСКА ДЕМОКРАТИЈА 281-289

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

CONTENTS

Introductory word 7-8

This Issue's Theme

POLITICAL THEORY AND POLITICAL PHILOSOPHY

Petar-Emil Mitev

INTELLECTUAL SHORTAGE AND THE CRISIS OF THE
CAPITALIST WORLD-SYSTEM..... 11-25

Bogdana Koljevic

ETHICS OF FREEDOM VS. ETHICS
OF LIBERAL PRAGMATISM..... 27-42

Milorad L. Djuric

GLOBAL COMMUNICATIONS AND WORLD SOCIETY:
THE PROBLEM OF LEGITIMATION DEFICIT..... 43-59

Zoran Kindjic

KANT'S IDEA OF PERPETUAL PEACE..... 61-92

Stanislav Stojanovic, Ksenija Djuric-Atanasievski

THE DEFICITS AND LIMITATIONS OF
GLOBAL GOVERNANCE..... 93-111

POLITICS, LAW AND ECONOMY

Tijana Surlan, Dragan Mladjan

INTERNATIONAL LAW ON EMERGENCY
SITUATIONS – NEW PART OF THE INTERNATIONAL
PUBLIC LAW 113-129

Bojan M. Milisavljevic

RESPONSIBILITY OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS
WITH REGARD TO THE REQUIREMENTS OF THE
REPUBLIC OF SERBIA..... 131-145

Goran N. Boskovic, Sreten M. Jugovic

LEGAL AND POLITICAL ASPECTS OF CONFISCATION OF
CRIMINAL ASSETS IN THE REPUBLIC OF SERBIA..... 147-166

Marko Nikolic, Stevan Rapaic
IMPACT OF LAW ON INVESTMENTS ON INFLOW
OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN SERBIA..... 167-188

ESSAYS AND STUDIES

Nada M. Raduski
INTERNATIONAL ASPECTS OF REGULATING
THE POSITION AND RIGHTS
OF NATIONAL MINORITIES..... 189-204

Milosav Milosavljevic
DESTRUCTION OF VILAGE FROM SOCIAL
DEVIANCE PERSPECTIVE 205-229

Obrad M. Stevanovic
SYSTEM CHARACTERSITISCS OF
TERRORISM AS POLITICALLY
MOTIVATED VIOLENCE..... 231-246

Srdjan Slovic, Vesna Zarkovic
LEAGUE OF NATIONS – THE ORGANIZATION
EMERGED FROM THE FIRST WORLD WAR
AND WATERSHED OF THE NEW ERA OF DIPLOMACY 247-264

Mile Rakic, Hatidza Berisa
RELATION OF THE RUSSIAN FEDERATION,
THE UNITED STATES AND NATO TOWARDS MILITARY
NEUTRALITY OF THE REPUBLIC OF SERBIA..... 265-280

REVIEW

Ivan Matic
MACHIAVELLIAN DEMOCRACY 281-289

УВОДНИК

Поштоване колеге/нице, у овом броју часописа у фокусу су радови из области политичке теорије и филозофије политике. На самом почетку ове рубрике налази се рад Петра-Емила Митева који се критички бави проблемом двоструких стандарда у међународној политици. Аутор указује да је на практичном институционалном нивоу наступила ера дезинформација коју је неопходно превазићи коренитим типолошким променама које ће довести до преласка на један супра-идеолошки начин размишљања неоптерећен групним и приватним интересима. Сличном темом се бави и Богдана Кољевић која у свом чланку анализира концепт етике слободе као етике револуције и демократије, а наспрам супротног становишта етике либералистичког прагматизма карактеристичног за доминантни западни дискурс у другој половини XX века. Зоран Кинђић у свом раду истиче да Кантову идеју вечног мира можемо разумети једино у контексту целокупне Кантове филозофије, имајући у виду поред политичко-правних списа и његова разматрања о моралу, историји, антропологији, телеологији природе и религији. Аутор истиче да идеја вечног мира није највиша код Канта, већ да је то религијска идеја опште републике по законима врлине. Том приликом, следећи Кантову филозофију, аутор долази до закључка да је у политичком животу неопходно објединити моралност и практичну мудрост. Овде треба поменути и рад Милорада Ђурића који у оквиру глобалних комуникација и светског друштва преиспитује проблем легитимацијског дефицита.

Затим следи рубрика „Право, политика и економија“ у оквиру које се аутори баве проучавањем веома значајних питања као што су одговорност међународних организација са освртом на захтеве Републике Србије, утицај закона о улагањима на привлици страних директних инвестиција у Србији, правно-политички аспекти одузимања имовине стечене криминалом у Републици Србији и ванредне ситуације у међународном праву.

У рубрици „Огледи и студије“ аутори се баве међународним аспектима регулисања положаја и права националних мањина, друштвеним девијацијама на селу, својствима тероризма, као и о оснивању Друштва народа као прве универзалне политичке међународне организације.

Поштоване колеге/нице надамо се ће и овај број часописа разноврсношћу тема и квалитетним радовима одговорити захтевима вашег научно-истраживачког рада. Обавештавамо све заинтересоване да своје радове за следећи број могу доставити најкасније до 1. августа 2016. године.

Редакција обавештава све ауторе да се од наредног броја примењују нова упутства за ауторе која можете видети на крају часописа, као и на интернет презентацији www.spmbeograd.rs где можете преузети и шаблон по коме се уређује рад.

ТЕМА БРОЈА

ПОЛИТИЧКА ТЕОРИЈА И ФИЛОЗОФИЈА ПОЛИТИКЕ

Petar-Emil Mitev

Institute of Sociology "Иван Хаджиски", Sofia, Bulgaria

INTELLECTUAL SHORTAGE AND THE CRISIS OF THE CAPITALIST WORLD-SYSTEM*

Summary

In the ‘problematization’ that I am proposing to your attention, the concept of ‘intellectual shortage’ is to designate a thinking (measured by key evaluations and governing decisions) that is under the level and/or the capacities of the science of the contemporary era. ‘Lie’, which the unforgettable Bernard Muntian defined as the global problem No. 1 in the survival of the species of *Homo sapiens*, is, in this context, a private case of deliberate and malicious production of intellectual shortage. I will use an example. The ‘double standards’ in the international politics of nowadays contain deliberate deception but – in the mass cases – they become acceptable to the public opinion in the developed countries because they correspond to a traditional and increasingly less adequate West-centric perception of the world. To get out of the illusory situation, one must expand the limits of imagination and of understanding, i.e. overcome a certain intellectual shortage.

Key words: intellectual shortage, capitalism, democracy, globalization, public opinion, international politics

1. THE PHENOMENA OF INTELLECTUAL SHORTAGE

1914. The beginning of World War II is met with a good dose of levity, inherited from *La belle époque*, with euphoria and patriotic

---

* This text is based on a paper presented at a session of the Institute for Critical Theories of Supermodernity, entitled ‘How we can problematize supermodern capitalism’, on 9 January 2016, Sofia. Additions have been made to the text.

pathos by the main participants Germany and Austro-Hungary, France and Russia. Both coalitions expect a quick victory. In Saint Petersburg, the French ambassador takes a bet with his English colleague Buchanan that the war is to continue until Christmas. Buchanan, being a 'pessimist', surmises that it could linger until the Easter of 1915. In Germany, the following opinion is widespread: 'Within the next two months, we will do away with France, then turn to the East, do away with the troops of the Tsar, and in three to four months at the most we will give Europe a stable peace'.¹⁾ Four years later, the European atmosphere is dense with dark despondency. One may ask: could nobody have foreseen what was going to happen?!

Almost three decades before the shots in Sarajevo, a book appeared in whose introduction we read the following:

'[T]he only war left for Prussia-Germany to wage will be a world war, a world war, moreover of an extent the violence hitherto unimagined. Eight to ten million soldiers will be at each other's throats [...]. The depredations of the Thirty Years' War compressed into three to four years and extended over the entire continent; famine, disease, the universal lapse into barbarism, both of the armies and the people, [...] collapse of the old states and their conventional political wisdom to the point where crowns will roll into the gutters by the dozen, and no one will be around to pick them up; the absolute impossibility of foreseeing how it will all end and who will emerge as victor from the battle. Only one consequence is absolutely certain: universal exhaustion and the creation of the conditions for the ultimate victory of the working class.'²⁾

The author's name is Friedrich Engels. It is worth to note a key particularity: his vision is simultaneously military, political, social, and economical. It can be said that this is a *sociological* vision, as far as sociology is the science of society as a whole. The vision of the headquarters and of politicians in the countries at war is abstract in the dialectical sense.

1919. The war ends. Marshal Foch, hearing of the signing of the Treaty of Versailles, says: 'This is not a peace treaty. It is a 20 years'

---

1) Such are the plans of the German headquarters. Speaks Ottokar Czernin, the last Foreign Minister of Austro-Hungary: 'The German military plan was to overrun France and then make a furious onslaught on Russia.' (Czernin 1919: 15) German social democrats were convinced of the realism of these plans, as is seen from their official opinion quoted here (as quoted in Trotsky 1991).

2) Engels 1962 [1990, p. 451]. The introduction is from 1887.

truce.' This prognosis comes out as amazingly true as the vision of Engels. Exactly 20 years later, in 1939, the next war began.

Here is Winston Churchill's comment on the treaty of Versailles: 'The economic clauses of the treaty were malignant and silly to an extent that made them obviously futile.' (Churchill 1948: 6).

1939. The eve of the new war. A key date, although little pointed at, is 19 May 1939 when the British Parliament considers Russia's proposal for an agreement that would be restraining to Germany. Three MPs support it: Lloyd George, Anthony Eden and Winston Churchill.

'I have been quite unable to understand what is the objection to making the agreement with Russia which the Prime Minister professes himself desirous of doing [...]. Undoubtedly, the proposals put forward by the Russian Government contemplate a Triple Alliance between England, France and Russia [...].' (Churchill 1948: 355)

Eventually such an alliance did take place but it was forced by the circumstances at the price of enormous human victims and suffering. The basis of rejecting it in 1939 was to ignore a circumstance that should have been obvious: national socialism grows out of revanchism and it cannot but look west. But fundamentally, the manifested tactical intellectual shortage goes considerably deeper. I will make a step back in time.

1917. A victorious socialist revolution in Russia begins. In 1987, on the occasion of the 70th anniversary of the Russian revolution, such leading British newspapers like the Times and the Guardian published copies of their front pages of November 1917. We can appreciate the splendid English sense of self-irony: the distance of time has revealed to a grotesque the wrongly attributed insignificance and the evaluations given at that time to an event of world-historical import.

The sequel, however, is even more instructive and not funny at all. In the 1912s and the 1930s there was not a single conception, liberal or conservative, explaining what had happened. There were harsh criticisms, categorical nonacceptance, rejection of communism, but we only find serious explanatory schemes in two authors – Karl Kautsky (Kautsky 1923; Kautsky 1929) and Leon Trotsky (Trotsky 1936). They are both, in one sense or another, insiders of the workers' movement.

For outsiders, the Russian revolution comes out to be a book sealed by seven seals. In the 1920s-1930s, there is no attempt in liberal literature to see the newly arisen historic phenomenon both in the

middle run and in the long run historically. The emphasis is put on such factors as ‘German money’, ‘Bolshevik conspiracy’, ‘the personal qualities of Lenin and Trotsky’. If there is any philosophy, it amounts to saying that in fact Bolshevism and communism are transitory phenomena, some kind of deviation. In a sense this is also valid for the other great afterwar political phenomenon.

1922. The first Fascist government in Italy. And **1933** – the beginning of the national socialist revolution in Germany. Fascism is the second deviation after Bolshevism, it is characterized by a fierce anticommunist rhetoric and there is nothing more ‘natural’ but also more elementary than seeking for a causal link between the two phenomena. Even the most perspicacious of European politicians, Churchill, holds to this opinion that has become a trite pseudo-truth: ‘Fascism was the shadow or ugly child of communism’. (Churchill 1948: 13) At least one question arises: whose child is communism itself?

1945-1989. After World War II, finally a theoretical scheme was developed that explains both communism and fascism: the theory of totalitarianism. Its first test was the events after Stalin’s death. Hannah Arendt understood that the theory whose co-author she was ceases to work for the explanation of the events in the USSR and restricted its validity up to 1953. Of course, the question arises what other theory can encompass also the latest events. But the theory of totalitarianism was not abandoned but just edited, and it received an almost official status in the West. In the meantime in the mid-1980s in the USSR a process of *perestroika* began which obviously cannot be inscribed in within the borders of this theory. It is a theoretical nonsense to maintain that *glasnost* can be an official slogan and a real practice in a totalitarian state.

The intellectual shortage contained in the theory of totalitarianism has lead to the events of 1989 being a surprise to the West. Seymour Lipset – the only American scientist who was a president both of the American Sociological Association and of the American Political Science Association – summed it up as follows:

‘The main question that social scientists have to deal regarding the collapse of communism in the Soviet Union is: why they and, it must be admitted, nonacademical experts like the intelligence services of the great Western powers, did not anticipate not only that this would happen but even that it could happen.’ (Lipset 1994).

No answer was sought to this 'main question', rather, the question itself was brushed aside. Instead of admitting that the theory of totalitarianism, which puts fascism and communism under a common denominator, came out to be untenable, what began was its glorifying and turning it into an almost official doctrine in the former socialist countries. It came out that theoretical failure is no obstacle to political and informational triumph. And there is another extremely important circumstance that is related to this fact.

After 1989-1991. The transformation of the Eastern Bloc by and after the fall of 'the Wall' was unambiguously described as a military victory of the USA (the West, NATO) in the Cold War. The point of view of such a leading figure of that process as M. Gorbachev was entirely ignored, namely, the new thinking of Russia and the whole world. Misunderstanding Soviet Russia (in the liberalism-socialism stand-off) went to misunderstanding post-Soviet Russia (in imposing the new civilization matrix – the 'conflict of civilizations').

The West entered the new 21st century burdened by a series of intellectual shortages that prevent it to conceptualize adequately the new phenomena, and set in motion delayed reactions, and most often ones of force.

2001. We can date 'supermodernity' as of 2001. One often cites 1989 as a border year. Of course, the fall of the Wall is a key event but in a sense it is not a single act but a series of events: the dissolution of the Warsaw pact, the unification of Germany, the collapse and split-up of the USSR, the gentle divorce in Czechoslovakia, the bloody war in Yugoslavia, the NATO bombings... The 1990s are a period of transformation of real socialism that ended up with the secession of Milošević in 2000.

The destruction of the World Trade Center is a division point that elucidates a change in the structural factors and the proceeding of globalization. In the North-South stand-off, political Islam becomes a banner of resistance against globalization. The culmination point is the emergence of the Islamic State.

In the 1920s and 1930s communism and fascism emerged as a result of WW I. In the 21st century, Al Qaeda and Islamic State emerged after the end of the Cold War as a result of a crisis provoked by the progress of globalization. In both cases the new phenomena remained misunderstood.

In the case of the Islamic State there seem to be specific structural obstacles. It is a state because it collects taxes, it has

introduced a legal order – the Sharia, it has governing structures and a battleworthy army, an information service and an official ideological periodical, it even mints coins. And in the same time it is not a state in the traditional sense. Note the golden coin released into circulation: on one of its sides, there is the map of the whole world. Of course, we may remember the Comintern, but in this case the hubris has a different basis. To become a communist, you must walk a path in which you assimilate communist ideas. It is different with the Islamic State. It appeals to all Muslims – these are its potential subjects and they are all over the world.³⁾ And they already *are* Muslims. And here is the most subtle question: the problem lies in the attitude towards religion. To overstep the line, you need just one thing: embracing Islam as a way of life, taking it as a whole, by the letter.

The opinion is widespread, almost universal, that the main difference is between the theological content of Islam and Christianity. The antithesis is more precise: the most important lies in the attitude of Muslims and Christians towards theological content. The difference is between *reduced* Christianity and *authentic* Islam. The conflict is not civilizational but globalizational.

To seek for the root of the problem in Islam as it stands is a dangerous fallacy.

I will offer you a short text: ‘Every man who prays or prophesies with his head covered dishonours his head, and every woman who prays or prophesies with her head uncovered dishonours her head, since it is the same as if her head were shaven. [...] For man did not come from woman but woman came from man; and man was not made for woman but woman was made for man. That is why the woman must have on her head a symbol of her man’s power over her: because of the angels.’ Where is this? The Holy Quran? No! This is the Holy Bible, Saint Paul’s First Epistle to Corinthians.⁴⁾

---

3) According to expert estimates, at least 10-15% of the Muslims in the world are open to the ideas of radical Islam.

4) Other texts can also be quoted: ‘Think not that I am come to send peace on earth: I came not to send peace, but a sword.’ Imagine how often these words would have been quoted if they belonged to Mohamed. But they belong to Jesus Christ (Matthew 10:34). He also has: ‘Whoever is not with me is against me’ (Matthew 12:30). Of course Christianity is not only that, but Islam too is not an elementary religion. We should never forget: ‘For four or five centuries, Islam was the most brilliant civilization in the Old World’ (Braudel 1995: 73). In the Holy Quran we can read: ‘Allah wrongs not even the weight of a speck of dust, but if there is any good done, He doubles it and gives from Himself a great reward.’ (Surah An-Nisa, 40). Those who depict Allah with a Kalashnikov as a radical Islamist become accomplices of the terrorists.

The question is that with the passing of time, Christianity has irreversibly filtered the injunctions of its initial doctrines. A similar tendency is also present in Islam but it is far more incomplete. In this sense, belief in Islam falls into a different social time, and Salafism – the powerful doctrinal movement whose most eminent theoretician is Syed Qutb – is a requirement of reversibility, of return to the fundamentals of the faith (Qutb: 1981). I would say, a requirement of an authentically active, rather than opportunistically formal, attitude to the Faith.

In the slogan ‘Je suis Charlie’, categorical liberal self-assertion is entwined with a striking intellectual short-sightedness. This is the inability to comprehend that the freedom of speech in a social time is not the right to degrade the faith of millions of people who live in a different social time, and that brutal cartoons do not induce these millions of people to become contemporary, they push them back to be capsulated in the Middle Ages instead. The best service one can do to the extremists is to strengthen their link with the primordial faith of the millions of Muslims.

You cannot overcome radical Islam if you do not turn central attention to the idea. In different versions, this is repeated in diverse ways by Western experts and politicians, Cameron being the latest. Nevertheless, we see no progress. There is a general condition: a dialog is needed with the Islamic world but not from the positions of Euro-centrism and West-centrism.

West-centrism is becoming a specific form of intellectual shortage in the global world. Unfortunately, the attitude towards Islam is not the only example.

2014. The Ukrainian crisis. I will quote again a statement that is a point of vantage:

‘The Ukraine crisis is turning into a tragedy because it is confusing the long-range interests of global order with the immediate need of restoring Ukrainian identity.’ To develop the Ukrainian conflict, in the author’s perspective, it is absolutely necessary to see this conflict in the global and historical context. (Kissinger 2015)

The author is Henry Kissinger, former US Secretary of State and Nobel Peace Prize laureate. I will only add that according to the famous diplomat, the long-term interests of global order require the integration of Russia rather than its destruction.

There are different ‘floors’ of social interests. They can be own (regional, national, class) short-term, own strategic – middle-term or

long-term, they can be global, of the humankind or of the ‘world order’. The requirement is increasingly more important for them to synchronize, and their conflict is increasingly more dangerous, granted their leading role at the lower tier. It hardly needs stressing that confusing is a manifestation of self-interested short-sightedness.

2015. The migration crisis in the European Union. The wave of refugees that hit Europe shattered the foundations of the EU so deeply that even in the traditionally pro-Europe Bulgaria, according to GALLUP’s last poll, Euroskeptics are virtually equal with Eurooptimists: one-third of Bulgarians believe that the EU can collapse, one-third believe the opposite and one-third expressed no opinion. The migration blow seemed surprising, just like, indeed, most events that I just traced, starting from WWI. It wasn’t until May 2016 that the state leaders of G-7 defined migration as a global problem. However, one could hear exact prognoses decades earlier. In the mid-1990s Immanuel Wallerstein warned about the possible end of the simultaneous development of two disproportions – the demographic and the social – in the North-South relations.

‘This would imply that by 2025 or so, in North America, Western Europe and (even) Japan, the population socially defined as being of ‘Southern’ origin may well range from twenty-five to fifty percent, and much higher in certain subregions and within large urban centers.’ And after stating that there will be a correlation between occupying the lowest paid jobs and the absence of political and social rights, he continues: ‘It was this kind of situation Great Britain and France in the first half of the nineteenth century’ as described in classical Marxism. Finally he throws out an ironic question: “‘The second time as farce”?’ (Wallerstein 2001: 358)

2. BASIS AND ESSENCE OF INTELLECTUAL SHORTAGE

Gnoseologically, intellectual shortage is due primarily to ignoring the *sociological wholeness* of the time-space continuum. The failure in Afghanistan is, cognitively, a disregard of the ‘sociological Afghanistan’. The Iraq adventure is not only the fruit of lie but also of an abstract vision focusing on the figure of Saddam Hussein and a certain facet of his regime, ignoring ‘the sociological Iraq’. Similarly, the Ukrainian Euromaidan began by absurdly neglecting ‘the sociological Ukraine’. And it is not Putin’s ‘impredictability’ but,

rather, sociological realities are what underlied the ensuing events in Donbass after the overthrow in February 2014. Migration is not just an aspect of the crisis in the Middle East and Northern Africa but an element of the sociological wholeness of the global world.

The other side of abstraction is social time. I mean both the structural time of *longue durée* processes and cyclic time with middle-run perspective.

Intellectual shortage is a characteristic of the public atmosphere and of governing decisions, not meaning an absence of personal insights but, on the contrary, highlighted by them. It is manifested in a methodological inability to explain new grand events.

Intellectual shortage is a component of *ideology* understood as 'false consciousness'. According to 'the Thinker of the millennium', the dominating thoughts in an epoch are those of the dominating class (Marx 2013). Intellectual shortage safeguards that domination. Cognitive flawlessness, adequacy, completeness involve relativity, conditionality, dynamics, taking into account historical processes and limits. These aspects become undesirable since they put 'dominating thoughts' under doubt. Hence the shortage.

3. RISKS AND CHANCES

After WWII Georg Lukacs, one of the greatest 20th c. philosophers, publishes a sharply critical book entitled *Die Zerschörung der Vernunft (The Destruction of Reason)*. This summary phrase has retained its force and expanded its importance in the 21st century.

In our everyday life we witness a rehabilitation of superstition and of everything that not only the Enlightenment but also the Christian religion called superstition: an invasion of mages, fortune-tellers, clairvoyants, numerologists, astrologists, psychics, commercial offers of white and black magic, information of diverse zodiacal systems have become an ordinary consumer good. There are organizations of Satan worshippers. Some observers speak of an antiscientific revolution.

Bernard Muntian saw the problem also in greater depth. The computer assists thinking but also replaces it. There was an analogous ambivalence with the coming of writing, acutely contested by Socrates. Today, thanks to the new contrivance, heuristics is replaced by copy-pasting.

At the highest theoretical level, postmodernism legitimates the multiplicity of truths, thereby opening wide the door and legitimating half-truths and pseudo-truths.

At the practical institutional level, the 'information era' comes out to be also an era of disinformation. On the basis of admitted lies, decisions were taken that cost the lives of hundreds of thousands. In the information system of global society, despite the officially declared pluralism, a one-sided perspective is systematically being imposed.

At the level of scientific politics: investment in fundamental sciences, especially social science, is increasingly more restricted, although increasingly more necessary.

To sum up, and most importantly: the distance between the challenges to humanity in the 21st century and the level of their conceptualization and resolving is rapidly widening. Global problems are well known: ecology, resources, demography, the social problem (the North-South polarization). It seems to be less known that there governing and intellectual prerequisites to meet the challenge. Let us remember the historian who turned the nowadays widely used word 'challenge' into a scientific category. According to Arnold Toynbee, every comes, in the course of its development, upon a challenge that the elite must meet; if it does so adequately, the civilization progresses; if not, it dies...

The specific is that today, the world civilization is at stake.

Globalization, which rapidly occurs in the world today, means expanding and thickening the system of social links. The scale of the horizontal entails the need of strengthening the vertical. Dissonance engenders chaos.

Two types of ways are possible: repressive and democratic.⁵⁾ The first means a strong world leader imposing its will. The second is achieving consensus first among the leading countries.

Both processes are going on. There is the openly declared claim of the USA to be the single world leader. There also are the formation of G-20 and international venues like the Climate Change Conference in Paris. The alternative is announced between a *one-pole world* and a *many-pole world*.

The USA National Security Strategy (as of February 2015)⁶⁾ proclaims the American global leadership motivated by American exceptionalism. It is planned, e.g., that the USA can take decisions of imposing sanctions or military action against other country even without the sanction of international organizations and even without the support of their own allies. Remember Kant's categorical imperative.

---

5) As established as early as in the 1990s by Immanuel Wallerstein.

6) USA National Security Strategy 2015.

American or any other exceptionalism cannot be the basis of an international legal order. The very proclamation of such a doctrine – with a presidential introduction! – destroys the international legal order, replacing it by the right of force.⁷⁾ And this makes intellectual shortage deepen in two directions.

The one is internal politics. No other but George Friedman, an apologist of American leadership, wrote: ‘I am addressing my greatest concern, which is that the power of the United States in the world will undermine the republic.’⁸⁾

The foreign policy aspect is even more worrying.⁹⁾ The US doctrine plans to talk with China from the position of power and pushing Russia down. There also are apocalyptic scenarios. The Pentagon developed the conception of Prompt Global Strike, also quoted as pre-emptive surprise strike, and its applicability is discussed not only to North Korea but also to Russia. Supermodernity has its superblitzkrieg: a 60-minute war... We can remember that WWI began with the illusion that the war would be over by Christmas. And in WWII German soldiers had no winter outfits because the Blitz was supposed to end before the cold weather... With high precision non-nuclear arms, one hits the adversary’s strategic forces and paralyzes his communication; 60 minutes later one offers him unconditional capitulation, and if he refuses, ‘calling to reason’ (i.e. destruction of adversary population) begins with nuclear weapons. One detail is being overlooked: a single nuclear missile falling on the Yellowstone supervolcano would probably be enough to leave USA *and* the world civilization in ruins, the country firing the missile included...

The No.1 global problem is world peace.¹⁰⁾

---

7) ‘We will lead with all the instruments of U.S. power.’

8) Friedman 2011. And further: ‘I argue that the United States has become an empire not because it intended to, but because history has worked out that way. The issue of whether the United States should be an empire is meaningless. It is an empire.’ Henceforth we can remember the lessons of the history of Rome, the anti-utopia of the socialist Jack London *The Iron Heel* and the worries of the liberal Francis Fukuyama about *Our Posthuman Future*.

9) Kissinger’s warning in the interview: *‘Heilbrunn*: But we have witnessed a return, at least in Washington, DC, of neoconservatives and liberal hawks who are determined to break the back of the Russian government. *Kissinger*: Until they face the consequences. The trouble with America’s wars since the end of the Second World War has been the failure to relate strategy to what is possible domestically. The five wars we’ve fought since the end of World War II were all started with great enthusiasm. But the hawks did not prevail at the end’ (Kissinger 2014). Of course, this evaluation presupposes that no great war is going to happen.

10) The renowned German journalist Peter Scholl-Latour wrote that in the eve of 2014, ‘military confrontation on European territory looked impossible. Everyone was persuading everyone else that they have learned from the horrible lessons of the First World War. Today these illu-

In the 1990s, the transition from culture of violence to culture of peace was high on the agenda. Today, one debates a second Cold War.

Intellectual shortage is getting close to the red line beyond which madness begins.

George Friedman wrote in his political bestseller *The Next Decade. A Forecast for the 21st Century*:

‘But the United States is a young culture and as such it is clumsy, direct, at times brutal, and frequently torn by deep internal dissension—its dissidents being united only in the certainty that their values are best. The United States is all of these things, but as with Europe in the sixteenth century, the United States will, for all of its apparent bumbling, be remarkably effective.’ (Friedman 2009:30).

Friedman has splendidly described American hubris.¹¹⁾ He has only missed one detail: the five-centuries difference that separates the 21st from the 16th century. ‘Clumsiness’, ‘directness’, ‘brutality’, ‘bumbling’ and arrogance cannot provide long-term efficiency in our century. And this can be seen in political practice.

The USA are the country with the greatest economic, political and military potential in the contemporary world. And in the whole of history. Hence the greatest responsibility. And the possibility of global political initiative that would stop the growth of entropy in international relations and stabilize world peace.¹²⁾

In the last decade of the 20th century, the Cold War ended because Russia managed to overcome its own Stalinism. In the 21st century the chance to prevent a new and more dangerous Cold War depends most on whether or not the USA will be able to overcome their own *hubris*.

The strategy of the one-pole world legitimates the presumption that the historical limit of capitalism coincides with American hegemony. Historical processes tell us that this is not entirely the case.

---

sions are destroyed and we face a series of world conflicts that are shameless and disgraceful testimonies on the rulers. The old wounds that we deemed healed are open again.’ Scholl-Latour 2015: 7.)

- 11) ‘Hubris (Greek ὑβρις) means arrogance and conceit, lack of connection to reality, overstating one’s own position and insulting the gods which leads to consequent punishment and defeat’ (<https://bg.wikipedia.org/wiki/Хюбрис>).
- 12) The main idea in Zbigniew Brzezinski’s latest work *Strategic Vision. Toward a Global Realignment* (Brzezinski 2016) is that, in the forthcoming ‘global realignment’, the USA must initiate itself the formation of the new balance of power in taking into account first of all the relations in the triangle USA-Russia-China: As its era of global dominance ends, the United States needs to take the lead in realigning the global power architecture’.

A new, Eastern Asian, centre of world economic activity is being formed. Historically, moving the economic centre was accompanied by destructive military conflict.¹³⁾ Thus, beginning by a direct clash in the 18th century, New Amsterdam became New York.

Today it is the turn of ‘wars through intermediaries’.

‘Hybrid war’ is the confrontation of two or more sides in using a set of intermediaries: information media, paramilitary formations, someone else’s military forces, many-moves, diplomatically mediated, political combinations.

The so-called information war deserves special attention. It is the realization of the advantage of the USA and the West as a whole, but mostly of the USA. The responsibilities of ‘global players’ like Russia and China loses its real dimensions when using double standards. The same applies, *mutatis mutandis*, to such regional levels as the Middle East.

We can talk of a specific ‘informational imperialism’. In the historical context, this is a new phase after political imperialism (known as colonialism) and economic imperialism (known as neocolonialism). Information war is a protective measure for the safeguarding of intellectual shortage.

For the species of Homo Sapiens to survive, more is needed than compensating for one or another intellectual shortage. A typological change is necessary: a transition to supra-ideological thinking, to a thinking not conditioned by group and private interests – class interests, racial, national, regional, religious, ethnic... The riddle of history comes out to be the contradiction between universalism and particularism.

It is not certain that the step to a new type of thinking will be taken. But it is worth working for it.

---

13) Giovanni Arrighi, co-founder of the Fernand Braudel Center at the State University of New York at Binghamton, argues that the world economy, starting by the 17th c., passes through several cycles of accumulation of capital: Dutch (17th-18th cc.), British (19th – early 20th cc.) and American (20th-early 21st cc.). Currently we are entering a new Asian system cycle of capital accumulation. (See Arrighi 2007.)

REFERENCES

- Arrighi, G. 2007. *Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century*. London: Verso.
- Braudel, F. 1995. *A History of Civilizations*. New York etc.: Penguin.
- Brzezinski, Z. 2016. Strategic Vision. Toward a Global Realignment. *The American Interest*, April 17.
- Churchill, W. 1948. *The Second World War*. Vol. 1. *The Gathering Storm*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Czernin, O. 1919. *In the World War*. New York etc.: Cassell and Company.
- Engels, F. 1962. Einleitung (zu Sigismund Borkheims Broschüre "Zur Erinnerung für die deutschen Mordspatrioten). 1806-1807". *Karl Marx/Friedrich Engels-Werke*. Berlin: Dietz Verlag. Bd. 21 [Marx and Engels. *Collected Works*. Vol. 26. London: Lawrence & Wishheart, 1990].
- Friedman, G. 2011. *The Next Decade. A Forecast for the 21st Century*. New York etc.: Doubleday.
- Kautsky, K. 1923. *The Proletarian Revolution and Its Programme* (in Bulgarian).
- Kautsky, K. 1929. *Bolshevism at a Deadlock* (in Bulgarian).
- Kissinger, H. 2015. The Interview (19 August 2015). *The National Interest* <http://nationalinterest.org/feature/the-interview-henry-kissinger-13615> (*What is USA's Interest? The National Interest* September-October 2015).
- Lipset, S. 1994. Why Didn't We Anticipate the Failure of Communism? In: J. H. Moore (ed.), *Legacies of the Collapse of Marxism*, Fairfax, Va., George Mason University Press.
- Marx, K. 2013. *Karl Marx. Man and the Future* (in Bulgarian). Ed. by Muntian, B., Mitev, P.-E., Popivanov, B. Sofia: Iztok-Zapad.
- Qutb, Syed. 1981. *Milestones*. www.holybooks.com/milestones-by-syed-qutb-shaheed/
- Scholl-Latour, P. 2015. *The Curse of the Evil Deed. The Failure of the West in the Orient* (in Bulgarian). Sofia: Dilok.
- Trotsky, L. 1936. *The Revolution Betrayed* (in Russian). <https://www.marxists.org/russkij/trotsky/.../betraye...>
- Trotsky, L. 1991. *My Life* (in Russian). Moscow: Panorama.
- USA National Security Strategy. 2015. https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf.
- Wallerstein, I. 2001. *Analysis of World Systems and the Situation in the Contemporary World* (in Russian). Saint Petersburg: Universitetskaya Kniga.

Петар-Емил Митев

ИНТЕЛЕКТУАЛНИ НЕДОСТАЦИ И КРИЗА СВЕТА КАПИТАЛИСТИЧКОГ СИСТЕМА

Резиме

Двоструки стандарди у међународној политици данашњице садрже свесно обмањивање али – у масовним случајевима – они постају прихватљиви јавном мњењу у развијеним земљама јер одговарају традиционалној и растуће неадекватној западноцентричној концепцији света. Да би се изашло из овакве привидне ситуације потребно је проширити границе маште и разумевања, тј. потребно је да се превазиђу одређени интелектуални недостаци.

Постмодернизам је на теоријском нивоу легитимисао многострукост истине, чиме су широко отворена врата полуистинама и псеудо-истинама. На практичном институционалном нивоу наступила је ера дезинформација. На основу лажи донете су многе битне одлуке које су коштале стотине хиљаде живота. На глобалном нивоу јавља се велики број проблема: еколошки, демографски, борба око ресурса, поларизација друштва на Север-Југ... Да би преживело човечанство, потребно је учинити много више од превазилажења интелектуалних недостатака. Потребна је једна коренита типолошка промена која ће довести до преласка на један тзв. супра-идеолошки начин размишљања који неће бити оптерећен групним и приватним интересима као што су – класни интереси, расни, национални, верски, религијски, етнички... Прави изазов историје огледа се у томе да је потребно бити између универзализма и партикуларизма. Још увек није извесно да ли ће и када такав корак бити учињен, али то свакако представља нешто за шта је вредно залагати се.

Кључне речи: интелектуални недостаци, капитализам, демократија, глобализација, јавно мњење, међународна политика¹⁴⁾

---

* Овај рад је примљен 07. 03. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. 06. 2016. године.

Богдана Кољевић

Институт за политичке студије, Београд

ЕТИКА СЛОБОДЕ VS. ЕТИКА ЛИБЕРАЛИСТИЧКОГ ПРАГМАТИЗМА *

Сажетак

У чланку се анализира концепт етике слободе као етике револуције и демократије наспрам супротног становишта етике либералистичког прагматизма које је карактеристично за доминантни западни дискурс друге половине XX века, а још увек је присутно и у првим деценијама XXI века. Разматрају се разлози због чега, за разлику од етике слободе, либералистичка етика – у финалној теоријској и практичној инстанци – *увек већ* упућује на капитулацију. Филозофски појам делања из слободе и одговорности субјекта опозитан је принудном деловању у име „голог живота“ једнако као што су појмови субјекта и догађаја контрастирани сфери нужности. У другом делу рада аутор се критички осврће на релацију принципијелних и пруденцијалних разлога, на основе политике ума, као и средишњу улогу народа за разумевање политичке етике *per se*.

Кључне речи: ум, слобода, голи живот, субјект, етика, либералистички прагматизам, политичко, рат, мир

1. ПОЛИТИЧКА ЕТИКА

Преиспитивање релације између ума и слободе, слободе и „голог живота“ (*nuda vita*), субјекта и догађаја, као и критичко разматрање разлике принципијелности и прагматизма води *in medias res* односа филозофије и политике. Како се етика слободе *увек већ* испоставља као етика револуције и демократије и зашто је њено супротстављање либералистичко-прагматистичкој етици

* Рад је настао у оквиру пројекта број 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

релевантно у савременој ситуацији ? Основна одлика становишта радикалног прагматизма је да се у сврху одбране тзв. „голог живота“ може изабрати политичка и правна капитулација, док етика слободе оспорава концепт нужности и упућује на појмове субјективитета, ума, могућности и догађаја.

Овај сукоб између позиције покорвања тзв. „нужности“ и позиције перманентне борбе за слободу (која истовремено упућује на релацију етичког и политичког), почетком XXI века постао је дословно *светско-историјски сукоб*, чији ће исход одредити ближу будућност практично целокупног човечанства. Неолибералистички дискурси Запада – слично постмодернистичким дискурсима – своју веродостојност, у најбољим интерпретацијама, црпили су махом из позивања на класичне либералистичке теорије. У свеопштој доминацији оваквих дискурса у последњим деценијама XX века скоро да се *нормализовала* идеја да *закон јачег увек побеђује* и оваква артикулација једна је од главних одредби неоколонијализма. Последично, у савременом свету тј. у теоријским, политичким и друштвеним праксама, све више се оставља по страни уобичајена подела на левицу и десницу. Прецизније – како истичу Харт, Негри и Стендинг – у први план излази подела између *Имperiје и свих оних који се Имperiји супротстављају* јер се *боре за властиту слободу*.¹⁾ Аутентични представници *политичког субјективитета*, савремени „борци за слободу“, било да у филозофском смислу носе назив „мноштво“ (Харт/Негри), „прекаријат“ (Стендинг), било да одговарају појму „хегемоније“ (Лаклау) или „плурализма“ (Нанси) тј. било да се препознају у савременим покретима који се све више шире Европом или да осмишљавају нове политичке праксе – почињу да прерастају у својеврсну алтернативу светском капитализму.

Свима њима заједничко је управо одлучно противљење капитулацији као идеји да се може *предати у руке непријатеља*, односно, да пред политичким и економским капитализмом треба капитулирати. Капитулација је споразум или чин којим држава током сукоба или рата (*polemos*) *пристаје на предају територије и/или становништва непријатељској држави, непријатељској војсци или паравојној формацији*. То је појам капитулације који

1) Michael Hardt & Antonio Negri, *Empire*, HUP, Cambridge, 2000. Michael Hardt M. & Antonio Negri, *Multitude*, The Penguin Press, New York, 2004. Guy Standing, *The Precariat*, Bloomsbury, USA, 2011.

eo ipso значи признавање *права силе* као врховне инстанце: реч је о пристајању да се од *субјекта* постаје *роб* тј. лице, народ или држава без статуса аутономности и без потенцијала за слободни живот. *Још радикалније: пристајање на капитулацију пристајање је на смрт политичког, смрт права и смрт субјекта.*

У том светлу, посебно је потребно скренути пажњу на чињеницу како се успоставља *теоријска, практична и хронолошка коинциденција* западних либералних дискурса о (кантовском) *вечном миру*, тј. о миру као врхунској вредности пред којом све друге вредности треба да дословно „капитулирају“ и најбруталнијег западног тзв. *хуманитарног интервенционизма*, односно, војних напада САД и њених европских савезника на Републику Српску, Србију, Ирак, Авганистан, Либију... Резултат је да у политичкој феноменологији савремености бескрајно залагање за мир у пракси означава (бескрајну) употребу силе „у име мира“ и да се, теоријски и практично, деценијама затирала ова логичка, правна и политичка противречност. Ипак, у дијалектици овог крипто-политичког кретања, треба уочити да управо *капитулација* постаје *политички могућа искључиво на основу система вредности у којем се мир признаје као највећа вредност тј. као вредност већа и примарнија од вредности слободе, правде или достојанства*. Неопходно је имати у виду и да се расправа о релацији етичког и политичког размешта у историјски и савремени политички контекст јер – било да је реч о, рецимо, Хегеловој *Sittlichkeit*, Марксовој *револуционарној пракси*, Бадјуоовој *верности према догађају* или чак о сасвим различитим дискурсима, попут теорија, примера ради, Хане Арент – увек су на делу *етичка разматрања у склопу целокупне човекове егзистенције и бескрајног преплитања мишљења и делања у историји и савремености*.

2. СЛОБОДА И „ГОЛИ ЖИВОТ“

У рефлексiji релације слободе и „голог живота“ кренимо од либералистичко-прагматистичког става да нужност има примат. Проблем који се овде појављује садржан је у томе да нормативизам врло ретко признаје нужност као главну категорију у дискурсу. Теоријски и практично, једна од највећих тензија управо је тензија између исправности (*доброг по себи*) и нужности (*сфере потреба*). У систему вредности у којем се, у различитим и леви-

чарским и десничарским традицијама, вредности слободе, правде и достојанства препознају као највеће, нужност, међутим, уопште није нужна. *Ова не-нужност нужности* стоји у најтешној вези са живљењем и промишљањем слободе – у теорији артикулисане кроз појам ума, а у пракси отеловљене кроз аутономно делање.

У појмовном ланцу и живој вези између слободе као ума и слободе као аутономног делања место „нужности“ и сфере „голог живота“ појављује се као секундарно. Прецизније, иако је у политичкој и друштвеној стварности сасвим могуће изабрати неслободу, ропство, окупацију и капитулацију – у том случају је реч о слободи као пукој произвољности које је супротно одговорности за догађај и ситуацију. Другим речима, избор који се тада врши је увек већ избор из нужности али не и из слободе. Штавише, такав избор, не само да је тек могућ него је – у смутном и крајње туробном, политичком, друштвеном и интелектуалном времену попут *краја епохе неолиберализма* – неретко такође и стваран. Ипак, то ни у ком случају не сведочи баш ништа о исправности делања којим се у име пуког опстанка укида слобода.

У најрадикалнијој интерпретацији, питање разлога за добро може се појавити као питање одлуке између (*голог*) живота и слободе. То значи следеће: у стварним светским сукобима и ратовима један човек или један народ могу бити суочени са питањем да ли ће својевољно прихватити да буду „*све-само-не-физички-мртви*“, попут агамбеновских „полумртваца“²⁾ (али обзиром да је овде реч о свесном предавању себе у руке непријатеља, „мртвији“ чак и од њих), или ће се определити да сачувају слободу и достојанство, па макар цена за то била губитак властитог голог живота.

У оправдавању логике сукоба и ратова становиште либералистичког прагматизма реферира на разноликост делања тј. на делање које је узроковано појединачним и селективним разлозима који – ни теоријски ни практично – не чувају никакву везу са добрим по себи. То су основе парадигматично либералистичке визије тзв. борбе „конкурентских разлога“ на „отвореном тржишту“. Другим речима, када се процес „побеђивања“ једних разлога над другим размешта споља у сферу спољашњости тј. у сферу „тржишне конкуренције“ – а за најбоље разлоге биће проглашени они који су изабрани од стране тренутних интереса

2) О појмовима *nuda vita* и *homines sacri* видети Giorgio Agamben, *Homo Sacer*, Stanford University Press, Stanford, 1998.

тржишта – тада се заправо уклања умна инстанца, а самим тим и улога филозофије и концепт *општег добра као добра по себи*. То је специфични етички либерализам и прагматизам као саставни део западног неолибералног дискурса. Овакво становиште увек ставља нагласак на разлоге, инсистирајући да се поступци разликују од пуких догађаја јер постоје разлози због који се нешто чини. У разлици спрам овог виђења, Бадју – чије је разумевање појма догађаја на политичкој, етичкој и онтолошкој равни најсвеобухватније у савременој филозофији – истиче да је услов догађаја „ситуација у којој је присутно макар *једно мноштво на ивици празнине*.“³⁾ Према Бадјуу, догађају битно припада не-одлучивост а етика се образује на следећем императиву: „Одлучи са становишта неодлучивог!“ Тако, рецимо, из Малармеовог исказа да је „*свака мисао бацање коцки*“ тј. из политичког и друштвеног тренутка да „бацање коцки“ никада неће искључити случајност, не треба извести закључак о бескорисности и безнадежности делања. Јер, ако је догађај непредвидљив, и ако „са *становишта ситуације, не можемо да одлучимо да ли он постоји или не, дато нам је да можемо да се кладимо*...“⁴⁾

Ово је смисао у којем се слобода, правда или достојанство појављују у светлу *верности непредвидљивости догађаја*, као вредности на које се „кладимо“, и за које се боримо – и које стварају потенцијале да, у ситуацијама које траже одговор на питање да ли пристати на голи (ропски) живот или на достојанствену смрт, буде сасвим јасно у којем правцу треба делати. Јер – заиста се може десити да се може сачувати живот само по цену издаје! Питање је какав смисао и вредност такав живот више има тј. да ли је то по било чему више живот човека или се претворио у „живот“ који, у крајњој инстанци, увек резултира сликом орвеловске или хакслијевске животињске фарме где се брине тек о пуком преживљавању.⁵⁾ Појам голог живота, штавише, упућује и на појам живих лешева Хане Арент, када у *Изворима тоталита-*

3) Alain Badiou, *Being and Event*, Continuum, New York, 2005. стр. 179.

4) Alain Badiou, *Being and Event*, стр. 197-198. Због поменуте *неодлучивости* догађаја, за Бадјуа, он постаје могућ једино ако „специјалне процедуре чувају догађајну природу његових последица...“ тј. на темељу „организоване контроле времена која се зове *верност (fidelity)*.“ Ибид. стр. 211.

5) Фаворизовање „олог живота“ над смрћу сасвим је у складу са Бадјуовим појмом доминације „материјалистичке парадигме“. Alain Badiou, *Polemics*, Verso, New York, 2006.

ризма пише да је „први суштински корак на путу ка *тоталној доминацији убити правни субјект у човеку*“, док је, у исти мах, „други одлучујући корак у припремању живих лешева убиство *моралног субјекта у човеку*.“⁶⁾ У исти мах, истиче Арент, радикалном злу својствено је да тежи да човека претвори у ствар.⁷⁾ У таквој слици више не постоји ни појам времена ни појам историје а још мање, да парафразирамо Бернштајна, идеја о томе да треба да будемо спремни да умремо за оно до чега нам је највише стало.⁸⁾

Одустајање од појма човека као *бића способног да мења свет и бића које ствара сопствену историју*,⁹⁾ у бинарној логици искључивања битно се ограничава поље деловања тј. целокупна сфера могућности.¹⁰⁾ Јер, поље могућности је, наиме, бескрајно релевантно не због онога што се већ појављује (као могуће) већ због онога што још увек није видљиво, што је присутно у својој одсутности, на начин празног простора који је отворен за човеково стварање. То је разлог због чега је сфера *(не)могућег сфера људског стваралаштва* – у доменима уметности, књижевности, филозофије, науке, политике, љубави и свакодневног живота тј. доколице (*scholae*). Одустати од немогућег значи себи дати за право да се одлучује о томе шта је могуће тј. ограничити сферу могућности логиком радикалног искључења. Тако се отвара и етичка дилема: да ли имамо право да прогласимо нешто немогућим, да искључимо оно што се можда може појавити као потенцијал, или, пре, имамо обавезу да оно што је немогуће покажемо макар као могућност? Немогуће се може дефинитивно искључити, тј. ставити ван снаге, само у *бинарној логици радикалног искључивања* (нечег или неког). Да ли је то исправно? И да ли је нужно?

Овде је реч и о разлици између појмова *разума и ума*, између рационалности која оперише унутар сфере датих могућности и која конкретне одлуке доноси бирајући од понуђеног и умног делања, које је конституисано и конституишуће као парадоксално у инстистирању на дијалектици *(не)могућег*. У случају разума,

6) Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, Haracourt, Florida, 1979. стр. 447.

7) *Ibid.* стр.451.

8) Richard Bernstein, *The Abuse of Evil*, Polity Press, Cambridge, 2005.

9) Karl Marx, „Eighteenth Brumaire of Luis Bonaparte“, *Later Political Writings*, CUP, Cambridge, 1996. стр. 31-128.

10) О логици укључивања-искључивања као и о праву на изузетност у појединачним случајевима, у Giorgio Agamben, *State of Exception*, The University of Chicago Press, Chicago, 2005.

слобода се своди на слободу избора, док у случају ума слобода подразумева и стваралаштво и одговорност. То је прави смисао у којем се политика појављује као „уметност (не)могућег“. Политика, дакле, може бити – а слично важи и за филозофију, науку и различите облике интерсубјективности – *разумска политика*, и у том случају представља делање и избор између могућности које се појављују, или може, као *политика ума*, да се тиче стваралаштва и одговорности слободе спрам прошлости и садашњости, а у простору будућности. *Време политичког*, у том смислу, проишоди из одговорности субјекта у историјском времену, из делања епохе и појединаца у њој, и кулминира у догађајима који се, по појму, увек тичу – оног што се појављује као немогуће.

3. ПРИНЦИПИЈЕЛНОСТ, БУДУЋНОСТ, ОДЛУКА, РАТ – *THEORIA* И *PRAXIS*

„Историја познаје многа мрачна раздобља у којима је јавност бивала затамњена а свет постајао толико сумњив да су људи престајали и да питају за политику како то не би угрозило њихов животни интерес... Али у таквим временима, уколико се ствари повољно развију, рађа се посебна врста човечанства...“

Men In Dark Times, Х. Арент

У контексту рата, разлози који имају принципијелно, односно нормативно оправдање, тичу се могућности, стварности и штавише нужности одбране – у смислу у којем је одбрана један од важних чинова слободе. То је место *сусрета слободе и субјективитета*, место њиховог узајамног прожимања и саприпадности, јер слобода као моћ аутономног мишљења и одлучивања претпоставља и истовремено конституише аутономни субјект који без слободног делања не постоји – баш као што је, обратно, слободу немогуће изразити а да већ нема овог поменутог „носиоца“ слободе.

Разуме се, одбрана није нужна у смислу у којем је увек могуће „изабрати“ предају и капитулацију, али је свакако нужан овај конститутиван и конституишући однос слободе и субјекта који у исти мах показује унутрашњу везу слободе и одговорности – као обавезе за сопствену слободу. Одбрана се може догађати и

у облику промене, а *револуција као кардинална промена може бити најрадикалнији облик одбране, односно, слободе субјекта и догађаја.*¹¹⁾ Слично, право на одбрану није нужно упућено на прошлост јер може се бранити потенцијалност или стварност слободе у садашњости или будућности. Или, прецизније, једини нужан однос о којем принципијелизам говори тиче се субјекта и слободе тј. слободе као одговорности за прошлост али и, не мање значајно, и за садашњост и будућност јер се темељи у појму бесконачности догађаја.

Ово је посебно релевантно за разматрање *логике стварних сукоба*. Иако, наиме, принципијелни разлози повлаче собом специфичну априорност сопственог важења то не значи да они са стварним сукобима немају додира. То би било размештање принципијелности – а онда и нормативности – искључиво у теоријску сферу, док би пруденцијални разлози били ствар практичне сфере, конкретних ситуација и тзв. емпиријских питања. Али, као што се емпиријско и појмовно, чулно и артикулисано, у стварности живота не могу никада до краја разлучити и диференцирати, слично томе – у теорији као и у пракси – увек егзистира *узајамност и унутрашња веза између принципијелног и пруденцијалног*. Ова веза огледа се управо у смислу пруденцијалности као разборитости, као *phronesis*-а који се исказује кроз умно делање у сфери практичног и политичког. Разлика између принципијелних и пруденцијалних разлога стога не почива у томе што би се први тicali онтолошке сфере а други праксе и политике у стварним сукобима. Још мање се тиче тога да су први разлози „ствар прошлости“ а други „ствар будућности“ јер оба типа разлога учествују и у једном и у другом. Разлика се тиче тога што су принципијелни разлози начелног карактера, док пруденцијални имају сложен задатак да ову начелност преведу, протумаче, интерпретирају и имплементирају у појединачној ситуацији.

Ово је, међутим, тачно под једним условом: то је да се пруденцијални разлози не разумеју као ствар радикалног прагматизма у којима би они имали да положе рачун искључиво категорији користи и успеха независно од сфере нормативног. Одговорност инвестирана у свако одлучивање – и политичко одлучивање – у различитим ситуацијама, па и у стварним сукобима, захтева спе-

---

11) Богдана Кољевић и Дијего Фузаро, *Устанак европских народа*, Филип Вишњић, Београд, 2016.

цифичан облик озбиљности који заиста укључује процене о изгледима на успех али се никада до краја не може на њих легитимно свести. Јер, одговорност, пре свега, подразумева одговорност према слободи и одговорност према прошлости, садашњости – и будућности. Са друге стране, став либералистичког прагматизма је да је морално неодговорно упуштати се у делатност која нема изгледа на успех. У том светлу, етички либералистички прагматизам суочава се са свим тешкоћама које прате сваки прагматизам *per se*. У етичком кључу, ове тешкоће рефлектују се нпр. кроз следећа питања: да ли је „морално неодговорно“ дати живот за другог или, рецимо, дати живот у борби за слободу народа или државе, чак и ако та борба нема много „изгледа на успех“ у садашњем тренутку? Ствар је, дакле, у томе да су појмови попут љубави¹²⁾, херојства, жртве, осећања моралне дужности, слободе, осећања заједништва и саприпадања, појмови за које либерални индивидуализам и атомизовано друштво појединаца *напросто нема места* тј. које је нарцисоидна идеологија, односно, „егологија“¹³⁾ западних дискурса и друштава у протекле две деценије практично искључила.

Исто тако, није јасно због чега би се пруденцијални разлози разумели искључиво у светлу радикалног прагматизма сем ако се радикални прагматизам већ унапред, *ergo*, некритички и неаргументовано, није прихватио као једино легитимно становиште у политици и пракси уопште? Када се цео „етички“ дискурс конституише кроз либерално-тржишну терминологију у имплементацији појмова *цене, инвестиције, успеха, резултата*, тада заиста – и једино тада – постаје могуће рећи да нпр. када почне рат принципијелни разлози морају да се повуку пред пруденцијалним разлозима који одређују шта је потребно за победу или када је нужно и оправдано капитулирати. Другим речима, када се рационалност изједначи са коришћу и успехом постаје заиста немогуће да се разумеју све историјске или савремене борбе које су водиле под паролата „Слобода или смрт!“

Једно од главних обележја античког хероизма састојало се управо у оправдавању живота жртвовањем. Ова нит се после из старе Грчке пренела у Модерну – због чега је, поред осталог, један од најважнијих прокламованих циљева постмодерне – и њој

12) Alain Badiou, *In Praise of Love*, The New Press, New York, 2012.

13) Emanuel Levinas, *Basic Philosophical Writings*, Indiana University Press, Indiana, 1996.

припадајућег либерализма – био да се убију *хероји*. Кроз карикатурално, политичко или етичко поништавање хероја (*heros*) као носиоца врлине, и кроз имплементацију парадигме да „хероја не сме бити!“ јер они не само да нису од „користи“, него су и „штетни“, хтело се завршити са античком митологијом, фолклором, религијом и традицијом, као и свим њеним модерним варијацијама. Јер хероји, у класичној антици, попут Херакла, Персеја или Ахила, увек су означавали појединце који – суочени лице у лице са опасношћу – показују вољу за саможртвовањем у име већег добра, тј. служе као морални узорци целокупном друштву. Штавише, *hero* етимолошки дословно означава браниоца – и то је главно обележје и за појам *hero* и за богињу Херу. У том светлу, дилема шта чинити када се капитулација појављује као услов за опстанак заправо није ни постојала. Кроз Модерну – закључно са хегеловском *борбом за признање* – ова мисао артикулисала се тако да је постало јасно да се *ропство може „изабрати“*, али и да се такав „избор“ не може појавити као ствар субјекта.

Када је реч о политици, о питању судбине целог једног народа или државе, питање гласи: ко је тај који може да одлучи да ли ће се делати из слободе тј. ко је носилац субјективитета који има и право и обавезу на доношење судбоносних одлука попут прихватања или одбацивања капитулације? Према већини, иначе различитих филозофско-политичких теорија, носилац политичког субјективитета и суверенитета је *народ* – и уз све разлике непосредне (директне) и представничке (репрезентативне) демократије – у оба случаја народ је тај чија улога је за све стратешке улоге једина незаменљива. *Јер, у истинским демократијама је заменљиво све – сем народа*. Али се може, разуме се, попут Хане Арент, указивати и на улогу и важност образовања специјалних *савета* или на сличне облике окупљања који би подразумевали сабирање интелектуалаца, тј. људи и од знања и од моралног угледа да партиципирају у доношењу драматичних, или мање драматичних, али кардиналних одлука. У сваком случају, за артикулисање пруденцијалних разлога за политичке одлуке, неопходно је умно делање, изражено кроз аргументацију за различите потенцијале у стварности. У том светлу, свакако да *артикулисање пруденцијалних разлога у себе укључује и процену и разборито предвиђање догађања, али се – уколико чува везу са*

принципијелизмом – на то не своди. Тако би једини политички прагматизам који је могуће нормативно засновати био прагматизам који – чувајући везу са умношћу и слободом као извором мишљења и делања – није само прагматизам тј. конституисан искључиво на категорији „успеха“, већ би, пре, био *специфичан самопрагматизам, као делање које је увек одговорно за слободу.*

Ако, дакле, радикални принципијелизам проговара да је његова логика „све или ништа“, ако је његова логика специфична логика нормативне нужности *sub speciae aeternitatis*, док је, са друге стране, логика радикалног прагматизма садржана у одговору да треба прихватити „било шта“ – питање је каква би била логика пруденцијално-принципијелних разлога? То би била *логика дијалектике могућег и немогућег* садржана у умном проницању у прошло, садашње и будуће, логика дијалектике која делујући континуирано отвара простор и време – *за догађај*. Јер, у дијалектици могућег и немогућег, било би артикулисано да ни истинито ни добро ни праведно – није „најбоље могуће“ од оног што се већ препознаје тј. да је овај облик рационализације и деловања увек реактиван јер пристаје да слободу редукује на слободу избора. Штавише, можемо рећи ако постоји смисао синтагме о „капитулацији унапред“, онда је он садржан у овом облику предавања (постојећим алтернативама) унапред. У том светлу – може се, дакле, „капитулирати унапред“ (може, додуше, и *post festum*) – и то радикални прагматизам у једном смислу увек већ и чини.

Политика ума ову могућност не препознаје ни као могућност, а још мање као стварност слободе – јер се тиме најнепосредније ставља у питање не мање и стварност стваралаштва тј. суштински смисао политике као уметности (не)могућег. То је смисао у којем Касторијадис артикулише да *политика, наиме, „није ни слепи след контингентних догађаја ни пука техника, јер она припада једној другачијој сфери коју можемо да зовемо сфером praxis-а.“*¹⁴⁾ Прецизније – као што се у Бадјуовој анализи Русоа истиче – политика је локално, крхко, фрагилно стварање колективне хуманости које „извире из догађаја“ и никада није ствар виталне нужности, као код Хобса. Јер, „нужност је увек аполитична, било да је реч о нужности пре (природно стање) или

14) Cornelius Castoriadis, *The Imaginary Institution of Society*, MIT Press, Cambridge, 1998., стр.73.

после (држава). *Политика припада пољу могућег а не нужног.*¹⁵⁾ Или, то је живот за који Бернштајн каже да означава „живот без метафизичке безбрижности“ али „са реалистичким осећањем за непредвидљиве контингенције – и истовремено са страственом обавезом да разумемо и боримо се против зла и неправди.“¹⁶⁾

4. ЕТИКА СЛОБОДЕ КАО ЕТИКА РЕВОЛУЦИЈЕ И ДЕМОКРАТИЈЕ

У расправи о „етичкој капитулацији“ је, стога, увек битно реч о хобсовској визији појединца, друштва и политике. Овде се слика човек који је „спонтано и природно“ у стању рата, вођен личним непосредним интересима којима мир не иде у прилог, и штавише, артикулише се да *онтолошки превладава рат*,¹⁷⁾ док се мир разумева тек као привремено стање тј. и сам као наставак рата другим средствима јер он не представља ништа друго него пуку „артикулацију дистрибуције моћи“. Зато је, у оваквом дискурсу, паралелно, реч и о формулисању тезе о стварној привремености мира и стално латентној присутности рата и о „нормативизму“ који мир поставља за врхунску вредност – а оба момента за последицу могу имати развој тоталитарних тенденција. Антидемократичност овог дискурса, нажалост, транспарентно се појављује кроз тврдњу да решавање сукоба гласањем такође „није мирно“, тј. није засновано на разлозима, и представља облик присиле која добија своју валидност, као и рат, кроз чин прихваћености од страна у сукобу као правила за решење сукоба. Либералистичка прагматистичка етика тако остаје у неразрешивости тј. перманентној осцилацији између радикално максималистичке и радикално минималистичке интерпретације у погледу улоге разлога, ума, а последично и интелектуалаца у политици. Прецизније, у радикално максималистичкој интерпретацији, радило

15) Alain Badiou, *Being and Event*, стр.345.

16) Richard Bernstein, *The Abuse of Evil*, Polity Press, Cambridge, 2005. стр.13.

17) Тако је у Хобсовом Левијатану изречено да је „људска природа“ таква да се бави самоодржањем тј. одбраном властитог интереса, а пошто је таква природно стање је „стање рата свих против свих“. Thomas Hobbes, *Leviathan*, Oxford University Press, Oxford, 1998. VI.7. Слика капиталистичког, либералистичког човека налази своје место у овом опису: то је човек који се „такмичи“, човек који је „индивидуалиста“, „посесиван“ и „гледа своје интересе“. Штавише, зато је задатак државе, према Хобсу, да „чува мир“, јер се од почетка претпоставља његова угроженост, док у позадини стоји „воља за моћ“.

би се, рецимо о саветима састављеним од интелектуалаца, где би се, по претпоставци, разумно расправљало, те би превагнула снага разлога. Али, присутна је и минималистичка интерпретација, исказана кроз тврдње попут оних да „политичари треба да доносе одлуке за будућност“ и „преузимају одговорност“, јер, на крају крајева, и није од пресудне важности шта теорија ту има каже.

Ипак, чини се да се одговор не налази ни у платоновској концепцији „филозофа-краљева“ (*Држава*) а још мање у макијавелистичко-хобсовским „левијатанима“ (*Владаца, Левијатан*). Или, пак, да ни „арентовски савети“ ни форме „државног тоталитаризма“ не садрже кључ за политичко, које се, аутентично, појмовно и појавно можда понајбоље приказује у облицима репрезентативне демократије са саветима, уз базичну отвореност за конституисање различитих одрживих облика непосредне демократије. Јер, „заједничка ствар“, која се тиче свих нас, речима Агнеш Хелер, увек подразумева „уставе, законе, јавне институције, тела за доношење одлука, заједничке оквире на темељу којих друштвене институције, економске или друге, функционишу...“¹⁸⁾ А гласање се може разумети као „рат“ једино ако се, као што каже Квентин Скинер, „воља народа...“ разумева као ништа друго него као прости збир појединачних воља сваког грађанина понаособ.¹⁹⁾

У дебатама о различитим облицима демократије, најзад, важно је имати у виду да се једино у либералистичкој теорији сматра да су, поред „мира“ као врховне вредности, све остале вредности „једнаке“ – ово је својствено чак и „атипично“ либералним ауторима попут Мила или Берлина. Са друге стране, савремени демократски теоретичари и филозофи попут Агнеш Хелер сматрају да су „неке вредности... попут правде и једнакости... рационалније од других“²⁰⁾, као и да су неке интерпретације тих вредности рационалније од других.“ Да ли све ово има последице *по сложен однос ума у политици и однос интелектуалаца и политичара?* У различитим аспектима можемо рећи да свакако има. Јер, наиме, интелектуалци могу и не морају учествовати у политици, баш као што могу и не морају бити добри политичари,

18) Agnes Heller & Franc Feher, *The Postmodern Political Condition*, Cambridge, Polity Press, 1988, стр. 80.

19) Quentin Skinner, *Liberty before Liberalism*, Cambridge, CUP, 1998. стр. 29.

20) Simon Tormey, „Two Faces of Democracy in the Work of Agnes Heller“, *Ethics and Heritage*, eds. Janos Boros and Mihaly Vajda, Brambauer, Pecs, 2007.

пошто то што су интелектуалци не чини их *per definitionem* ни добрим ни лошим политичарима. Али политичари – уколико је реч о озбиљним политичарима тј. државницима – никада не смеју занемарити шта филозофи њиховог доба и места, анализирају и закључују, управо зато да се не би догодио расцеп између ума и политике. Јер када се то догоди, прети опасност од појављивања и раста једне безумне или безвредносне политике, која не само да онда нема везе са њеним изворним појмом, него може имати чак погубне последице по целокупну државу и народ. А када и интелектуалци, и народ, остану са друге стране званичне политике, онда се ум исказује на друге начине и на другим местима... У тим тренуцима многи се, као што Арент каже за Хобса, могу тешити постојањем равнодушне истине, за коју људи не маре, „математичке истине“ која „не мрси рачуне нечијој амбицији, користи или страсти“, али, баш у тим тренуцима на сцену се враћа сократовско стављање живота на коцку зарад истине, јер у најтежим тренуцима само говорење истине постаје субверзивни чин...

Завршавајући наставак *Бића и догађаја*, тј. капитално дело под називом *Логике светова*, Бадју поставља питање на које, каже, филозофија ултимативно мора одговорити: „Шта значи живети? „Живети“, разуме се, не у смислу демократског материјализма, него у смислу Аристотелове енигматичне формуле: живети „као бесмртник...“²¹⁾ То је човек, *јер једино човек, хамлетовски, може да бира између „бити“ и „не бити“...*

ЛИТЕРАТУРА

- Agamben, Giorgio, *Homo Sacer*, Stanford University Press, Stanford, 1998.
 Agamben, Giorgio, *The State of Exception*, The University of Chicago Press, Chicago, 2005.
 Badiou, Alain, *Being and Event*, Continuum, New York, 2005.
 Badiou, Alain, *Polemics*, Verso, New York, 2006.
 Badiou, Alain, *Logics of Worlds*, Continuum, New York, 2009.
 Badiou, Alain, *In Praise of Love*, The New Press, New York, 2012.
 Bernstein, Richard, *The Abuse of Evil*, Polity Press, Cambridge, 2005.
 Castoriadis, Cornelius, *The Imaginary Institution of Society*, MIT Press, Cambridge, 1998.
 Кољевић, Богдана и Фузаро, Дијего, *Устанак европских народа*, Филип Вишњић, Београд, 2016.

21) Alain Badiou, *Logics of Worlds*, Continuum, New York, 2009. стр. 507.

- Levinas, Emanuel, Basic Philosophical Writings, Indiana University Press, Indiana, 1996.
- Marx, Karl, Later Political Writings, CUP, Cambridge, 1996.
- Skinner, Quentin, Liberty before Liberalism, Cambridge, CUP, 1998.
- Standing, Guy, The Precariat, Bloomsbury, USA, 2011.
- Tormey, Simon, „Two Faces of Democracy in the Work of Agnes Heller“, Ethics and Heritage, eds. Janos Boros and Mihaly Vajda, Brambauer, Pecs, 2007.
- Hart, Michael & Negri, Antonio, Empire, HUP, Cambridge, 2000.
- Hardt, Michael & Negri, Antonio, Multitude, The Penguin Press, New York, 2004.
- Heller, Agnes & Feher, Franc, The Postmodern Political Condition, Cambridge, Polity Press, 1988.
- Hobbes, Thomas, Leviathan, Oxford University Press, Oxford, 1998.

Bogdana Koljevic

ETHICS OF FREEDOM VS. ETHICS OF LIBERAL PRAGMATISM

Resume

In this political-philosophical article the concept of ethics of freedom as ethics of revolution and democracy – in contrast to the opposite standpoint of ethics of liberal pragmatism and utilitarianism – is analyzed. Liberal pragmatism has been the dominant model of Western discourse in the second half of the 20th century and in first decades of the 21st century, most notably expressed through philosophical streams of postmodernism and neoliberalism. Moreover, this worldview has been realized in practice and politics of the United States and majority of European countries as well and has, therefore, established itself in the form of a non-questionable entity. Hence the conceptual urgency to approach such a unique situation and to reaffirm the meaning and value of philosophical historical tradition of political ethics from Aristotle to Marx, Arendt and Badiou comes forth. The author, therefore, first and foremost addresses the issue as why is it that – in difference to ethics of freedom – liberal ethics, in final theoretical and practical instance, always already, as is were, refers to capitulation as surrendering to the enemy. Or, in other words, the basic question is what are the substantial reasons for „the *par excellence* un-ethical moment“ in liberal ethics, signified by the fact of giving up on decisive values such as freedom, equality, justice and dignity – in the name of mere survival. In response to this

extraordinary challenge, the philosophical concept of acting from the position of freedom and responsibility (a philosophical position highly relevant to the concept and significance of Modernity *en generale*) is opposed to either forced and/or arbitrary action in the name of so-called bare life (Agamben's *nuda vita* exemplified by *homines sacri*). Furthermore, this opposition corresponds to the difference between the concepts of subjectivity, possibility and the event, on the one hand, and the sphere of necessity, needs and bare life as such, on the other. In the second part of the article, the relation between normative and prudential reasons is critically expressed through focus on their radical dimensions of principles and arbitrary human action. In turn to the sphere of politics and democracy, reflecting the sense of *phronesis*, it is further argued that the central category of political subjectivity is the people and that the ground of the political lies in politics of reason. The political, as reason, this way, stands in difference both to common sense and to the practice of politics as techniques (*Vernunft vs. Verstand*). These two theoretical moments, that is, the role of the people and the role of reason in politics are presented as irreplaceable for comprehending political ethics *per se*. Moreover, it is beginning from such an understanding that it becomes theoretically plausible to recognize the infinity multiplicity in which ethics of freedom – precisely as ethics of responsibility – emerges as ethics of revolution and democracy.

Key words: reason, freedom, bare life, subject, ethics, liberal pragmatism, the political, war, peace

---

* Овај рад је примљен 20. 04. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. 06. 2016. године.

Милорад Л. Ђурић
Универзитет "Едиконос", Нови Сад

ГЛОБАЛНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ И СВЕТСКО ДРУШТВО: ПРОБЛЕМ ЛЕГИТИМАЦИЈСКОГ ДЕФИЦИТА

Сажетак

У овом раду анализираћемо тематизовање света као светског друштва. Наша претпоставка је да је, захваљујући глобалним комуникацијама, свет постао јединствено друштвено поље, да је свет живота сада постао живот света. У том смислу, неопходна је и анализа промена које су се догодиле у односу друштво – држава. Наиме, у нововековном смислу, модерна друштва су конституисана као релативно затворени, самореферентни системи, у којима је свет живота уоквирен границама националних држава. Интензивирање и екстензивирање процеса комуникације релативизовало је границе овако затворених система, стварајући могућност за успостављање светског друштва. Међутим, практична политичка (инфра)структура и даље је фиксирана на старим обрасцима и, објективно, заостаје за овом променом стварајући тако дефицит легитимности у политичком пољу.

Кључне речи: свет, друштво, држава, територијалност, границе, околина, систем

1. СВЕТ КАО ЦЕЛОКУПНА СТВАРНОСТ¹⁾

Без обзира да ли се суочавамо са климатским променама, економским кризама, научним и технолошким открићима, терористичким нападима или актуелним таласима миграната/избегли-

1) Лудвиг Витгенштајн: „Целокупна стварност је свијет“ (Лудвиг Витгенштајн, *Tractatus logico-philosophicus*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1960, стр. 35).

ца, несумњиво је да ове феномене више не ситуирамо у некакав прецизан географско-политички простор, већ их доживљавамо као флуидне, глобалне појаве које немају свој локус. Не постоји једноставна локализација било којег проблема у свету – све што се догађа на једном „месту“, у једном систему, истовремено производи промене у околини тог система.

Ова промена просторне перспективе последица је чињенице да се налазимо у ситуацији у којој је целокупно човечанство у интеракцији. „На планети која је чврсто обавијена мрежом људске међузависности“, каже Зигмунт Бауман, „не постоји ништа што *други* раде или могу урадити а за шта можемо бити сигурни да неће утицати на *нашу* будућност, шансе и снове. Не постоји ништа што *ми* радимо, или чега се оканемо, за шта можемо са сигурношћу рећи да неће утицати на будућност, шансе и снове неких *других* које не знамо или не знамо ни да постоје“⁽²⁾. Истовременост и планетарност ове међузависности суштински су утицали и на просторно структурисање света – све је постало и центар и периферија. На овај, својеврсни, „крај географије“ подсећа Ентони Гиденс, за кога је искорењивање „...издизање друштвених односа из локалних контекста и њихово реконструисање у оквиру неодређеног протезања времена-простора“⁽³⁾. Мада процеси искорењивања нису ексклузивно везани за савременост, оно што овај феномен чини новим јесте чињеница да је, поред тога што обухвата практично све аспекте живота, истовремено и виртуелан: „Неки од нас не морају ни да изађу да би путовали: можемо хитати, јурити, летети кроз Интернет мрежу, хватајући и комбинујући поруке на компјутерском екрану које су настале на супротним странама планете. Већина нас је у покрету чак и када смо физички, телесно непомични“⁽⁴⁾.

Простор је, дакле, све мање препрека. Простор, међутим, све мање бива и конститутивним елементом друштвености. На то упућује и Гиденс, за кога је и глобализација: „...интензификација друштвених односа на светском плану, која повезује удаљена места на начин да локална збивања уобличавају догађаји који су се одиграли километрима далеко и *vice versa*“⁽⁵⁾.

2) Зигмунт Бауман, *Флуидни страх*, Mediterran Publishing, Нови Сад, 2010, стр. 115.

3) Ентони Гиденс, *Последице модерности*, Филип Вишњић, Београд, 1998, стр. 30.

4) Зигмунт Бауман, „Туристи и вагабунди“, у зборнику: *Глобализација – мит или стварност* (приредио: Владимир Вулетић), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003, стр. 251.

5) Ентони Гиденс, *Последице модерности*, Филип Вишњић, Београд, 1998, стр. 69.

У том смислу, не мења се само наш доживљај света – мењају се и услови његове анализе. То значи да је неопходно изнова размотрити на који се начин утемељује ова посебност предметног подручја у друштвеним теоријама. Минималан захтев који се успоставља овом ситуацијом јесте да, уколико желимо да разумемо ове процесе, морамо кориговати досадашњу перспективу, односно, морамо покушати да актуелне процесе тематизујемо узимајући у обзир светски хоризонт. При томе, хоризонт не сматрамо било каквим објективним стањем, већ он лежи у интенцији нашег доживљаја. Због тога је основно истраживачко питање овог рада: да ли свет можемо и морамо разумети као светско друштво? Наша претпоставка је да је свет постао јединствено друштвено поље, те да је свет живота⁶⁾ сада постао живот света, света као целокупне, међузависне стварности Другим речима:

1. да су, у нововековном смислу, модерна друштва конституисана као релативно затворени, самореферентни системи, у којима је свет социјалног живота уоквирен границама националних држава;
2. да интензивирање и екстензивирање процеса (глобалних) комуникација релативизује границе овако затворених система, те да се тиме успоставља ситуација светског друштва;
3. а да је теоријска и практична политичка (инфра)структура и даље фиксирана на старим обрасцима и да заостаје за овом променом, што неизбежно ствара дефицит легитимности у политичком пољу.

Промена перспективе само делимично олакшава задатак кориговања досадашњег разумевања политичких процеса, утолико што као средиште конституисања друштвеног више не узима простор уоквирен границама националних држава. Међутим, у истој мери је значајно и питање стварања нормативног поретка којим би оваква ситуација била адекватно артикулисана, будући да ситуација светског друштва постаје узроком перманентне кризе. Радикалан расцеп између државе и друштва, односно, између реалног друштвеног живота и политичких структура је несумњив: ултимативна слика тог расцепа показује фрустрираног грађанина који учествује у „гласању“ и „доношењу одлука“, а за-

---

6) Под „светом живота“ овде подразумевамо „свакодневницу“, односно, социјално искуство, емпиријско стање конкретне историчности, склоп конкретних социјалних и антрополошких услова.

тим се стварне одлуке доносе на другим нивоима. Избегавајући клише конспиративних теорија завере, ипак морамо поставити питање: како смо уопште дошли до ове ситуације?

2. ДРУШТВО КАО СВЕТ

Концепт друштва је, свакако, најкомплекснији концепт/појам који су нам у наслеђе оставиле друштвене и филозофске теорије осамнаестог, деветнаестог и двадесетог века. Наше разумевање друштва обликовано је различитим школама мишљења – од теорија друштвеног уговора, по којима друштво настаје „уговором“ у којем се индивидууми у међусобном односу „одричу“ своје слободе и својих природних права како би докинули стање рата свих против свију и сачували сопствену егзистенцију; до различитих социолошких усмерења која су свој предмет, друштво, објашњавала као систем сличан живим организмима, у којем важе опште законитости органског развоја (биологизам); као производ психичких односа између индивидуума (психологизам); као систем који почива на друштвеном делању, односно, понашању појединаца (бихевиоризам); као саморегулишући и самодржавајући систем интеракција различитих улога (функционализам); као однос појединачних елемената у односу на структуру друштвеног система (структурализам); или, пак, као перманентни конфликт супротстављених класа (марксизам). Ово су различити примери рефлексија на процесе конституисања модерних друштава насталих на развалинама „старог режима“, чији је основни принцип диференцијације почивао на хијерархији различитих друштвених сталеза. Раст функционалне диференцијације модерних друштава иницирао је, дакле, и различите приступе сопственом самоописивању.

Ипак, у минималном дефинисању појма друштва можемо се, за потребе овог рада, послужити Парсонсовим критеријумима (који се, у крајњој линији, ослања на Аристотела): „Друштво је онај тип друштвеног система, у било којем универзуму друштвених система, који постиже највећи ступањ самодовољности као систем у односу на своја окружја“⁷⁾. Јасно је, дакле, да је друштво ограничени, самозатворени, самореференцијални и самодовољни систем. Самодовољност неког друштва, у том смислу, морала би

---

7) Талкот Парсонс, *Друштва*, Аугуст Цесарец, Загреб, 1988, стр. 26.

да претпоставља институционализовање довољно широког спектра компоненти како би се одговорило свим важним друштвеним захтевима. То, разуме се, не значи да се све улоге свих чланова одигравају у оквиру друштва, већ да одређено друштво мора бити у могућности да одговори на елементарне захтеве својих чланова, у различитим етапама животног циклуса.

При томе, држава се, у нововековном смислу, након распада средњовековног хришћанског нормативног система, појављује као функционално јединство различитих институција, „произведених“ од стране друштва у циљу доношења и спровођења политичких одлука. Истовремено, друштво бива „произвођено“ од стране државе као нови основ легитимације нормативног поретка, будући да су релативизовани претходни интегративни обрасци. Ово међусобно прожимање Парсонс дефинише као *социјеталну заједницу*: „Језгра некога друштва као система јест структурирани нормативни поредак с помоћу којег је колективно организиран живот становништва. Као поредак, ова језгра садрже вриједности као и издиференциране и посебно наведене норме и правила, а све оне захтијевају културне референце како би добиле смисао и легитимност. (...) Ову цјелину друштва, у његову колективном аспекту, назват ћемо *социјеталном заједницом*“⁸⁾. Социјетална заједница, нужно, подразумева функционално управљање над неким подручјем, другим речима, заокружену територију. „Комплекс власт-територија-сила од таквог је значаја“, каже Парсонс, „да ће оно што се уобичајено схвата као друштво, ако је на високом степену диференцијације, уопште гледано, на тој основи скоро увек бити организовано као јединствен колектив, то јест биће *политички организовано друштво*“⁹⁾. Територијалност тако постаје императив у процесу одржавања нормативног поретка социјеталне заједнице.

Тиме смо, међутим, дошли не само до заокруженог друштвеног система, већ и до његове околине, која није само „оно друго“, пуки остатак, већ је истовремено и услов постојања, претпоставка идентитета самог друштвеног система, основа диференцијације друштвеног система и околине. Конститутивни карактер околине у односу на друштвени систем нема апсолутни карактер, није онтолошки, већ релативан – резултат је операције разлико-

8) Исто, стр. 29.

9) Талкот Парсонс, *Друштвени систем*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 2009, стр. 216.

вања, (само)опажања, која систему приписују карактеристике по којима се разликује од окружења. Ово приписивање, међутим, није произвољно, оно је вођено принципом редукције комплексности. На томе инсистира Никлас Луман: „Сваки систем изузима само себе из своје околине. Зато је околина за сваки систем различита. (...) Зато се може рећи и то да остављајући околину неодређеном, систем себе самог тотализује“¹⁰⁾.

У тим, тотализујућим, операцијама друштво повлачи границе у односу на сопствено окружење, постајући ексклузивним простором социјалног искуства, простором целокупног и самодовољног социјалног света живота. Ово повлачење граница, ова диференцијација између друштвеног система и околине посредована је искључиво смисаоним границама. „Смисаоне границе“, упозорава Луман, „нису само спољна кожа која као орган међу другима испуњава одређене функције. Оне пре систему придоду елементе из којих се он састоји и које репродукује“¹¹⁾. Форма у којој се успостављају смисаоне границе је – комуникација. „Свака комуникација у друштвеном систему (...) тражи диференцијацију од околине и тако доприноси утврђивању, односно, промени границе система. Обрнуто, претпоставке граница имају функцију поретка за конституисање елемената; оне омогућавају да се процени који се елементи могу изградити у систему, које комуникације могу да се ризикују“¹²⁾. Друштвено произвођење комуникације је, дакле, друга страна друштвеног произвођења смисаоних граница. Томе је нарочито допринела технологија штампе, која је омогућила тип комуникације који се битно разликовао од претходних комуникацијских технологија (усмена комуникација, фонетско писмо). „Штампана књига“, констатовано је својевремено Маршал Меклуан, „продужетак ликовне моћи, оснажила је у психичком погледу, перспективу и утврђену тачку гледишта. У друштвеном погледу, типографски продужетак човека донео је национализам, индустријализам, масовна тржишта и свеопшту писменост и образовање“¹³⁾.

Ово су процеси који су током деветнаестог и већег дела двадесетог века произвели националне државе, односно, посебна

10) Никлас Луман, *Друштвени системи*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 2001, стр. 258.

11) Исто, стр. 275.

12) Исто, стр. 275.

13) Маршал Меклуан, *Познавање опитила – човекових продужетака*, Просвета, Београд, 1971, стр. 128.

друштва која су у процесу самоописивања сопственог идентитета ослањала на сабирање у тачки односа између друштва и државе. На тај начин је реализована надградња пуког административног јединства – стварањем заједничког политичког/националног идентитета. Ово друштвено само-описивање базирано је на рефлексивном присвајању културне традиције и производи снажно интегрисану заједницу, самодовољни друштвени тоталитет, са изразитом ми-они перспективом. Суверенитет и територијални интегритет као искључива власт коју национална држава има над својом територијом, као моћ да се одржи ред унутар граница и да се те границе одбране од спољне опасности, као и да се на интернационалном плану представи као равноправни такмац, постаће критеријуми за функционисање националне државе.

Настанак националне државе, после Француске револуције, била је неопходност како би се успоставио концепт у којем би друштво, односно, нација обезбеђивала нужну легитимност, уместо „старог режима“ који је почивао на божанској легитимацији краљева. У следећих две стотине година национална држава постаће уобичајен начин организовања друштава. Тиме је, послужимо се Парсонсовом терминологијом, формиран универзум самодовољних друштава/држава, тотално суверених у, практично, свим димензијама свакодневног живота. Ове хиперинтегрисане структуре друштва и државе организоване су у оквиру дефинисаних територија, са снажно изграђеним идентитетима, формираним у процесима регионалне, лингвистичке и културне диференцијације. Током деветнаестог и двадесетог века апсолутну доминацију преузима концепт друштва артикулисан кроз националне државе, као оквира у којима се одвија свет социјалног живота.

3. СВЕТ КАО ДРУШТВО

Нема сумње, дакле, да је у процесима интеграције друштва и државе пресудну улогу имала диференцијација систем/околина (нпр. „ми-Срби“ према „њима“, Хрватима, Словенцима, Мађарима, исл.). Као што смо већ нагласили, та диференцијација није апсолутна, већ релативна. Она представља корелацију самопажања која уводи ове разлике у социјалну реалност, и то само у оквиру смисаоних граница успостављених комуникацијом. То је и логично, јер: „Базални процес друштвених система“, како сма-

тра Луман, „који производе елементе из којих се системи састоје у овим околностима може да буде само комуникација“¹⁴). Међутим, ако је процес комуникације универзални конституент елемената сваког друштвеног система, основно питање је шта лежи у основи промена типова друштвених система? Једини примерен одговор је – промена начина произвођења комуникације. Уосталом, „процес друштвено-културне еволуције се мора схватити као преиначење и повећање шанси за успешну комуникацију“¹⁵). Уколико у потпуности прихватимо ову Луманову тезу, по којој: „елементарни процес који друштвено конституише као посебну стварност јесте процес комуникације“¹⁶), онда свака промена у начину произвођења комуникације нужно значи и промену у начину произвођења оног друштвеног.

У том смислу, технолошке револуције у начину преношења информација неминовно су као консеквенце имале и друштвене и политичке промене. Тако Талкот Парсонс „институционализацију писана језика у култури“, назива, „развођем између првобитних и пријелазних друштава“¹⁷). Фонетско писмо је омогућило да комуникација изађе из временског и просторног оквира који је захтевао присутност. Вековима након тога, Гутенбергов проналазак штампарске пресе донео је умноживост, идентичност, преносивост, поновљивост – карактеристике које су најавиле модерно доба. „Јер“, како нас упућује Меклуан, „ако се посматра као складиште обавештења, или пак као ново средство брзог повраћаја знања – типографија је учинила крај паланаштву и племенству, психички и друштвено, и у простору и у времену“¹⁸). Типографска једнообразност је повратно утицала и на уједначавање говора и писања, односно, стандардизацију и учвршћивање националних језика. Појава телевизије је, с друге стране, донела нову врсту промена. Мозаичка форма телевизијске слике била је потпуно различита у односу на штампу, која је подразумевала високу стандардизацију. Телевизија је произвела нову психичку структуру гледаоца, захтевајући дубинско учешће и тренутност. Налик античким мозаицима, телевизијска слика је представљала

14) Никлас Луман, *Друштвени системи*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 2001, стр. 205.

15) Исто, стр. 230.

16) Исто, стр. 206.

17) Талкот Парсонс, *Друштва*, Аугуст Цесарец, Загреб, 1988, стр. 69.

18) Маршал Меклуан, *Познавање општина – човекових продужетака*, Просвета, Београд, 1971, стр. 222.

радикални раскид са линеарном структуром штампе. Са телевизијом, пут ка глобалном селу био је трасиран.

Ипак, тај пут је био заокружен тек коначним издизањем комуникација над тлом, територијом. У том смислу, два догађаја су имала епохалан значај: појава цивилних комуникационих сателита и Интернета. Први комерцијални телекомуникациони сателит *Телстар*¹⁹⁾, иако, у односу на данашње стандарде, скромних перформанси, представљао је револуционарну промену у начину преношења информација, промену која ће имати далекосежне последице на све сфере живота, од колективног деловања до приватних живота грађана. Успостављањем сателитске комуникације дефинитивно је прекинута веза између преношења информација и територије. Ово раздвајање створиће претпоставке за нове облике социјалног и политичког искуства. Физички простор друштва/ државе више није представљао препреку у ширењу информација. Ентони Гиденс нам скреће пажњу на изузетан значај ове технолошке иновације: „Једном када успоставите мрежу комуникације преко сателита, то значи да са било ког дела Земље можете успоставити комуникацију с другим делом, чиме је, бар у принципу омогућена тренутна глобална комуникација. По мени, ово је у огромној мери изменило светско друштво, а и у наше личне животе унело многе промене“²⁰⁾. Телевизија, удружена са сателитским комуникацијама, дефинитивно је створила ситуацију глобалног села.

С друге стране, појавом Интернета извршен је коначни раскид са линеарним устројством наше цивилизације. Иако је било потребно двадесетак година да од првобитне, војне верзије комуникацијске мреже (*АРПАНЕТ*) настане свима доступни Интернет, било је очигледно да присуствујемо једном од највећих информационо-технолошких скокова у досадашњој људској историји. Поред тога, откриће хипертекстуалне везе (*www*) Тима Барнерс-Лија 1990. године „омогућиће да се у једној непрекидној пловидби повежу у мрежу текстови постављени на разне рачунаре. Обједињујући циркулацију по мору децентрализованих докумената, навигатор (*browser*) створиће кориснику утисак да је пред њим један хомоген, светски и бесконачни објекат, *web*“²¹⁾. Интернет,

19) Сателит *Телстар* лансиран је 10. маја 1962. године.

20) Ентони Гиденс, *Свет који нам измиче: прво предавање*, у: *Глобализација – мит или стварност* (приредно Владимир Вулетић), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003, стр. 148.

21) Доминик Кардон, *Интернет демократија*, Фабрика књига, Београд, 2013, стр. 15.

очигледно, није обичан медиј и не допушта сврставање у традиционалну типологију средстава масовне комуникације. Штавише, Интернет поседује сопствену филозофију: док су „класични“, *broadcast* медији организовани по моделу *један-свима*, Интернет је заснован на принципу *сви-свима*. Тиме је конфигурација комуникације неповратно измењена – сада је све центар и све је, истовремено, периферија. Ова промена је неизбежна последица саме структуре Интернета. Више налик рибарској, него пауковој мрежи, Интернет је отворио могућности за сопствено перманентно повезивање и екстензивирање. Доминик Кардон указује на значај саме архитектуре мреже: „Зато је интелигенција била распоређена у крајеве Интернета, а не у његово средиште. Последнице оваквог избора архитектуре је постављање потенцијалних иновација на границе мреже, у софтвер и рачунаре који се на њу повезују. То обезбеђује сваком кориснику моћ да унапреди, да учини видљивим своја унапређења и да их преноси свима онима који их сматрају погодним“²²⁾. Овај својеврсни „информатички републиканизам“ омогућио је, до сада незабележену, културу размене међу једнакима, истовремено избегавајући централизацију, хијерархију и селекцију.

Као у некаквом селу, али овог пута глобалном, људи су поново укључени у ток збивања, односно, укључени су у ток сложених информационих структура. Границе, зависне од територија, географских препрека (мора, планина, пустиња) или политичких споразума, постале су ирелевантне. Коначни резултат друштвене еволуције постаје само друштво. Светско друштво. „Друштво је данас“, каже Луман, „једносмислено светско друштво – једносмислено свакако онда када се у основу постави овде предложени појам друштвеног система. (...) Светско друштво које у себи укључује све комуникације и ништа друго и тако има једносмислене границе“²³⁾. Укупни хоризонт тих смисаоних доживљавања, дакле, јесте свет. Ова актуелизација друштвене еволуције догађа се са сваком операцијом система којом се учвршћује искуство „света“. То искуство подразумева затворени оперативни аутопојетични друштвени систем који може да комуницира само у себи и кроз себе и на тај начин реализује сопствену актуелизацију. Тиме се успоставља захтев да се појам друштва гради аналогно

---

22) Исто, стр. 17.

23) Никлас Луман, „Друштвени системи“, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 2001, стр. 576, 551.

појму света, односно, да појам друштва садржи себе самог као укупност свих дешавања, као целокупну стварност. Као сума свеобухватних социјалних димензија. Ове операције система представљају чин самоописивања које, заправо, гради слику светског друштва. Упркос бројним тезама о губитку смисла у нашој савремености (као, рецимо, Лиотаров став о „неповерењу према метанарацијама“²⁴⁾), светско друштво без те операције и не би могло да постоји. Операција самоописивања на нивоу светског хоризонта је и могућа зато што је успостављен систем комуникација на нивоу света. Целина тих процеса успоставља свет као светско друштво.

4. НЕКЕ ПОЛИТИЧКЕ КОНСЕКВЕНЦЕ ПРОМЕНЕ У ПЕРСПЕКТИВИ

Глобална комуникација, дакле, рађа светско друштво, а светско друштво рађа светске проблеме. Ови проблеми су снажно утицали на место и улогу савремене државе. Стари интернационални систем у којем је национална држава представљала основни оквир за решавање проблема суочен је са озбиљним изазовима: „Регионалне границе (мисли се на границе националних државе – *М.Б*) немају такав операционални значај. Оне су политичка конвенција, важне за сегментарна разликовања политичких подсистема глобалног друштва. То су само места на којима показујете пасош, или, повремено, у вези којих се стварају разлози за рат. Нема никаквог смисла тврдити да се ради о посебним друштвима“²⁵⁾. Националне државе нису више у стању да буду искључиви контролори друштвених односа, нити су у стању да „заштите“ своје грађане од ланчаних ефеката процеса који се одвијају ван њихових граница.

„Национална држава“, сматра Улрих Бек, „је територијална држава: то јест, њена моћ је заснована на привезаности за одређено место (на контролисању чланства, актуелном законодавству, заштити граница, итд.). Светско друштво које је по узору на глобализацију примило облик у многим (не само економским) димензијама, поткопава значај националне државе зато што се границама националне државе сада супротставља мноштво

24) Жан-Франсоа Лиотар, *Постмодерно стање*, Братство-јединство, Нови Сад, 1988, стр. 6.

25) Niklas Luhmann, *Globalization or World Society? How to conceive of modern society*, Internet, www.generation-online.org/p/fpluhmann2.htm.

друштвених кругова, комуникацијских мрежа, тржишних односа и животних стилова и ниједно није својствено неком посебном локалитету. Ово је очигледно у сваком од стубова: убирању пореза, полицијским одговорностима, спољној политици и војној сигурности²⁶). Идеја затворених, самодовољних друштава је постала илузорна, јер ниједно друштво се више не може искључити од утицаја других. Нови глобални изазови захтевају одговоре другачије од оних који су могле да пруже друштва уоквирена националним државама.

Ефекат надилажења граница прати и обухвата различите области: климатске промене, екологију, економске токове, социјалну неједнакост, културу, безбедност... Ово су области у којима се дешавају најозбиљнији структурни поремећаји, најозбиљнији друштвени расцепи који, самим тим, утичу и на креирање различитих одговора у политичком пољу. Заједничка карактеристика им је да надилазе границе националних држава. Све ово дотиче егзистенцијалне претпоставке старог система друштава/држава. Разлог томе лежи у промени везе тема и граница. Да би систем друштвене интеракције био одржан у зацртаним границама (другим речима, да би задржао сопствени смисао) морају се перманентно искључивати одређене теме за које дати систем једноставно више није компетентан. Систем националне државе се, на тај начин, постепено оглашава ненадлежним, континуирано самоограничавајући сопствену оперативност. Ово редуковање комплексности је покушај да се одржи принцип диференцијације. Али, диференцијација једног система (националне државе) и његове околине (скупа других националних држава) постаје све мање важна јер све више тема постаје заједничко (глобално). Тиме границе заиста добијају више симболично значење, будући да територијалност постаје сасвим нетипичан принцип, егзотични моменат ограничавања нечега што је сопственом динамиком измештено на друге нивое реалне егзистенције.

Ова редукација тема путем којих се систем друштва/државе репродуковао, указивала је на наступајућу потребу за другачијим типом организовања како би се артикулисало новонастало стање²⁷). Непосредна последица је све већа фрустрираност наци-

26) Улрих Бек, *Виртуелни порески обвезници*, у: *Глобализација – Мит или стварност*, Социолошка хрестоматија, (приредио Вулетић Владимир), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003, стр. 133.

27) Свест о неопходности да се компетенције које су биле иманентне националној држави измeste на неке друге нивое практично је синтетизована у помало опскурној синтагми

оналних држава и стрмоглаво опадање њихових регулационих капацитета. У ствари, „немогућност националних држава у решавању глобалних проблема, представља основни покретачки механизам глобалног управљања“²⁸⁾. Овај механизам огледао се, у основи, у својеврсном „растеређивању“ нормативних центара, односно, у сагласном или несагласном делегирању конфликта на наднационалне нивое. Међутим, проблем се не разрешава на тај начин у потпуности, јер наднационални ниво на који се ти конфликти делегирају не поседује властити политички поредак, већ је састављен од фрагментизованих организација, режима и неформалних асоцијација и група. Тај ниво „настањују“ – транс-националне организације.

Транснационалне организације су, дакле, и последица глобализације, али и узрок и замајак даљег јачања и динамизовања глобалног повезивања. Напетост на релацији националне државе – трансационалне организације појачава се утолико што ове организације (Уједињене нације, Светска Трговинска Организација, Међународни Монетарни Фонд, Европска Унија и др.) континуирано „...шире своја овлашћења тако што утврђују универзалне стандарде за готово све области живота“²⁹⁾. Другим речима, уместо принципа да легитимност државе почива на чињеници делотворног поседовања јавне власти, на сцену ступа принцип по којем државни легитимитет зависи од уважавања демократских стандарда и придржавања одређених заједничких вредности.

Неопходност да се пронађу нови начини сарадње и регулативе условила је стварање великог броја међународних организација и режима³⁰⁾. У овакве, нове форме мултилатералне и мултинационалне политике, односно, у нове облике колективног доношења одлука, укључене су владе, међународне владине организације, (*МВО*), групе за притисак и међународне невладине организације (*МНО*). Концентрисане на управљање ресурсима и доношењу међународних прописа, ове организације све чешће

„нови светски поредак“ коју је промовисао амерички председник Џорџ Буш, током операције *Пустинска олуја*, односно, у захтеву за новом стратегијом, за снажнијом координацијом на нивоу изнад националних држава.

28) Славиша Орловић, *Политиколошки огледи*, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 279.

29) Тања Мишчевић, *Нови теоријски правци у изучавању међународних организација*, у: Годишњак ФПН 2007, Факултет политичких наука, Београд, 2007, стр. 343.

30) Под режимима се овде подразумевају „имплицитни или експлицитни принципи, норме, правила и процедуре одлучивања око којих, у одређеној области међународних односа, конвергирају очекивања актера“ (Дејвид Хелд: *Демократија и глобални поредак*, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 133.).

улазе у контроверзне ситуације. Тако на пример, *ММФ* и *Светска Банка* давање финансијске помоћи националним економијама условљавају одређеним потезима као што су смањење јавне потрошње, ограничавање плата и запошљавања у јавном сектору, а све виште се постављају услови као што су „добра владавина“, поштовање људских права, делотворна јавна администрација, либерално-демократски механизам политичке одговорности, и сл. Главни приговори оваквој верзији транснационалне политике одnose се на кршење суверених права националних држава и намећање политичких стандарда друштвима у развоју без уважавања специфичних услова у којима се та друштва налазе.

У сваком случају, транснационалне организације у сфери политике, права, безбедности, социјалне сигурности и економије убедљиви су индикатор стања у којем националне државе све мање бивају субјекти, а све више објекти унутар глобализацијских процеса. Такође, активности транснационалних организација су индикатор чињенице да светско друштво не поседује сопствени политички поредак, тако да сви ове актери заправо лебде у једном специфичном простору лишеном конзистентне нормативне утемељености. Одсуство нормативне утемељености нужно производи дефицит легитимности. Одсуство легитимности, затим, рађа ситуације у којима деловање транснационалних организација мање изгледа као изражавање и репродуковање било каквог поретка, а више као спровођење акционих програма. Другим речима, поменути тип деловања није смештен у унапред познате нормативне оквире, већ готово искључиво почива на одређеним вредностима за које се актери залажу. Због тога и не чуди што се овакав тип репрезентовања различитих интереса од опонената интерпретира као идеолошки.

Суспензија институционалне димензије догађања на нивоу светског друштва неизбежно производи структурне напетости које не могу бити прикривене накаквим полуспонтаним еквилибријем између националних држава и транснационалних актера. Због тога не би требало потцењивати фрустрације које се јављају као одговор на деловање из овог аморфног глобалног простора. Бројни протести представљају фрустрацију грађана затечених у политичким системима који више, објективно, нису функционални јер је њихова суштинска политичка димензија добрим делом измештена у простор не-државне суверености. Због тога је нужно проблем сагледавати из перспективе светског хоризонта. Једноставно: светско друштво тражи светску владу. То просто није пи-

тање избора, већ императив будућности. Из перспективе светског хоризонта, једини начин да глобализација буде демократска јесте да демократија буде – глобализована.

ЛИТЕРАТУРА

- Бауман, Зигмунт, „Туристи и вагабунди“, у зборнику: *Глобализација – мит или стварност* (приредио: Владимир Вулетић), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003.
- Бауман, Зигмунт: *Флуидни страх*, Mediterran Publishing, Нови Сад, 2010.
- Витгенштајн, Лудвиг: *Tractatus logico-philosophicus*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1960.
- Гиденс, Ентони: *Последице модерности*, Филип Вишњић, Београд, 1998.
- Гиденс, Ентони, „Свет који нам измиче: прво предавање“, у зборнику: *Глобализација – мит или стварност* (приредио: Владимир Вулетић), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003.
- Кардон, Доминик: *Интернет демократија*, Фабрика књига, Београд, 2013.
- Лиотар, Жан-Франсоа: *Постмодерно стање*, Братство-јединство, Нови Сад, 1988.
- Luhmann, Niklas: *Globalization or World Society? How to conceive of modern society*, Internet, www.generation-online.org/p/fpluhmann2.htm.
- Луман, Никлас: *Друштвени системи*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 2001.
- Меклуан, Маршал: *Познавање опитила – човекових предужетака*, Просвета, Београд, 1971.
- Орловић, Славиша: *Политиколошки огледи*, Службени гласник, Београд, 2010.
- Парсонс, Талкот: *Друштва*, Аугуст Цесарец, Загреб, 1988.
- Парсонс, Талкот: *Друштвени систем*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 2009.

Milorad L. Djuric

GLOBAL COMMUNICATIONS AND WORLD SOCIETY: THE PROBLEM OF LEGITIMATION DEFICIT

Resume

In this paper we analyzed the thematization of the world as a world society. Our premise is that, thanks to global communications, the world has become a single social field, that the world of living

now has become the life of the world. In fact, modern societies are constituted as a relatively closed, self-referential systems, in which the world of lives framed by borders of nation states. Intensification and extensification communication process relativized the border this closed system, creating the possibility for establishing a world society. However, the political (infra) structure remains fixed on the old forms lags behind this change, thus creating a deficit of legitimacy in the political field. Old forms based on the idea of society as a completely separate system. In this sense, the concept of society is, of course, the most complex concept that we inherited from a social and philosophical theories of the eighteenth, nineteenth and twentieth centuries. Minimal definition of this term, we have based on the Parsons' criteria (and he is, in fact, relies on Aristotle) according to which the society is one type of social system, which achieves the highest degree of self-sufficiency in relation to their environment. The society is limited, self-enclosed, self-referential and self-sufficient system. The operations of closing the society withdraws the border in relation to their environment, becoming the exclusive area of social experience, the whole area of social world of life. These are processes that are in the nineteenth and the greater part of the twentieth century produced the nation-state, i.e., specific societies that are in the process of self-describing his own identity relied on gathering point in the relationship between society and the state. This social self-description is based on reflexive appropriation of cultural traditions and products strongly integrated community, self-sufficient social totality, with very us-them perspective. Although, this differentiation is not absolute, but relative: it represents the correlation of self-perception, which introduces differences in reality and only in the framework of meaningful boundaries established by communication. According to Niklas Luhmann it is logical, because the basic process of social systems in which these systems are composed in such circumstances may be only communication. However, if the process of communication universal constituent elements of any social system, the basic question is what lies in changing the types of social systems. The only possible answer is – changing ways of producing communications. Technological revolution in the way of conveying information inevitably, as a consequence, have social and political change. In this sense, global communication establishes world society, and world society produces the world's problems. New problems are strongly influenced by the place and the role of the nation-state. Nation-states are no longer able

to be the exclusive control of social relations within its borders, nor are they able to “protect” its citizens from the effects of processes that occur outside their borders. It resulted in changing the level at which these problems are solved. It is a kind of “unburdening” normative centers, i.e., in concurring or non-concurring delegation of conflicts and problems at a supranational level. Still, the problems are not resolved in this way completely, since the over-national level does not possess its own political system, but is composed of fragmented organizations, regimes and informal associations and groups. This is not about, then, “inhabit” trans-national organizations. Trans-national organizations in the sphere of politics, law, security, social security and economics are compelling indicator of the situation in which the nation states become less operators and more objects within the globalization process. The absence of normative foundation of inevitably produces a deficit of legitimacy. The deficit of legitimacy, then, produces situations where the operation of trans-national organizations were less likely to be expressions of the reproduction of any order, and more as conducting its own action programs. It is therefore necessary to see the problem from the perspective of the world horizon. Simple: world society requires a world government. It is not a matter of choice, but an imperative of the future. From the perspective of the world horizon, the only way to global processes to be democratic is that democracy to be globalized.

Key words: world, society, state, territoriality, boundaries, environment, system

---

* Овај рад је примљен 17. 11. 2015. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. 06. 2016. године.

Зоран Б. Кинђић

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

КАНТОВА ИДЕЈА ВЕЧНОГ МИРА*

Сажетак

Да бисмо разумели Кантову идеју вечног мира, аутор сматра да је неопходно да се она сагледа у контексту целокупне Кантове филозофије, имајући у виду поред политичко-правних списа и његова разматрања о моралу, историји, антропологији, телеологији природе и религији. Брижљивом текстуалном анализом аутор показује да је идеја вечног мира везана за онострану сферу, за успостављање светског грађанског поретка, али да она није лишена религиозне димензије, будући да је провиђење гарант остваривости вечног мира. Након што је указао да за Канта нема суштинске разлике између појмова намере природе и провиђења, аутор подсећа да је кенигсбершком филозофу у разумевању историје блиска позиција теодикеје. Иако се залаже за вечни мир, иако повремено чак проклиње рат као извор свег зла, Кант ипак не превиђа да рат у скривеном плану природе често игра улогу средства за будући мир. Указавши да је слобода највиши појам Кантове филозофије, да је за њега филозофија морала највиша филозофска дисциплина, аутор истиче да нема остварења политичке утопије без јединства слободе и морала. Он подсећа да идеја вечног мира није највиша у Кантовој филозофији. Од савршеног правно-грађанског стања виша је религијска идеја опште републике по законима врлине. Следећи Канта, аутор на крају указује на неопходност да се у политичком животу обједине моралност и практична мудрост.

Кључне речи: вечни мир, рат, слобода, провиђење, намера природе, напредак, република

---

* Овај текст настао је у оквиру пројекта „Динамички системи у природи и друштву: филозофски и емпиријски аспекти“ (евиденциони број 179041), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. УВОД

Човек од давнина жуди за миром, како у себи тако и у друштву. Из те жудње проистекла је како митска представа о златном добу тако и есхатолошка нада у месијанско доба, у коме више неће бити рата и сукобљавања. Тако нас још пророк Исаија уверава да ће у далекој будућности, захваљујући Божијој милости, људи „расковати мачеве своје на раонике, и копља своја на српове“, те „неће дизати мача народ на народ, нити ће се више учити боју“ (Ис. 2, 4). Но религија не буди само наде у далеки вечни мир на земљи него пред људе такође поставља задатак да дају свој допринос миру. Бити миротворац представља хришћанску заповест. На Христове речи „Блажени миротворци, јер ће се синови Божји назвати“ (Мт. 5, 9), надовезује се апостол Павле, које нас саветује: „Ако је могуће, колико до вас стоји, имајте мир са свим људима“ (Рим. 12, 18). Имајући у виду ову темељну хришћанску миротворачку идеју, која преживљава и у секуларизованој форми, не чуди што је током историје било теоретичара који су покушавали не само да у машти уобличи различите утопијске замисли, него и да понуде прилично разрађене политичке концепције успостављања друштвеног стања трајног мира. Један од оних који се одважио на стварање нацрта за вечни мир је и чувени немачки филозоф Имануел Кант (Kant). Ослонивши се делимично на замисли својих претходника, он је пред учену јавност изнео спис *Ка вечном миру*, који је наишао на велики одјек.¹⁾ На њега су се касније позивали и политичари који су формирали Друштво народа и Уједињене нације, баш као и пацифисти. Упркос томе што је у наше време драстично опао друштвени значај филозофије, Кантов спис није изгубио своју актуелност. Мисаоно суочавање са питањима које он покреће може бити од користи управо данас када смо, по свему судећи, на прагу новог рата светских размера.

1) О мислицима који су претходили Канту, као и одјеку овог списка види: Otfried Höffe, „Der Friede – ein vernachlässigtes Ideal“, у: *Immanuel Kant: Zum ewigen Frieden* (Hg. Otfried Höffe), Akademie Verlag, Berlin, 1995, стр. 11-27, као и Jean-Christophe Merle, „Zur Geschichte des Friedensbegriff vor Kant“, у: *Ibidem*, стр. 31-42. Приметимо да сам наслов чувеног есеја *Zum ewigen Frieden* сугерише да је Кант њиме хтео да да свој допринос миру. Немачка реч *zu* може се превести и у значењу прилога и у значењу усмерености ка нечему. Тумачећи наслов, Вајл (Weil) каже да он може значити „у погледу, или у правцу мира. Он може да буде преведен и као: напомене у вези мира. Он може, конечно, да значи: у корист мира“ (Ерик Вајл, *Проблеми Кантове филозофије*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2010, стр. 154).

Али упркос томе што је захваљујући спису посвећеном миру Кант у културној и политичкој јавности стекао велику популарност, што је тај есеј допринео да се још више обрати пажња на његове чувене три *Критике*, то још увек не мора значити да је он од неког већег значаја за његову филозофију. Поготово ако имамо у виду да сâм кенигсбершки мислилац не само да није тежио популарности, него је штавише имао одбојан став према тзв. популарној филозофији.²⁾ Имајући то на уму, занимљиво би било не само изнова осветлити Кантову замисао вечног мира него и размотрити какав статус има идеја вечног мира у његовој филозофији. Рецимо одмах да су, што се тиче Кантове идеје вечног мира, односно његовог нацрта за успостављање вечног мира, мишљења подељена. Док неки филозофи сматрају да се ради о маргиналној идеји, која остаје у сенци чувене три *Критике*, те јој самим тим не поклањају значајнију пажњу³⁾, има и оних који мисле да је сâм кенигсбершки филозоф „разумео ’вечни мир’ као свој најважнији допринос“.⁴⁾ Истина је вероватно негде између. Наиме, идеја вечног мира свакако нема тежину трансценденталног утемељења филозофије, пројекта којем је Кант, као неодложном и најважнијем, посветио највише труда⁵⁾, али нипошто није безначајна. Већ сама чињеница да се она јавља у већем броју Кантових списа, и то не само оних посвећених филозофији историје, политике и права, довољно сведочи о њеном значају.

2) Уверен да популарност неког филозофа потиче од његове спремности да се зарад разумљивости прилагоди здраворазумском начину мишљења, Кант, кога је одувек одликовала скромност, тврди да суочен са одобравањем гомиле „филозоф црвени“, док „досетљивац који повлађује гомили ликује“ (Имануел Кант, *Пролегомена за сваку будућу метафизику*, Плато, Београд, 2005, стр. 11).

3) У опсежној студији о Кантовој филозофији, Касирер (Cassirer) идеју вечног мира тек узгред помиње, посветивши јој мање од стране текста. Види: Ернст Касирер, *Кант: живот и учење*, Хинаки, Београд, 2006, стр. 396 и 405-6.

4) Томас Мертенс, „Будућност Кантовог вечног мира“, у: *Актуелност и будућност Кантове филозофије* (прир. Данило Н. Баста), Гутенбергова галаксија, Београд, 2004, стр. 180. Свестан да ће многима његова теза изгледати превише смела, Мертенс (Mertens) указује да се Кант идејом вечног мира бавио од средине осамдесетих до касних деведесетих година XVIII века, те каже: „Сматрам да је фер опклада да је овај пројект тај којем је Кант био најпреданији у смислу реализације“ (Ibidem).

5) О десетогодишњем труду око трансценденталног испитивања сазнајних моћи човека, због којег је сва остала питања потиснуо у позадину, сведоче Кантова писма Херцу (Herz). У писму од 24. 11. 1776. он наводи да ће другим темама моћи да се посвети тек након што „тај камен макне са пута“. Види: Ернст Касирер, *Кант – живот и учење*, стр. 140.

Занимљиво је да кенигсбершки филозоф говори о вечном миру чак и у *Критици чистог ума*.⁶⁾ Иако се правно-политичком идејом вечног мира послужио само да би на пластичан начин описао теоријску потребу за критиком ума, односно за јавним и аргументованим сучељавањем супротстављених мишљења, њено неочекивано помињање показује да му је та идеја била блиска и током темељног и дуготрајног бављења сазнајнотеоријском проблематиком. Истакавши да се без трансценденталног испитивања сазнајних могућности човека сâм ум још увек налази у природном стању, те теоријска сфера подсећа на ратничко попреште зараћених страна, у којој тек повремено завлада краткотрајни мир, Кант тврди да нам критика прибавља „спокојство правног стања у коме не можемо решавати наше спорове другачије већ само у форми судског процеса“. За разлику од природног стања ума, у коме су полемичари у тој мери заинтересовани да је остваре, у правном стању омогућеном *Критиком чистог ума* „ствар се завршава једном *сентенцијом* која, односећи се на сам извор свих спорова мора да заснује прави вечити мир“⁷⁾, који ће допринети како сазнајном напретку тако и општем благостању.⁸⁾

2. ПОЛИТИЧКО-ПРАВНА ДИМЕНЗИЈА ИДЕЈЕ ВЕЧНОГ МИРА

Да бисмо разумели идеју вечног мира, неопходно је да се она сагледа у свој њеној комплексности, имајући у виду целину

-
- 6) На то је у нашој средини скренуо пажњу Лолић. Види: Маринко Лолић, „Вечни мир и светски грађански поредак“, у: *Филозофија и друштво*, Институт за филозофију и друштвену теорију, бр. XXV, год 2005, стр. 27-28.
- 7) Имануел Кант, *Критика чистог ума*, БИГЗ, Београд, 1976, стр. 451. Коментаришући наведено место, Кучинар истиче да Кант „хоће да филозофију изведе не само из антиномија, већ 'природног стања' и да у њој успостави грађанско стање! Она мора бити кадра да пређе тај пут ако хоће да се заложи за успостављање грађанског стања у целом друштву“ (Здравко Кучинар, „Незаобилазни Кант“, у: *Летопис Матице српске*, св. 5, 2005, стр. 791).
- 8) Након што је скренуо пажњу на чињеницу да се у *Критици чистог ума* више пута јавља слика судишта чистог ума, Курт Борис (Borries) из наведеног Кантовог помињања судског процеса и вечног мира извлачи далекосежни закључак: „Ово поређење позајмљено из јавног права открива у алузији на чисто духовни акт суштински део његовог политичког мисаоног света. И ми уједно схватамо колико је он срстао са основама система“ (Kurt Borries, *Kant als Politiker*, Scientia Verlag, Aalen, 1973, стр. 12). Уз подсећање да се неки основни политички појмови, као што је појам републике, јављају већ у *Критици чистог ума*, Хефе (Höffe) истиче да је мир гарантован међународном правном заједницом „темељни мотив (Кантовог) не само политичког него укупног мишљења“ (Otfried Höffe, „Der Friede – ein vernachlässigtes Ideal“, стр. 12).

Кантове филозофије. Уколико бисмо се ограничили само на чувени Кантов есеј *Ка вечном миру*, уколико бисмо идеју вечног мира редуковали на политичку димензију, не бисмо били у стању да уочимо сву ширину и дубину те идеје. Будући да идеја вечног мира у себи сажима мноштво различитих момената, само уколико се политичко-правна димензија ове идеје сагледа у контексту Кантових разматрања о моралу, историји, антропологији, телеологији природе и религији можемо се надати да ћемо успети да је задовољавајуће осветлимо.

Имајући на уму ову напомену, приступимо разматрању идеје вечног мира најпре из политичко-правног угла, да бисмо постепено уводили у игру и њене друге моменте. Та одлука нас наводи да пођемо од Кантовог чувеног списка *Ка вечном миру*. Као што су то многи већ приметили, кенигсбершки филозоф је овај спис саставио у форми мировног уговора. То свакако није случајно. Сама форма мировног уговора сугерише да се не ради о пуком маштању, о некаквој магловитој утопији, већ о нечему што је, макар начелно, ипак оствариво.⁹⁾ Јер ко би се још мучио око брижљивог састављања уговора за нешто што нема никакве шансе да буде реализовано.

Први одељак имагинарног уговора садржи шест прелиминарних чланова вечног мира међу државама и тиче се забрана (*leges prohibitiveae*), док се други одељак састоји од три дефинитивна члана, у којима су формулисане заповести које треба испунити да би се из природног стања ступило најпре у грађанско, а онда у светскограђанско. На крају уговора налазе се два додатка, који треба да гарантују могућност испуњавања уговора, као и прилог у коме се разматра однос политике и морала. У прва два одељка уговора чини се да је Кантова намера искључиво правно-политичке природе. Међутим, већ у додатку који треба да нас увери да је вечни мир остварив, Кант преко увођења у игру телеологије природе и историје, у мисаоној фигури „намере природе“ заправо посеже за самим провиђењем.

---

9) Уп. Otfried Höffe, „Der Friede – ein vernachlässigtes Ideal“, стр. 7. Док Брант (Brandt) истиче да трезвени Кант не ствара некакву филозофску утопију, већ нуди априорну правну теорију (Reinhardt Brandt, „Vom Weltbürgerrecht“, у: *Immanuel Kant: Zum ewigen Frieden*, стр. 147-148), Мертенс сматра да се ради о реалистичној утопији. По њему, Кантов значај је у томе што је „био први који је покушао да раздвоји концепт мира од нереалистичних, углавном религиозних, линија размишљања и да га повеже са концептом закона“ (Томас Мертенс, „Будућност Кантовог вечног мира“, стр. 181-182).

Будући да се нећемо упуштати у школско излагање бројних чланова уговора о вечном миру¹⁰⁾, покушајмо да укажемо на оно што их карактерише. Притом морамо имати у виду да кенигсбершки мислилац настоји да изнесе начелне предлоге мера које би помогле да мир не буде само краткотрајно стање примирја између два рата, већ да једном прерасте у трајни, односно вечни мир. Смисао Кантових предлога је да се, ако се већ води рат, ипак мора водити рачуна о томе да буде могуће да се по његовом окончању успостави мир између зараћених страна, а ако се државе не налазе у рату, да до рата ни не дође. У рату државе морају настојати да својим понашањем не наруше поверење које је неопходно за будућу изградњу мира. Уколико једна страна чини злочине, логично је очекивати да ће друга страна покушати да се освети, чим се за то укаже повољна прилика. Дакле, да државе не би биле увучене у погубни круг мржње и освете, да рат не би прерастао у рат до истребљења, зараћене стране не смеју прибегавати нечасним средствима. Осим тога, при закључивању уговора о миру, којим се окончава одређени сукоб, треба водити рачуна да он не буде неправедан и понижавајући, иначе ће понижена страна, чим ојача, покушати да силом исправи неправду која јој је нанета.

Да до рата пак не би ни дошло, ниједна држава не сме да се насилно уплиће у устав и владавину друге, нити да се задужује „у вези са спољним државним размерицама“.¹¹⁾ Кант се залаже за укидање стајаће војске, јер све док она постоји, као и док траје трка у наоружавању, рат је увек на помолу.

За неке од прелиминарних чланова (2, 3 и 4), Кант реалистички, свестан да је неопходно да понуди прихватљив мировни пројект, оставља могућност да се њихово испуњење одложи за будућност, када буду повољније политичке околности. Он се наине надао да ће се постепено, преображајем апсолутистичких монархија у просвећене републике, успоставити могућност да и ти чланови једном буду обавезни за све државе.

---

10) Кога то занима, може да погледа Достанићев сажет приказ Кантовог списка *Ка вечном миру*, у коме аутор, поштујући редослед прелиминарних и дефинитивних чланова Кантовог нацрта, уједно реферише о овим члановима и даје свој коментар. Види: Душан Достанић, „Кантов пројект вечног мира – 200 година касније“, у: *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, 2/2015, стр. 95-100.

11) Имануел Кант, *Вечни мир*, Гутенбегова галаксија, Београд – Ваљево, 1995, стр. 30. Други прелиминарни члан уговора, који је Кант сачинио имајући у виду ондашње прилике, предвиђа да ниједну самосталну државу „не може друга држава да стекне наслеђем, заменом, куповином нити даривањем“ (Исто, стр. 28).

Будући да забране нису довољне да се успостави трајни мир међу државама, Кант наводи и дефинитивне чланове, тј. заповести. Те заповести се односе на три врсте права: државно-грађанско, међународно и светскограђанско право. Да бисмо уопште могли помишљати на успостављање вечног мира, „грађански устав у свакој држави треба да буде републикански“.¹²⁾ Републикански устав, заснован на принципима слободе, „зависности свију од једног јединог заједничког законодавства“ и закону правне једнакости свих, суштински се разликује од других устава тиме што он једини „проистиче из идеје првобитног уговора на којој мора да почива свеукупно правно законодавство једног народа“.¹³⁾ Ма колико Кант у етици инсистирао на слободи као самозаконодавству чистог практичког ума и достојанство човекове личности везивао за морални закон, он не потцењује значај спољашње, тј. правне слободе. Напротив, указавши да правна слобода подразумева „да се не покоравам никаквим спољашњим законима до онима за које сам дао своју сагласност“, Кант тврди да су слобода, једнакост и зависност од заједничког законодавства „права људима *прирођена*“. Не само да људима као грађанима ова права „нужно припадају и не могу се од њих одвојити“, него „преко начела правних односа човек уздиже ова права и потврђује њихово важење *и за свет виших бића* (ако их замишља), те се према истим начелима сматра *грађанином натчулног света*“.¹⁴⁾ Дакле, човека осим морала са натчулном сфером повезује и право. Мисао да са човеком чак ни Бог не може поступати као пуким средством¹⁵⁾, допуњена је идејом да се принцип правне једнакости у натчулној сфери може применити на сва интелегибилна бића осим на самог Бога.

Будући да републикански устав, који извире из априорног појма ума, човеку додељује статус грађанина, постоји нада да рат

12) Исто, стр. 38. Кант сматра да и у монархији управа може бити вршена на републикански начин. По њему, републиканско уређење може бити „било по самом облику државе, било само по начину владавине, у коме се, уз једног државног поглавара (монарха) влада по законима које је народ сам себи донео на основу општих правних принципа“ (Имануел Кант, „Спор међу факултетима. Други одељак. Спор између филозофског и правног факултета“, у: *Ум и слобода*, Велика едиција Идеја, Београд, стр. 187). Захваљујући овом члану, „мировни процес у временима непостојања република своју наду може темељити на републиканском начину управљања нерепублика“ (Wolfgang Kersting, „Die bürgerliche Verfassung in jedem staate soll republikanisch sein“, у: *Immanuel Kant: Zum ewigen Frieden*, стр. 101).

13) Исто, стр. 38-39. По Канту, „тамо где су држава и народ две различите особе, ту је деспотизам“ (Immanuel Kant, „Vorarbeiten zum Ewigen Frieden“, у: *Kant's gesammelte Schriften*, Bd. XXIII, Walter de Gruyter und Co., Berlin, 1955, стр. 163).

14) Имануел Кант, *Вечни мир*, стр. 39, подвукао ЗК.

15) Имануел Кант, *Критика практичког ума*, БИГЗ, Београд, 1979, стр. 141.

није неизбежна судбина човека. За разлику од држава које човека третирају као пуког поданика, у којима се владар неодговорно упушта у рат за сваку ситницу, пошто ће страдању бити изложени поданици а не он, републиканска држава за рат мора да тражи сагласност својих грађана, а они ће добро размислити да ли је паметно, сем ако није у питању одбрана слободе, да се изложе непотребном ризику губитка живота и имовине.

Иако је републикански устав неопходан услов успостављања вечног мира, он ипак није и довољан. Наиме, све док је нека држава окружена непријатељски настројеним државама, она мора бити спремна да се брани. Аналогно преласку појединаца из природног у правно стање, и државе треба да одустану од своје дивље слободе и приклоне се међународном праву. Ма колико да се Канту наметала идеја једне јединствене светске републике, он је у исти мах зазирао од превременог формирања унитарне међународне државе, свестан опасности да би она лако могла да се изроди у деспотију. Стога он уместо „позитивне идеје једне светске републике“ предлаже, „као негативни сурогат“, формирање противратног савеза народа.¹⁶⁾ Савез просвећених народа синоним је за савез мира (*foedus pacificum*), јер он смера да заувек оконча сваки, а не само један одређени рат. Иако је приступању том савезу мира добровољно¹⁷⁾, Кант очекује да ће се он временом све више ширити, јер почива како на уму тако и на слеђењу привредних интереса појединих држава. Кенигсбершки филозоф изричито тврди да је „идеја *федералитета*, која би имала да постепено захвати све државе и тако доведе до вечног мира, изводива (објективно реална)“. Очито имајући у виду Француску револуцију, Кант полаже наду да ће република коју ће образовати један просвећени народ постати „средиште федеративног

16) Имануел Кант, *Вечни мир*, стр. 50. Детаљније о Кантовом колебању између потенцијалног крајњег циља светске републике и прелазног федеративног решења види: Otfried Höffe, „Völkerbund oder Weltrepublik“, у: *Immanuel Kant: Zum ewigen Frieden*, стр. 121-128. Док Кант 1784. тврди: „Проблем устројства савршеног грађанског поретка зависан је од проблема законитог спољашњег односа међу државама, и без њега се не може решити“ (Имануел Кант, „Идеја опште историје усмерене ка остварењу светског грађанског поретка“, у: *Ум и слобода*, стр. 33), надахнут револуционарним догађањима у Француској он 1795. мења редослед у остваривању републиканизма и међународног мира, те истиче да успостављање републике претходи миру међу државама. Види: Reinhardt Brandt, „Vom Weltbürgerrecht“, стр. 138-142.

17) Пошто је укључивање у савез мира добровољно, то је „савезништво које се у свако доба може отказати, па се, према томе мора с времена на време обнављати“ (Имануел Кант, *Метафизика морала*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 1993, стр. 145).

уједињења за остале државе које би јој се прикључиле и тако осигурале слободу, сходно идеји међународног права¹⁸⁾. Из свог европског језгра ова федерација би се временом, са напредовањем процес просвећивања, све више ширила, све док на крају не обухвати све народе на земљи.

Будући да се „повреда права, извршена на једном месту на земљи, осећа на свим другим местима“¹⁹⁾, Кант идеју међународног права допуњује идејом светског грађанског права. Пошто је човеку већ доделио статус грађанина натчулног света, сасвим је очекивано да му призна право да буде не само грађанин одређене државе већ и грађанин света. Самим тим, он има право посете било ком месту на земљи, под условом да не угрожава права оних који ту живе. Кант се нада да би се, захваљујући људском сусретању, ширењу привредних и културних веза, људски род приближио „стању светскограђанске уставности“²⁰⁾, а тиме и вечног миру.

Иако су многи, попут Волтера (Voltaire)²¹⁾, имајући у виду како негативна друштвено-историјска искуства тако и непросвећеност већине људи, били скептични према могућности да се политичко-правним средствима успостави трајан мир, Кант се надао да би се усвајањем његових предлога човечанство у великој мери приближило трајном миру.²²⁾ Оног ко заступа трансценденталну позицију емпирија не може суштински да поколеба. Алудирајући не само на реалполитичаре и правнике, него и на све оне који су везани за постојеће, тј. дато, Кант каже: „У тој мудрачкој надувености се уображава да ће се даље и сигурније моћи гледати очима кртице упиљеним на искуство, него очима које су додељене једном *бићу створеном да стоји исправно и да прозире небо*.“²³⁾ Ипак, упркос верности идеји, Кант није био слеп за мноштво препрека које стоје на путу остваривања вечног мира. Иако је истицао достојанство човекове личности, баш као и његов

18) Имануел Кант, *Вечни мир*, стр. 48.

19) Исто, стр. 55.

20) Исто, стр. 52.

21) Волтер је исмејао Русоову (Rousseau) наду да вечни мир може бити остварен посредством политичке институције, тј. међународне федерације. Он је наду полагао у процес просвећивања. Види: Otfried Höffe, „Der Friede – ein vernachlässigtes Ideal“, стр. 14.

22) Треба истаћи да се Кант као филозоф, наравно, држи принципа, а политичарима оставља да се побрину за њихову реализацију у емпиријској сфери.

23) Имануел Кант, „О уобичајеној изреци: то би у теорији могло бити исправно, али не вреди за праксу“, у: *Ум и слобода*, стр. 93, подвукао ЗК.

огромни потенцијал, итекако је био свестан слабости и несвршености људске природе. Због тога ће као гаранта остваривости овог пројекта навести природу.

Пре него што приступимо разумевању онога што он назива „велика уметница природа“²⁴⁾, није на одмет уочити да Кант пројекат вечног мира заиста схвата првенствено као правно-политички. Имајући у виду примат морала у његовој филозофији, пре би се могло очекивати да ће он вечни мир везати за напредак у морализовању човечанства, или макар у напретку просвећености међу људима.²⁵⁾ Међутим, Кант одустаје од стрпљивог чекања да људи постану бољи, јер би то предуго трајало, те наду да се макар крене у том правцу полаже на просвећене владаре који би усвојили његове принципе.²⁶⁾ Насупрот оних који тврде да су за републикански устав, који је предуслов за успостављање вечног мира, подобни само анђели, „јер људи са својим себичним склоностима нису дорасли за уставно стање тако узвишеног облика“, Кант полаже наду у добру државну организацију, те вечни мир укотвљује у сферу политике и права, а не морала. Након што је истакао да се „не може очекивати да добар државни устав долази од моралности“, него да управо обрнуто „добар устав омогућује добро морално васпитање народа“, Кант заоштрено тврди да би савршен државни устав био погодан „и за сам народ ђавола (само ако имају разума)“.²⁷⁾ Тиме он заправо жели да каже да у савршено правно устројеној држави, „човек, иако није добар у моралном смислу, постаје ипак силом прилика добар грађанин“.²⁸⁾

Успостављање стања вечног мира, поготово у есеју *Ка вечном миру*, Кант је првенствено схватао као правно-политички

24) Имануел Кант, *Вечни мир*, стр. 57.

25) Кант је велике наде полагао у пораст просвећености. С једне стране, он свима поручује „Имај храбрости да се служиш сопственим разумом!“ (Имануел Кант, „Одговор на питање: шта је просвећеност“, у: *Ум и слобода*, стр. 41), јер истински грађанин је само онај који мисли својом главом. С друге стране, Кант апелује на владаре да дозволе јавну употребу ума, служећи се притом како етички-религиозним аргументима тако и позивањем на добро схваћен лични интерес. Уколико владари допусте јавну критику, моћи ће да се ослоне на савете умних људи и тако усаврше правно-политичко устројство државе, а такође ће избећи опасност формирање тајних друштава, која угрожавају постојећу власт.

26) Ингеборг Маус (Maus) с правом истиче да је за Канта, који је сматрао да је народ носилац суверености, просвећени апсолутизам „само историјски прелазни стадијум ка стварању републике“ (Ингеборг Маус, *Идеја народног суверенитета*, Досије, Београд, 2001, стр. 19).

27) Имануел Кант, *Вечни мир*, стр. 66.

28) Исто, стр. 65.

пројект. За њега вечни мир није био синоним за некакво блажено онострано, а поготово не онострано стање. Кенигсбершки филозоф изричито тврди да оно што он именује изразом „вечни мир“ нема никакве везе са далекоисточним мистичним стањем утрнућа, тј. нирване, баш као ни са растварањем властите личности у божанском свејединству.²⁹⁾ Вечни мир такође не треба поистовећавати са некаквим златним добом безбрижног живота, нити са земљом дембелијом. Чежња за животом „који би протицао у доконом сањарењу или дечијим играма одлика“ је човека као чулног бића, док је као умно и морално биће свестан „да животу треба дати вредност делањем“.³⁰⁾

3. О ГАРАНТУ ВЕЧНОГ МИРА

Вратимо се на Кантово одређење природе као гаранта остваривости идеје вечног мира. Да не би било неспоразума, неопходно је указати на различита значења појма природе у Кантовој филозофији. Као што је познато, за разлику од теоријске филозофије, у којој природу схвата као каузално-механичку, кенигсбершки мислилац у трећој *Критици*, у настојању да премости провалију између чулне и натчулне сфере, уводи у игру замисао да се природа, са становишта рефлексивне моћи суђења, може посматрати *као да* је телеолошки устројена. Тиме Кант не оспорава разуму право да природу објашњава каузално. Каузално схватање природе и даље остаје конститутивно за сферу сазнања. Но као што је у теоријској сфери ограничио знање да би добио простор за веру, тако кенигсбершки филозоф сматра да се разумевање природе не може исцрпсти у њеном каузално-механичком представљању. Будући да је сâм живот, за разлику од анорганског света, несхватљив на каузални начин, замисао о сврховитости природе може помоћи како разумевању живота тако и премошћавању провалије између феноменалног и ноуменалног света.³¹⁾

29) Види: Имануел Кант, „Крај свих ствари“, у: *Ум и слобода*, стр. 131.

30) Имануел Кант, „Нагађања о почетку историје“, стр. 80-81. Инсистирање на оностраном деловању разлог је његове осуде монашког контемплативног живота. Тај суд није мењао ток живота. Прoцени из преткритичког периода да су „калуђерски завети претварали ... велики део корисних људи у многобројна друштва окорелих беспосличара“ (Имануел Кант, *О лепом и узвишеном*, Графос, Београд, 1988, стр. 68) одговара позна оцена да су „монашки живот и уздизање светости неожењеног сталежа велики број људи учинили некорисним за свијет“ (Имануел Кант, *Религија унутар граница чистог ума*, БИГЗ, Београд, 1990, стр. 118).

31) Подсетимо да се Кант, након што је утемељио науку и етику, нашао пред проблемом како да премости провалију између сфере чулног и натчулног, нужности и слободе.

Телеолошко разумевање природе не ограничава се само на то да истакне да је сваки организам сврховито устројен, већ формулише идеју да се природа као уређена целина може посматрати *као да* је усмерена ка крајњој сврси. Крајња сврха природе је њено највише створење, али не као пуко природно, чулно, већ као морално, натчулно биће. Телеолошка устројеност природе, која своју сврху има изван саме себе, врхуни наине у човеку као „субјекту моралности“.³²⁾ Будући да је човек као умно и морално биће круна природе, у њему она превазилази саму себе и задира у натчулну сферу. Мисао да је човек као морално биће сврха стварања води идеји постојања „неког *моралног* створитеља света, то јест Бога“.³³⁾ Доказавши у етикотеологији, додуше не на спекулативан, већ на практички начин, постојање Бога, Кант има основ за оправдање смислености егзистирања и историјског дешавања.

Слично телеолошком разумевању природе, Кант приступа и историји. Будући да за њега историја подразумева својеврсно продужавање сврховитости природе, он сматра да се и она може разумети *као да* је сврховита. За разлику од оних који историју посматрају као пуки неповезани, па чак и бесмислени след догађаја, који измиче свим правилима, Кант сматра да се како за разумевање историје тако и за учествовање у њој (што је несумњиво још значајније!) може претпоставити нека природна сврха, тј. нека априорна црвена нит. Верујући да „природа чак ни у игри људске слободе не поступа без плана и крајње намере“, Кант тврди да би нам идеја напретка „могла послужити као црвена нит да *агрегат* људских радњи, који је иначе без плана, бар у целини прикажемо као *систем*“.³⁴⁾ Иако немамо прво да тврдимо да имамо знање о томе да се у историји одиграва напредовање људске врсте, идеја напретка свакако није пуки плод уобразиље, већ има статус објективног морално-практичког појма. Будући да је, по Канту, планом природе одређено да се у људском роду

Мада је формулисао примат практичког над теоријским умом и филозофију морала прогласио за највишу инстанцу, за њега је било од пресудне важности да сфера натчулног има утицај на сферу чулног, да слобода може да делује на материјални свет нужности. Будући да је „*потребно* да свет слободе има неког утицаја на свет природе“, Кант претпоставља да „мора да постоји неки такав основ *јединства* онога што је натчулно, а што лежи у основи природе, са оним што појам слободе практично садржи“ (Имануел Кант, *Критика моћи суђења*, БИГЗ, Београд, 1975, стр. 65-66).

32) Исто, стр. 315.

33) Исто, стр. 331.

34) Имануел Кант, „Идеја опште историје усмерене ка остварењу светског грађанског поретка“, у: *Ум и слобода*, стр. 38.

постепено у потпуности развију сви његови природни дарови, историја телеолошки схваћеној природи служи управо у ту сврху. Историја је, наиме, излазак човека из његовог природног у друштвено-политичко и културно стање, односно поприште напредовања човечанства у цивилизацијском, културном и моралном погледу. Захваљујући томе што је умно а не пуко нагонско створење, човек и сâм, уз свесрдну помоћ природе, учествује у мукотрпном процесу напредовања, током којег би требало да човечанство у потпуности развије све своје обдарености. Уверен да природа „не ради ништа сувишно, и не троши расипнички средства за своје сврхе“, Кант сматра да је она већ тиме што је човеку даривала ум и слободу воље „јасно указала своју намеру у погледу његове опремљености“. Специфичност човека у односу на друга природна створења је управо то што он није довршен и дат, већ задат. Њему није намењено да непогрешиво следи инстинкте, већ као умно и слободно биће „треба све да створи сам из себе“. По Канту, оно што је кључно за разумевање човека и читаве његове историје зацртано је већ на почетку: *„Природа је хтела да човек све што излази из оквира механичког уређења његовог животињског бивствовања створи потпуно сам из себе, и да не стекне никакво друго блаженство нити савршенство до оно које је, ослобођен инстинката, сам себи створио властитим умом.“*³⁵⁾

У разумевању историје Кант се ослања на два момента: на намеру, тј. лукавство природе и на човекову слободу. Док је на почетку историје удео човекове слободе веома мали, те он несвесно иде тамо где га природа води, током историје нараста удео човекове слободе, захваљујући његовом наслућивању скривеног плана природе и спремности да сарађује на остваривању тог плана. Чак и када је човек несвестан и није спреман да сарађује, природа има начина да га усмери у жељеном смеру. *„Средство којим се природа служи да би остварила развитак свих људских обдарености јесте антагонизам који између појединаца влада у друштву, под претпоставком да он ипак на крају постаје узроком законитог поретка међу њима.“* Под појмом антагонизма Кант има у виду *„недруштвену друштвеност људи“*³⁶⁾, човекову склоност како ка подруштвљавању тако и ка усамљивању. За разлику од убичаје-

35) Исто, стр. 31.

36) Исто, стр. 32. Ако бисмо инсистирали на прецизности, немачки израз *ungesellige Geselligkeit* ваљало би превести као „недружевна дружевност“.

ног негативног вредновања човекове недруштвености, а поготово његове саможивости, тј. склоности ка честољубљу, лакомости и властољубљу, Кант нуди оправдање за овај недружевни моменат. Отпору према другима, проистеклом из човекове потребе за самопотврђивањем и самоистицањем, човечанство треба да захвали за свој развој. Наиме, да није недружевног момента човекове природе, да нема напетости и сукобљавања међу јединкама, „сви би таленти у идиличном пастирском животу, у савршеној слози, задовољству и узајамној љубави, остали вечно скривени у својим зачецима“. Захваљујући недружевном моменту, дакле, човек успева да савлада своју склоност ка инертности и лености, и испољи се као делатно биће, а човечанство из стања сировости ступи у стање културе. „Човек жели слогу; али природа боље зна шта је добро за његову врсту: она жели неслогу. Он жели да живи удобно и задовољно; а природа хоће да изађе из безбрижности и доконог задовољства и ували се у рад и тегобе, како би пронашао и средства да се опет мудро из њих извуче.“³⁷⁾

Иако је свестан да многа зла извиру из човекових страсти, да је њихово испољавање са становишта етике и религије за осуду, Кант сматра да зло ипак има свој смисао у историји. Таквим својим ставом он је претеча Хегелове тезе о оправдању зла у историји.³⁸⁾ Будући да Кантово схватање намере, односно лукавства природе подсећа на Хегелово учење о лукавству ума³⁹⁾, упутно је запитати се шта за кенигсбершког филозофа заправо значи мисаона фигура „намера природе“. Није тешко закључити да се заправо ради о Божијем провиђењу. Кант не само што тврди да човекова недруштвеност упућује на „уређење мудрог створитеља“⁴⁰⁾, него и на више места у различитим списима ек-

37) Исто, стр. 32, подвукао ЗК.

38) Говорећи о свом разумевању светске историје, која је у исти мах попрште страсти и сфера Божијег провиђења, Хегел каже: „Наше разматрање јесте, у том погледу, теодицеја, оправдање Бога“ (Г. В. Ф. Хегел, *Филозофија историје*, Федон, Београд, 2006, стр. 21).

39) Левит (Löwith) је с правом указао да је Хегелово учење о лукавству ума заправо секуларизована верзија јудеохришћанског учења о Божијем провиђењу. Уп. Karl Löwith, *Svjetska povijest i događanje spasa*, А. Cesarec, Zagreb – Svjetlost, Sarajevo, 1990, стр. 85. Иначе, многи аутори су указали на сличност Кантовог учења о лукавству природе и Хегеловог о лукавству ума. Наравно, не треба превидети да се Кантова мисао о лукавству природе разликује се од Хегелове концепције лукавства ума тиме што „служи само ка нит водиља рефлексивној моћи суђења“ (Pierre Laberge, „Von der Garantie des ewigen Friedens“, у: *Immanuel Kant: Zum ewigen Frieden*, стр. 161).

40) Имануел Кант, „Идеја опште историје усмерене ка остварењу светског грађанског поретка“, стр. 32-33.

сплицитно поистовећује намеру природе и провиђење.⁴¹⁾ Ако се, дакле, иза Кантове мисаоне фигуре намере природе крије провиђење, онда у тумачењу идеје вечног мира не би требало игнорисати религиозни моменат.

Разлог за порицање религиозног момента у Кантовој идеји вечног мира вероватно треба тражити у духу времена, који је у знаку секуларизма. Док неки мислиоци, попут Ролса (Rawls) и Хабермаса (Habermas), због своје аверзије према метафизици настоје да ојачају правни моменат мировног списка, одбацујући Кантову тезу о намери природе као гаранту вечног мира⁴²⁾, Хефе покушава да нас увери да се „код Канта нигде не појављују религиозни мотиви“.⁴³⁾ Такав суд је у најмању руку чудан ако имамо у виду да је Кант био веома религиозна особа. Наиме, тешко се може очекивати да нечије биће нема утицаја на његово мишљење.

На евентуалну примедбу да је Кант био привржен просветитељству, те да самим тим Бог није могао играти било какву значајнију улогу у његовој филозофији, треба подсетити да се немачко просветитељство битно разликовало од француског, које је завршило у атеизму. Кант није био пуки разоритељ метафизике, већ и њен обновитељ, додуше у практичкој сфери. Подсетимо, Кант је метафизичке идеје Бога и бесмртности душе сачувао као постулате чистог практичког ума. Упркос томе што је у зрелом добу одбацио приврженост институционалној религији, Кантово пијетистичко васпитање обележило је читав његов живот. И када је критиковао видљиву цркву, Кант је остао веран невидљивој цркви, тј. религији унутар граница чистог ума.⁴⁴⁾

41) Види, на пример: Имануел Кант, „Идеја опште историје усмерене ка остварењу светског грађанског поретка“, стр. 39, „Нагађање о почетку историје човечанства“, стр. 79 и 81.

42) Разлог таквог њиховог става је, по Мертенсу, следећи: „Моралност у наше постметафизичко доба мора да дејствује без веровања да је људска историја вођена иманентном 'природном' телеологијом“ (Томас Мертенс, „Будућност Кантовог вечног мира“, стр. 184).

43) Otfried Höffe, „Der Friede – ein vernachlässigtes Ideal“, стр. 14. Његово мишљење у нашој средини преузима Достанић. Види: Душан Достанић, „Кантов пројекат вечног мира – 220 година после“, стр. 101.

44) О Кантовој религиозности Боровски (Borowski) пише: „Кант је био верник и то у правом смислу те речи. Он ме је сам, као младића, учио да будем отворен за веру, као што је он био и остао“ (Лудвиг Ернст Боровски, „Приказ живота и карактера Имануела Канта“, у: *Ко је био Кант?*, Плато, Београд, 2003, стр. 92). Описујући како се осећао суочен са феноменом да ластавице из гнезда избацују неке од својих младунчади, да би остала могла да преживе, Кант је потресен рекао: „Ту је мој разум занемео, нисам могао ништа друго да учиним до да клекнем и да се помолим.“ Потресно сведочанство о томе како је Кант изгледао док је о томе говорио оставио нам је Вазијански (Wasianski): „Узвишена

Некада је за интерпретаторе Кантове филозофије, па и оне политичке, било готово саморазумљиво да се фигура намере природе поистовети са провиђењем. Осим Курта Бориса који то на мноштву места у својој књизи доследно чини⁴⁵⁾, поменимо и Вајла, који не само што изједначава лукавство природе и провиђење, него такође каже да је за Канта рат „инструмент Провиђења“.⁴⁶⁾ Наравно, провиђење је у Кантовој политичкој филозофији, баш као и у филозофији историје, присутно само као практичка идеја, али она је незаобилазна ако желимо да разумемо на чему почива његова нада да ће човечанство постепено напредовати ка изградњи светске грађанске републике, односно ка стању вечног мира.

Да не бисмо олако одбацили Хефеову тврдњу да је Кантова идеја вечног мира лишена религиозних мотива, испитајмо аргументе које он за њу нуди. Хефе с правом тврди да придев „вечни“, иако неког може да асоцира на Августинов *aeterna pax* (достиган тек у вечној посмртној блаженој животи), нема никакве везе са оностраношћу. Он такође тврди да вечни мир не треба да буде померен у есхатон, нити се очекује од провиђења да га реализује, већ је човек тај који „треба да га овде и сада заснује“. Хефе наводи да Кант мисао о миру означава као филозофски хилијазам и противставља га теолошком. Као завршни аргумент Хефе каже да Кант одустаје од сваке сањарије тиме што „признаје конфликт као темељни елемент политичког“.⁴⁷⁾

Иако су неке од Хефеових тврдњи тачне, као она да Кантова идеја вечног мира није везана за оностраност, то још увек не значи да она нема никакве везе са религијом. Наиме, религија се не тиче само оностраности него и овоностраног Божијег домостроја спасења. Само спомињање хилијазма, иако се ограничава на филозофски, ипак упућује на религију, јер хилијазам је изворно религијски појам.

побожност, која је сијала са његовог лица, тон његовог гласа, склапање руку, ентузијазам са којим су биле изговорене те речи, све је то било само његово и јединствено“ (Е. А. К. Вазиијански, „Последње године живота Имануела Канта“, у: *Ко је био Кант?*, стр. 283).

45) Он не само што у исту раван ставља појмове „природа – Бог – провиђење“, него такође каже да је Кант, да би појмио људски развој, „морао да изабере коперниканско становиште, становиште провиђења“ (Kurt Borries, *Kant als Politiker*, стр. 40 и 47).

46) Уп. Ерик Вајл, *Проблеми Кантове филозофије*, стр. 150-151. По Чичовачком, „описана као мудра и велики уметник, природа је много сличнија ономе што се уобичајено схвата као провиђење него било чему другом што нормално подразумевамо под природом“ (Предраг Чичовачки, „Можемо ли се надати вечној миру?“, у: *Звездано небо и морални закон: есеји о Кантовој филозофији*, Јасен, Београд – Никшић, 2005, стр. 179-180).

47) Otfried Höffe, „Der Friede – ein vernachlässigtes Ideal“, стр. 6, 14 и 19.

Подсетимо, хилијазам у протестантској традицији подразумева хиљадугодишње Христово царство на земљи, које би било у знаку владавине мира и љубави.⁴⁸⁾ Кант је филозоф, па не претендује на теолошку правоверност, али далеко од тога да би његово ограничавање на филозофски хилијазам био некакав убедљив аргумент за тезу да је појам вечног мира лишен религиозних мотива. Што се тиче везивања конфликта искључиво за политичку сферу, подсетимо да се он може схватати и у духу теодикеје, као што то Хегел изричито чини, а Кант тек за нијансу мање уочљиво. Дакле, ништа од оног што је Хефе навео не осправа нашу тезу да је у идеји вечног мира присутан и религиозни моменат.

Што се тиче Хефеове тврдње да Кант не очекује од провиђења да реализује вечни мир, већ искључиво од човека, приметимо да је код Канта увек присутно, баш као и у религији, садејство провиђења и људског труда. Ни у религији се човеку не препоручује да све препусти Богу, као што је Хефе изгледа склон да мисли, већ се од човека захтева максималан труд, баш као да од њега самог све зависи. Без обзира да ли кенигсбершки филозоф на одговарајућем месту говори о провиђењу или намери природе, он тај моменат никада не одбацује.⁴⁹⁾

Као најизгледнију могућност за одбрану тезе да идеја вечног мира нема никакве везе са религијом, неко би могао да наведе да је та веза некада додуше постојала, о чему постоје сведочанства у ранијим списима, поготово у *Идеји опште историје*, али да је Кант од ње одустао у есеју *Ка вечног миру*. Мада је чувени Кантов мировни спис уткан у његову целокупну филозофију, мада он чини нераскидиву целину са другим списима, поготово оним из филозофије историје, политике и права, испитајмо ипак да ли је ова теза ваљана. Најбоље је поћи од чувене тврдње о уметници природи као гаранту вечног мира. Кант каже да се у механичком току природе „јасно разабире сврховитост којом она људе, и мимо њихове воље, кроз неслогу води ка слози“. Та идеја јавља

48) Иначе, ово учење (које почива на погрешном тумачењу Отк. 20) осуђено је на Другом васељенском сабору 381. као јеретичко.

49) „Кант осцилује између између појмова природе и провиђења“, дајући првенство 1784. другом појму, а 1795. првом појму (Pierre Laberge, „Von der Garantie des ewigen Friedens“, стр. 150). Упореди следећи текст са већ наведеним местом из *Вечног мира* (стр. 68): „Прерано и стога (што стиже прије но што су људи постали морално добри) штетно стапање држава бива – ако нам је допуштено да овде претпоставимо једну *намјеру провиђења* – спријечено поглавито преко два моћно делујућа узрока, наиме различитошћу језика и различитошћу религија“ (Имануел Кант, *Религија унутар граница чистог ума*, стр. 112, подвукао ЗК).

се већ у спису из 1784, и била је поистовећена са провиђењем. У *Вечном миру* Кант каже да ту уметницу природу називамо „*провиђењем*“ уколико нам сврсисходност света намеће мисао о дубљој мудрости неког вишег узрока који је управљен ка објективном крајњем циљу човечанског рода и који унапред одређује светски ток“. Додуше, будући да је људски разум дискурзиван а не интуитиван, ми не можемо претендовати на сазнање провиђења, већ једино можемо, „по аналогији са људским делима и вештинама“, провиђење третирати као регулативну идеју.⁵⁰⁾ Иако примећује да је „складан однос провиђења према моралној ... сврси“ теоријски неоправдан, Кант истиче да је у практичком погледу исправна идеја да појам дужности према вечном миру буде усклађен са овим скривеним механизмом природе. За исправност Хефеове тезе кључна је реченица која следи. Будући да је „реч само о теорији (а не религији)“, и имајући у виду „ограниченост људског ума“, Кант каже да је „употреба речи *природа* згоднија и скромнија него ли је то израз који означаје неко за нас схватљиво провиђење“. ⁵¹⁾ Из наведеног места није тешко закључити да се мировни спис суштински не разликује од *Идеје*. Једина разлика је у томе што се овде много више води рачуна о теоријском становишту, те стога Кант пази да исувише не прекорачи границе могућег искуства, док тамо наступа изразито практички.⁵²⁾ Пошто у практичку сферу спадају и етика и религија и политика, не би био никакав проблем да се, на начин *као да*, односно као објективна практичка идеја, говори о провиђењу. У *Вечном миру* Кант од тога ипак одустаје, јер сматра да говором о провиђењу „чо-

50) Тај став Кант је задржао и у радовима које је писао након објављивања *Вечног мира*. Тако он, говорећи о васпитању људског рода, које се одиграва „одозго према доле“, истиче да је провиђење „идеја његова (човекова) властита ума“ (Immanuel Kant, *Antropologija i pragmatičnom pogledu*, Breza, Zagreb, 2003, стр. 203).

51) Имануел Кант, *Вечни мир*, стр. 60. Занимљиво је да у предрадама за *Вечни мир* Кант пише да се под провиђењем мисли „начин како природа намерно поступа“, дакле не природа према схватљивим општим законима, него према оним чији су нам „телеолошки узроци непојмљиви“ (Immanuel Kant, „Vorarbeiten zum Ewigen Frieden“, у: *Kant's gesammelte Schriften*, Bd. XXIII, стр. 155-156). Дакле, тзв. „намера природе“ заправо је исто што и провиђење. Кантово дивљење тзв. спољашњој сврховитости природе, која се суштински разликује од иманентне сврховитости, сведочи о томе да он велику уметницу природу доживљава као умну, тј. као провиђење. Дословно исти пример Кант наводи када говори о ванредном провиђењу и намери природе. Указавши да „морске струје носе дрво на ледене обале, где оно не може да расте, за тамошње становнике који без њега не би могли живети“, он упућује на „телеолошки узрок који указује на старање једне више, натприродне мудрости“ (Имануел Кант, *Вечни мир*, стр. 58 и 60).

52) Баста с правом подсећа: „Историја за Канта није теоријска, већ практичка наука“ (Данило Баста, *Вечни мир и царство слободе*, Плато, Београд, 2001, стр. 53).

век себи дрско ставља Икарова крила“, жудећи да се „приближи тајни његових недокучивих циљева“.⁵³⁾ Али да ли сваки говор о провиђењу подразумева да је оно савим схватљиво? Ако обратимо пажњу на то шта се о провиђењу каже у религији, биће нам јасно да није. Не опомиње ли Бог још у *Старом завету* оне који би да проникну у његов недокучиви план спасења: „Јер мисли моје нису ваше мисли, нити су ваши путеви моји путеви, ... него колико су небеса виша од земље, толико су путеви моји виши од ваших путева, и мисли моје од ваших мисли“ (Ис. 55, 8-9)? Од верника се, дакле, очекује да верују у Божији промисао, али не и да претендују да у њега проникну.

Можда би разлика између провиђења и намере природе могла да се сведе на разлику између недокучивих и докучивих циљева природе. Али шта би био докучиви циљ природе? Одговор који се намеће: успостављање вечног мира, изградња светско-грађанског поретка, развој људских обдарености, суштински се не разликује од оног што Кант у својим ранијим списима наводи да је циљ провиђења.

Да су религиозни мотиви присутни и у *Вечном миру* показују бројне библијске алузије. Кант не само што позицију политике одређује речима „*Будите мудри као змија*“, а ону морала „*и невини као голубови*“⁵⁴⁾, него такође тврди: „Тежите пре свега за царством чистог практичног ума и за његовом *правдом*, па ће вам ваш циљ (доброчинство вечног мира) сам од себе запасти.“⁵⁵⁾ Тврдњу да поштовање права и морално понашање води ка благодати вечног мира могли бисмо упоредити са Кантовим схватањем највишег добра, које подразумева склад између врлине и среће. Наиме, онај ко је моралан, достојан је да буде срећан. Међутим, механичка природа равнодушна је према нечијој врлини, те се од ње не може очекивати да обезбеди испуњење највишег добра. Због тога Кант постулира „постојање узрока целокупне природе, различитог од природе, који би садржавао основ сагласности

53) Имануел Кант, *Вечни мир*, стр. 60. Узгред, Кант чак ни у мировном спису не одустаје сасвим од употреба појма провиђења. Тако он каже да је „и провиђење у светском току нашло своје оправдање“ (Исто, стр. 92). У спису насталом након *Вечног мира* стоји: „*Намера провиђења* била је да се народи образују, а не да се слију“ (Immanuel Kant, *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, у: Kant's gesammelte Schriften, Bd. XV/2, Walter de Gruyter und Co., Berlin, 1923, стр. 783, подвукао ЗК).

54) Исто, стр. 76. Кант се недвосмислено позива на речи које је Христос упутио апостолима шаљући их да проповедају јеванђељску поруку: „Будите, дакле, мудри као змије и безазлени као голубови!“ (Мт. 10, 16).

55) Исто, стр. 88. То је јасна алузија на Христове речи из *Беседе на гори*. Уп. Мт. 6, 33.

среће са моралношћу⁵⁶⁾, тј. егзистенцију Бога. Иако се на наведеном месту из *Вечног мира* експлицитно не помиње Божија гаранција склада праведности и остварења вечног мира, као што је иначе случај у морално-практичком тумачењу највишег добра, није тешко уочити је између редова. Човек треба да делује из дужности, да поштује право, а награда, која не сме бити мотив деловања, већ ће једном, захваљујући Божијем старању, сама од себе доћи.

Пошто смо показали да идеја вечног мира није лишена религиозног момента, као и да нема суштинске разлике између Кантових појмова „провиђење“ и „намера природе“, обратимо пажњу на начин на који се природа (провиђење) стара око успостављања светског грађанског поретка и вечног мира. Покушавајући да *a priori* реконструише почетак историје и њен ток, Кант каже да је библијска прича о истеривању човека из раја заправо метафора за „прелазак једног чисто животињског створења у човештво, из дупка инстинкта, под вођство ума, једном речи: из стања под стрателством природе у стање слободе“. Овим започиње процес напредовања људске врсте ка савршенству. Међутим, оно што „за врсту значи *напредак* од зла ка бољем“, не подразумева уједно и *напредак* са становишта јединке. Наиме, у стању незнања и невиности није било ни зла ни порока, те не чуди што се тај први корак са становишта морала схвата као „пад“. Уз то, он је у физичком погледу скопчан са невољама и мукотрпним трудом. Имајући у виду супротстављеност индивидуалне позиције и плана природе, Кант каже: „Историја *природе* почиње, дакле, од добра, јер је дело *божје*; историја *слободе* почиње од зла, јер је дело *човека*. За јединку, која при коришћењу слободе гледа само на себе, таква промена значила је губитак; за природу, која своју сврху у односу на човека усмерава на врсту, била је добитак.“ Ипак, уколико јединка схвати да је и сама део целине, уколико макар само наслути смисао историје, биће пријемчивија за становиште теодикеје, те ће моћи да се „диви мудрости и сврховитости уређења“.⁵⁷⁾ За разлику од оних који кукају због животних невоља и резигнирано одустају од помисли да дају властити допринос општем добру, Кант на више места упозорава да је изузетно важно „*бити задовољан провиђењем*“. Ако имамо поверење у Божији план, како са нама као појединцима тако и са људским родом,

56) Имануел Кант, *Критика практичног ума*, стр. 141.

57) Имануел Кант, „Нагађања о почетку историје човечанства“, стр. 75-76.

лакше ћемо подносити животне тегобе и за излаз из тешкоћа потражити „у раду на усавршавању самог себе“⁵⁸⁾, као и у цивилизовању, култивисању и морализовању човечанства. По Канту, „сама природа је позвала људе да сваки, према својим моћима, допринесе општем напретку“.⁵⁹⁾

Кантова идеја вечног мира, баш као и његово тумачење историјског напретка, свој смисао налазе управо у охрабривању људи да се ангажују на успостављању светског грађанског поретка, као скаута „у коме ће се развити све исконске обдарености људске врсте“.⁶⁰⁾ Свакако није случајно што у мировном спису, за разлику од неких других списа, Кант тврди да је вечни мир остварив.⁶¹⁾ Иако би у духу Кантове филозофије било исправније говорити о асимптотском приближавању вечног миру него о његовој остваривости, будући да свака идеја представља натчулни идеал коме се у емпирији увек само примичемо а никада га у потпуности не остварујемо, (политички) контекст разматрања проблема навео је Канта на такву формулацију.

Већ је речено да човек није дато, већ задато биће. У Кантовој заоставштини можемо наћи читав низ формулација које, поготово ако би се истргле из целине његовог мишљења, звуче фихтеански. Наведимо неке од њих: „Природа није дала човеку сву савршеност за коју је способан, он сам треба да је развије. Човека не развија природа, већ слобода. За хуманост он треба да је захвалан сам себи.“⁶²⁾ Међутим, уколико имамо у виду Кантову оцену да се „из тако кривог дрвета, од каквог је човек направљен, не може ... истесати ништа сасвим право“⁶³⁾, а поготово његово касније учење о радикалном злу човекове природе, било би исувише смело очекивати да историјски напредак зависи искључиво

58) Исто, стр. 79.

59) Исто, стр. 81.

60) Имануел Кант, „Идеја опште историје усмерене ка остварењу светског грађанског поретка“, стр. 38.

61) Кант у *Метафизички морала* признаје да је „вечни мир (крајњи циљ читавог међународног права)“ заправо „неизводљива идеја“, али додаје да „политичка начела којима је то сврха, наиме да склопе такве везе држава које служе за континуирано *приближавање* њему, нису неизводљива, него су свакако изводљива, као што је то приближавање задатак основан на дужности, па и на праву људи и држава“ (Имануел Кант, *Метафизика морала*, стр. 151).

62) Имануел Кант, „Одабрани фрагменти из заоставштине“, у: *Ум и слобода*, стр. 204, подвукао ЗК.

63) Имануел Кант, „Идеја опште историје усмерене ка остварењу светског грађанског поретка“, стр. 34.

од човека. У тумачењу Кантовог схватања историје никако не треба превидети да се управо провиђење стара да човек достигне своје одређење. Оно се брине за човека не само као за натчулно него и чулно биће. Самим тим што је човек круна природе, логично је да је он предмет њене нарочите пажње. „Највеће савршенство и блаженство људи је последња сврха природе *уколико су они творци овог савршенства и блаженства*.“⁶⁴ Подсетимо да кенигсбершки филозоф такође истиче да очекивани непрекидни напредак ка бољем „неће зависити толико од онога што *ми радимо* ... него од онога што ће учинити људска *природа* у нама и са нама, да би нас *натерала* у колосек, коме се ми сами не бисмо лако приклонили“. Успех историјског подухвата људског рода Кант, дакле, очекује првенствено од природе, „или још више од самог *провиђења* (пошто се за довршење ове сврхе захтева највиша мудрост)“.⁶⁵ Све док се човек правилно не усмери, док се не определи за остваривање сврхе која му је одређена, природа ће му увек изнова приређивати непријатне животне лекције.

Већ је речено да се природа служи антагонизмом, односно недружевним моментом, како би подстакла људе на развој својих потенцијала. Кант сматра да је „природа у људски род положила клицу *неслоге* и хтјела да његов властити ум из ње изнедри *слогу*, барем стално приближавање њој“. Иако је слога циљ културе, неслога је „у плану природе *средство* највише, нама неистраживе мудрости“ да се она досегне.⁶⁶ Мудрост природе огледа се у томе што се за остваривање постављеног циља вечног мира као средством служи и ратом. Иако Кант на многим местима осуђује рат као нешто варварско, тврдећи да је рат „рушилац свег добра“, „извор свег зла и искварености морала“⁶⁷, а залагање за мир чак прописује као човекову дужност, он као филозоф историје, коме је блиска идеја теодикеје,

64) Имануел Кант, „Одабрани фрагменти из заоставштине“, стр. 204, подвукао ЗК. Свакако није случајно што Кант и у правно-политичким списима понавља тврдњу да „творчева једина сврха није ни моралитет човека за себе, нити срећа сама за себе, него највише могуће добро у свету, које се састоји у њиховом сједињавању и узајамном слагању“ (Имануел Кант, „О уобичајеној изреци: то би у теорији могло бити исправно, али не вреди за праксу“, стр. 94).

65) Имануел Кант, „О уобичајеној изреци: то би у теорији могло бити исправно, али не вреди за праксу“, стр. 118.

66) Immanuel Kant, *Antropologija u pragmatičnom pogledu*, стр. 197.

67) Имануел Кант, „Спор међу факултетима. Други одељак. Спор између филозофског и правног факултета“, стр. 189 и 186. Бесмислено слање људи у рат је „извртање крајње сврхе“ стварања (стр. 188).

сагледава допринос рата успостављању републиканског уређења. За Канта мир није сам по себи сврха, поготово уколико би мир значио суспендовање слободе. Ако се присетимо да је слобода највиши појам Кантове филозофије, биће нам јасно да је за њега апсолутно неприхватљив сваки мир лишен слободе⁶⁸⁾, јер би такав мир представљао најцрњу диктатуру.

Уверен да природа ништа не ради без неке сврхе, Кант сматра да насиље и рат, упркос своје деструктивности, имају и позитивну страну. Он подсећа да је, сходно скривеном плану природе за успостављање далеког будућег мира, рат најпре људе растерао на све стране, чиме је отежано стварање једне јединствене моћне државе, у којој би била угушена слобода и право на различитост.⁶⁹⁾ Као што је, сходно идеји првобитног уговора, неподношљивост изворног стања рата свих против свих, навела људе да из природног стања ступе у грађанско, тј. да формирају државу, тако ратна опасност може да подстакне државе да изађу из стања непрекидних сукобљавања и успоставе савез мира. Кенигсбершки мислилац подсећа да се управо због сталне опасности од рата у грађанску слободу „више не може дирати а да се од тога не осети штета у свим привредним делатностима, посебно у трговини, а тиме и слабљење државних снага у спољашњим односима“.⁷⁰⁾ Наводећи пример Кине, у којој је због претеране величине државе и недостака ратне опасности „уништен сваки траг слободе“, Кант истиче да „на оном ступњу културе на ком се људски род још налази рат је и даље неопходно средство да се она унапређује“.⁷¹⁾ Уверен да би тек онда када се „оптимално

68) „Све док оба правно нужна елемента мир и слобода нису уједињена, решење није нађено“ (Reinhard Brandt, „Vom Weltbürgerrecht“, у: *Immanuel Kant : Zum ewigen Frieden*, стр. 139).

69) Упозоривши да готово свака држава, тачније њен владар, „жели да постигне мир тако што ће завладати по могућности целим светом“, Кант истиче да природа онемогућава ту намеру тиме што је међу људе унела разлику у језику и вери. Иако та разлика може подстицати „склоност ка међусобној мржњи“ и бити „изговор за рат“, Кант верује да „она ипак развијањем културе и постепеним зближавањем људи, води већој сагласности у принципима и споразуму у миру“ (Имануел Кант, *Вечни мир*, стр. 67-68). Захваљујући култивисању, разлика неће водити рату, а захваљујући разлици мир се неће изродити у деспотизам.

70) Имануел Кант, „Идеја опште историје усмерене ка остварењу светског грађанског поретка“, стр. 37.

71) Имануел Кант, „Нагађања о почетку историје човечанства“, стр. 80. Вајанд (Weyand) сматра да Кант, упркос томе што инсистира на миру, толерише рат зато што му је блиска идеја теодикеје. „Кант може да доведе у склад Божију доброту и његов мудри план са трпљењем ужаса и невоље рата на земљи“ (Klaus Weyand, „Kants Geschichtsphilosophie : Ihre Entwicklung und Ihr Verhältnis zur Aufklärung“, у: *Kantstudien, Ergänzungshefte*, Nr. 85, Kölner Universitätsverlag, Köln, 1964, стр. 157).

оствари култура“, односно када се успостави савршено политичко уређење, вечни мир могао „бити за нас спасоносан“⁷²⁾, кенигсбершки филозоф ипак не очекује да вечни мир, без нашег труда, сам од себе настане. Самим тим што је *respublica noumenon* „вечна норма за сва грађанска уређења уопште, која се сасвим одричу ратовања“, наша дужност је да допринесемо успостављању државног уређења које ће што је више могуће одговарати идеалу. Кант додуше, одбијајући и помисао да се народ одлучи на насилну револуцију, апелује на владаре да управљају републикански, тј. по принципима који су „у складу са духом закона о слободи (какав би народ обдарен зрелим умом сам себи прописао)“⁷³⁾ У мери у којој државе буду ближе републиканском идеалу, ратови ће постајати све човечнији и ређи, да бисмо се након међусобног уздржавања од нападачких ратова приближили стању вечног мира.

Вечни мир, који је код Канта везан за успостављање слободног, правно уређеног, грађанског друштва, сврха је политичке историје. Додуше, он признаје да је остварење грађанског друштва „којим ће се управљати према општем праву“ најтежи проблем, те ће самим тим бити „последњи који ће људска врста решити“. Због несавршености људске природе, човекове склоности да себе као појединца изузме из подређености законима са којима се и сам сагласио, потребан му је господар који ће га присилити „да се повинује једној општеважећој вољи“⁷⁴⁾ Будући да је и сâм владар такође човек, да слабости људске природе још више долазе до из-

72) Имануел Кант, „Нагађања о почетку историје човечанства“, стр. 80. Иако је у трговачком духу видео силу која смера ка миру, Кант је био, бар делимично, свестан и тамне стране трговачког духа. Њему је додуше било непознато искуство да се управо ради омогућавања трговине прибегава рату (бомбардовањем с бродова су Енглеска и САД прекинуле изолационизам Кине и Јапана). Ипак, он упозорава да „дуги мир обично чини да завлада прост трговачки дух, а са њим ниско користољубље, кукавичлук и мекуштво“. Ако бисмо упоредили трговца који следи приватни интерес и ратника који је спреман да се жртвује за заједницу, било би нам јасно што „високо поштовање према ратнику постоји чак и у доба највеће цивилизације“ (Имануел Кант, *Критика моћи суђења*, стр. 149). Уверен да је дуготрајни мир у супротности са динамиком живота, Хегел пак тврди да рат омогућава обичајносно здравље народа „као што кретање ветрова чува мора од труљења до којег би их довело дуготрајно мировање, као и народе трајни или чак вечни мир“ (G. W. F. Hegel, „Ueber die wissenschaftlichen Behandlungsarten des Naturrechts, seine Stelle in der praktischen Philosophie, und sein Verhältniß zu den positiven Rechtswissenschaften“, у: *Jenaer kritische Schriften (Hauptwerke in sechs Bänden, Bd. 1)*, Felix Meiner, Hamburg, 2015, стр. 450).

73) Имануел Кант, „Спор међу факултетима. Други одељак. Спор између филозофског и правног факултета“, стр. 189.

74) Имануел Кант, „Идеја опште историје усмерене ка остварењу светског грађанског поретка“, стр. 33-34.

ражаја када неко поседује моћ, тешко је очекивати од њега да ће заиста поштовати сувереност народа.⁷⁵⁾ Ипак, после много покушаја, успона и падова, човечанство ће се све више приближавати циљу. Историја какву познајемо биће завршена успостављањем законитог светскогграђанског републиканског поретка.

Иако је тај циљ умерен за изузетно далеку будућност, ни тада не би био крај човековом напору ка самоусавршавању. Само би за разлику од дотадашњих несавршених државних устројстава, у којима је слобода човека довођена у питање, био створен изузетно повољан спољашњи оквир за развој човекових потенцијала. Тада би човечанство имало услове за испуњење свог одређења, а оно је по Канту морално.

Имајући у виду да је вечни мир сврха историје, запитајмо се да ли он представља највиши појам Кантове филозофије? И по слову и по духу Кантове филозофије, одговор би био негативан. Наиме, за кенигсбершког мислиоца највиши појам филозофије је слобода, а своје одређење човек остварује као морално савршено биће. Иако се и историја може посматрати из морално-практичког угла као напредовање у слободи, морал је, самим тим што је везан за вечну натчулну сферу, ипак највиши.⁷⁶⁾ За разлику од недоступности стања савршеног државног уређења, човек као морално биће, овде и сада, има могућност за непосредан однос са Богом. Ма како неповољни били друштвени односи, то не спречава човека да се морално усавршава. Он своју чулну вољу треба да што је могуће више приближи светој вољи. Кант је постулирао идеју бесмртности, да би човеку омогућио бесконачно морално усавршавање. Будући да је, захваљујући појму највишег добра, умна вера продужетак морала, човеку остаје нада у блажени онострани живот.⁷⁷⁾ Вечност је за појединца свакако изнад

75) Ма колико одбијао право народа на побуну, Кант подсећа владара да би уместо охолости морао осетити скрушеност у души „када помисли да је преузео службу која је и одвећ круна за једног човека, да управља *правом људским*, том највећом светињом на земљи“ (Имануел Кант, *Вечни мир*, стр. 43). Ономогућавање сазревања слободе у народу „јесте упад у права самог бога, који је човјека створио за слободу“. Кант опомиње владара да не сме да спутава процес просвећивања, јер тиме омета „ход бојжег провиђења“ (Имануел Кант, *Религија унутар граница чистог ума*, стр. 167 и 120).

76) Подсетивши да се подређени циљеви (везани за чулну сферу) односе према крајњем циљу као његова средства, Кант истиче: „Крајњи циљ није ништа друго до потпуно одређење човека, и филозофија о томе одређењу зове се филозофија морала“ (Имануел Кант, *Критика чистог ума*, стр. 498).

77) Уп. Имануел Кант, *Критика практичког ума*, стр. 144-145. Иако је пре свега политички мислилац, Хана Арент не превиђа да су морал и умна вера у центру Кантовог интересовања. Интерпретирајући Кантову политичку филозофију, она не пропушта да истакне:

бесконечно удаљеног утопијског стања, које је, будући везано за време, ипак осуђено на несавршеност.

Кант тврди да се у историји одиграва цивилизацијски, културни и морални напредак човечанства, додуше не истом брзином. Будући да је морални напредак најспорији, његово остваривање ће се одигравати и у оквиру савршеног државног уређења. Отуда нас идеја „опште републике по законима врлине“⁷⁸⁾ уверава да је етичка заједница, односно невидљива црква Божијег народа на земљи, неупоредиво виша од савршене политичке заједнице. За разлику од правнограђанског стања, које подразумева повиновање принудним законима, етичкограђанско стање је оно у коме су људи, лишени принуде, уједињени „под чистим законима врлине“⁷⁹⁾ „Успоставити један морално божји народ“, поготово уколико он треба да буде формиран од свих људи света, по Канту је „дјело чије се извођење може очекивати не од људи, него од самог бога“. Ипак, то не значи да људи треба да буду пасивни и све препусте провиђењу. Напротив, „свако мора тако да поступа као да све зависи од њега“⁸⁰⁾, јер само под тим условом, захваљујући Божијој милости, могуће је остварење утопијског Божијег царства на земљи. Тек уколико би се у мноштву појединаца одиграла унутрашња, морална револуција, уколико би људи културну религију заменили моралном, човечанство би заиста било уједињено и испунило би своје одређење.⁸¹⁾ Наравно, остварење тако нечег бесконачно је далеко. Ипак, као објективна практичка идеја, она пред човека поставља етичко-религијски императив

„Мој основни интерес, оно чему желим да се надам, јесте блаженство у будућем животу; а њему се могу надати, ако сам тога вредна – то јест, ако се владам на исправан начин“ (Хана Арент, *Кантова политичка филозофија*, стр. 138).

78) Имануел Кант, *Религија унутар граница чистог ума*, стр. 89.

79) Исто, стр. 87.

80) Исто, стр. 92.

81) Кант верује да људским самоусавршавањем „савршена уметност“ може „поново да постане природа, што и јесте крајњи циљ моралног одређења људске врсте“ (Имануел Кант, „Нагађања о почетку историје човечанства“, стр. 77). Иначе, он сматра да од спољашње револуције не треба превише очекивати, јер је њено дејство „бучно и насилно“. Иако је револуција противправена и опасна, Кант је ипак начелно не одбацује, о чему сведочи његово позитивно вредновање Француске револуције. Додуше, револуције „остају препуштене провиђењу и не могу се плански спроводити без штете по слободу“. Кант сматра да се захваљујући постепеном уподобљавању позитивних, откривених религија, које су делиле људе, умственој, општељудској, моралној религији, „у људском роду као заједници, према законима врлине“, све више одиграва победа добра над злом и „осигурава вјечни мир“ (Имануел Кант, *Религија унутар граница чистог ума*, стр. 110-112, подвукао ЗК).

да властитим преображавањем и усавршавањем да свој допринос „приближавању ка највећем на земљи могућем добру“.⁸²⁾ Дакле, од највећег политичког добра на Земљи – успостављања општесветског грађанског поретка и стања вечног мира, далеко више је највеће могуће добро на Земљи – божанска етичка заједница.⁸³⁾

Представити утопијско стање које надилази политичку концепцију вечног мира, оно у којем би Бог „био све у свему“⁸⁴⁾, изузетно је тешко, те Кант стога о њему и не говори. Ако бисмо се усудили да повучемо крајње консеквенце тумачења највећег могућег добра на Земљи, што Кант иначе и не помишља да учини, могли бисмо рећи да оно подразумева свеопште измирење и јединство. Самим тим што би моменат слоге, дружевности, јединства, љубави био максимализован, следи да би моменат раздора, саможивости, различитости био ако не укинут а оно минимализован. Међутим, једна од константи Кантовог разумевања природе, човека, политике и историје је његово указивање на противстављеност момената привлачења и одбијања, јединства и разлике. Као што Кант у објашњавању материје прибегава напетости између сила атракције и репулзије, тако он када је у питању човек инсистира на супротности дружевног и недружевног момента, а када говори о политици на напетости између тенденција ка уједињавању и растакању.⁸⁵⁾ Будући да чулна, физичка сфера не може бити лишена супротстављених момената, будући да је та напетост извор свег кретања и напретка, савршено стање свејединства могуће је само за натчулна бића и представљало би блаженство којег су достојни само људи који су сасвим преваладали своју чулну природу. Религијски речено, била би то заједница светих, а тај мир би био рајско стање на Земљи.

82) Имануел Кант, *Религија унутар граница чистог ума*, стр. 123. Будући да Кант поистовећује светост и моралност, не чуди што он сматра да у највећем могућем добру на земљи „нема ничег мистичког него се све дешава природно на моралан начин“.

83) Код Канта је присутан не само религијски моменат у његовом схватању политике него и политички призив у говору о религији. Указавши да у невидљивој цркви нема разлике између лаика и клерика, он каже да Божија воља „све под заједничком владом на невидљив начин повезује у једну државу“ (Исто, стр. 110, подвукао ЗК).

84) Исто, стр. 110 и 122. Уп. 1. Кор. 15, 28.

85) Пошто је противстављеност момената јединства и разлике извор свег кретања и животности у природи, као и друштву и историји, могло би се рећи да би без привлачења свет био хаос, а без одбијања и разлике пука мртва непокретност.

Запитајмо се на крају да ли нам Кантова идеја о гаранту вечног мира, баш као и његово тумачење односа између морала и политике могу бити од помоћи, или их треба одбацити као пуки остатак метафизике и препустити се реалполитици? Ма колико политичком сценом доминирало уверење да је у политици све дозвољено, да се не исплати бити принципијелан и моралан, уколико бисмо водили рачуна о дугорочним а не краткорочним, дневно-политичким интересима, схватили бисмо да се политика заиста мора поклонити моралу, наравно под условом да верујемо у провиђење и вишу правду. Читава хришћанска традиција, коју баштини и Кантова филозофија, уверава нас да се, дугорочно гледано, моралност исплати.⁸⁶⁾ Када би нам морално понашање одмах доносило опипљиву корист, а не би често било управо узрок страдања и невоља, сви бисмо били морални. Међутим, вишом мудрошћу одређено је, и за појединце и за народе, да је неопходно најпре издржати искушења, да би се нешто вредно примило. Отуда би свако онај коме је на срцу како брига за властиту душу тако и истинска корист заједнице којој припада и човечанства у целини, требало да води рачуна о поштовању моралних начела у свакодневном животу. Уз препоруку да се у политичком животу обједине моралност и мудрост, никада не треба губити из вида да је снага и најмоћнијег противника занемарљива у односу на моћ Бога, који никада неће дозволити да терет који, као појединци и заједница, треба да изнесмо буде тежи од оног који можемо поднети.

ЛИТЕРАТУРА

- Арент, Хана, „Кантова политичка филозофија“, у: *Модерно читање Канта* (приредили: Слободан Дивјак – Иван Миленковић), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005.
- Баста, Данило, *Вечни мир и царство слободе*, Плато, Београд, 2001.
- Borries, Kurt, *Kant als Politiker*, Scientia Verlag, Aalen, 1973.
- Brandt, Reinhardt, „Vom Weltbürgerrecht“, у: *Immanuel Kant: Zum ewigen Frieden* (Hg. Otfried Höffe), Akademie Verlag, Berlin, 1995.

86) За разлику од реалполитичара који воде рачуна само о краткорочним прагматичним циљевима, морални политичари свесни су да се дугорочни циљеви остварују захваљујући Божијем старању око усклађености врлине и среће. О томе да судбина једног народа зависи од његове моралности и духовности у бројним делима говори Св. Николај Српски. Види: „Рат и Библија“, као и „Наука о закону (номологија)“, у: Епископ Николај (Велимировић), *Сабрана дела*, књ. 5, Глас цркве, Чачак, 2013.

- Вајл, Ерик, Проблеми Кантове филозофије, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2010.
- Weyand, Klaus, „Kants Geschichtsphilosophie : Ihre Entwicklung und Ihr Verhältnis zur Aufklärung“, у: Kantstudien, Ergänzungshefte, Nr. 85, Kölner Universitätsverlag, Köln, 1964.
- Достанић, Душан, „Кантов пројект вечног мира – 220 година после“, у: Српска политичка мисао, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2015.
- Кант, Имануел, Критика чистог ума, БИГЗ, Београд, 1976.
- Кант, Имануел, Критика практичког ума, БИГЗ, Београд, 1979.
- Кант, Имануел, Критика моћи суђења, БИГЗ, Београд, 1975.
- Кант, Имануел, Прологомена за сваку будућу метафизику, Плато, Београд, 2005.
- Кант, Имануел, Метафизика морала, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 1993.
- Кант, Имануел, Вечни мир, Гутенбергова галаксија, Београд – Ваљево, 1995.
- Кант, Имануел, „Идеја опште историје усмерене ка остварењу светског грађанског поретка“, у: Ум и слобода, Велика едиција Идеја, Београд, 1974.
- Кант, Имануел, „Одговор на питање: шта је просвећеност“, у: Ум и слобода, Велика едиција Идеја, Београд, 1974.
- Кант, Имануел, „Нагађања о почетку историје човечанства“, у: Ум и слобода, Велика едиција Идеја, Београд, 1974.
- Кант, Имануел, „О уобичајеној изреци: то би у теорији могло бити исправно, али не вреди за праксу“, у: Ум и слобода, Велика едиција Идеја, Београд, 1974.
- Кант, Имануел, „Крај свих ствари“, у: Ум и слобода, Велика едиција Идеја, Београд, 1974.
- Кант, Имануел, „Спор међу факултетима. Други одељак. Спор између филозофског и правног факултета“, у: Ум и слобода, Велика едиција Идеја, Београд, 1974.
- Кант, Имануел, „Одабрани фрагменти из заоставштине“, у: Ум и слобода, Велика едиција Идеја, Београд, 1974.
- Кант, Имануел, Религија унутар граница чистог ума, БИГЗ, Београд, 1990.
- Кант, Immanuel, Anthropologie in pragmatischer Hinsicht, у: Kant's gesammelte Schriften (Hrsg. von der Preussischen Akademie der Wissenschaften), Bd. XV/2, Walter de Gruyter und Co., Berlin, 1923.
- Kant, Immanuel, Antropologija u pragmatičnom pogledu, Breza, Zagreb, 2003.
- Kant, Immanuel, „Vorarbeiten zum Ewigen Frieden“, у: Kant's gesammelte Schriften (Hrsg. von der Preussischen Akademie der Wissenschaften), Bd. XXIII, Walter de Gruyter und Co., Berlin, 1955.
- Кант, Имануел, О лепом и узвишеном, Графос, Београд, 1988.
- Kersting, Wolfgang, „Die bürgerliche Verfassung in jedem Staate soll republikanisch sein“, у: Immanuel Kant: Zum ewigen Frieden (Hg. Otfried Höffe), Akademie Verlag, Berlin, 1995.

- Кучинар, Здравко, „Незаобилазни Кант“, у: Летопис Матице српске, св. 5, 2005.
- Laberge, Pierre, „Von der Garantie des ewigen Friedens“, у: Immanuel Kant: Zum ewigen Frieden (Hg. Otfried Höffe), Akademie Verlag, Berlin, 1995.
- Löwith, Karl, Svjetska povijest i događanje spasa, August Cesarec, Zagreb – Svjetlost, Sarajevo, 1990.
- Лолић, Маринко, „Вечни мир и светски грађански поредак“, у: Филозофија и друштво, Институт друштвених наука, Београд, бр. XXV, 2005.
- Merle, Jean-Christophe, „Zur Geschichte des Friedensbegriff vor Kant“, у: Immanuel Kant: Zum ewigen Frieden (Hg. Otfried Höffe), Akademie Verlag, Berlin, 1995.
- Мертенс, Томас, „Будућност Кантовог вечног мира“, у: Актуелност и будућност Кантове филозофије (приредио: Данило Н. Баста), Гутенбергова галаксија, Београд, 2004.
- Маус, Ингеборг, Аспекти народне суверености, Досије, Београд, 2001.
- Николај, епископ Велимировић, „Раг и Библија“, „Наука о закону (номологија)“, у: Сабрана дела, књ. 5, Глас цркве, Чачак, 2013.
- Свето писмо Старога и Новог завјета: Библија, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 2012.
- Höffe, Otfried, „Einleitung: Der Friede – ein vernachlässigtes Ideal“, у: Immanuel Kant: Zum ewigen Frieden (Hg. Otfried Höffe), Akademie Verlag, Berlin, 1995.
- Höffe, Otfried, „Völkerbund oder Weltrepublik“, у: Immanuel Kant: Zum ewigen Frieden (Hg. Otfried Höffe), Akademie Verlag, Berlin, 1995.
- Hegel, G. W. F., „Ueber die wissenschaftlichen Behandlungsarten des Naturrechts, seine Stelle in der praktischen Philosophie, und sein Verhältniß zu den positiven Rechtswissenschaften“, у: Jenaer kritische Schriften (Hauptwerke in sechs Bänden, Bd. 1) Felix Meiner, Hamburg, 2015.
- Хегел, Г. В. Ф. Филозофија историје, Федон, Београд, 2006.
- Чичовачки, Предраг, „Можемо ли се надати вечном миру?“, у: Звездано небо и морални закон: есеји о Кантовој филозофији, Јасен, Београд – Никшић, 2005.

Zoran Kindjic

KANT'S IDEA OF PERPETUAL PEACE

Resume

In order to understand Kant's idea of perpetual peace, the author considers that it should be observed in context of Kant's entire philosophy, keeping in mind, besides political and legal writings, his discussions on moral, history, anthropology, theleology of nature and

religion. Through careful textual analysis, the author shows that the idea of perpetual peace is related to the earthly sphere and establishment of worldly civil constitution. However, the idea is not devoid of a religious dimension, since providence is a guarantor of viability of perpetual peace. Having indicated that for Kant there is no essential difference between notions of intention of nature and providence, the author reminds of the fact that Königsbergian philosopher was closely familiar with the position of theodicy in understanding of the history. Although he advocates perpetual peace and occasionally curses war as root of all evil, Kant, yet, does not overlook the fact that war often plays a role of means for establishing future peace in a hidden natural plan. Keeping an eye on antagonism between sociable and unsociable moment of human nature, great artist of nature gradually leads mankind to concord through discord. Having indicated that freedom is the highest notion in Kant's philosophy, that his moral philosophy is the highest philosophical discipline, the author emphasizes that political utopia cannot be realized without unity of freedom and virtue. By reminding that, for Königsbergian thinker, the purpose of peace is not in itself, especially if it would mean suspension of freedom, he claims that Kant does not favor existence of a single united world state, but rather a antiwar league of nations, i.e. a federation, exactly due to fear that freedom would be threatened in a single large state. Being aware of social and historical circumstances of his time, and in order not to jeopardize the project of perpetual peace, Kant allows the monarchies to be ruled in a republican way. Yet, a monarchy to him is just a transitional historical phase towards establishment of a republic. After deliberating Kant's anthropology and history of philosophy, the author indicates that the idea of perpetual peace is not the highest one in Kant's philosophy. Religious idea of universal republic based on laws of virtue is higher than the idea of a perfect legal and civil condition. Namely, Kant explicitly claims that, indeed, establishment of a universal civil order and perpetual peace are the highest political goods on Earth, but, by far the highest possible good on Earth is a divine ethical community. Since moral progress of humanity is slower than civilizational and cultural progress, it would continue even after constitution of a perfect government. Namely, the purpose of a political project of perpetual peace is creation of a social ground which would be favorable for unlimited development of human predispositions. Following Kant, the author finally indicates the necessity to unite virtue and practical wisdom in a political life.

For those who believe in higher justice, who follow Kant's practical teaching on almighty moral guarantor of harmony between virtue and happiness, it is clear that we must not abandon the principles and surrender to mere pragmatic *Realpolitik*.

Key words: perpetual peace, war, freedom, providence, natural plan, progress, republic

---

* Овај рад је примљен 12. 04. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. 06. 2016. године.

Станислав С. Стојановић

Институт за стратегијска истраживања

Ксенија Ђурић-Атанасиевски

Војна академија

ДЕФИЦИТИ И ОГРАНИЧЕЊА ГЛОБАЛНОГ УПРАВЉАЊА

Сажетак

У раду се анализира карактер и динамика односа у међународној политици, у којој је све снажнији повратак на реалполитичке садржаје у спољнополитичком деловању великих сила, што недвосмислено потврђују да глобализација не ради, да јењава њена снага и да је све мање кредибилан концепт уређења савременог светског друштва. Анализа последица глобалног финансијског колапса који је погодио свет 2008. године, турбулентних геополитичких трендова, екстремизма и хаоса у исламском свету, као и идентитетски дезоријентисаног дискурса ЕУ, као постмодерног концепта друштвеног организовања, уверљиво показују да је већи део глобализације дискредитован, а вера у једно човечанство да је све мање пожељан концепт. Глобално управљање светом испољило је бројне дисфункционалности, које су примарно последица изражених асоцијалних аспеката процеса глобализације и њене амбивалентне природе. Истовремено, технолошки развој савременог света подстиче пораст питања која захтевају глобално решавање, као и људске делатности које подразумевају јединствену или међународну регулацију. Отуда циљ рада јесте да укаже да испољене суштинске мањкавости глобалног управљања светом, иако су обесхрабриле веру у једно човечанство, оне нису умањиле објективну потребу глобалног приступа многим садржајима савремене егзистенције људи. Посебно, многи аспекти

безбедности, почев од безбедности појединца па до енергетске и еколошке безбедности у савременим условима нису замисливи без интернационалног приступа.

Кључне речи: глобализација, неолиберализам, безбедност, глобално друштво, глобална управа

1. ДЕФИЦИТИ УПРАВЉАЊА СВЕТСКИМ ДРУШТВОМ РИЗИКА

Анализа савремене међународне политике упућује на закључак да је неодрживо својевремено општеприхваћено мишљење да ће свет са глобализацијом постати рационалнији и безбеднији и да ће се на тај начин, историјски циклуси мира и ратова прекинути, односно, да ће историја бити мртва.¹⁾ Исто тако, показало се као илузија и тешко достижан идеал широко прихваћено поимање међународних односа након окончања Хладног рата које је почивало на једном оптимистичком виђењу послехладноратовског света „у којем државе не спроводе више политику силе зарад задовољења партикуларних интереса, већ одговорно промовишу универзалне вредности зарад добробити човечанства“.²⁾ Нису се обистиниле тврдње оних који су глобализацију најављивали као формулу за обезбеђење хармоније економског и политичког развоја глобалног друштва, као и прогреса, мира и међународних односа заснованих на сарадњи. Данас је сасвим јасно, како је својевремено тврдио Хантингтон, да је „парадигма једног хармоничног света“ исувише далеко од стварности³⁾.

Промене изазване процесом глобализације иницирале су ризике због којих постају све мање значајни простор, време и границе између држава и континента и чији се токови и последице све теже могу предвидети и контролисати. На тај начин савремени свет све више постаје глобално друштво ризика⁴⁾. Наиме, у свим историјским типовима друштва постојало је искуство опасности, али су ризици везани за детериторијализован простор

---

1) Џон Ралстон Сол, *Пропаст глобализма и преобликовање света*, Архипелаг, Београд, 2011, стр. 24.

2) Милош Јовановић, „Постхладноратовски свет између идеологије и политике силе“, *Српска политичка мисао*, 2/2013, стр. 187-204.

3) Семјуел Хантингтон, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1999, стр. 33.

4) Видети више у: Урлик Бек, *Ризично друштво*, Филип Вишњић, Београд, 1992.

који настаје у процесу глобализације све мање националан, а све више глобалан феномен. Бек у вези с тим правилно закључује: „Ризици модернизације поседују једну иманентну тенденцију ка глобализацији“;⁵⁾ док Хабермас истиче да све снажнија и интензивнија међузависност друштава и политичких заједница доприноси да „светско становништво буде објективно укључено у недобровољну заједницу ризика“.⁶⁾

Теза теоретичара неолибералне концепције да ће свет ући у период мирољубивих односа кроз транснационалну економску сарадњу и демократизацију политичког простора показала се као неоснована. Данас није спорно да глобални тријумф демократије и слободног тржишта није донео мир и стабилност свету. Наглашавајући примарни значај економског фактора, неолиберализам је маргинализовао и потиснуо све друге принципе социјалне организације, а функционисање слободног тржишта неизбежно је креирало амбијент глобалног пораста асоцијалних друштвених односа, што је утицало да неповерење и анимозитети различитих садржаја буду доминатна обележја савременог светског друштва. Посебно драматичан аспект савремене светске реалности представља незаустављиви пораст неједнакости и сиромаштва што условљава мноштво подела широм света и драматично повећава његову нестабилност.

Пројекције демографског раста и транснационалне тенденције потрошње, односно перспектива све већег несклада између становништва и расположивих природних ресурса, додатно увећава потенцијал за настанак великих социјалних поремећаја и нестабилности света. Нови демографски профили у развијеном свету и свету у развоју и регионалне неједнакости, као најкритичнији аспект демографског бума, основа су даљег јачања глобалних дезинтеграционих процеса. У таквим околностима, под утицајем социјалних ефеката демографског бума умногоме се обликује контекст унутар којег расне, верске и идеолошке супротности, као и миграцијски таласи могу да поприме тешко контролисане димензије.

Супротно предвиђањима заговорника глобалне униформности о скором успостављању универзалних интереса и вредности човечанства, националне културе показују нову виталност и снагу, па је борба за национални, верски и цивилизацијски

5) *Ibid*, стр. 55.

6) Јирген Хабермас, *Постнационална констелација*, Откровење, Београд, 2002, стр. 62.

идентитет постала један од главних ризика безбедности и најважнији извор сукоба и поларизације после „хладног рата“. Процес универзализације основних вредности и глобалне повезаности, праћен социјеталном денационализацијом и дискредитовањем и дисквалификавањем културног наслеђа и традиција, подстакао је експанзију бројних традиционалистичких покрета и политичког буђења потиснутих колективитета и популација. Неједнакост, сиромаштво и политичка обесправљеност моћан су чинилац таквих тенденција и генерисања етничких анимозитета и сукоба. Отуда, јачање покрета радикалних исламиста, као доминантног носиоца ретрационализације и фанатизоване религиозности, за Кејгана, представља најдраматичније оповргавање парадигме приближавања, „јер је управо приближавање, укључујући у то и концепт универзалних вредности, оно што радикални исламисти одбацују“⁷⁾. За њега отпор који исламисти пружају прихватању западних вредности не представља нову појаву, али упозорава да тај отпор данас задобија нову и потенцијално катаклизмичну димензију.⁸⁾

Неолиберални концепт је, инсистирајући на идеји да власт економију препусти њеним механизмима, подстакао снажан процес маргинализације државе и ерозију њених капацитета у обезбеђењу социјалне сигурности, безбедности и заштите њених грађана, што су њене основне функције. Процес транзиције државе ка „либерализму“ одвијао се неосетно, потискујући своје дугорочне асоцијалне последице, које су свој посебно снажан одраз имале на повећање друштвене патологије и њеној транснационализацији. Тако глобални тероризам, организовани транснационални криминал, корупција и пролиферација оружја за масовно уништење, као последица социјалне денационализације и слабљења заштитних способности националних држава, постају све израженији и изазивају глобални осећај несигурности, креи-

7) Роберт Кејган, *Повратак историје и крај снова*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2009, стр. 78.

8) Искључивост ставова радикалних исламиста указује да је свет суочен с перспективом дуготрајног сукоба исламиста са савременим светом. Кејган посебно упозорава да велике силе нису ни спремне нити способне да се ефикасно уједине у борби против опасности која носи екстремни исламистички покрет. Њихове сукобљене националне амбиције, трансатлантска неслагања око употребе моћи, демократије и аутократије, чини све израженијим њихове расколе у приступу међународној политици и подрива њихову вољу за сарадњом. Зато је, како закључује Кејган, идеја о „истинској стратешкој сарадњи САД и Русије, или САД и Кине у рату против тероризма углавном фикција“. *Ibid.*, 82.

рајући нове могућности и нове концепте организованог колективног насиља у доба глобализације.⁹⁾

Тероризам у условима глобализованог света попримио је глобалне размере, прерастајући у алармантну врсту насиља и свеопште несигурности и угрожености.¹⁰⁾ Његова ескалација у последњој деценији 20. века и првој деценији 21. века, која је у највећој мери последица неодговарајућег управљања светом које креира контекст маргинализације и политичког и економског беспућа огромног дела света, највећа је опасност по глобалну безбедност, јер, по размерама, начину на који делује и тешкоћама да се ограничи, контролише и елиминише, глобални тероризам превазилази досада познате форме терористичких активности и оспорава идеју безбедности која је настала у модерно доба.¹¹⁾ Комплексност структуре модерног друштва, ризици маргинализације, различите форме и интерпретације социјалног искуства и тешкоће везане за интеграцију у постојећу дистрибуцију рада чине огроман потенцијал за терористички мотивисане активности и широк спектар смртоносног насиља. Хаос и деструкција које за собом остављају терористи Исламске државе снажно упозоравају на све опасности прерастања религиозности у страст и фанатизам, али и неспремности Запада да уђе у равноправан дијалог са другим културама.

Критичан аспект нарушене глобалне безбедности чине и све израженији детериторијализовани еколошки поремећаји, као и неслагања око расподеле одговорности најмоћнијих држава на заустављању таквих трендова. У условима глобалне повезаности, еколошки проблеми превазилазе временска и просторна ограничења, па деградација људске околине поприма обриси мегаопасности и постаје све теже решив безбедносни проблем савременог света. Глобални карактер загађења животне средине и претварање природних ресурса у робу и тржишни производ алармантно упозоравају да су еколошки проблеми постали прворазредни проблеми безбедности. Исто тако, надметања за природне ресурсе, посебно за воду чије ће залихе услед све израженијих ефеката

---

9) Michael Cirm, „Globalization and global governance“, *Handbook of International relations*, Edited by W.Carlsnaes, T. Risse, B.A. Simmons, SAGE, London, 2013, p. 406.

10) Станислав Стојановић, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, ВИЗ, Београд, 2009, стр. 260.

11) Ричард Фалк, „Глобална власт (нове) замисли“, у зборнику: *Глобално управљање светом*, (приредили Јован Бабић, Петар Бојанић), Правни факултет Универзитета у Београду, Досије студио, Београд, 2012, стр. 47-78.

глобалног загревања наредних година постајати све дефицитарније, ствараће услове за нове антагонизме у међународним односима.

Концепти кооперативне безбедности и плуралистичке безбедносне заједнице (Дојч, Барнет, Адлер), који су најављивани као нова парадигма у мишљењу и практиковању безбедности, имали су снажан утицај на интернационализацију питања безбедности и афирмацију става о недељивости безбедности. Такви приступи, иако су широко подстакли процесе превазилажења традиционалистичког обрасца практиковања безбедности и отворили просторе за афирмацију мултилатерализма на очувању и унапређењу глобалне безбедности, ипак, нису задобили универзални кредибилитет и постали општеприхваћена полазишта у безбедносном организовању савремених друштава.

Потреба САД за свеприсутном војном доминацијом и њена глобално агресивна концепција безбедности¹²⁾ чија су најснажнија обележја инжињеринг конфликта, превентивно ратовање и волунтаристички приступ војном интервенционизму, обезвредили су неке од носећих одређења концепта кооперативне безбедности и безбедносне заједнице који превасходно подразумевају негацију традиционалистичких погледа на безбедност.

Јачање моћи наднационалних безбедносних асоцијација и војних ефектива не само најмоћнијих актера у међународној политици оспорили су најаву заговорника глобалног друштва о анахронизму војне силе. Посебно снажно подозрење изазива присуство наднационалних безбедносних асоцијација у међународној политици, јер познато је да што је моћ већа, теже је контролисати. Одсуство јасних процедура демократски утемељене контроле у ангажовању наднационалних безбедносних ефектива питање је које изазива бројне неизвесности. Исто тако, безбедносна заједница држава чланица НАТО-а и ЕУ које се наводе као примери успешног модела безбедносног организовања савремених друштава, намеће снажне недоумице. Наиме, ширењем НАТО-а и настојањима која имају за циљ успостављање кредибилних европских безбедносних структура актуелизује се проблем безбедносне дилеме о примарној намени војних потенцијала тих асоцијација. Такве околности, као снажна реафирмација геополитичког приступа у међународној политици, поспешују процес даље милита-

---

12) *Ibid.*, 68.

ризације међународних односа, као и јачања војних потенцијала у државама које нису укључене у те асоцијације.

Иако су након тријумфа у Хладном рату најавиле друштво сасвим различито од до тада познатих друштава, САД се у свом глобалном деловању нису одрекле ни својих хегемонистичких аспирација нити империјалног наслеђа европских држава.¹³⁾ Своју глобалну управљачку улогу и доминантну позицију у светској политици САД су градиле на јасно препознатљивим реалполитичким принципима и геополитичким интересима који своје полазиште имају у моћи и настојању да се она у међународној политици непрестано потврђује. Управо зато САД су своју позицију глобалног хегемона настојале да институционализују инструментализацијом мреже међународних организација, као што су Светска банка, Монетарни фонд, Светска трговинска организација, чиме су обезбедиле пресудан утицај у креирању дугорочних оквира глобалне економске политике. Подређеност Европе САД и њена немогућност да свој, пре свега, безбедносни идентитет после Другог светског рата гради изван трансатлантског оквира,¹⁴⁾ формализована је, најпре, стварањем НАТО, а касније и европском подршком процесу његове ревитализације. Уједињене нације нису могле да остану по страни тих процеса, па је и њихово функционисање инструментализовано за потребе једне силе. Тиме су САД дефинисале глобални институционални оквир од водећих међународних организација што им је омогућило да пролонгирају своју доминацију и привлеговану позицију у дистрибуцији светског богатства. Такви хегемонистички вредносни постулати спољнополитичког деловања онемогућили су САД да своју доминантну улогу искористе конструктивно и да промовишу добро управљање светом¹⁵⁾, већ је таква, иритирајућа, политика увећавала глобалну нестабилност и небезбедност. Испоставило се, како тврди Бжежински, да је глобална политика неспојива са концентрацијом хегемоне моћи у рукама једне једине државе.¹⁶⁾

---

13) Збигњев Бежежински, *Америка – Кина и судбина света*, Албатрос Плус, Факултет безбедности, Београд, 2013, стр 13.

14) Кристофер Кокер, *Сумрак Запада*, ДОСИЈЕ, Београд, 2006, стр. 218.

15) Ричард Фалк, „Глобална власт (нове) замисли“, Зборник *Глобално управљање светом*, (приредили Јован Бабић, Петар Бојанић), Правни факултет Универзитета у Београду, Досије студио, Београд, 2012, стр. 47-78.

16) Збигњев Бежежински, *Америка – Кина и судбина света*, Албатрос Плус, Факултет безбедности, Београд, 2013, стр. 13.

Домети развоја глобалног друштва потврђују, како исправно запажа Кејган, да велику заблуду нашег времена представља теза да либерални међународни поредак почива на тријумфу идеја и на природном одвијању људског прогреса ка мирољубивј коегзистенцији.¹⁷⁾ Процес глобализације све више суочава људе са узнемираним, несигурним, непредвидивим и ризичним светом. Показало се да су глобални процеси били неуспешни у стварању услова ка конституисању јединственог политичког, економског и културолошког простора, као и да су својим асоцијалним тенденцијама изазвали изражене поларизације, социјалне и политичке, верске и етничке тензије и сукобе. Безбедност, као један од примарних циљева глобалног управљања светом није, како се на почетку процеса велике трансформације света најављивало, унапређена, већ су небезбедност и несигурност постали снажна одређења индивидулане и колективне егзистенције савремених људи.

2. ОГРАНИЧЕЊА ГЛОБАЛНОГ УПРАВЉАЊА

Актуелни процес глобализације није се потврдио у сфери глобалног управљања, а слабљење домета идеје либералног глобалног друштва потврђује да се односи који преовладавају у међународној политици не мењају брзо, односно, уместо тога, они су, како запажа Волц, застрашујуће трајни¹⁸⁾. Континуитет образаца међународне политике потврђује непролазну актуелност Тукидових схватања о моћи као доминантном начелу у међународној политици.

Истовремено, тешко је оспорити чињеницу да је процес глобализације актуелизовао и снажно промовисао идеју о пожељности, или чак нужности ефективне светске власти. Огроман технолошки развој, посебно развој информационе технологије, подстакао је снажан процес хомогенизације света, смањујући разлике и уједињујући га као никад раније. Импресивно смањење разлика и радикално повећана међузависност између појединаца друштвених група и политичких друштва упућује на све израженију јединственост света и намеће све већи број денационализованих

---

17) Роберт Кејган, *Повратак историје и крај снова*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2009, стр. 97.

18) Кенет Волц, *Теорија међународне политике*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2008, стр. 76.

питања¹⁹⁾. Истовремено, са порастом питања која захтевају глобално решавање све су бројније и људске делатности које подразумевају јединствену или међународну регулацију, јер свет је све више једна хомеостатска целина међузависних делова где многи аспекти граница између држава су тешко одрживи или чак немогући²⁰⁾. Отуда значај глобалних чинилаца, од којих ће у пуној мери зависити артикулација индивидуалног и заједничког живота људи у будућности, апострофирају важност питања заједничког управљања које треба да обезбеди глобални мир и поспешу благодостање широм света на један универзално прихватљив и ефикасан начин.²¹⁾

Досадашње историјско искуство не даје основе за оптимизам у погледу могућности достизања трајне легитимности светске власти. Присутна су бројна ограничења и тешкоће које прате идеју о политичком уједињавању света, а промовисање универзалних вредности и асимилација у један јединствен културни образац праћено је снажним тенденцијама дисквалификавања различитости. Отуда, упоредо са тенденцијом глобалне хармонизације светске политике, одвијао се процес ретрадиционализације и настајања промена и разлика супротан основном смеру глобализације. Стремљења која примарно наглашавају значај идентитетских одређења и која добијају на интензитету, указују да глобализовани свет, није један већ скуп многих посебних светова специфичних идентитета. Данас је евидентно да савремена идеја глобалне политичке заједнице, која нужно претпоставља одређени колективни идентитет и сагласност у артикулацији универзалних друштвених норми и стандарда, није успела да неутралише различитост које се показала јачом од било које универзалистичке идеје. Зато је свет данас далеко од глобалне политичке заједнице и представља један скуп или агрегат различитих делова са различитим циљевима и вредносним перцепцијама.²²⁾

И поред крајње онеспокојавајућих резултата процеса глобализације, присутно је уверење да једино светска власт која располаже делотворним механизмима моћи може да обезбеди прева-

---

19) Michael Cern, „Globalization and global governance“, *Handbook of International relations*, Edited by W.Carlsnaes, T. Risse, B.A.Simmons, SAGE, London, 2013, p. 402.

20) Јован Бабић, „Увод“, у зборнику: *Глобално управљање светом*, (приредили Јован Бабић, Петар Бојанић), Правни факултет Универзитета у Београду, Досије студио, Београд, 2012, стр. 11-44.

21) Ibid.

22) Ibid.

зилажење анархије у међународној политици и осигура истински светски мир и трајну стабилност света.²³⁾ У прилог таквом ставу наводи се аргументација да би успостављањем светске државе коначно асоцијални потенцијали људске природе и њихових асоцијација били стављени под контролу. Кроз артикулацију универзалних норми и успостављање глобалног друштвеног реда омогућила би се валидна дистрибуција моћи и обезбедили оквири за успостављање глобалног мира. Тако Вендт сматра да природа односа у међународној политици чини неминовним успостављање глобалног монопола на легитимну употребу организованог насиља. Наиме, логика анархије у међународној политици, чије су последице пораст деструктивности војне технологије и рата, чини у скоројој будућности неминовним настанак светске државе.²⁴⁾

Подељена су мишљења око могућности заснивања светске власти као претпоставке за трајан мир и безбедност. Познато је да је Хобс оспоравао идеју глобалне заједнице, јер је сматрао да је природно стање као стање свеопштег сукоба неотклоњиво у међународној политици, па је за њега светска власт – нереална опција. На позицијама блиским Хобсовим стоје и они теоретичари који сматрају да је различитост света јача од било ког уједињујућег процеса. Тако је моћ разликовања за Родрика основ његове сумње у могућност глобалног управљања, јер у свету постоји превише разноликости да би народи могли да буду обухваћени заједничким правилима и да буду уклопљени у једну политичку заједницу.²⁵⁾ Према његовом мишљењу, та чињеница одређује домете и границе глобалног управљања због чега је категоричан у ставу да још увек националне државе надвладавају све друге облике идентитета.²⁶⁾

Има теоретичара који сматрају да би глобална власт у приличној мери била налик постојећим националним државама и да би као таква патила од бројних несавршености. Своју резеву према глобалној власти заснивају, пре свега, на ставу да је свака држава због својих амбиција да контролише и ограничава људске слободе сама по себи зло, па би самим тим глобална држава са глобалним дOMETИМА контроле потенцијално била још веће зло.

---

23) Ibid.

24) Alexander Wendt, „Why a World State is Inevitable“, *European Journal of International relations*, Vol. 9(4) 2003, p. 491-542.

25) Дени Родрик, *Парадокс глобализације*, Службени гласник, Београд, 2013, стр. 174.

26) Ibid, 195.

Другим речима, како сматра Нарвесон, светска власт би имала све оне лоше особине постојећих националних власти, али у мно-го већој мери.²⁷⁾

Посебно тешко решив проблем јесте демократски легитимитет глобалне власти, као и институционална артикулација космополитске природе светске владе. Данас не постоје уверљиве идеје о трајној легитимности светске власти,²⁸⁾ односно, о начину како устројити довољно репрезентативну власт на светском нивоу. Исто тако, озбиљну тешкоћу представља успостављање јединствене правне регулативе која подразумева потребу за јединственим центром моћи и политичким ауторитетом који може да осигура њено универзално важење, као и ефикасно суочавање са проблемима који имају глобалне захвате. У вези с тим, појављује се проблем пристанка на глобалну власт, имајући у виду да је важна претпоставка валидности представничке демократије, која се сматра општим моделом легитимности, њено слободно прихватање. Наравно, универзална законодавна регулатива која би била слободно прихваћена и која би обезбедила примену глобалних норми подразумева и одређени колективни идентитет, што отвара питање глобалних вредносних опредељења.

Међутим, став који је у расправи о могућности успостављања светске власти недвосмислен јесте да светска власт мора примарно да буде резултат сагласности, а не страха и принуде, што значи да мора да претпоставља и одређени вредносни идентитет. У том контексту као значајан аргумент узима се Кантово залагање за успостављање једне неприсилне лиге држава и његов став да држава има право да не буде присиљена да буде укључена у јединствену политичку структуру са обавезујућим универзалним законима.²⁹⁾

Процес глобализације, дискредитовао је идеју глобалне управе, а поједине дилеме о томе да ли су одређени садржаји глобалног управљања могући су још више заоштрене. Пракса успостављања глобалног друштва показује да су хегемонистички приступи заговорника глобализације, којима се универзализује

---

27) Јан Нарвесон, „Да ли се светска власт може спровести на добар начин? Тешко“ у зборнику: *Глобално управљање светом*, (приредили Јован Бабић, Петар Бојанић), Правни факултет Универзитета у Београду, Досије студио, Београд, 2012, стр.149- 162.

28) Јован Бабић, „Уводник“, у зборнику: *Глобално управљање светом*, (приредили Јован Бабић, Петар Бојанић), Правни факултет Универзитета у Београду, Досије студио, Београд, 2012, стр. 11-44.

29) *Ibid.*

искуство либералног модела друштвене организације, били преовлађујући. Светско друштво је снажно хијерархизовано, а актуелан поредак је усавршио и институционализовао механизме експлоатације људи и природних ресурса. Империјалне тенденције САД, које слабљењем глобалних процеса и појавом нових глобалних актера у међународној политици губе на интензитету, и даље се свде на политичко и војно обезбеђивање светског тржишта чије непрестано ширење оставља све мање простора за суверене државе.³⁰⁾ Глобални трендови су потврдили Броделов став да се током историје основно начело света није изменило – он је и даље подељен на оне који су повлашћени и оне који то нису.

Велика финансијска криза из 2008. године, која је била изазвана неодговорним активностима у области банкарства и финансија, дала је драматичну димензију тешкоћама са којима се суочава савремени свет. Криза је подстакла озбиљна питања о одрживости глобалне економије као покретачке силе глобалног друштва и допринела већ озбиљно начетој ерозији легитимитета међународних организација. Родрик наглашава да за разлику од националних тржишта, којима домаће регулаторне политичке институције обично пружају ослонац, глобална тржишта остају изван регулаторних оквира, јер нема глобалног регулаторног тела ни глобалне демократије. Другим речима, глобална тржишта пате од слабог управљања, те су стога склона нестабилности, неефикасности и слабом јавном легитимитету.³¹⁾ Неравнотежа између националне компетенције владе и глобалне природе тржишта представља посебно слабу тачку глобализације. Здрав глобални економски систем, како сматра Родрик, захтева деликатни компромис између те две сфере, наглашавајући да тржиште није најбоље тамо где су државе најслабије, већ где су најјаче.³²⁾ То значи да тржишта захтевају нормативну уређеност и институционалну изграђеност, наглашавајући да производња не мора да буде глобална да би била успешна.³³⁾

За Стиглица, такође, нема сумње да ефекти глобализације нису били у функцији стабилности и безбедности света. Међутим, за њега, као и за велики број других теоретичара, проблем

---

30) Херфрид Минклер, *Империје, логика владавине светом – Од Старог Рима до Сједињених држава*, Албатрос плус, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 200.

31) Дени Родрик, *Парадокс глобализације*, Службени гласник, Београд, 2013, стр. 14.

32) *Ibid.*

33) *Ibid.*, 200.

није у глобализацији, већ у томе како се њоме до сада управљало.³⁴⁾ Он је категоричан у ставу да процес глобализације није ни отворен ни праведан, јер у оквиру њега нема јасних институција и правила, а не постоји ни систем одговорности. С тим у вези, он посебно указује на мањкавости система управљања међународним економским и финансијским институцијама, залажући се за доношење правила понашања мултинационалних корпорација и финансијског капитала и већу одговорност, отвореност и контролу ММФ-а и Светске банке.

Иако велики број теоретичара сумња у могућност демократске управе на транснационалном нивоу, сматрајући да је демократски легитимитет могућ само у оквиру државе, један број теоретичара међународних односа демократску глобалну управу сматра могућом. И Хабермас сматра да су асоцијалне тенденције неолибералне политике, као и демократски дефицити који прате глобалне процесе кључна ограничења за успостављање прихватљивог система глобалног управљања светом. Међутим, према његовом мишљењу тешко је замислити нови миленијум као свет самодовољних националних економија, јер нас глобални процеси навикавају „корак по корак, на једну нову перспективу, из које јасније него раније уочавамо како су социјалне позорнице веома ограничене, да су ризици заједнички и да су колективне судбине умрежене“.³⁵⁾ Хабермас сматра да би алтернатива асоцијалним тенденцијама неолибералне политике биле радикалне измене у функционисању постојећих глобалних економских институција и демократизација правила и процедура у њиховом одлучивању. За њега, али не само за њега, успостављање космополитске демократије, кључна је претпоставка за стварање амбијента у којем би било могуће глобално друштво с хуманијим ликом. У основи тако космополитски организоване заједнице стајала би сарадња и свест о нужности космополитске солидарности.

Хелд пресудне недостатке глобалних процеса види у помањкању њихове демократске утемељености, посебно демократског одлучивања у наднационалним институцијама. Свакако, фундаментална промена у тој сфери тиче се успостављања глобалног демократског законодавства као оквира делатности корпорација који треба да омогући да се њихова активност и економски успех не заснивају на разарању природе, благостања и здравља

34) Цозеф Стиглиц, *Противречности глобализације*, SBM-х, Београд, 2002, стр. 225.

35) Јирген Хабермас, *Постнационална констелација*, Откровење, Београд, 2002, стр. 60.

људи. Његова концепција космополитске демократије заснована је на утемељењу демократског права у међународној сфери.³⁶⁾

На бројне структурне проблеме који прате идеју глобалне управе указује и Цирн, који посебно наглашава снажан утицај глобализације на бројне аспекте савремених међународних односа. Према његовом мишљењу, глобални процеси, превасходно супранационализација, трансационализација и децентрализација слабе легитимитете националних политика и мењају природу суверенитета чиме ултимативно трансформишу фундаменталне структуре међународне политике од анархије ка систему глобалне управе³⁷⁾. Наиме, према његовом мишљењу глобално управљање је могуће али наднационална власт би се суочавала са спорним легитимитетом монопола коришћења силе, што би ограничавало њене способности глобалног деловања. Сматрајући да социјална денационализација, као последица трансационалног карактера глобалних процеса, захтева другачије особине међународних институција, он наглашава да су неопходне моћне међународне организације. Разматрајући теоријски оквир глобалне управе на више нивоа (global multi-level governance), Цирн указује на незаобилазне структурне проблеме такве управе, посебно истичући проблеме сагласности, координације, легитимитета, политизације међународних институција и фрагментације, који би лимитирали њене домете.³⁸⁾

Иако је за Погеа ЕУ најбољи историјски модел Кантових идеја о могућностима заснивања светског мира који се темељи на идеји дељивости суверенитета, посебно нагlašavajuћи смањену могућност рата као морално најважнију коју је идеја уједињене Европе донела, он наводи тешко решиве препреке на путу универзализовања праксе ЕУ.³⁹⁾ Као посебно ограничавајуће препреке за интеграцију на глобалним нивоу Поге наводи мотивацију богатих држава и региона да следе идеју интеграције и огромне економске неједнакости које катактеришу савремени свет. Исто тако, пракса ЕУ која настоји да афирмише модел управе на више нивоа (multi-level governance) који подразумева институционални

---

36) Дејвид Хелд, *Демократија и глобални поредак*, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 262.

37) Mihael Cirm, „Globalization and global governance“, *Handbook of International relations*, Edited by W. Carlsnes, T. Rise, B.A. Simons, SAGE, London, 2013, p. 412-416.

38) *Ibid.*

39) Томас Поге, „Кантова визија, Европа и светска федерација“, у зборнику: *Глобално управљање светом*, (приредили Јован Бабић, Петар Бојанић), Правни факултет Универзитета у Београду, Досије студио, Београд, 2012, стр. 204-222.

аранжман партнерства ЕУ, чланица ЕУ и регионалних и локалних актера власти суочава се са значајним ограничењима, пре свега када је реч о ефикасности таквог приступа. Мобилизаторски аспекти таквог модела у значајној мери опадају, имајући у виду конфузију око надлежности из државних и наддржавних оквира, као и чињенице да национални идентитети у све значајнијој мери обликују интегративне политике ЕУ. Другим речима, концептуални, емпиријски и нормативни изазови модела управе на више нивоа који прате деловање ЕУ⁴⁰⁾, потврђују бројне резерве о могућностима његове глобалне применљивости.

Посебно снажно ограничење у дефинисању одрживих оквира глобалне управе данас представља све израженије разилажење света. Слабљење идеје глобалног заједништва, а самим тим и идеје о недељивости безбедности, потискују моделе партнерства и заједничког деловања као важних претпоставки за адекватне одговоре на транснационално профилисане претње безбедности. Повратак *историје* у међународну политику отвара просторе за старе и новонастале идеолошке и друге анимозитете и поспешује нове поделе, а самим тим и нова безбедносна прегруписавања. Одсуство јасно демократски дефинисаних процедура, занемаривање међународног права, као и мањкав легитимитет и виталитет Уједињених нација као универзалне међународне организације представљају реалну опасност од нелегитимног ангажовања војних ефектива наднационалних безбедносних асоцијација, као и војних ефектива најмоћнијих држава и угрожавања безбедности у свету. Такав контекст укида могућност институционализације глобалног управљања светом.

То су само нека од ограничења која недвосмислено потврђују да глобализација није трансформисала свет, а да се концепт глобалног управљања светом показао као неуспели покушај, испољивши бројне системске дисфункционалности. Турбулентни економски трендови, геополитичка ситуација која је можда опаснија од било које друге коју је свет имао од Другог светског рата, хаос и екстремизам на Истоку, дезоријентисана и ослабљена Европа и све израженије хијерархизовање света на оне који имају и оне који немају драматично су компромитовали идеју глобалног управљања светом. Исто тако, одсуство заједничке визије како градити поуздану глобалну безбедносну структуру и све снажнији хладноратовски стереотипи девалвирају постмодерне кон-

---

40) Simona Piattoni, „*The Theory of Multy-level Governance*“, Oxford University Press, 2010.

цепте безбедности који у основи подразумевају сарадњу и заједничко деловање у управљању безбедношћу света. Све то намеће озбиљна искушења у погледу чињенице да технолошки трендови развоја и све већа међузависност света умножавају број транснационалних угрожавања безбедности која захтевају интегрисане и координисане одговоре, нагалашавајући значај адекватне глобалне управе.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић, Јован, „Увод“, у зборнику: *Глобално управљање светом*, (приредили Јован Бабић, Петар Бојанић), Правни факултет Универзитета у Београду, Досије студио, Београд, 2012, стр. 11-44.
- Бежежински, Збигњев, *Америка – Кина и судбина света*, Албатрос Плус, Факултет безбедности, Београд, 2013.
- Бек, Урлих, *Ризично друштво*, Филип Вишњић, Београд, 1992.
- Волц, Кенет, *Теорија међународне политике*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2008.
- Јовановић, Милош, „Послератовски свет између идеологије и политике силе“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2013.
- Кејган Роберт, *Повратак историје и крај снова*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2009.
- Кокер, Кристофер, *Сумрак Запада*, Досије, Београд, 2006.
- Минклер, Херферд, *Империје, Логика владавине светом – Од Старог Рима до Сједињених држава*, Албатрос плус, Службени гласник, Београд, 2009.
- Нарвесон, Јан, „Да ли се светска власт може спровести на добар начин? Тешко“ у зборнику: *Глобално управљање светом*, (приредили Јован Бабић, Петар Бојанић), Правни факултет Универзитета у Београду, Досије студио, Београд, 2012, стр. 149-162.
- Piattoni, Simona, „*The Theory of Multy-level Governance*“, Oxford University Press, 2010.
- Поге, Томас, „Кантова визија, Европа и светска федерација“, у зборнику: *Глобално управљање светом*, (приредили Јован Бабић, Петар Бојанић), Правни факултет Универзитета у Београду, Досије студио, Београд, 2012, стр. 204-222.
- Родрик, Дени, *Парадокс глобализације*, Службени гласник, Београд, 2013.
- Сол Ралстон Џон, *Пропаст глобализма и преобликовање света*, Архипелаг, Београд, 2011.
- Стиглиц, Цозеф, *Противречности глобализације*, СБМ-х, Београд, 2002.
- Стојановић, Станислав, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, ВИЗ, Београд, 2009.
- Фалк, Ричард, „Глобална власт (нове) замисли“, у зборнику: *Глобално*

- управљање светом, (приредили Јован Бабић, Петар Бојанић), Правни факултет Универзитета у Београду, Досије студио, Београд, 2012, стр. 47-78.
- Хабермас, Јирген, *Постнационална констелација*, Откровење, Београд, 2002.
- Хантингтон, Семјуел, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД Подгорица, 1999.
- Хелд, Дејвид, *Демократија и глобални поредак*, Филип Вишњић, Београд, 1997.
- Cirn, Mihael, „Globalization and global governance“, *Handbook of International relations*, Edited by W. Carlsnes, T. Rise, B.A. Simons, SAGE, London, 2013.
- Wendt, Alexander, „Why a World State is inevitable“, *European Journal of International relations*, Vol. 9(4), 2003.

Stanislav Stojanovic, Ksenija Djuric-Atanasievski

THE DEFICITS AND LIMITATIONS OF GLOBAL GOVERNANCE

Resume

Modern globalization based on the idea of one world is one of the most popular international concepts that aroused huge expectations and fueled tremendous energy. Aspiration for unified governance of the world is as old as the world itself and the continuity of global political tendencies can be traced back to the earliest beginnings of the social history of humanity. However, an idea aimed at geographical and political unification of the world was never before so powerful and seductive as is the case with contemporary globalization.

Proponents of globalization have claimed that the triumph of the West in the Cold War competition confirmed the superiority of the liberal model and represented a break with the real politics perception of international politics. In this way, as argued, the conditions were created for the societies around the world to start their own reconstruction and define new directions of social development through the prism of neo-liberal school of economics. The process of global rapprochement, creating a global culture and universalization of democratic governance, permanently overcoming war and the establishment of lasting peace was announced. This mission of creating a global society in which economic forces define all other social contents is declared as the inevitability and necessity.

The analysis indicates that it is now evident that the social and political reality has not developed as announced by the proponents

of globalization at the beginning of the last decade of the twentieth century. Fascinating technological achievements cannot mitigate devastating failures and painful consequences of globalization that open spaces of long-term instability in the world and the social, economic and political wasteland of its development. It is increasingly evident that the outcome of global processes strongly denied the truth about the inevitability of economic theoretical concept whose ambition was to transform the political, economic and social fields of modern societies. The modern world fell into a time of confusion, uncertainty and insecurity, growing into a global risk society. The economic crisis and financial instability discredited the idea of the global market, and inequality and poverty desocialized the space that has reached planetary proportions. Strong *reapprochement* of nations, political communities and cultures and intensifying their interdependence encouraged more intense disagreement, the emergence of new national models, radicalizing definitions of identity to the most devastating forms. The return of the concept of the world in which the instruments of real politics become prevalent is more certain, which reverses the optimism about relations in international politics.

Globalization has not transformed the world, and the concept of global governance of the world proved to be a failed attempt, manifesting a variety of system dysfunctions. Turbulent economic trends, geopolitical situation that is perhaps more dangerous than any other the world has had since the Second World War, chaos and extremism in the East, disoriented and weakened Europe and increasingly prominent hierarchization of the world into those who have and those who do not have represent dominant characteristics of the concept of global society. Instead of global *rapprochement*, which has been the supporting idea of global processes, the modern world is facing intense global process of divergence, and the multicultural concept of global community is threatened by intrusive ideological universalism, unjustified in terms of social, economic and cultural trends in the world. All this indicates that the modern world is going the opposite direction, giving priority to competition rather than cooperation, and that global order permanently institutionalizes inequality, making global peace and stability difficult to achieve.

At the same time, globalization, especially its technological achievements, increased the number of problems that require global engagement and multiplied activities that require international regulation. Transnational endangering security, above all, terrorism, weapons of mass destruction, organized crime, environmental

degradation and population explosion, as well as the practice that transnational security associations and the armed forces of the most powerful countries in the world are often engaged contrary to the rules of international legal order defining the use of force in international relations, are just part of the phenomenon of contemporary reality seeking global approach. Hence, although demonstrated substantial shortcomings of global governance of the world discouraged belief in a unified humanity, it did not reduce the objective need for a global approach to many contents of modern human existence.

Key words: globalization, neo-liberalism, security, global society, global governance

---

* Овај рад је примљен 22. 04. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. 06. 2016. године.

ПОЛИТИКА, ПРАВО И ЕКОНОМИЈА

УДК 341.232

Прегледни рад

Српска политичка мисао

број 2/2016

год. 23. vol. 52

стр. 113-129

Тијана Шурлан

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Драган Млађан

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

ВАНРЕДНЕ СИТУАЦИЈЕ У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ – НОВА ОБЛАСТ МЕЂУНАРОДНОГ ЈАВНОГ ПРАВА

Сажетак

Аутори у раду анализирају и образлажу став који се односи на формирање нове области међународног јавног права-права ванредних ситуација. Посебно се истражују и дефинишу етапе развоја и стварања међународне сарадње у области природних непогода и удеса који стварају ванредне ситуације које могу бити и катастрофалних размера. При томе се прави разлика између међународне и регионалне сарадње. Аутори образлажу гледиште да се природне непогоде и техногени удеси као ванредне ситуације, требају у овој области међународног права посматрати као јединствени објекат, и да су одвојени од ванредних ситуација социјалног порекла – рата. Такође, у раду се презентира класи-

фикација извора – докумената, принципа и правне регулативе разматране области – међународног права ванредних ситуација.

Кључне речи: природне непогоде, техногени удеси, ванредне ситуације, катастрофе, међународна сарадња, међународно право и ванредне ситуације

Ванредна ситуација представља стање, настало на одређеном простору/заједници, услед ванредних догађаја (*природних елементарних непогода* (земљотреси, поплаве и др.); *техничко-технолошких* (техногених) удеса праћених радиоактивном и хемијском контаминацијом, експлозијама, пожарима, урушавањима; *социјалног порекла* (тероризам, рат и др.)), који би могли да или јесу проузроковали последице у виду људских жртава, значајног угрожавања здравља, животне средине и материјалних добара, због којих је поремећено редовно функционисање заједнице и активности становништва. Тема природних и техногених ванредних ситуација (у зависности од степена поремећаја функционисања заједнице могу бити некатастрофалне и катастрофалне (катастрофе, катаклизме, хаос)) није материја неинтересантна међународном праву. Напротив, приметан је континуитет временског периода током којег настају правни акти, различити по врстама, у којима се нормира понашање у ванредним ситуацијама. Додатно, изван број међународних владиних и невладиних организација активно се бави овом темом и учествује у активностима у кризним тренуцима¹⁾. Разлог због кога се данас осврћемо на тему ванредних ситуација лежи у актуелности и повећаном интересовању међународне заједнице за нормирање и предузимање активне улоге у ванредним ситуацијама природног и техногеног карактера.

Ванредне ситуације настале у оружаним конфликтима (рат) предмет су посебне области – међународног права оружаних сукоба и њим се регулишу друштвени односи који се тичу поштовања међународних норми у сфери вођења ратних операција и свих односа који из тога проистичу.²⁾

1) Више у: Драган Млађан, „Политика међународне сарадње Републике Србије у ванредним ситуацијама“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2012, стр. 487-508.

2) На пример Резолуција 46/182, испровоцирана је директно Заливским ратом, те је у том смислу и акценат катастрофе био везан за оружани сукоб и за хуманитарну асистенцију - *UN General Assembly Resolution 46/182 „Strengthening of the coordination of humanitarian emergency assistance of the United Nations” from 19 December 1991.*; Andrea de Guttry, *Surveying the Law*, u: Andrea de Guttry, Marco Gestri, Gabriella Venturini (eds.), *International Disaster Response Law*, TMC Asser Press, Springer, 2012, стр. 3-44.

Двојба која постоји приликом одређивања појма и позиције нормативе у материји међународног права посвећеној ванредним ситуацијама, тиче се превасходно феномена фрагментације. Чувена је тема фрагментације међународног права – да ли је то тенденција која је корисна или штетна по међународно право?³⁾ У том смислу да ли би креирање још једне области међународног права – међународног права ванредних ситуација, било у правцу негативног поимања фрагментације као деструкције или би пак уобличавање нове области довело до увођења реда у ову материју, у сређивање и класификовање извора права који се баве овом материјом и тиме допринело бољој систематици међународно-правних норми и примени усвојених правних правила.

Поред теме уобличавања нове области међународног права – међународног права ванредних ситуација, те фрагментирања самог међународног јавног права, унутар корпуса норми које опредељују материју ванредних ситуација постоји унутрашње фрагментирање. Оно се одвија најпре у самом појму ванредних ситуација – да ли говоримо о стању које настаје само на феномену природних непогода или и на феномену техногених удеса; следствено томе, да ли је нормативни оквир за природне непогоде и техногене удесе, те из њих настале ванредне ситуације јединствен. Потом, фрагментација се даље може развијати по логици материје норми. Питање је – да ли ћемо унутар наведеног сета норми раздвојити норме којима се штите људи, те такве норме прикључити постојећем сету норми људских права или ћемо пак норме којима се штите људи у тренуцима ванредних ситуација базирати на људским правима као општем нормативном оквиру, а потом приступити њиховој конкретизацији и операционализацији кроз појединачне норме унутар корпуса међународноправних норми у ванредним ситуацијама.⁴⁾ Друго питање је – да ли је целокупна тема ванредних ситуација само у домену одговорности државе и евентуално и неких других субјеката међународног права (тзв. абнормалних субјеката међународног права) или поред одговорности она садржи корпус права и обавеза?⁵⁾

3) Ставовe о феномену фрагментације видети у Извештају Комисије за међународно право: *International Law Commission, Report of the Study Group of the International Law Commission, Final Report on Fragmentation of International Law: Difficulties Arising From the Diversification and Expansion of International Law, A/CN.4/L.702 from 18 July 2006, par. 100.*

4) Пример приступа материји ванредних ситуација природног карактера искључиво са становишта људских права видети у: Erica Harper, *International Law and Standards Applicable in Natural Disaster Situations*, IDLO, 2009.

5) Sara E. Davies, „Natural Disasters and the Responsibility to Protect”, *German Yearbook of International Law*, Vol. 55, 2012, pp.149-174.

1. ОПШТИ НОРМАТИВНИ ОКВИР

Општи међународно јавно правни оквир препознаје међународноправне принципе, фундаментална права и обавезе, као и специфичне, појединачне нормативне аранжмане који творе системску архитектуру правног поретка реаговања у ванредним ситуацијама. Дакле, постоји хијераријски – системски однос између правних правила који омогућава да и у недостатку конкретне, децидне правне норме, међународноправни поредак омогући реаговање и примену одређеног, хијерархијски вишег нормативног оквира. На највишем нивоу, нивоу правних принципа, налази се основна нормативна архитектура права-обавеза-одговорности.⁶⁾ У домену одговорности, за тему ванредних ситуација, потребно је подвући начелну могућност коју међународно јавно право препознаје – конципирање одговорности за радње *sine delicto*.⁷⁾ За радње које су посебно специфичне тј. ризичне, од држава се очекује улагање додатних мера опреза и обезбеђења.⁸⁾ Ова формула је управо примењива у материји ванредних ситуација.

Доктрина фундаменталних, основних права и обавеза држава као једно од основних права препознаје право државе на самоодржање. Право на самоодржање је право државе да примени читав спектар мера којима би се заштитила. У разради овог права разликују се самоодбрана на коју се држава може позвати у случају оружаног напада од стране друге државе и самозаштита која делује у ситуацијама када је егзистенција угрожена вишом силом, непогодама или као последица околности на које се није могло рачунати, тј. у ванредним ситуацијама.⁹⁾ У таквој ситуацији – ванредној ситуацији, држава може предузети читав низ специфичних мера, све до проглашења ванредног стања (као нпр. затварање граница, увођење додатних мера контроле, превенције, прегледа и сл.).¹⁰⁾

6) Rebecca M Bratspies., „State Responsibility for Human-Induced Environmental Disaster“, *German Yearbook of International Law*, Vol. 55, 2012, pp. 175-216.

7) Миленко Крећа, *Међународно јавно право*, Београд, 2010, стр. 228.

8) M.A. Fitzmaurice, *International Protection of the Environment*, *Recueil des Cours* 293 (2001), стр. 232; Jan Albers, *Responsibility and Liability in the Context of Transboundary Movements of Hazardous Wastes by the Sea – Existing Rules and the 1999 Liability Protocol to the Basel Convention*, Springer, 2015, стр. 36.

9) Смиља Аврамов, Миленко Крећа, *Међународно јавно право*, Београд, 1999, стр. 99.

10) Драгутин Аврамовић, Драган Млађан, „Ванредно стање и ванредна ситуација-компаративни терминологијски и садржајни аспекти“, *Теме*, Универзитет у Нишу, Ниш, бр. 2/2014, стр.767-781.

На нешто нижем хијерархијском нивоу налази се маса норми исте хијерархијске равни – конвенционалне природе, у којима се посредно дотиче тема ванредних ситуација. Најбољи пример ове групације норми су норме међународних људских права, као и норме међународног хуманитарног права. Логика је једноставна – и у ванредним ситуацијама мора се мислити на заштиту људских права; односно, ванредно стање не сме бити изговор за угрожавање људских права.

Активности у правцу примене и тумачења људских права у контексту ванредних ситуација предузео је и Савет за људска права, као помоћни орган Генералне скупштине УН.¹¹⁾ Пресудну пажњу овог тела привукао је земљотрес у Хаитију 2010. године, након чега се Савет организованије упустио у разматрање и адаптирање нормативног оквира ванредних ситуација.¹²⁾ Резолуција усвојена од стране ГС УН, а у припреми и редакцији Савета, усмерена је ка промовисању и заштити људских права у периодима после катастрофалних ванредних ситуација и сукоба.¹³⁾ Печат на материји ванредних ситуација оставило је још једно важно тело у материји међународног права – Канцеларија Високог комесара за људска права, помоћни орган Секретаријата УН.¹⁴⁾ Канцеларија се укључила у програм Смањења ризика од катастрофа кроз глобалну платформу акцентујући да се приликом ванредних ситуација мора примењивати корпус међународних људских права. У том смислу и јесте наглашено да државе имају обавезу да заштите људска права пре, за време и после трајања ванредних ситуација.¹⁵⁾

Поред наведене две области, још једна област посебно је важна за тему ванредних ситуација – међународно право заштите и очувања животне средине. Право заштите и очувања животне средине такође се сматра новом облашћу међународног јавног права, са још увек постојећим дилемама о предмету и (не)уједна-

---

11) Тијана Шурлан, *Универзална међународна људска права – механизми заштите*, Београд, 2014, стр. 27-34.

12) Walter Kälin, „The Human Rights Dimension of Natural or Human-Made Disasters“, *German Yearbook of International Law*, Vol. 55, 2012, pp. 119-148.

13) UN General Assembly, 22-16. Promotion and protection of human rights in post-disaster and post-conflict Situations, A/HRC/RES/22/16 from 10 April 2013.

14) Тијана Шурлан, *Универзална међународна људска права – механизми заштите*, Београд, 2014, стр. 38-41.

15) International Strategy for Disaster Reduction, Disaster Risk Reduction in the United Nations – Roles, mandates and areas of work of key United Nations entities, 2011, стр. 37-38, Internet, http://www.preventionweb.net/files/18933_directory.pdf#page=44.

ченом схватању њених основних појмова.¹⁶⁾ Предмет ове области усмерен је ка предузимању оних радњи којима се чува природа, у најширем поимању те одреднице, од спречавања загађења, настајања нових извора загађења, рационалне употребе природе.¹⁷⁾ Ова област стога покрива широк спектар тема од заштите флоре и фауне, преко заштите атмосфере и озонског омотача, до ограничења и усмерења коришћења нуклеарне енергије.¹⁸⁾ Управо стога свака од наведених тема може се појавити као тема преклапања са материјом ванредних ситуација.

Место наведених одредаба у нормативном оквиру међународног права ванредних ситуација потврђено је и у јуриспруденцији Европског суда за људска права, који је ослонцем на право на живот разматрао обавезу држава да посебним мерама заштити људски живот у ванредним ситуацијама. Случај покренут против Русије у контексту је природне непогоде, док је ванредна ситуација у Турској била изазвана људским фактором. У случају против Русије Суд је нашао да је Русија прекршила члан 2 Европске конвенције о људским правима – право на живот, тако што није одговорила својој обавези да заштити становништво од клизишта и правовремено реагује на лицу места и пресељењем становништва, а што је довело до смрти лица.¹⁹⁾ У случају против Турске Суд је такође нашао одговорност Турске за смрт лица насталих услед експлозије метана, за коју је утврђена одговорност Турске нечињењем.²⁰⁾ Оба наведена случаја посебно су значајна јер потврђују школу мишљења да у нормативном оквиру нема места разликовању природних непогода и удеса изазваних од стране човека. Јуриспруденција Европског суда за људска права превагнула је тас ка универзалној обавези и одговорности држава за заштиту људи у ванредним ситуацијама.

---

16) Миленко Крећа, *Међународно јавно право*, Београд, 2010, стр. 692.

17) *Ibid*, стр. 692-693.

18) Тако нпр. Конвенција о међународној трговини угроженим врстама дивље флоре и фауне из 1973, Конвенција о очувању миграторних врста дивљих животиња из 1979, Конвенција о биолошкој разноврсности из 1992, Конвенција СЕ о очувању европске дивљачи и природних станишта из 1979, Конвенција о прекограничном загађивању на великим удаљеностима из 1979, Конвенција о заштити озонског омотача из 1985, као и читав низ конвенција које регулишу загађивање са бродова, видети у Миленко Крећа, *Међународно јавно право*, Београд, стр. 714.

19) European Court for Human Rights, *Bundayeva and others v. Russia*, 15339/02, Judgement 20 March 2008.

20) European Court for Human Rights, *Oneryildiz v. Turkey*, Application no. 48939/99, Judgment 30 November 2004.

2. МАТЕРИЈАЛНИ ИЗВОРИ ПРАВА У ОБЛАСТИ ВАНРЕДНИХ СИТУАЦИЈА

Пре него приступимо осликавању конкретног нормативног оквира који је заправо скуп формалних извора међународног јавног права у материји ванредних ситуација, није згорег осврнути се на онај аспект јуридикчке феноменологије коју правници позитивисти обично не обрађују, а тиче се материјалних извора права. Природне непогоде свакако нису *novum*, као што то нису ни удеси изазвани активностима човека. У литератури се ипак осврће на неке конкретне, посебно трауматичне догађаје као покретаче таласа нормирања понашања држава у ситуацијама природних непогода и удеса. Као прекретнице, наводе се: удес у хемијској фабрици у граду *Севесо* (Италија) 1976. г. због кога је око 5.000 лица морало трајно да напусти своје домове; хемијски удес у граду *Бопалу* (Индија), 1984. г. у фабрици за производњу пестицида, који је однео 2.000 живота и довео до различитог степена повреда код више од 200.000 људи; удес у нуклеарној централни у *Чернобилу* у Украјини при коме је облак радиоактивне прашине и гаса, контаминирао површину од 60.000 km² само у Русији. У удесу у *Чернобилу* погинуло је на десетине и смештено у болнице на стотине људи, на контаминираој територији се нашло 7.608 насеља, у којима је живело око три милиона становника.²¹⁾

Ова три догађаја су у значајној мери утицала на доношење значајних међународних докумената која регулишу техногену безбедност, као нпр. Конвенција о нуклеарној безбедности из 1994, Конвенција ОУН о прекограничним ефектима индустријских удеса из 1992. г. За тринаест година 21. века човечанство је преживело страшне природне непогоде:²²⁾ „*Поплава века*“ погодила је у лето 2002. г. 13 европских земаља. Само у Немачкој, Чешкој и Аустрији штета је износила 17,4 милијарди евра; *земљотрес и цунами у Индијском океану* (2004 г.) је погодио 15 земаља и однео више од 250 хиљада људских живота. Економска штета је износила 34 милијарде долара; *ураган „Катрина“* (2005 г.) је оштетио и срушио више од 1,2 милиона објеката, поплављен је град Њу Орлеанс, више од 1.800 људи је погинуло а 600 хиљада је морало да напусти своје домове, штета је износила 108 милијарди долара; *земљотрес у Хаитију* (2010 г.), при чему је скоро сасвим срушен

21) Борис С. Мастрюков, *Безопасность в чрезвычайных ситуациях*, Москва, 2015, стр. 7.

22) *Ibid*, стр. 7.

главни град Порт-о-Пренс, више од 220 хиљада људи је погинуло, а више од милион је остало без крова над главом, земља је претрпела материјалну штету упоредиву са њеним годишњим БНД (11,58 милијарди долара у 2008. г.); *ерупција вулкана Еја-фјадлајекидл* (2010 г.), при чему је било отказано више од 100 хиљада авионских летова, десетине аеродрома је било затворено, а авиокомпаније су претрпеле материјалну штету од укупно 5 милијарди евра; *шумски пожари у Русији* (2010 г.), при чему су изгореле шуме на површини од преко 2,3 милиона хектара, густо оштри смог је обавио читав западни део Русије, штета нанесена шумском фонду од пожара је износила 375 милијарди долара.

Чињеница необорива јесте да су земљотреси, поплаве и урагански ветрови постојали и раније, те да они свакако нису тај *novum* који је потребни материјални извор за креирање формалног извора. Статистички подаци о броју ипак у овој ствари доводе до кристалисања. Наиме, податак који је илустративан је да је у свету само у периоду 2007-2010 било укупно 1843 катастрофа (природних – 1453; техногених – 390), при којима је страдало 579500 људи и причињена материјална штета од 629 милијарди америчких долара.²³⁾ Ноторно је рећи да је насељеност данас гушћа него што је била пре 40 година; исто се односи и на изграђеност објеката, постројења, инфраструктуре. Самим тим и удари природе или грешке човека оличене у изазивању ванредних ситуација остављају далеко веће последице.

Друго, природне непогоде, повлаче за собом и катастрофе много ширих размера, а могу иницирати и техногене катастрофе („домино ефекат“). Упечатљив је пример земљотреса у Јапану (2011 г.), који је изазвао цунами таласе, који су направили велику штету и изазвали удес у нуклеарном постројењу у месту Фокушимима, при чему се показало да знање корисника и системи безбедности постројења са опасним материјама и даље нису довољно поуздани.

3. МЕЂУНАРОДНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ, ТЕЛА И МЕХАНИЗМИ

Пре него што се пређе на сагледавање нормативног оквира, потребно је навести и активности које су предузимане од стране међународне заједнице у ванредним ситуацијама. Чињеница јесте

23) *Ibid*, стр. 8

да свака држава предузима све што је у њеној моћи да ублажи последице природних непогода и удеса, при чему се државе које су економски јаче и политички стабилније боље носе са непогодама и катастрофама од држава које су неразвијеније. Но, размере савремених непогода и удеса су такве да чак и државе које јесу развијене и уређене не успевају да се потпуно саме носе са нивоом страдања и штета које настају.

Но, независно од индивидуалне и *ad hoc* подршке држава, међународна заједница је усполила читав низ међународних организација, тела и механизма на задатку ублажавања последица непогода и удеса.²⁴⁾

Није згорег поменути бар неке од њих. ГС УН оформила је посебно тело – Канцеларију УН-а за смањење ризика од катастрофа.²⁵⁾ При УН постоји и Канцеларија за координацију активности хуманитарне помоћи (UNOCHA) која мобилише и координира колективна настојања међународне заједнице, посебно оних из система УН-а, ради свеобухватног и правовременог задовољења потреба оних који су изложени људској патњи и материјалној деструкцији у ванредним ситуацијама. Од темељних, прекретних догађаја за формирање организованог одговора на ванредне ситуације свакако се мора поменути Светска конференција за смањење природних катастрофа, одржана 1994 у Јокохами (Јапан).²⁶⁾ Продукт рада Конференције је Извештај Светске конференције о смањењу природних катастрофа, који је као такав усвојила Генерална скупштина УН и покренула читав талас потоњих активности у овој материји.²⁷⁾ Конференција у Јокохами постала је модел на коме су потом организоване још две конференције, координиране од стране Канцеларије УН – у Кобеу (Јапан) је конференција одржана 2005, те потом у Сендаиу (Јапан) 2015. године.²⁸⁾ Обе конференције произвеле су материјале, правне акте – извештаје и смернице за поступање. Тако нпр. у Извештају са

---

24) Валентина В. Лисаускайте, „Итоговые документы международных конференций как источник международного права чрезвычайных ситуаций”, *Сибирский юридический вестник*. №1. 2013, с. 118-121.

25) United Nations Office for Disaster Risk Reduction, UN General Assembly Resolution, 56/195. International Strategy for Disaster Reduction, A/Res/56/195 from 21 January 2001.

26) United Nations World Conference on Natural Disaster Reduction, Yokohama, Japan, 23-27 May 1994.

27) Report of the World Conference on Natural Disaster Reduction, A/CONF.172/9, 27 September 1994.

28) На Конференцији у Кобеу усвојен је Оквирни документ за поступање за период 2005-2015: *Hyogo Framework for Action: Building the Resilience of Nations and communities to Disasters*. Накнадно, овај документ је усвојен и од стране Генералне скупштине УН

Конференције у Сендају креиран је план рада за период од 15 година.²⁹⁾ Идеја је била да се оформи документ са конкретним и примењивим смерницама рада, које при том омогућавају брзу и квалитетну процену постигнућа.³⁰⁾ Држава је опредељена као примарно одговорна, али не и једина; апострофиран је шири приступ, оријентисан преваходно ка заштити људи, при чему међународна, регионална, субрегионална и прекогранична сарадња представљају концентрацију подршке државе, њеним централним и локалним властима.³¹⁾

Канцеларија УН за смањење ризика од природних непогода и катастрофа утолико организује, а потом свој рад заснива на документима продукованим на поменути конференцијама. Сва три документа чине основ рада Канцеларије, односно подлогу за израду њене стратегије и деловања, засноване на подршци великог броја учесника конференција и уткане у заједничке ставове. Управо на овим основама креиран је нови правац рада – међународни менаџмент (управљање) ванредних ситуација.³²⁾

Ново тело основано под окриљем УН, а у координацији са ставовима заузетим на Конференцији у Сендају и са Канцеларијом УН за смањење ризика од катастрофа је Отворена међувладина експертска радна група. Задатак групе је да на експертском нивоу помогне у примени научних сазнања и метода у процесу умањења ризика од настајања различитих облика ванредних ситуација. Рок за формирање овог тела и почетак рада је децембар 2016. године.³³⁾

Поред УН на универзалном нивоу се појављује читав низ других организација – најактивније су УНЕСКО, ФАО, МОР.³⁴⁾ Свакако да посебну улогу и тежиште има Међународна агенција

Резолуцијом 60/195. (Damon Coppola, *Introduction to International Disaster Management*, Elsevier, 2015, стр. 7.)

29) UN General Assembly Resolution, 69/283. Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030 A/Res/69/283 from 23 June 2015.

30) *Ibid*, Preamble 1.

31) *Ibid*, par.6-8.

32) Damon Coppola, *Introduction to International Disaster Management*, Elsevier, 2015, стр. 12-13.

33) Група је основана Резолуцијом Генералне скупштине УН: UN GA Resolution, 69/284. Establishment of an open-ended intergovernmental expert working group on indicators and terminology relating to disaster risk reduction, A/RES/69/284 from 25 June 2015.

34) Валентина В. Лисаускайте, „Международное право чрезвычайных ситуаций как новая отрасль международного права”, *Вестник Томского государственного университета*. №362 (сентябрь). 2012, с. 133-137.

за атомску енергију и велики број конвенција и протокола донетих под окриљем ове организације, а којима се регулишу различити аспекти поступања и одговорности у материји нуклеарне енергије.³⁵⁾

Регионалне организације су такође препознале важност теме и потребу ангажовања у ванредним ситуацијама. Све регионалне организације нормирале су теме из материје ванредних ситуација. За нас је од значаја продукција Савета Европе, под чијим је окриљем 1987. године потписан Отворени делимични споразум СЕ о организацији, спречавању и пружању помоћи у случају природних и техногених катастрофа.

Најдаље у конкретизацији обавеза држава унутар усвојених правних аката отишло се у Европској Унији. Савет Европске Уније (ЕУ) је 1982. г. донео Директиву 82/501/ЕЕС о опасностима озбиљних удеса извесних индустријских активности – Севесо I Директива, са изменама 1996 – Севесо II Директива и 2012 Севесо III Директива. Такође, ЕУ је 2007. г. усвојила *Директиву 2007/60/ЕС о поплавама*.³⁶⁾

4. ФОРМАЛНИ ИЗВОРИ ПРАВА

У прегледу формално правног нормативног оквира аутори не-правници који се често баве овом проблематиком са аспеката безбедности, највећи акценат дају тзв. меком праву – великом броју резолуција, смерница и акционих програма који су усвајани под окриљем међународних организација и на међународним конференцијама.³⁷⁾

У погледу општег нормативног оквира за тему ванредних ситуација не сме се пренебрегнути Резолуција бр. 42/169 усвојена 1989 у ГС УН – Међународна декада смањења природних катастрофа.³⁸⁾ Резолуција и унутар ње Анекс – Међународни оквир

35) Преглед правних аката видети на веб-сајту: <https://ola.iaea.org/ola/treaties/multi.html>.

36) EU Council Directive 82/501/EEC of 24 June 1982 on the major-accident hazards of certain industrial activities.

37) Валентина В. Лисаускайте, „Международно-правовые акты рекомендательного характера по регулированию сотрудничества государств в сфере защиты от стихийных бедствий и катастроф“, *Сибирский юридический вестник*. №1. 2012, с. 123-128.

38) UN GA Resolution 44/236 – International decade for natural disaster reduction, A/Res/44/236 from 2 December 1989. Потом Резолуција ГС ОУН из 1999. г. – *Међународна стратегија за смањење катастрофа Уједињених нација* из које је настала и глобална платформа за смањење ризика од катастрофа 2004.

активности за Међународну декаду смањења природних катастрофа односи се само на природне непогоде.

У складу са тиме су пројектоване активности држава које се *summa summarum* свде на предузимање радњи реаговања на природне катастрофе.³⁹⁾ Сет активности је дефинисан у односу на УН, односно радње које треба да предузму са циљем превенције и помоћи у ситуацијама природних катастрофа.⁴⁰⁾ Но, треба подвући хронологију у настајању ових докумената, те чињеницу да је у старијим документима приметно раздвајање природних катастрофа и тзв. „људских (техногених) катастрофа“.

Свесна отворених питања, као и нове области у настајању, ГС УН дала је у задатак свом помоћном органу – Комисији за међународно право да изврши систематску анализу материје и креира нацрта конвенције о заштити људи у ванредним ситуацијама.⁴¹⁾ Комисија је рад отпочела 2007.г., именовањем Едуарда Валенсија Оспине (*Eduardo Valencia-Ospina*), као специјалног известиоца. Мандат радној групи садржао је упутство о свеобухватном приступу материји. Као резултат креиран је Нацрт чланова о заштити људи у ванредним ситуацијама.⁴²⁾ Прва верзија је креирана 2014 и државама је дат рок до 1. јануара 2016. да поднесу коментаре и амандмане.⁴³⁾

У Извештају Радне групе наглашено је да се ради о новој области међународног права, иницираној учесталим ванредним ситуацијама катастрофалних размера које погађају велики број људи. Као таква, констатује се, постаје предмет бриге међународне заједнице и јавља потребу држава да заједнички и удружено приступе реаговању у случајевима катастрофа, пошто национални системи за управљање у ванредним ситуацијама нису у стању да самостално отклоне последице истих.

Сводећи преглед конвенција које могу чинити правну базу нове области међународног јавног права могле би се придодати

39) *Ibid*, Part A, Part B.

40) *Ibid*, Part C, par.5-10.

41) Flavia Guistiniani Zorzi, The Works of the International Law Commission on “Protection of Persons in the Event of Disasters”- A Critical Appraisal, u: Andrea de Guttry, Marco Gestri, Gabriella Venturini (eds.), *International Disaster Response Law*, TMC Asser Press, Springer, 2012, str. 65-84.

42) Текст нацрта видети на http://legal.un.org/ilc/texts/6_3.shtml. Коментар Нацрта који је усвојила Међународна федерација Црвеног крста и Црвеног полумесеца, Internet, <http://www.ifrc.org/what-we-do/disaster-law/research-tools-and-publications/the-ilc-and-disasters/#sthash.g166glYS.dpuf>.

43) UN, International Law Commission, First Report, A/CN.4/L.831.

ти списку још и ове.⁴⁴⁾ Свакако треба споменути Конвенцију о стављању на располагање телекомуникационих ресурса ради ублажавања последица непогода и спровођења операција на пружању помоћи од 1998. године (Конвенција из Тампереа), као и Оквирну конвенција о пружању помоћи у области цивилне заштите од 2000. године, усвојене у оквиру Међународне организације за цивилну заштиту. У Хелсинкију је, иницирано од стране УН, потписана Конвенција о прекограничном утицају индустријских хаварија 1992. Истовремено, у Хелсинкију је потписана и Конвенција о прекограничној употреби и заштити водених токова и међународних језера, а уз ове две конвенције 2003. године закључен је Протокол о грађанској одговорности за штету и надокнаду штете изазване прекограничним утицајима индустријских хаварија на прекограничним водама. И на самом крају поменути још једном велику нормативну активност Међународне агенције за атомску енергију и као илустрацију Конвенцију о раном обавештавању о нуклеарној несрећи, Конвенцију о помоћи у случају нуклеарне хаварије или радиолошке ванредне ситуације, Конвенцију о нуклеарној безбедности, Конвенцију о физичкој заштити нуклеарног материјала.

***

Приказани преглед сасвим јасно указује на то да је материја ванредних ситуација тема међународног јавног права, односно уређивања права и обавеза субјеката међународног права у околностима ванредних ситуација. Очигледно је да постоји јединствен предмет, али и доста широка и разнородна садржина ове области, која покрива теме почев од природних непогода, природних катастрофа, преко хаварија као последица људске активности до оних које се појављују као комбиноване.

У хијерархијском односу норми и области унутар корпуса општег међународног јавног права несумњиво је приказано да се највиши принципи примењују на материју ванредних ситуација, а потом да ову материју одређују поједини аспекти већ устоличених области међународног јавног права. Постоји тесна веза између материје ванредних ситуација и материје заштите природне околине човека. Ове две области раздвајају се потом

44) Fisher David, „The Future of International Disaster Response Law”, *German Yearbook of International Law*, Vol. 55, 2012, pp. 87-118.

на норме у редовном стању ствари и на норме које се примењују у инцидентним ситуацијама.

Међународно јавно право неминовно прати развој живота. Са повећањем како броја катастрофа, тако и њихових последица јасно је да право мора дати свој одговор, као начин уношења реда у понашању, правилности у поступцима, а са циљем заштите људи и смањења негативних последица.

На тај начин, можемо констатовати да пракса међународних субјеката и појединих држава, као и карактеристике основа за формирање самосталне области права, а које су дефинисане у теорији права и међународног права – потврђују настајање нове, самосталне области међународног права – међународног права за ванредне ситуације.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамов Смиља, Крећа Миленко, Међународно јавно право, Београд, 1999.
- Аврамовић Драгутин, Млађан Драган, „Ванредно стање и ванредна ситуација-компаративни термилошки и садржајни аспекти“, *Теме*, Ниш, бр. 2/2014, стр.767-781.
- Крећа Миленко, Међународно јавно право, Београд, 2010.
- Млађан Драган, „Политика међународне сарадње Републике Србије у ванредним ситуацијама“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2012.
- Шурлан Тијана, *Универзална људска права – механизми заштите*, Београд, 2014.
- Лисаускайте Валентина Владо, „Международное право чрезвычайных ситуаций как новая отрасль международного права“, *Вестник Томского государственного университета*. №362 (сентябрь). 2012, с. 133-137.
- Лисаускайте Валентина Владо, „Итоговые документы международных конференций как источник международного права чрезвычайных ситуаций“, *Сибирский юридический вестник*. №1. 2013, с. 118-121.
- Лисаускайте Валентина Владо, „Международно-правовые акты рекомендательного характера по регулированию сотрудничества государств в сфере защиты от стихийных бедствий и катастроф“, *Сибирский юридический вестник*. №1. 2012, с. 123-128.
- Мастрюков Борис С., *Безопасность в чрезвычайных ситуациях*, Москва, 2015.
- Albers Jan, „Responsibility and Liability in the Context of Transboundary Movements of Hazardous Wastes by the Sea – Existing Rules and the 1999 Liability Protocol to the Basel Convention“, Springer, 2015.
- Bratspies Rebecca M., „State Responsibility for Human-Induced Environmental Disaster, *German Yearbook of International Law*, Vol.55, 2012, pp.175-216.

- Coppola Damon, *Introduction to International Disaster Management*, Elsevier, 2015.
- Davies E. Sara, „Natural Disasters and the Responsibility to Protect”, *German Yearbook of International Law*, Vol.55, 2012, pp.149-174.
- Fisher David, „The Future of International Disaster Response Law“, *German Yearbook of International Law*, Vol.55, 2012, pp. 87-118.
- Fitzmaurice, M.A., „*International Protection of the Environment*“, *Recueil des Cours* Vol. 293, 2001, стр. 9-488.
- Guistiniani Zorzi Flavia, The Works of the International Law Commission on “Protection of Persons in the Event of Disasters”- A Critical Appraisal, u: Andrea de Guttry, Marco Gestri, Gabriella Venturini (eds.), *International Disaster Response Law*, TMC Asser Press, Springer, 2012, стр. 65-84.
- Guttry de Andrea, Gestri Marco, Venturini Gabriella, „*Surveying the Law*”, y: Guttry de Andrea, Gestri Marco, Venturini Gabriella (eds.), *International Disaster Response Law*, TMC Asser Press, Springer, 2012, стр. 3-44.
- Harper Erica, *International Law and Standards Applicable in Natural Disaster Situations*, IDLO, 2009.
- Kälin Walter, „The Human Rights Dimension of Natural or Human-Made Disasters“, *German Yearbook of International Law*, Vol. 55, 2012, pp. 119-148.
- Правни акти и интернет сајтови
- EU Council Directive 82/501/EEC of 24 June 1982 on the major-accident hazards of certain industrial activities.
- European Court for Human Rights, *Bundayeva and others v. Russia*, 15339/02, Judgement 20 March 2008.
- European Court for Human Rights, *Oneryildiz v. Turkey*, Application no. 48939/99, Judgment 30 November 2004.
- UN GA Resolution 46/182 „Strengthening of the coordination of humanitarian emergency assistance of the United Nations” from 19 December 1991.
- UN GA Resolution, 69/284. Establishment of an open-ended intergovernmental expert working group on indicators and terminology relating to disaster risk reduction, A/RES/69/284 from 25 June 2015.
- UN GA Resolution, 69/283. Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030 A/Res/69/283 from 23 June 2015.
- UN GA Resolution 44/236 – International decade for natural disaster reduction, A/Res/44/236 from 2 December 1989.
- UN GA 22-16. Promotion and protection of human rights in post-disaster and post-conflict Situations, A/HRC/RES/22/16 from 10 April 2013.
- UN International Law Commission, First Report, A/CN.4/L.831.
- UN International Law Commission, Report of the Study Group of the International Law Commission, Final Report on Fragmentation of International Law: Difficulties Arising From the Diversification and Expansion of International Law, A/CN.4/L.702 from 18 July 2006.
- UN International Strategy for Disaster Reduction, *Disaster Risk Reduction in the United Nations – Roles, mandates and areas of work of key United Nations entities*, 2011.

UN Office for Disaster Risk Reduction, UN General Assembly Resolution, 56/195. International Strategy for Disaster Reduction, A/Res/56/195 from 21 January 2001.

UN International Strategy for Disaster Reduction (General Assembly) resolution 54/21, 1999.

UN Report of the World Conference on Natural Disaster Reduction, A/CONF.172/9, 27 September 1994.

UN World Conference on Natural Disaster Reduction, Yokohama, Japan, 23-27 May 1994.

<https://ola.iaea.org/ola/treaties/multi.html>.

http://legal.un.org/ilc/texts/6_3.shtml.

<http://www.ifrc.org/what-we-do/disaster-law/research-tools-and-publications/the-ilc-and-disasters/#sthash.g166glYS.dpuf>.

Tijana Surlan, Dragan Mladjan

INTERNATIONAL LAW ON EMERGENCY SITUATIONS – NEW PART OF THE INTERNATIONAL PUBLIC LAW

Resume

In the several previous decades there is a trend of the growth of legal acts regulating various issues of natural disasters and catastrophies. In the last two decades it is obvious that international organisations have been engaged in regulating rights and duties, but also in taking the active role when it comes to emergency situation.

Bearing in mind the overwhelming growth of international law instruments, an issue emerged – are we witnessing the birth of the new part of the International Public Law? If we go into the process of analysis we can easily find out that existing international law norms can, on the general level, cover emergency situation. However, besides existing international law principles and general norms on responsibility and damage compensation there is new substantive law corpus, governing rights and duties of states.

The process of the regulation is occurring twofold. One portion of that corpus is generated in the soft law sources, predominantly throughout the work of the international organisations and conferences. There is quite developed corpus of resolutions, frameworks and action plans adopted by UN, UNESCO, IAEA, ILO, IFRC. The other portion

is generated throughout the negotiation process, finalised in new international treaties. At the present time there is large number of convention covering wide range of emergency issues.

As the new part of the International Public Law – the Law on the Emergency Situations has its very important connection within the International Human Rights Law. In fact, main point and *raison d'être* of this new law is prevention and protection of people. The main idea is not to annul human rights when it comes to emergency situation.

From the pure legal point of view there is dilemma whether natural disasters and manmade catastrophies should be regulated within the same corpus of norms and in the same manner or law should approach to them differently? The answer is clear – rights, duties and responsibilities of states are the same no matter of the origin of the disaster and it should be summarised as the help to human beings.

As for the conclusion the authors confirm that new part of the International Public Law governing rights, duties and responsibility in the emergency situation has not yet been finalised, but that there is solid ground for it.

Key words: natural disasters; manmade catastrophies; emergency situations; international cooperation, international public law, international law on emergency situation

---

* Овај рад је примљен 14. 03. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. 06. 2016. године.

Бојан М. Милисављевић

Правни факултет, Универзитет у Београду

ОДГОВОРНОСТ МЕЂУНАРОДНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА СА ОСВРТОМ НА ЗАХТЕВЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Сажетак

Рад анализира правила о одговорности међународних организација као једно од најкомплекснијих питања међународног права. Анализа обухвата тумачење Нацрта правила о одговорности међународних организација усвојеног од стране Комисије за међународно право, али и праксу Међународног суда правде која нуди конкретна решења за бројна спорна питања. Указује се на аналогна решења у погледу правила о одговорности држава, која имају сигурније утемељење у међународном праву, али и неопходност што брже изградње механизма на међународном плану за реализацију одговорности међународних организација које у садашњем систему немају *locus standi* пред Међународним судом правде. Нарочита пажња посвећена је захтевима Републике Србије у погледу одговорности Уједињених нација и НАТО савеза у случају интервенције на СРЈ, према актуелним правилима о одговорности која постоје на нивоу општег обичајног међународног права, али и одредбама Нацрта правила о одговорности међународних организација из 2011. године.

Кључне речи: одговорност међународних организација, Комисија за међународно право, Међународни суд правде, интервенција НАТО-а на СРЈ

1. РАЗВОЈ ПРАВИЛА О ОДГОВОРНОСТИ У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ СА ОСВРТОМ НА МЕЂУНАРОДНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Питање одговорности међународних организација спада у групу најкомплекснијих питања модерног међународног права. Одговорност је генерално проблематично питање ако се узме у обзир специфична правна природа међународног права. Када се ради о одговорности држава она почива на богатој пракси Међународног суда правде, као и на правилима која постоје у Нацрту правила о противправним актима држава.¹⁾ Ова правила имају статус обичајног права.²⁾ Потешкоће које се јављају у вези одговорности произлазе и из чињенице да у међународном праву нема обавезног судства, па је примена секундарних правила о одговорности и тиме отежана. Овај рад анализира правила о одговорности међународних организација, са посебним освртом на положај Републике Србије која се неколико пута нашла као оштећени субјект због деловања међународних организација. Као један од скоријих и очигледних примера била је НАТО интервенција поводом које је покушана заштита пред Међународним судом правде.

У овом раду покушаћу да покажем како је питање одговорности међународних организација неопходно у међународном праву због активности које оне предузимају. Такође, због неких општих принципа на којима почива одговорност међународних организација питање одговорности међународних организација има се схватити као последица деловања обичајних правних правила.³⁾ Још је у поступцима пред Сталним међународним судом правде установљено да прекршај сваке међународне обавезе доводи до настанка обавезе на надокнаду штете.⁴⁾ Када дође до повреде норме међународног права долази до успостављања новог

- 1) ILC, Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries Yearbook of the ILC (2001), Vol. II, Part 2, at 31, para. 1.
- 2) Видети: Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro, Judgment of 26 February 2007, ICJ Reports 2007, str. 43.
- 3) Видети ставове: Claudia Annacker, „Part Two of the ILC’s Draft Articles on Stare Responsibility“, 37 *German Yearbook of International Law*, 1994, Helmut Aust, “Through the Prism of Diversity: the Articles on Stare Responsibility in the Light of the ILC Fragmentation Report” 49, *German Yearbook of International Law*, 2006, James Crawford, „*The ILC Articles on State Responsibility*“, Cambridge, 2002, James Crawford, “Revising the Draft Articles on Stare Responsibility” 10 *The European Journal of International Law*, 1999.
- 4) Factory at Chorzów, Jurisdiction, Judgment No. 8, 1927, P.C.I.J., Series A, No. 9, p. 21.

правног односа између штетника и оштећеног, а то је обавеза надокнаде штете. Ово правило је потврђено у неколико случајева пред Сталним међународним судом правде: у Случају Фосфата у Мароку где је Суд закључио да се повредом норме успоставља нови правни однос између две државе – потреба одговорности за повреду норме.⁵⁾ Касније је овај суд као и његов сукцесор потврдио ово правило у већем броју случајева.⁶⁾ На овај начин правила међународног права о одговорности постају потврђена у пракси, али у основи она почивају на основној идеји правде која је иманентна сваком правном систему „да је свако ко својом грешком другоме неправично нанесе штету, дужан је исту надокнадити.“⁷⁾ Тако је још Роберто Аго закључио: „...начела која постоје у погледу одговорности држава за међународне противправне акте, успостављају јасну разлику између њих и правила којима се успостављају обавезе држава по међународном праву, повредом којих може доћи до међународне одговорности. Ова друга правила одређују када је прекршена међународна обавеза и какве су последица такве повреде.“⁸⁾

Питање одговорности међународних организација може да се постави на неколико нивоа. Постоји одговорност организација на међународном плану и том одговорношћу ће се овај рад бавити. Са друге стране постоји потенцијална одговорност међународних организација пред унутрашњим органима држава, тада се за већину активности признаје имунитет аналоган јурисдикциом имунитету државе. На крају постоји одговорност међународних организација у приватно-правном својству у смислу одговорности према својим службеницима, тада је организација одговорна и постоје развијени форуми за решавање таквих спорова.⁹⁾

5) Phosphates in Morocco, Judgment, 1938, P.C.I.J., Series A/B, No. 74, p. 10, at p. 28. Видети и S.S. “Wimbledon”, 1923, P.C.I.J., Series A, No. 1, p. 15, at p. 30; Factory at Chorzów, Jurisdiction, Judgment No. 8, 1927, P.C.I.J., Series A, No. 9, p. 21; and *ibid.*, Merits, Judgment No. 13, 1928, P.C.I.J., Series A, No. 17, p. 29.

6) Corfu Channel, Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1949, p. 4, at p. 23, Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1986, p. 14, at p. 142, para. 283, and p. 149, para. 292, Gabčíkovo-Nagymaros Project, at p. 38, para. 47, Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1949, p. 174, at p. 184, Interpretation of Peace Treaties with Bulgaria, Hungary and Romania, Second Phase, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1950, p. 221.

7) Луј ле Фир, *Међународно јавно право*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1934, стр. 428.

8) Yearbook of the International Law Commission, 1970, vol. II, p. 306, document A/8010/Rev.I, para. 66 (c).

9) Најразвијенији је систем заштите права запослених у Уједињеним нацијама.

Ако су ова правила установљена још пре готово стотину година, како онда објаснити немогућност одговорности међународних организација када предузимају најразличитије активности, почев од управљања територијама, преко примене принудних мера па све до техничких активности? Са друге стране одговорност је последица субјективитета који имају међународне организације. Уколико могу да буду носиоци правила међународног права, уколико имају права онда би морале да имају и обавезе. Проблем је што према Статуту Међународног суда правде оне немају парничну способност, него изузетно могу да затраже саветодавно мишљење. Оваква ситуација је настала јер је Статут Суда усвојен још 1921. године када међународне организације ни близу нису имале овакве надлежности као што данас поседују. Данас међународне организације делују у оквиру међународног поретка који поседује сопствена правила и према којима делују и организације. Међународне организације делују у складу са уговором о оснивању, према уговорима које закључују, као и према правилима општег међународног права.¹⁰⁾ У овом раду ће се управо доказивати да би одговорност међународних организација произлазила управо из општих правила међународног права, а посебно би се указало на деловање Уједињених нација и НАТО савеза у случају интервенције на СРЈ 1999. године.

2. ПРОПИСИ ПРЕМА НАЦРТУ ПРАВИЛА О ОДГОВОРНОСТИ МЕЂУНАРОДНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА

По угледу на поменути нацрт правила о одговорности држава за противправне акте, Комисија за међународно право усвојила је Нацрт правила о одговорности међународних организација и упутила их Генералној скупштини Уједињених нација.¹¹⁾ Рад на кодификацији правила о одговорности међународних организација започео је још 2000. године.¹²⁾ После осам извештаја специјалног известиоца и добијених коментара од стране држава и међународних организација усвојен је Нацрт правила о одговорности међународних организација децембра 2011. године.

10) Kristina Daugirdas, „Reputation and the Responsibility of International Organizations“, *The European Journal of International Law*, Vol. 25 no. 4, стр. 994.

11) Draft articles on the responsibility of international organizations, Yearbook of the International Law Commission, 2011, vol. II, Part Two.

12) За специјалног известиоца одређен је Giorgio Gaja 2002. године.

Питање одговорности међународних организација повезано је са питањем њиховог субјективитета. Тако је у Саветодавном мишљењу о тумачењу уговора закључено да међународне организације као субјекти међународног права јесу везане обавезама које извиру из општих правила међународног права, њихових конститутивних инструмената или међународних уговора чије су чланице.¹³⁾ Поред праксе Међународног суда правде, питање постојања субјективитета међународних организација је дефинитивно решено усвајањем Конвенције о праву уговора између држава и међународних организација или између међународних организација.¹⁴⁾ Уговорна способност међународних организација није неограничена него је одређена функцијама и циљевима саме организације, али и одлукама и постојећом праксом саме организације.¹⁵⁾ Овде се дакле прихвата теорија о имплицитним овлашћењима организације, која указује да оне могу да делују у смислу циљева и начела на којима почивају.¹⁶⁾

Већ на самом почетку нацрта потврђено је обичајно правило да сваки противправни акт међународне организације за последицу има одговорност те организације.¹⁷⁾ Проблем који постоји у вези међународних организација јесте непостојање *locus standi* пред Међународним судом правде.

Према већ усвојеном нацрту правила о одговорности међународних организација предвиђени су минимални услови за успостављање одговорности у виду приписивости и повреде одредаба међународног права (једнако као код нацрта о одговорности држава).¹⁸⁾ Ови елементи морају бити кумулативно заступљени. Посебан проблем поводом међународних организација јесте приписивост, то јест које се све радње могу приписати међународној организацији, будући да у пракси често државе предузимају мере у име и за рачун међународне организације. За правила и стандарде у доказивању у вези приписивости могла би се пу-

13) Interpretation of the Agreement of 25 March 1951 between the WHO and Egypt, Advisory Opinion, ICJ, 1980.

14) A/CONF. 129/15.

15) Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict, Advisory Opinion, ICJ, 1996.

16) Gudrun Zagel, "Agreements Between the European Community and One or More Member States or International Organizations: A Commentary on Art. 300 TEC", *Law of the European Union*, 2005, str. 11 – 13. Internet, https://www.researchgate.net/publication/228175891_Agreements_Between_the_European_Community_and_One_or_More_Member_States_or_International_Organizations_A_Commentary_on_Art_300_TEC.

17) Члан 3. Нацрта.

18) Члан 4. Нацрта.

тем аналогиче применити она која су успостављена у односу на државе.¹⁹⁾ Нема спора да би организацији морао да се директно припише сваки акт који предузме њен орган без обзира на позицију у хијерархији власти унутар организације. Правила организације меродавна су код утврђивања надлежности њених органа и представника организације.²⁰⁾ Правила о приписивости у међународном праву изграђивана су кроз праксу, пре свих Међународног суда правде, али по угледу на модел о мандату који се даје за обављање одређеног посла у унутрашњем праву. Свака активност лица коме је поверен мадат се приписује принципалу, у овом случају међународној организацији, али се захтева постојање ефективне, нормативне и институционалне контроле.²¹⁾ Овде би се могла успоставити паралела са тестом ефективитета који је успостављен у случају Никарагва против САД, а који је примењен у случају спора Босне и Херцеговине и СРЈ око повреде Конвенције о спречавању и кажњавању злочина геноцида. У случају Никарагва против САД је утврђено да је неопходно да се утврди да су нека лица деловала под контролом САД-а, као и да је постојала стална веза у погледу финансијских средстава да би такве радње могле бити приписиване овој држави.²²⁾ Дакле није довољна сумња у подршку неке државе, већ је неопходно да се ради о доказаној подршци и умешаности која је планирана и координисана од стране једне државе. Оваква правила важила би и у контексту међународних организација.

19) За детаљнију анализу видети: Alan E. Boyle, „State Responsibility and International Liability for Injurious Consequences of Acts not Prohibited by International Law: A Necessary Distinction?“, *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 39, 1/1990, 1–26, James Crawford, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility*, Cambridge University Press, 2002, Dupuy Pierre-Marie, „The International Law of States Responsibility: Revolution or Evolution“, *Michigan Journal of International Law*, 1989-1990, Francisco Garcia-Amador, „State Responsibility in the Light of the New Trends of International Law“, *American Journal of International Law*, Vol. 49, 3/1955, Joseph G. Starke, „Imputability in International Delinquencies“, *British Journal of International Law*, 19/1938, Jan Arno Hessbruegge, „The Historical Development of the Doctrines of Attribution and Due Diligence in International Law“, *N.Y.U. J. Int'l. L. & Pol.* 2003-2004, Przetacznik Franciszek, „The International Responsibility of United States for the Unauthorized Acts of their Organs“, *1 Sri Lanka J. Int'l L.* 151 1989, Бојан Милисављевић, „Приписивост као услов одговорности државе у међународном праву“, *Анали Правног факултета Универзитета у Београду*, број 2 из 2012, стр. 185–207.

20) Члан 6. Нацрта.

21) За детаљнију анализу видети: James Fry, *Attribution of Responsibility*, SHARES Research Paper, 2014.

22) ICJ Reports, Case Concerning The Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), (Merits), 1986, 14, 64-65.

Поводом предузимања мировних мисија Уједињених нација државе чланице препуштају своје војне контингенте организацији²³⁾ и тада се може поставити питање приписивости аката и одговорности организације. Уобичајено је да се у овој ситуацији организација не ослобађа одговорности уколико она врши ефективну контролу над поступцима мировне мисије.²⁴⁾ Као пример да су Уједињене нације одбиле да прихвате одговорност због одсуства постојања ефективне контроле над актима националних контингената може се навести пример поступања дела мировне мисије у Сомалији (УНСОМ 2), када се деловали изван команде Уједињених нација.²⁵⁾ Дакле може се закључити да не постоји увек одговорност Уједињених нација над свим активностима у мировним мисијама, већ је то ограничено постојањем контроле у погледу сваке конкретне акције. Овде се мора имати у виду резерва да уколико је мировна мисија основана као помоћни орган Уједињених нација важи правило да онда организација одговара за сваки акт те организације.²⁶⁾ Оваква правила примењена су пред Европским судом за људска права у случајевима Behrami и Saramati.²⁷⁾ Према пракси националних судова делује да се прихвата и могућност вишеструког приписивања, дакле приписивања и међународној организацији и држави, и да једна другу не искључује. Тако је окружни суд Холандије у једном случају установио да више субјеката може имати контролу над мировним снагама уколико врше ефективну контролу, у конкретном случају радило се о Холандији и Уједињеним снагама поводом повлачења трупа око Сребренице.²⁸⁾ Када се ради о деловању органа и овлашћених лица организације која представљају деловање *ultra vires* онда се увек успоставља одговорност организације аналогно са правилима која се примењују за државе.²⁹⁾

23) Видети: Бојан Милисављевић, *Нове мировне мисије Организације Уједињених нација*, Правни факултет, Београд, 2007.

24) Члан 7. Нацрта предвиђа: „Поступање органа државе или органа представника међународне организације који је стављен на располагање другој међународној организацији сматраће се, према међународном праву, актом организације којој је позајмљен уколико она врши ефективну контролу над таквим поступањем.“

25) S/1994/653, paras. 243 – 244.

26) Члан 6. Нацрта правила.

27) Agim Behrami and Bekir Behrami v France, App, No 71412/01, Ruzhdi Sarmati v. France, Germany and Norway, App No. 78166/01, Grand Chamber Decision As to The Admissibility, 2007.

28) Mustafic – Mujic v the State of the Netherlands, no. 200.020.173/01, judgment Supreme Court of the Netherlands 2013, par. 5.9.

29) Видети члан 8 Нацрта: „Акт органа или представника међународне организације сматраће се актом те организације према правилима међународног права уколико орган

И поред правних правила која су се нашла у Нацрту правила о одговорности међународних организација постоји велики проблем у погледу недостатка форума, то јест тела које би било надлежно да разматра тужбе држава против организација и доноси одлуке. Као што је наведено Међународни суд правде нема такве надлежности, а у ситуацијама у којима је имао могућност да суди државама за акте које су организације предузеле овај суд се прогласио ненадлежним, што ће се видети у наставку овог рада. Чак и уколико би се утврдила одговорност саме организације за повреду неке норме међународног права према некој држави поставља се питање надокнаде штете која би се поново прелила на државе чланице. Комисија за међународно право је истакла да постоји велика потреба за установљењем механизма у погледу одговорности међународних организација.³⁰⁾ Као један од могућих модела за превазилажење овог проблема може се навести став Удружења за међународно право где се сугерише да приликом закључења уговора са међународним организацијама треба инсистирати на увођењу клаузуле о арбитражном решавању спорова.³¹⁾ Оваква решења нажалост нису примењива у великом броју случајева када се ради о потреби поштовања општих правила међународног права, а поводом којих се и појављује највећа потреба за решавањем проблема и последица услед активности међународних организација.

3. ОДГОВОРНОСТ МЕЂУНАРОДНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА У СЛУЧАЈУ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ НАТО НА СРЈ

Интервенција НАТО предузета је без ауторизације Савета безбедности Уједињених нација, па је према правилима међународног права она илегална. Питање употребе силе у међународном праву је регулисано Повељом и трпи изузетке само у случају индивидуалне и колективне самоодбране.³²⁾ Будући да је Повеља Уједињених нација највиши први акт у међународној заједни-

---

или представник поступа у том својству и у оквиру укупних функција организације, чак иако поступањем прекорачи овлашћења тог органа или представника или поступи супротно упутствима.“

30) ILC Report, A/57/10, 2002.

31) Видети: Финални извештај Удружења за међународно право, 2004.

32) Видети члан 51 Повеље Уједињених нација.

ци³³⁾ онда нема дилеме да је свако супротно поступање, као у случају НАТО интервенције, заправо илегално и може се назвати агресијом јер је у супротности са когентим правилом.³⁴⁾ Пошто је јасно да је НАТО предузео акцију супротно слову Повеље то је давало правни основ да СРЈ покрене неке мере у циљу утврђивања одговорности. Обзиром да је НАТО међународна организација она није могла бити тужена пред Међународним судом правде па је СРЈ поднела тужбе против неких држава НАТО-а које су учествовале у овим операцијама. Поред одговорности НАТО-а може се поставити и питање одговорности Уједињених нација због недостатка адекватне реакције када је постојала дужност да делују, то јест због пропуштања да реагује,³⁵⁾ али и потенцијална одговорност после успостављања мисије на Косову и Метохији у складу са Резолуцијом Савета безбедности 1244. Правни основ за продужено кршење међународне обавезе јесте сам текст резолуције 1244, а штета која настаје јесте заснована на Нацрту где се под продуженим трајањем кршења међународне обавезе наводи да кршење међународне обавезе актом међународне организације има продужени карактер и протеже се на целокупни период трајања акта, све док је он у супротности са међународном обавезом.³⁶⁾

Као што је већ наведено активности НАТО-а поводом интервенције на СРЈ 1999. године била је у супротности са међународним правом па је СРЈ предузела мере и обратила се тужбом Међународном суду правде против десет држава чланица ове организације. Пошто СРЈ није могла да тужи НАТО Међународном суду правде покушало се са тужбом према делу чланица према којима је постојао правни основ за подношење тужбе и захтевало утврђивање солидарне одговорности држава за акте међународне организације. Међународни суд правде се у овом случају огласио ненадлежним и одбацио тужбе СРЈ.³⁷⁾ Међународни суд правде је

33) Члан 103. Повеље поставља право Уједињених нација као више право, дакле изнад свих обавеза које државе имају.

34) Члан 2. тачка 4. уводи забрану претње и употребе силе против територијалног интегритета и политичке независности држава.

35) У складу са чланом 10. став 2. Нацрта правила о одговорности међународних организација где се наводи одговорност организације за кршење међународних обавеза које обавезују организацију према чланицама у складу са правилима организације.

36) Члан 12. тачка 2. Нацрта.

37) *Legality of the Use of Force, Serbia and Montenegro v. Belgium, Preliminary Objections, Judgment, ICJ Reports, 2004, str. 279, Serbia and Montenegro v. Canada, Preliminary Objections, Judgment, ICJ Reports, 2004, str. 429, Serbia and Montenegro v. France, Preliminary Objections, Judgment, ICJ Reports, 2004, str. 575, Serbia and Montenegro v. Germany,*

још 1999. године одлучио о привременим мерама на захтев СРЈ о захтеву да се одмах обустави бомбардовање, одбивши доношење такве одлуке са 12 према 3 приликом гласања. Том приликом је донео одлуку да се поступак обустави против САД³⁸⁾ и Шпаније³⁹⁾ због непостојања основа за надлежност и даље вођење поступка. У тужби СРЈ налазиле су се следеће оптужбе према десет држава чланица НАТО-а: акти усмерени против територијалног интегритета СРЈ (агресија) предузети путем бомбардовања СРЈ, обука финансирање, тренинг и планирање терористичких активности „Косовске ослободилачке војске“, напади на цивилно становништво, уништавање културно-историјских споменика, употреба касетних бомби, напад на хемијска постојења и нафтне рафинерије, убијање цивилног становништва, уништавање инсталација, мостова на међународним рекама, уништавање животне средине, употреба осиромашеног уранијума.⁴⁰⁾ Државе које су биле тужене су у својим поднесцима навеле да се не може установити солидарна одговорност организације и државе уколико она није изричито наведена у оснивачком уговору организације. Нацрт правила о одговорности међународних организација предвиђа да: „када су међународна организација и једна или више држава или међународних организација одговорне за исти међународни противправни акт, одговорност сваке државе или међународне организације се може истаћи у односу на противправни акт.“⁴¹⁾ Дакле према правилима која су формулисана на универзалном плану није искључена заједничка одговорност и државе и међународне организације, а та могућност је још конкретније подвучена у следећем правилу нацрта: „Држава која пружи помоћ међународној организацији приликом извршења међународног противправног акта од стране те организације биће међународно одговорна за

Preliminary Objections, Judgment, ICJ Reports, 2004, str. 720, Serbia and Montenegro v. Italy, Preliminary Objections, Judgment, ICJ Reports, 2004, str. 865, Serbia and Montenegro v. Netherlands, Preliminary Objections, Judgment, ICJ Reports, 2004, str. 1011, Serbia and Montenegro v. Portugal, Preliminary Objections, Judgment, ICJ Reports, 2004, str. 1160, Serbia and Montenegro v. United Kingdom, Preliminary Objections, Judgment, ICJ Reports, 2004, str. 1307.

38) Case Concerning Legality Of Use Of Force, Yugoslavia v. United States Of America, Provisional Measures, Order of 2 June 1999.

39) Case Concerning Legality Of Use Of Force, Yugoslavia v. Spain, Provisional Measures, Order of 2 June 1999.

40) Видети: Application od Federal Republic od Yugoslavia, Legality of Use of Force, 29. april 1999, International Court of Justice.

41) Видети члан 48. Нацрта.

такво поступање уколико: држава поступа са знањем да се ради о противправном акту и да би тај акт био противправан и да га је учинила и сама држава.⁴²⁾ На основу ових правила усвојених од стране Комисије за међународно право јасно је да је, у случају НАТО интервенције на СРЈ 1999. године, Међународни суд правде имао основа да води поступке против држава које су биле тужене и припише има акте који су довели до бројних у тужби наведених правила међународног права. Процењује се да је у овој интервенцији дошло до погибије преко 2500 људи и да је нанета штета СРЈ у износу од преко 100 милијарди долара. Са друге стране не треба заборавити на одговорност Уједињених нација које су затечено стање после НАТО интервенције на неки начин поново вратиле у оквире Уједињених нација усвајањем резолуције 1244 Савета безбедности.⁴³⁾ Овом резолуцијом уводи се мисија привремене управе,⁴⁴⁾ од стране Уједињених нација, на подручју Косова и Метохије. Приликом вршења власти од стране Уједињених нација дошло је до низа повреда правила међународног права, али и до омогућавања да привремени органи власти покушавају да остваре независност у погледу статуса овог подручја.

4. ЗАКЉУЧАК

Мора се закључити да су међународне организације веома различите по степену овлашћења, организованости, начину спровођења одлука, па је свака генерализација, макар она била и у виду успостављања правила о одговорности проблематична.⁴⁵⁾ Због тога су опште оцене да нацрт правила о одговорности међународних организација тешко може бити схваћен као обичајно право јер нема довољно праксе, а недостаје и свест о правној обавезности што би било неопходно. Иако су ови наводи засновани на специфичним показатељима, може се тврдити да је у

42) Видети члан 58. Нацрта.

43) Resolution 1244, Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

44) „Међутим, јасно је да се код нових мировних мисија, које подразумевају привремену управу над територијом, не ради о заснивању суверених права међународне организације УН над тим подручјем већ само о привременом вршењу неких елемената власти из разлога очувања мира и безбедности. Дакле установљава се специфична јурисдикција међународне организације.“, Бојан Милисављевић, Нове мировне мисије Уједињених нација, *op. cit.*, стр. 173.

45) Овакав став заступале су неке државе приликом одговора на одредбе нацрта правила на пример Аустрија и Португал. Responsibility of International Organizations, Comments and observations received from Governments A/CN.4/636/Add.1, 2011.

међународном поретку дошло до успостављања општих правила о одговорности која су интегрални део међународног права и морају обавезивати све субјекте који функционишу у њему, дакле и међународне организације, без обзира на њихове специфичности.

Нарочито је важно установити одговорност међународних организација у посебно осетљивим питањима када оне спроводе мировне операције различитог типа – од мисија очувања мира, преко мисија изградње мира па све до принудних операција када спроводе неке оружане акције. Као негативан пример поступања међународних организација мора се подвући поступање пре свих Уједињених нација, а затим и НАТО-а у случају интервенције на СРЈ 1999. године. Нарочито је важно што из Нацрта правила о одговорности међународних организација, који је усвојен од стране Комисије за међународно право, произлази да постоје правила која прихватају могућност да државе чланице јесу одговорне за акте које је предузела међународна организација, а што Међународни суд правде није прихватио у поступцима који су вођени и који су наведени у раду. Овакав развој правних правила на универзалном плану даје основа за покретање нових поступака због активности међународних организација.

ЛИТЕРАТУРА

- Agim Behrami and Bekir Behrami v France, App, No 71412/01, Ruzhdi Sarmati v. France, Germany and Norway, App No. 78166/01, Grand Chamber Decision As to The Admissibility, 2007.
- Annacker, Claudia, „Part Two of the ILC’s Draft Articles on Stare Responsibility“, 37 *German Yearbook of International Law*, 1994.
- Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro, Judgment of 26 February 2007, ICJ Reports 2007.
- Aust, Helmut, “Through the Prism of Diversity: the Articles on Stare Responsibility in the Light of the ILC Fragmentation Report” 49, *German Yearbook of International Law*, 2006.
- Boyle, Alan E., „State Responsibility and International Liability for Injurious Consequences of Acts not Prohibited by International Law: A Necessary Distinction?“, *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 39, 1/1990.
- Case Concerning Legality Of Use Of Force, Yugoslavia v. Spain, Provisional Measures, Order of 2 June 1999.
- Case Concerning Legality Of Use Of Force, Yugoslavia v. United States Of America, Provisional Measures, Order of 2 June 1999.
- Corfu Channel, Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1949.

- Crawford, James, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility*, Cambridge University Press, 2002.
- Crawford, James, *The ILC Articles on State Responsibility*, Cambridge, 2002.
- Crawford, James, "Revising the Draft Articles on State Responsibility", 10 *The European Journal of International Law*, 1999.
- Daugirdas, Kristina, Reputation and the Responsibility of International Organizations, *The European Journal of International Law*, Vol. 25 no. 4.
- Draft articles on the responsibility of international organizations, Yearbook of the International Law Commission, 2011, vol. II, Part Two.
- Dupuy, Pierre-Marie, The International Law of States Responsibility: Revolution or Evolution, *Michigan Yearbook of International Law*, 1989-1990.
- Factory at Chorzów, Jurisdiction, Judgment No. 8, 1927, P.C.I.J., Series A, No. 9.
- Factory at Chorzów, Jurisdiction, Judgment No. 8, 1927, P.C.I.J., Series A, No. 9, p. 21; and *ibid.*, Merits, Judgment No. 13, 1928, P.C.I.J., Series A, No. 17.
- Fry, James, *Attribution of Responsibility*, SHARES Research Paper, 2014.
- Garcia-Amador, Francisco, State Responsibility in the Light of the New Trends of International Law, *American Journal of International Law*, Vol. 49, 3/1955.
- Hessbruegge, Jan Arno, The Historical Development of the Doctrines of Attribution and Due Diligence in International Law, *N.Y.U. J. Int'l. L. & Pol.* 2003-2004.
- ICJ Reports, Case Concerning The Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), (Merits), 1986.
- ILC, Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries Yearbook of the ILC (2001), Vol. II, Part 2.
- Interpretation of Peace Treaties with Bulgaria, Hungary and Romania, Second Phase, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1950.
- Interpretation of the Agreement of 25 March 1951 between the WHO and Egypt, Advisory Opinion, ICJ, 1980.
- Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict, Advisory Opinion, ICJ, 1996.
- Legality of the Use of Force, Serbia and Montenegro v. Belgium, Preliminary Objections, Judgment, ICJ Reports, 2004.
- Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1986.
- Mustafic – Mujic v the State of the Netherlands, no. 200.020.173/01, judgment Supreme Court of the Netherlands 2013.
- Phosphates in Morocco, Judgment, 1938, P.C.I.J., Series A/B, No. 74.
- Przetacznik, Franciszek, The International Responsibility of United States for the Unauthorized Acts of their Organs, 1 *Sri Lanka J. Int'l L.* 151 1989.
- Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1949.
- Resolution 1244, Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.
- Responsibility of International Organizations, Comments and observations received from Governments A/CN.4/636/Add.1, 2011.
- S.S. "Wimbledon", 1923, P.C.I.J., Series A, No. 1, p. 15.

- S/1994/653, paras. 243 – 244.
- Serbia and Montenegro v. Canada, Preliminary Objections, Judgment, ICJ Reports, 2004.
- Serbia and Montenegro v. France, Preliminary Objections, Judgment, ICJ Reports, 2004.
- Serbia and Montenegro v. Germany, Preliminary Objections, Judgment, ICJ Reports, 2004.
- Serbia and Montenegro v. Italy, Preliminary Objections, Judgment, ICJ Reports, 2004.
- Serbia and Montenegro v. Netherlands, Preliminary Objections, Judgment, ICJ Reports, 2004.
- Serbia and Montenegro v. Portugal, Preliminary Objections, Judgment, ICJ Reports, 2004.
- Serbia and Montenegro v. United Kingdom, Preliminary Objections, Judgment, ICJ Reports, 2004.
- Starke, Joseph G., Imputability in International Delinquencies, *British Journal of International Law*, 19/1938.
- Yearbook of the International Law Commission, 1970, vol. II, p. 306, document A/8010/Rev.I.
- Zagel, Gudrun, “Agreements Between the European Community and One or More Member States or International Organizations: A Commentary on Art. 300 TEC”, *Law of the European Union*, 2005, Internet, https://www.researchgate.net/publication/228175891_Agreements_Between_the_European_Community_and_One_or_More_Member_States_or_International_Organizations_A_Commentary_on_Art_300_TEC.
- Ле Фир, Луј, *Међународно јавно право*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1934.
- Милисављевић, Бојан, *Нове мировне мисије Организације Уједињених нација*, Правни факултет, Београд, 2007.
- Милисављевић, Бојан, „Приписивост као услов одговорности државе у међународном праву“, *Анали Правног факултета Универзитета у Београду*, број 2 из 2012.

Bojan M. Milisavljevic

RESPONSIBILITY OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS WITH REGARD TO THE REQUIREMENTS OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Resume

The paper analyzes the rules on responsibility of international organizations as one of the most complex issues of international law. The analysis includes interpretation of the Draft rules on the liability

of international organizations adopted by the International Law Commission, but also the practice of the International Court of Justice, which offers concrete solutions for numerous issues. It points to the analog solutions regarding the rules on State responsibility, which have a more secure basis in international law, but also the necessity of quickly building mechanisms at the international level for the implementation of responsibility of international organizations in the current system have no locus standi before the International Court of Justice. Special attention was paid to the requirements of the Republic of Serbia in terms of responsibility of the United Nations and NATO in the event of intervention in the FRY, according to the current rules on liability existing at the level of general customary international law, and the provisions of the Draft rules on responsibility of international organizations in 2011.

Key words: responsibility of international organizations, the International Law Commission, the International Court of Justice, the intervention of NATO to the FRY

---

* Овај рад је примљен 25. 03. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. 06. 2016. године.

Горан Н. Бошкових

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сретен М. Југовић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

ПРАВНО-ПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ ОДУЗИМАЊА ИМОВИНЕ СТЕЧЕНЕ КРИМИНАЛОМ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ*

Сажетак

Последице које собом носи организован криминал, не произлазе само из конкретних криминалних радњи, већ су оне далекосежне и огледају се у могућности његовог утицаја на доношење државних одлука у сфери економије или политике, па чак и на међународне односе у целини. Теза је аутора да је стицање финансијске користи један од основних мотива за вршење тешких кривичних дела, а да нелегално стечена средства служе за финансирање нових криминалних активности, или се *перу* у циљу инфилтрације у легалне економске токове, чиме се остварује не само економска, већ најчешће и политичка моћ организованих криминалних група. У том контексту, аутори посебно апострофирају неопходност одузимања имовине стечене криминалом, као мере *sui generis*, која је моћно средство слабљења финансијске базе криминалних структура, којом се онемогућава њихово активно деловање и стратешки *руше* економске полуге моћи организованог криминала. Коначно, у раду се дају и конкретни предлози за јачање институционалних капацитета у борби

---

* Рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта бр. 179045, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

против организованог криминала и повећање нивоа ефикасности система одузимања имовине стечене криминалом.

Кључне речи: организовани криминал; нелегални приход; економска моћ; одузимање имовине

Имовински мотивисане криминалне активности, по својој природи су изразито динамичне и у свом карактеру испољавају особине променљивости, мобилности, диверзификације и умрежавања. Разуме се, све то не би било могуће да у основи таквих активности не стоје огромни криминални ресурси (профити), који се великом брзином увећавају.¹⁾ Тако јаки токови *прљавог* новца поспешују напредовање и ширење самог криминала, уз огроман број негативних друштвено-економских последица. С друге стране, такви облици криминала су високо резистентни на реакције државе, што се рефлектује кроз логичну матрицу, да што је већа економска моћ криминалних структура то су оне отпорније на различите моделе супротстављања.

Већи финансијски потенцијал криминалних организација увећава и њихову способност да се инфилтрирају у легалне економске токове и да успостављају интензивне коруптивне релације са представницима политичке и државне власти. Криминалне структуре најчешће настоје да користе легалне економске токове да би прикриле сопствену криминалну делатност, порекло и постојање нелегално стечене имовине. Наиме, организовани криминал је у савременим условима инволвиран у велики број легалних и илегалних активности из којих извлачи огромне количине новца уз релативно мало ризика.²⁾ Управо та веза између перманентног стицања екстра-профита и минималних ризика представља темељ на коме криминалне структуре дугорочно граде своју империју богатства.

---

1) Глобалне процене прихода стечених криминалом у 2009. години износе 3,6% светског бруто друштвеног дохотка (БДП) или 2.100 милијарди долара. С друге стране, процене износа *опраног* новца указују на износ од 1.600 милијарди долара или 2,7% БДП-а. UNODC, *Estimating illicit financial flows resulting from drug trafficking and other transnational organized crimes*, Vienna, 2011, стр. 127.

2) Припадницима организованог криминала потребан је легалан приход да би прикрили свој прави посао, а у снабдевању илегалних добара и услуга постоји потреба за местима за трговину тако да се користе радње, барови и ресторани за покриће активности повезаних са прањем новца. Gianluca Fiorentini, Organized crime and illegal markets, Bouckaert, Boudewijn and De Geest, Gerrit (eds.), *Encyclopedia of Law and Economics, Volume V. The Economics of Crime and Litigation*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2000, стр. 448, <http://encyclo.findlaw.com/8400book.pdf>, 14/12/2015.

Обим прихода који су продукт криминалних активности постали су предмет посебног интересовања не само државних истражних органа, већ и научних истраживача, настојећи да дефинишу њихову природу и кривично-правни третман. У том контексту формулација *age of proceeds*, осликава фокус криминалне политике и кривично-правне заштите у модерном времену који се усмерава према свакој оствареној економској добити из криминалне активности, као главном криминалном ресурсу.³⁾ Да би се „ушло у траг“ имовини која би могла бити стечена кривичним делима, неопходно је водити финансијску истрагу, која се покреће против власника када постоје основи сумње да поседује знатну имовину проистеклу из кривичног дела.⁴⁾ У том смислу, блокирање, заплена и трајно одузимање криминалне добити као вид перманентне депривације, широко су прихваћени као ефективне мере у сузбијању имовински мотивисаног криминала, посебно организованог, јер сама примена кривичних санкција према експонентима криминалних структура, показало се, не значи аутоматски и престанак њихове криминалне делатности.

1. ЕКОНОМСКА ПРИРОДА ДЕЛОВАЊА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

Посматрајући из економског аспекта циљ организованог криминала је максимизирање профита и редуковање ризичних ситуација, по узору на начин поступања легалних економских корпорација, сем што криминална организација, поред укључености у политичку корупцију, користи принуду у осигуравању ексклузивног утицаја на датом тржишту.⁵⁾ По овом схватању, одавно је прихваћен став да се „бизнис“ организованог криминала састоји у испоручивању недопуштених производа и пружању илегалних услуга на нелегалном тржишту. Наиме, организованим криминалом *генеришу* се значајне суме криминалних прихода, потом, нелегална средства се трансферишу, улажу, *мешају* са легалним средствима или се на други начин инфилтрирају у

---

3) Mary Michelle Gallant, *Money Laundering and The Proceeds Of Crime: Economic Crime and Civil Remedies*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2005, стр. 2.

4) Ђорђе Игњатовић, Милан Шкулић, *Организовани криминалитет*, Правни факултет, Београд, 2010, стр. 332.

5) Thomas Schelling, „What is the Business of Organized Crime?“, *Journal of Public Law*, Emory University Law School, Atlanta, vol. 20, No. 1, 1971, стр. 71.

легалне економске токове, што у крајњој истанци може да има за последицу огромне штете проузроковане овим видом криминалних активности.⁶⁾

Криминалне организације врло често имају способност да креирају тржиште, односно да развију потребу за производима и услугама које пружају. Нелегално (*криминално*) тржиште најчешће обухвата тржиште: нелегалне робе, њихову производњу, трговину и поседовање; нелегалну трговину легалним робама и нелегално пружање услуга.⁷⁾ Суштински, организовани криминал представља резултат динамике илегалног тржишта, јер шта је организовани криминал без организовања неке врсте незаконите трговине, без продаје и куповине забрањених добара и услуга у једном организованом миљеу – ништа.⁸⁾ Тако, мафија и криминалне групе своје активности, по правилу шире и на процес *производње и дистрибуције* широког спектра производа и услуга, како у легалним, тако и илегалним областима – од трговине наркотицима, илегалне коцке, грађевинских активности, до инвестиционог банкарства.⁹⁾

Диверзификација организованог криминала у сферу легалног пословања све је више присутна. Формирањем легалних пословних ентитета (посебно финансијских) и применом сложених пословних структура, пере се незаконито стечени новац, прикрива идентитет стварног власника и спроводе различити пословни интереси. На међународном плану, моћне криминалне групе стратешки купују предузећа у одређеним секторима, великим количинама прљавог новца успостављају монополистички положај, манипулишу ценама одређених добара и услуга и утичу

-
- 6) На пример, према подацима вредност глобалних прихода стечених трговином наркотицима процењује се на 0,6% БДП-а за 2009. годину, док је средња вредност трошкова узрокованих њиховом употребом (на основу података из 12 земаља Северне Америке, Европе, Јужне Америке и Океаније) на нивоу 1,2% БДП-а, или 700 милијарди долара. Дакле, доступни подаци указују да су ови трошкови заправо двоструко виши у односу на приходе стечене организованим криминалом. UNODC, *Estimating illicit financial flows resulting from drug trafficking and other transnational organized crimes*, Vienna, 2011, стр. 129.
- 7) Anton Weenink, Sander Huisman, Franca Van der Laan, *Crime without frontiers: Crime Pattern Analysis Eastern Europe, 2002–2003*, Landelijke Politiediensten, Driebergen Korps, 2004, стр. 32.
- 8) Petrus Van Duyne, „Organized Crime, Corruption and Power”, *Crime, Law and Social Change*, Springer, London, no 3, 1997, стр. 203.
- 9) Ernesto Savona, Michele Riccardi, ed., *From illegal markets to legitimate businesses: the portfolio of organised crime in Europe*, Final Report of Project OCP – Organised Crime Portfolio, 2015, стр. 33.

на економску политику држава. Организовани криминал се све више фокусира на преузимање пословних активности које представљају срж привреде сваке земље, с циљем стицања огромних профита и коришћења економске моћи као полуге против државних органа, али и за стицање политичке моћи која им омогућава инфилтрацију у све поре државне структуре.¹⁰⁾

Према сазнањима *Савета Европе*, употреба легалних комерцијалних структура од стране организованих криминалних група може да служи у различите сврхе – као покриће или заштита за њихове илегалне активности; да обезбеди логистичку подршку и остале услуге криминалним активностима; да олакша прање новца; да послужи као веза са јавним властима и осталим легалним структурама друштва; да омогући учествовање у јавним набавкама; да се прошири асортиман пословних интереса; да се контролише или монополише тржиште, итд.¹¹⁾ Затим, још једна последица постојања огромних прихода стечених криминалом, чак и легално инвестираних, огледа се у томе што ће криминалне групе покушати да употребе своју финансијску моћ с циљем корупције власти и стицања додатних погодности за своја легална предузећа, истискујући при том са тржишта своје легалне конкуренте.¹²⁾

Уколико је друштво суочено са распрострањеном корупцијом услед постојања снажних и развијених криминалних структура, долази до пада кредибилности и ауторитета државе и државних институција. Институције које су еродирале корупцијом, слаба су препрека интересима разгранатих криминалних структура, јер корумпирани експоненти власти немају довољно ни ауторитета, али ни морала, да се ефикасно супротставе криминалцима, који користе актуелно стање за незаконито богаћење.¹³⁾ Додатан проблем проистиче из могућности организова-

---

10) Према неким извештајима, *италијанска мафија* је постала *италијанска банка број један*, са средствима која прелазе вредност од 65 милијарди долара, те да више од 200.000 предузећа зависи од њиховог кредитирања, чиме мафија остварује *онсаду* над привредом ове земље и утиче на економске и политичке токове. James Mackenzie, *Mafia now "Italy's No.1 bank" as crisis bites*, Reuters, 2012, <http://www.reuters.com/article/2012/01/10/us-italy-mafia-idUSTRE8091YX20120110>, 15/11/2015.

11) Council of Europe (2004). *Organized Crime Situation Report 2004 – Focus on the threat of cybercrime*, Strasbourg, 2004, стр. 43.

12) UNODC, *Estimating illicit financial flows resulting from drug trafficking and other transnational organized crimes*, Vienna, 2011, стр. 130.

13) Горан Бошковић, Сретен Југовић, „Корупција у јавној управи Републике Србије – специфичности и институционални механизми за спречавање“, *Српска политичка мисао*,

них криминалних група да генеришу довољне количине капитала намењеног корумпирању политичких група, попут финансирања изборних кампања у циљу формирања *пријатељске власти*. Другим речима, криминалне организације, улагањем својих средстава у легални сектор, могу обезбедити такву економску и политичку моћ која ће бити способна да ослаби социјалну свест, колективне етничке стандарде и, на крају, демократске институције друштва.

Слична ситуација је и у Србији где корени нове *економске елите* сежу у прошлост и деведесете године XX века, када је зачет процес *криминализације* друштва.¹⁴⁾ У условима међународних санкција развијени су алтернативни механизми снабдевања тржишта дефицитарним робама под контролом служби безбедности, и појединих политичара, уз активно учешће криминалних структура. Ове алтернативне моделе снабдевања тржишта пратили су и алтернативни платни механизми, који су развијени кроз оснивање или учешће у управљању банкама или привредним субјектима на Кипру и другим офшор центрима, а омогућавали су прикривање злоупотреба. Робне и новчане токове, који су текли *сивим* каналима, контролисале су криминалне структуре инфилтриране у све поре економских односа. Овај тренд се наставио и након промене носилаца власти 2000. године, само сада су те криминалне структуре почеле да користе исте механизме и везе заједно са корумпираним експонентима *нове* власти.¹⁵⁾

Према томе, криминалне организације користе економску моћ и за инфилтрацију у политички систем финансирањем политичких структура, а тиме и стицање политичке моћи која се повратно користи за повећање економске снаге криминалних организација. Коришћењем легалних пословних структура организовани криминал прихвата правила понашања у пословном свету и прилагођава своју организацију новим захтевима, што

Институт за политичке студије, Београд, број 3, год. 22, vol. 49, 2015, стр. 143.

14) Branislav Simonović, Goran Bošković, „Symbiosis of Politics, the Shadow Economy, Corruption, and Organized Crime in the Territory of the Western Balkans – The Case of the Republic of Serbia”, Edelbacher M., Kratcoski P.C. & Dobovšek B. (eds.). *Corruption, Fraud, Organized Crime, and the Shadow Economy*, CRC Press, New York, 2015, стр. 119.

15) У Националној стратегији за борбу против организованог криминала из 2009. године процењује се да у Србији делује више организованих криминалних група које су регионално повезане, као и да је њихов утицај веома штетан на привредни и економски развој Србије. Наиме, основни метод њиховог деловања је улагање великих сума нелегално стеченог новца у легалне токове, као и корумпирање припадника државне администрације, како би се дошло до заштићених информација. Национална стратегија за борбу против организованог криминала, *Службени гласник Републике Србије*, број 23/2009, стр. 3.

у крајњем може довести до тога да криминалне организације постану сличне легалним пословним организацијама. Међутим, такве *нове* криминалне организације, осим што користе методе деловања легалних пословних организација, задржавају и пређашње методе (корупција, насиље, уцене и др.), што их чини опаснијим за друштво. Њихове амбиције крећу се од вршења утицаја на локалну власт, до обликовања државе и редефинисања њених функција, у циљу остварења криминалних профита и незаконите моћи.

2. ПРАВНИ ОКВИР (ОСНОВ) ЗА ОДУЗИМАЊЕ ИМОВИНЕ СТЕЧЕНЕ КРИВИЧНИМ ДЕЛИМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Средином осамдесетих година XX века на глобалном плану дошло је до заокрета у стратешком приступу супротстављања организованом криминалу, којим су тежишне активности усмерене на одузимање средстава стечених криминалном делатношћу, те онемогућавању укључивања таквих средстава у легалне финансијске токове.¹⁶⁾ Наиме, базична сврха одговарајућег институционалног и правног оквира у домену супротстављања имовински мотивисаних криминалних активности јесте ефикасно спречавање могућности стицања профита од криминала и вршења кривичних дела.¹⁷⁾ У односу на модел конфискације прави се разлика

---

16) У принципу, такав приступ се заснивао на неколико основних поставки: прва, пошто је стицање имовине на нелегалан начин основни мотив деловања организованог криминала, њено одузимање ће утицати на смањење мотивације код преступника уколико се покаже реалном претња да ће, без обзира на све напоре усмерене на прикривање, остати без незаконитих прихода; друга, одузимање нелегално стечене имовине делује превентивно на могућност инфилтрације *прљавог* новца у легалну економију, пре свега новца моћних криминалних организација; трећа, на овај начин се одузимају нелегално стечена средства која се могу користити у вршењу других кривичних дела; на крају, четврта поставка је моралне природе – никоме се не може дозволити да остварује зараду криминалном делатношћу. Thomas Naylor, A critique of follow-the-money methods in crime control policy. *Crime, Law and Social Change*, 32, 1999, str. 10.

17) На основу закључака Европског самита, одржаног у Тампереу 1999. године, посвећеног спречавању криминала, у 2000. години је Савет министара за правду и унутрашње послове Европске уније усвојио Стратегију за превенцију и контролу организованог криминала у којој се препоручује одузимање имовине стечене криминалом, јер стицање противправне финансијске користи представља основни мотив за вршење најтежих кривичних дела. Види шире, у: „Мирослав, Врховшек, Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела у сузбијању криминала – важна карика у систему борбе против организованог криминала”, *Безбедност*, МУП Р Србије, Београд, 52(2), 2010, стр. 7–40.

између конфискације инструменталија криминала, затим, конфискације *objectum sceleris* и конфискација укупне криминалне добити – *proceeds of crime*.¹⁸⁾

До усвајања првог Закона о одузимању имовине проистекле из кривичног дела¹⁹⁾ у Републици Србији 2008. године, сегмент борбе против имовински мотивисаних криминалних активности остваривао се инструментима постојећег кривично-правног система, а пре свега путем правног института одузимања имовинске користи. У суштини овај Закон представља новину у области друштвене контроле криминалитета и испуњење обавеза проистеклих из потврђених међународних уговора. Важно је имати у виду да су методе деловања на криминалну имовину, по свом правном режиму *in rem*, што значи да су усмерене на ствари (и објекте) криминалне имовине; да су кривичне методе одузимања имовине, по свом карактеру *in personam*, тј. усмерене су на лица која располажу таквом имовином, што је случај и са законским решењима у овој области у Србији.

Други, и тренутно важећи Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела²⁰⁾ усвојен је 2013. године. У члану 2. Закона прописана су кривична дела на која се он примењује, а то су кривична дела: 1) организованог криминала; 2) отмица; 3) приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију (члан 185. ст. 2. и 3. Кривичног законика); 4) против имовине (члан 205. ст. 2. и 3, члан 206. став 2, члан 208. став 4, члан 208б став 3, члан 214. ст. 3. и 4. и члан 217. став 3. Кривичног законика); 5) против привреде (члан 223. став 3, члан 224. став 2, члан 225. став 3, члан 226. став 2, члан 227, члан 229. ст. 2. и 3, члан 230. став 2, члан 231. ст. 2. до 4, члан 234. став 3, члан 234а став 3, чл. 236. и 237. Кривичног законика); 6) неовлашћена производња, држање и стављање у промет опојних дрога (члан 246. ст. 1. до 3. Кривичног законика); 7) против јавног реда и мира (члан 348. став 3. и члан 350. ст. 2. и 3. Кривичног законика); 8) против службене дужности (члан 359. став 3, члан 363. став 3, члан 364. став 3, члан 366. став 5, члан 367. ст. 1. до 3. и ст. 5. и 6. и члан 368. ст. 1. до 3. и став 5. Кривичног законика); 9) против човечности и

18) Guy Stessens, *Money laundering, A New International Law Enforcement Model*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, стр. 30.

19) *Службени гласник Републике Србије*, број 98/2008.

20) *Службени гласник Републике Србије*, број 32/2013.

других добара заштићених међународним правом (члан 372. став 1, члан 377, члан 378. став 3, члан 379. став 3, чл. 388. до 390. и члан 393. Кривичног законика).²¹⁾

У процесном смислу, одузимање имовине је уређено тако да захтева прецизно утврђивање несразмере између вредности незаконито стечене имовине и нивоа легалних прихода окривљеног у кривичном поступку. Ефикасност таквог приступа обезбеђује и процесна чињеница да је *терет доказивања* о пореклу имовине на окривљеном, а сва имовина која у том смислу није поткрепљена одговарајућим доказима може постати предмет одузимања. У односу на природу одузимања имовине стечене кривичним делима специфична природа овог института заснива се на аргументацији да се смисао одузимања имовине проистекле из кривичног дела не проналази у репресији, већ у заснивању на идеји правичности, односно начелу да нико не може задржати оно што је прибавио кривичним делом, односно на ресторативној природи овог модела одузимања имовине.²²⁾ У том смислу поменути институт само наликује институту одузимања имовинске користи стечене кривичним делом, док његову праву природу испуњава садржај једне, сасвим специфичне, *sui generis* мере.²³⁾ Према томе, код ове мере долази до комбиновања ретрибутивног и реститутивног елемента, односно превентивног и пунитивног елемента, али и до заштите интереса повређење стране (оштећеног) чиме се испољава специфичност овог правног механизма.

Органи надлежни за откривање, одузимање и управљање имовином проистеклом из кривичног дела су јавни тужилац, суд, јединица Министарства унутрашњих послова (МУП) надлежна за финансијску истрагу и Дирекција за управљање одузетом имовином. Јединица за финансијску истрагу МУП-а открива имовину

21) За кривична дела из члана 134, члана 185. ст. 2. и 3, члана 205. став 3, члана 206. став 2, члана 214. став 4, члана 217. став 3, члана 227, члана 230. став 2, члана 231. ст. 3. и 4, члана 234а, став 3, чл. 236. и 237, члана 348. став 3, члана 350. ст. 2. и 3, члана 366. став 5, члана 367. ст. 1. до 3. и ст. 5. и 6, члана 368. ст. 1. до 3. и став 5, члана 372. став 1, члана 377, члана 378. став 3, чл. 388. до 390. и члана 393. Кривичног законика одредбе овог закона примењују се ако имовинска корист прибављена кривичним делом, односно вредност предмета кривичног дела прелази износ од милион и петсто хиљада динара.

22) Види шире, у: Горан Илић, Бранко Николић, Миодраг Мајић, М., Ђовани Мелило, *Коментар Закона о одузимању имовине проистекле из кривичног дела са прегледом релевантних међународних докумената, упоредноправних решења и праксе Европског суда за људска права*, ОЕБС Мисија у Србији, Београд, 2009.

23) Оливер Лајић, „О правној природи института одузимања имовине проистекле из кривичног дела”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, број 2, Правни Факултет, Нови Сад, 2010, стр. 353.

проистеклу из кривичног дела и врши друге послове, у складу са тим законом, по службеној дужности или по одлуци јавног тужиоца или суда, а државни и други органи, организације и јавне службе дужни су да без одлагања Јединици доставе тражене податке (члан 6 и 7). У оквиру овлашћења којима располаже Јединица за финансијске истраге налазе се овлашћења која проистичу из тог закона, али и класична полицијска овлашћења прилагођена специфичностима финансијских истрага, намењена прикупљању доказних информација или предузимању радњи које имају искључиво криминалистички значај.²⁴⁾

Финансијску истрагу наређује и њоме руководи јавни тужилац када постоје основи сумње да власник поседује знатну имовину проистеклу из кривичног дела (члан 17 и 19). У финансијској истрази прикупљају се докази о имовини, законитим приходима и трошковима живота окривљеног, окривљеног сарадника или оставиоца, докази о имовини коју је наследио правни следбеник, односно имовини и накнади за коју је имовина пренета на треће лице.²⁵⁾ Посебно је значајна законска могућност да се финансијском истрагом обухвати и имовина пренета на треће лице, што је одговор на готово устаљену праксу криминалних кругова да формално пренесе имовину на трећа лица која су им позната или са којима су повезана на различите начине.²⁶⁾

Тужилац може наредити финансијској организацији да Јединици за финансијске истраге достави податке о стању пословних и личних рачуна и сефова власника и наложити тој Јединици да врши аутоматску обраду података о стању пословних и личних

24) Реч је пре свега о овлашћењима која су утврђена Законом о кривичном поступку (ЗКП-ом), Законом о полицији и другим законима из режима сузбијања организованог криминала. Више о обележјима полицијских овлашћења: С. Југовић, „Обележја управних овлашћења полиције – полицијских овлашћења“, *NBP*, Vol. XII, No. 2, Београд, 2008, стр. 73 – 82.

25) Финансијска истрага се најчешће реализује на два начина – први је познат као *анализа нето вредности* и користи се када осумњичени има имовину која привлачи пажњу, док се други дефинише као *анализа извора и примене средстава* и примењује се када осумњичени има видно изражене потрошачке навике. George Manning, *Financial investigation and forensic accounting*, CRC Press, Boca Raton, 2005, стр. 98.

26) Поред тога, Јединица за финансијске истраге МУП-а прикупља доказе на захтев тужиоца или по службеној дужности и може ангажовати стручно лице или институцију, ради пружања стручне помоћи. Државни и други органи, организације и јавне службе дужни су да Јединици омогуће приступ и преузимање података из њихових електронских база, као и увид и доставу предмета који могу послужити као доказ. На захтев Јединице, физичка и правна лица која држе доказе о изворима стицања прихода и имовине, дужна су да их предају без одлагања, ако би се вероватно на основу њих може идентификовати имовина проистекла из кривичног дела.

рачуна и сефова власника. Када постоји опасност да би касније одузимање имовине проистекле из кривичног дела било отежано или онемогућено, јавни тужилац може захтевати њено привремено одузимање, а ако постоји опасност да ће власник располагати том имовином пре судске одлуке, тужилац може забранити располагање имовином и наредити привремено одузимање покретне имовине до судске одлуке, а најдуже три месеца (члан 23). Суд на захтев тужиоца одређује привремено одузимање имовине ако постоји основана сумња да је физичко или правно лице извршило кривично дело због којег се примењује овај закон и да је имовина власника проистекла из кривичног дела, ако вредност имовине прелази износ од милион и петсто хиљада динара и ако постоје разлози који оправдају потребу за привременим одузимањем (члан 25).

Јавни тужилац подноси захтев за трајно одузимање имовине проистекле из кривичног дела у року од три месеца од дана достављања правоснажне пресуде којом је утврђено да је учињено кривично дело на које се примењују одредбе овог Закона (члан 38). У правном погледу ово је кривична (криминална) конфискација (*conviction-based confiscation*) и то је онај облик конфискације који је, заправо, део кривичног поступка и у непосредној је вези не само са извршењем кривичног дела, већ и са кривичном осудом (осим овог модела постоје и *non-conviction based confiscation* који се често назива цивилном, односно грађанском конфискацијом, као и административна конфискација.²⁷⁾ Значи, кривична конфискација се заснива на принципу *nulla poena sine crimen*, који најбоље одражава њену правну природу.

Можемо закључити да је одузимање имовине стечене кривичним делима, у ствари, прво и најважније правно средство за депривацију имовинских права извршилаца кривичних дела и илегалних профита које су стекли вршењем криминалних радњи. У правном смислу одузимање имовине стечене криминалом је засновано на идеји *status quo ante*, односно намери да се извршиоци кривичних дела врате у стање у каквом су били пре извршења дела у погледу њихових животних услова и економског положаја.

---

27) Види шире, у: Peter Alldridge, *Money Laundering Law: Forfeiture, Confiscation, Civil Recovery, Criminal Laundering and Taxation of the Proceeds of Crime*, Hart Publishing, Oxford, 2003.

3. ДОМЕТИ (РЕЗУЛТАТИ) У ОДУЗИМАЊУ ИМОВИНЕ ПРОИСТЕКЛЕ ИЗ КРИВИЧНОГ ДЕЛА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Финансијска истрага обухвата испитивање финансијских аспеката профитно орјентисаних криминалних активности с циљем идентификације и документовања кретања криминалног профита за време трајања криминалних радњи.²⁸⁾ Апстрактно посматрано, за остваривање циљева сваке организације, па била она и криминална, потребна су финансијска средства – она се прибављају кроз вршење одређених делатности (законитих или незаконитих), затим се евидентирају, улажу и трансферишу, при чему као резултат таквих финансијских активности настају одређени *папирнати* трагови кроз разне форме документације. Такви трагови се могу открити употребом истражних техника које суштински *извиру* из финансијске администрације и рачуноводства.²⁹⁾ Ефикасна примена метода финансијске истраге омогућава откривање финансијских операција организованог криминала, лоцирање незаконито стечених средстава и стварање основе за покретање поступка њиховог одузимања.³⁰⁾

Анализа резултата финансијских истрага односно одузимања имовине проистекле из кривичног дела обухвата податке Дирекције за управљање одузетом имовином, Тужилаштва за организовани криминал и Јединице за финансијску истрагу, који се односе на примену мера утврђених Законом о одузимању имовине проистекле из кривичног дела. Током анализе уочили смо да постоји различитост у методологији прикупљања података коју примењују државне институције задужене за ове послове и извесна недоследност и различитост појединих истоврсних података. Недостаци су уочени и у домену информационог менаџмента,

---

28) Историјски посматрано, најпознатији пример примене метода финансијске истраге у процесуирању преступника везује се за *Ал Капонеа* (Alphonse Gabriel Capone) и 1931. годину, када су овај метод и званично прихватили америчких судови. До шире примене метода финансијске истраге у борби против организованог криминала у САД-у долази са доношењем Закона о организацијама које се баве рекетом и корумпирањем (*Racketeer Influenced and Corruption Organization Act – RICO*) из 1970. године, који је ове методе прихватио као важно средство за борбу против организованог криминала, посебно у области доказивања незаконитих прихода. George Manning, *Financial investigation and forensic accounting*, CRC Press, Boca Raton, 2005, стр. 81.

29) Mary-Jo Kranacher, Richard Riley, Joseph Wells, *Forensic Accounting and Fraud Examination*, John Wiley & Sons, New Jersey, 2010, стр. 8.

30) Горан Бошковић, Дарко Маринковић, „Методи финансијске истраге у сузбијању организованог криминала”, *НБП – Журнал за криминалистику и право*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, бр. 2, 2010, стр. 64.

транспарентности и доступности појединих податка које прикупљају надлежне државне институције.

У табели 1 дат је приказ података Тужилаштва за организовани криминал о спровођењу финансијских истрага и примени мера одузимања имовине проистекле из кривичног дела у Републици Србији за период од 1. марта 2009. до 2012. године. Према наведеним подацима укупан број донесених наредби за покретање финансијских истрага у овом периоду је 701 (просечно годишње 175), а укупан број донесених наредби о забрани располагања имовином 29 (просечно годишње 7). Затим, укупан број поднесених захтева за привремено одузимање у посматраном периоду је 268, од тога је у потпуности усвојено 157 (59%) захтева, а делимично је усвојен 31 захтев (11%) и одбијено 80 захтева (30%). Предмет посебне анализе требало би да буду разлози одбијања поднесених захтева из аспекта ефикасности рада Јединице за финансијску истрагу и Јавног тужилаштва, међутим, због немогућности увида у списе појединих предмета ова анализа није вршена.

Табела 1

Подаци Тужилаштва за организовани криминал о спровођењу финансијских истрага и примени мера одузимања имовине проистекле из кривичног дела у Републици Србији за период од 1. марта 2009. до 2012. године.

Година	2009.	2010.	2011.	2012.	Укупно	Просек
Поднете наредбе за покретање финансијске истраге	197	147	189	168	701	175
Донете наредбе о забрани располагања имовином	2	16	4	7	29	7
Поднете наредбе за привремено одузимање	23	86	87	72	268	67
У потпуности усвојен захтев	6	51	51	49	157	39
Делимично усвојен захтев	1	16	6	8	31	8
Одбијен захтев	1	28	30	21	80	20
Поднети захтеви за трајно одузимање имовине	5	1	4	2	12	3
У потпуности усвојен захтев	4	1	3	1	9	2
Делимично усвојен захтев	0	0	1	0	1	0.25
Одбијен захтев	1	0	0	1	2	0.5

Кад је реч о поднетим захтевима за трајно одузимање имовине у посматраном периоду, њих је знатно мање, свега 12, а од тога је у потпуности усвојено девет захтева (75%), делимично је усвојен један захтев (17%), а одбијено два захтева (8%). Уочавамо да је изузетно мали број захтева за трајно одузимање имовине, јер се захтев за трајно одузимање имовине проистекле из кривичног дела подноси у року од три месеца од дана достављања *правноснажне* пресуде, што нас упућује на закључак да је већина поступака још увек у току и да ефекти одузимања имовине простекле из кривичног дела делимично зависе и од дужине трајања кривичних поступака, који врло често у Србији трају веома дуго.

У домену рада Дирекције за управљање одузетом имовином у периоду од 1. марта 2009. до краја 2013. године, мере одузимања имовине проистекле из кривичног дела предузете су према 290 физичких лица против којих се воде поступци, и 24 правна лица, која су са њима повезана. Ови подаци посредно указују да су се криминалне структуре инфилтрирале у легалне економске токове и да контролишу одређени број предузећа.³¹⁾ Дирекција је добила 12 решења о трајном одузимању имовине, која је била привремено одузета и то: плац у Шилеровој улици у Земуну, који је закључком Владе додељен Министарству унутрашњих послова; 2 куће у Београду; 2 стана у Новом Саду, 1 је закључком Владе додељен Влади Аутомне покрајине Војводине; 114.440 евра; 8 станова у Београду; 1 апартман на Златибору, 5 ручних сатова (2 марке *Breitling*, 2 *Rolax* и 1 *Zenit*); 2 *AUDI A6*, *BMW X6*; кућа у Јазаку, Фрушка гора; Кућа у Врднику; 33 римска новчића 3-4. век; 17.000,00g златног накита и 11.034,00g злата финоће 999,9 изливеног у полуку.³²⁾

Највећи обим је привремено одузете имовине према подацима Дирекције, и то: непокретна имовина 51 кућа; 234 стана; 2

31) Истраживања спроведена у Белгији указују на то да 75% криминалних организација познатих полицији, које делују у тој земљи, у својој активности користе легалне пословне структуре. У 49,1% случајева то су легална привредна друштва која су основале криминалне организације које се баве легалним и нелегалним активностима. Paul Ponsaers, „What is so organized about financial-economic crime? The Belgian case”, *Crime, Law & Social Change*, 37, 2002, стр. 194.

32) Дирекција је у 14 предмета, на основу судских одлука вратила имовину, која јој је била поверена на управљање: 11 кућа; 16 станова; 11 локала/пословних простора; 7 аутомобила; 2 апартмана на Тари; 1 апартман на Златибору; 1 апартман на Копаонику; 1 привредно друштво; 230 ha пољопривредног земљишта; 455.000 евра; 40 ha каменолома у Пироту; 1 стовариште са асфалтном базом, сепарацијом и дробилицом у Пироту и пословну зграду у Пироту. У овим случајевима требало би анализирати појединачне предмете и утврдити разлоге због којих је враћена привремено одузета имовина и колико квалитетно су реализоване појединачне финансијске истраге.

пословне зграде; 6 стамбено пословних зграда; 67 локала; 61 гаража/гаражно место; 4 апартмана на Златибору; 49ha каменолома; 33ha пољопривредног земљишта; 2 хале и 2 бензинске пумпе са пратећим објектима; покретна имовина – 29 уметничких слика (аутори: Коњовић, Милуновић, Граовац, Месарош, Аларин, Возаревић итд.); око 2,500 гр златног накита и 16 ручних сатова; привредна друштва 27 привредних друштава на основу решења суда; 4 хотела; 5 ресторана; 1 бифе; 2/3 синдикалног одмаралишта у Хрватској и 1 аутобуска станица; новац од продаје покретне имовине 11.503.872,60 дин; од окривљених привремено одузето 82.413.988,79 дин; од закупа 78.000.000,00 дин; новац у девизама 11.180.070,92 EUR, 65.593,00 CHF и 41.671,79 USD; превозна средства – 368 аутомобила; 12 моторцикала; 1 шлепер са хладњачом; 8 камиона са приколицом; 1 брод – моторни тегљач; 3 аутобуса; 1 ауто цистерна; 1 камп кућица; 10 грађевинских машина; 11 комбија; 2 скутера за воду и 2 трактора.

На основу анализираних података можемо закључити да институт одузимања имовине стечене кривичним делима у Србији даје извесне резултате. Међутим, због ограничења у доступности и транспарентности податка, као и различитости методологије прикупљања не можемо доносити неке коначне оцене. За детаљнију анализу било би потребно креирати јединствену методологију прикупљања података, те затим упоредити процене обима криминалног профита са подацима о одузимању имовине проистекле из кривичног дела. Само на овакав начин можемо доћи до реалне слике у домену ефикасности одузимања имовине стечене криминалом.

4. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Будући да материјална добра имају примарни значај за криминалне организације, само деловањем на њихову имовину могуће је успешно се супротстављати криминалу. Наиме, поуздано се може устврдити да традиционалне кривичноправне санкције, па чак и вишедеценијске казне затвора нису тако узбуркале криминалну сцену, као одузимање имовине проистекле из кривичног дела. У том контексту, од круцијалног је значаја спровођење финансијских истрага, при чему треба инсистирати на истовремености са кривичном истрагом, па чак и могућности да финансијски истражитељи активно партиципирају од почетка у криминали-

стичким обрадама (проактивни модел), нарочито у ситуацијама организованог и економског криминала. Уколико би финансијска истрага ишла упоредо са кривичном, могао би предлог за одузимање имовине проистекле из кривичног дела представљати посебну тачку оптужнице. У том случају не би се морали водити дупли поступци, а могли би се користити и сви прикупљени докази везани за кривични поступак и истовремено доводити у везу са незаконито стеченом имовином, што би свакако омогућавало ефикасније вођење кривичног поступка.

Поред тога, посебно је значајно оснажити кадровске и техничке капацитете Јединице за финансијску истрагу и креирати специјалистичке програме за обуку и континуирано стручно усавршавање. Затим, током званичне комуникације надлежних државних институција често долази до компромитовања финансијске и кривичне истраге, *одливањем* информација. У том контексту, значајно би било интегрисати базе података различитих државаних органа у јединствен електронски систем, којем би приступ имала Јединца за финансијске истраге и друге безбедносне службе, што би омогућило знатне уштеде ресурса и њихову ефикасну алокацију у односу приоритете у криминалистичком раду.

Из аспекта праћења *финансијских трагова* значајно је побољшање система надзора међународног робног и новчаног промета, који би требало да омогући успостављање система пријављивања сумњивих трговинских активности, а које би се упоређивале са подацима о сумњивим новчаним трансакцијама, чиме би се остварио целовит увид у ток пословне активности појединих привредних субјеката повезаних са криминалним структурама. Такође, потребно је установити правила за смањење обима готовинских плаћања (креирање прописа који ограничавају трансакције у готовини нпр. до вредности од 1 000 евра), чиме се омогућава ефикасније праћење новчаних токова.

У области рада Дирекције за управљање одузетом имовином непходно је ангажовати економске експерте, како би се одузетом имовином располагало на најбољи могући начин, јер идеја законодавца није да се одузети капитал претвори у *мртви* капитал, који ће само производити још веће трошкове за државу (одржавања, располагања, управљања), већ напротив, да се одузетом имовином располаже са пажњом „доброг домаћина“, на начин да се очува супстанца и евентуално увећа капитал којим држава располаже. Врло често одузета имовина стоји неискоришћена, док

се не спроведе дуготрајан, строго формалан и компликован поступак, при чему долази до губитка њене вредности.

Креирање једнствене методологије прикупљања података о криминалу и истраживање обима, концентрације и дистрибуције криминалног профита, нужни су предуслови за креирање стратешких приоритета у овој области. Као и стварање базе података карактеристичних случајева прикривања порекла и постојања нелегално стечене имовине, али и случајева добре праксе одузимања имовине проистекле из кривчног дела, који би се користили у актуелним истрагама и у едукативне сврхе различитих државаних органа (семинари, стручно усавршавање, образовне институције).

Посебно је значајно интензивирати међународну полицијску сарадњу у области финансијских истрага, с фокусом на размену информација из база података Јединица за финансијске истраге у окружењу, јер постоји висок степен кохезије криминалних структура на овом географском простору. Нужно је развијање и модалитета међународне сарадње на стратешком и оперативном нивоу, те активна партиципација у раду међународних организација у свим фазама финансијске истраге. Наведене мере требало би да постану део стратегијских приоритета у домену супротстављања организованом криминалу, али и да имају своје отелотворење у пракси деловања надлежних институција, без којег нема резултата у борби против криминала.

ЛИТЕРАТУРА

- Alldrige Peter, *Money Laundering Law: Forfeiture, Confiscation, Civil Recovery, Criminal Laundering and Taxation of the Proceeds of Crime*, Hart Publishing, Oxford, 2003.
- Бошковић Горан, Маринковић Дарко, „Методи финансијске истраге у сузбијању организованог криминала”, *НБП – Журнал за криминалистику и право*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, број 2, 2010, стр. 63–78.
- Бошковић Горан, Југовић Сретен, „Корупција у јавној управи Републике Србије – специфичности и институционални механизми за спречавање”, *Српска политичка мисао* број 3, год. 22, вол. 49, 2015, Институт за политичке студије, Београд, стр. 137–155.
- Van Duynе Petrus, „Organized Crime, Corruption and Power”, *Crime, Law and Social Change*, Springer, London, 3, 1997, стр. 201–238.
- Врховшек Мирослав, „Закон о одузимању имовине проистекле из кривчног дела у сузбијању криминала – важна карика у систему борбе против

- организованог криминала”, *Безбедност*, МУП Р Србије, Београд, 52(2), 2010, стр. 7–40.
- Gallant Mary Michelle, *Money Laundering and The Proceeds Of Crime: Economic Crime and Civil Remedies*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2005.
- Игњатовић Ђорђе, Шкулић Милан, *Организовани криминалитет*, Правни факултет, Београд, 2010.
- Илић Горан, Николић Бранко, Мајић Миодраг, Мелило Ђовани, *Коментар Закона о одузимању имовине проистекле из кривичног дела са прегледом релевантних међународних докумената, упоредноправних решења и праксе Европског суда за људска права*, ОЕБС Мисија у Србији, Београд, 2009.
- James Mackenzie, *Mafia now “Italy’s No.1 bank” as crisis bites*, Reuters, 2012, http://www.reuters.com/article/2012/01/10/us-italy-mafia-idUSTRE8091YX20120110_15/11/2015.
- Југовић, Сретен, „Обележја управних овлашћења полиције – полицијских овлашћења“, *NBP*, Vol. XII, No. 2, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2008, стр. 73 – 82.
- Kranacher Mary-Jo, Riley Richard, Wells Joseph, *Forensic Accounting and Fraud Examination*, John Wiley & Sons, New Jersey, 2010.
- Лајић Оливер, „О правној природи института одузимања имовине проистекле из кривичног дела“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, Правни Факултет, Нови Сад, број 2, 2010, стр. 349–362.
- Manning George, *Financial investigation and forensic accounting*, CRC Press, Boca Raton, 2005.
- Naylor Thomas, „A critique of follow-the-money methods in crime control policy“, *Crime, Law and Social Change*, Springer, London, 32, 1999, стр. 9–31.
- Ponsaers Paul, „What is so organized about financial–economic crime? The Belgian case“, *Crime, Law& Social Change*, Springer, London, 37, 2002, стр. 191–201.
- Savona Ernesto, Riccardi Michele, ed., *From illegal markets to legitimate businesses: the portfolio of organised crime in Europe*, Final Report of Project OCP – Organised Crime Portfolio, 2015.
- Simonović Branislav, Bošković Goran, „Symbiosis of Politics, the Shadow Economy, Corruption, and Organized Crime in the Territory of the Western Balkans – The Case of the Republic of Serbia. – In: Edelbacher M., Kratcoski P.C. & Dobovšek B. (eds.). *Corruption, Fraud, Organized Crime, and the Shadow Economy*, CRC Press, New York, 2015, стр. 110–122.
- Stessens Guy, *Money laundering, A New International Law Enforcement Model*. Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- Schelling Thomas, „What is the Business of Organized Crime?“. *Journal of Public Law*, Emory University Law School, Atlanta, vol. 20, No. 1, 1971, стр. 71–84.
- UNODC, *Estimating illicit financial flows resulting from drug trafficking and othertransnational organized crimes*, Vienna, 2011.
- Fiorentini Gianluca, „Organized crime and illegal markets“, Bouckaert, Boudewijn and De Geest, Gerrit (eds.), *Encyclopedia of Law and Economics, Volume V. The Economics of Crime and Litigation*, Cheltenham, Edward Elgar, 2000,

<http://encyclo.findlaw.com/8400book.pdf>, 14/12/2015.

Council of Europe, *Organized Crime Situation Report 2004 – Focus on the threat of cybercrime*, Strasbourg, 2004.

Weenink Anton, HuismanSander, Van der Laan Franca, *Crime without frontiers: Crime Pattern Analysis Eastern Europe, 2002–2003*, Landelijke Politiediensten, Driebergen Korps, 2004.

Goran N. Boskovic, Sreten M. Jugovic

LEGAL AND POLITICAL ASPECTS OF CONFISCATION OF CRIMINAL ASSETS IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Resume

The consequences carried by organised crime reflect not only in the particular criminal acts, but also, much more, in the possibility to influence, directly or indirectly, state decisions in the sphere of its economy or politics, and even the international relations as a whole. The authors' thesis is that financial gain is one major motive for the commission of serious criminal offences, and that illegally obtained funds are either used to finance new criminal activities or *laundered* to be infiltrated into legitimate economic channels, by which means not only the economic, but also most often the political power of organised criminal groups is exercised. The authors place particular emphasis on the necessity to confiscate the proceeds of criminal activity – a *sui generis* measure, as a powerful tool that neutralises the financial base of criminal structures, prevents their active engagement and strategically *undermines* the levers of economic power of organised crime.

To criminal structures, it is *money* that plays the key role, above all. Specifically, the traditional criminal law sanctions, or even decades-long prison sentences, caused little reaction compared to the seizure of criminal proceeds from the perpetrators themselves. In this context, it is crucial to the efficiency of the financial investigation to insist that it be conducted in parallel to the criminal investigation, and even on the possibility for the financial investigators to actively participate in criminal processions from their beginning (pro-active model), in particular in situations involving organised and economic crime.

In addition, it is particularly important to strengthen professional and technical capacity of the Financial Investigation Unit and create specialised training and continuing professional development programmes. Also important would be the integration of databases of various state authorities into a single electronic system, to be accessed by the Financial Investigation Unit and other public security services, which would enable significant saving of resources and their efficient allocation with regard to priorities in the police work.

In the domain of work of the Directorate for Seized and Confiscated Assets Management, it is necessary to retain economic experts, in order to ensure that seized assets are disposed of in the best possible way, because the idea of the legislator is not to turn seized capital into *dead* capital, which will only generate even greater costs for the state (maintenance, disposal, management), but, on the contrary, to have seized assets disposed of in a manner that will boost the state capital.

The creation of a uniform criminal data collection methodology and the investigation into the volume, concentration and distribution of criminal profit are the necessary preconditions for the creation of strategic priorities in this area. Also essential is the development of the modalities for international mutual cooperation at the strategic and operational levels, and active participation in the activities of international organisations in all phases of financial investigation. The said measures should be made part of strategic priorities in the domain of countering organised crime, and also embodied in the practice of relevant institutions.

Key words: organised crime, illegal income, economic power, seizure of the proceeds of crime

---

* Овај рад је примљен 22. 02. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. 06. 2016. године.

Марко Новаковић

Институт за међународну политику и привреду, Београд

Стеван Рапаић

Институт за међународну политику и привреду, Београд

УТИЦАЈ ЗАКОНА О УЛАГАЊИМА НА ПРИЛИВ СТРАНИХ ДИРЕКТНИХ ИНВЕСТИЦИЈА У СРБИЈУ *

Сажетак

Србија је једна од држава које имају либералну политику када је у питању привлачење страних директних инвестиција. Ова либерална политика подразумева изједначеност страних инвеститора са домаћим, а у неким аспектима и њихову фаворизацију. Иако је неспорно да мала држава као што је Србија, мора да се великим делом ослања на стране директне инвестиције на путу свог економског развоја, ипак свака од тих инвестиција мора бити пажљиво размотрена пре него што се и оствари. У овом раду, аутори ће се осврнути како на досадашњу праксу привлачења СДИ, тако и на Закон о улагањима, као нормативни акт који се бави примарно управо инвестицијама, па међу њима и СДИ. Основна теза овог рада тиче се како самог Закона о улагањима тако и степену његовог утицаја на политику привлачења СДИ. Нашу тезу о лимитираности утицаја Закона о улагањима и променама које нови доноси када је у питању прилив СДИ темељимо не на ква-

* Рад представља део научног и истраживачког ангажовања истраживача на пројекту: „Србија у савременим међународним односима: Стратешки правци развоја и учвршћивања положаја Србије у међународним интегративним процесима – спољнополитички, међународни, економски, правни и безбедносни аспекти“, које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, пројекат бр. ОИ179029, а реализује се у Институту за међународну политику и привреду у периоду од 2011-2016.

литетима или недостацима самог Закона (на које ћемо се такође осврнути) већ пре свега екстерним системским факторима, као што су транспарентност, корупција и владавина права.

Кључне речи: стране директне инвестиције, Закон о улагањима, политика привлачења страних инвестиција, Србија, транспарентност, субвенције

1. ПРИЛИВ СТРАНИХ ДИРЕКТНИХ ИНВЕСТИЦИЈА У СРБИЈУ

Стране директне инвестиције (СДИ) на простору Србије, први пут су као такве дефинисане и регулисане 1967. године, када је СФР Југославија донела прописе о улагању страног капитала у југословенску привреду. Већ 1971. године, Југославија је регулисала страна улагања на начин да је уставним амандманом посебно уређено питање коришћења средстава под условима и у границама утврђеним савезним законом. Први пут је тада уставном одредбом гарантовано страним улагачима да се права стечена по основу таквих улагања после закључења уговора не могу умањити законом или неким другим актом. Ова формулација након тога је постала стандардни правни омир за страна улагања, односно трајна одредба свих закона о страним улагањима у Југославији и Србији.

У априлу 1973. године, донет је и посебан Закон о улагању средстава страних лица у домаће организације удруженог рада, односно домаћа предузећа, што је представљало преседан за једну социјалистичку земљу. Иако је тада још увек било незамисливо отварање страних филијала у Југославији и гринфилд инвестиције какве данас познајемо, за једну социјалистичку земљу са планском привредом и самоуправним системом ово је представљало крупан заокрет према капитализму. Већ 1978. године, усваја се нови савезни закон, који је два пут мењан, а којим су проширене области за страна улагања, али су уведене и одређене рестрикције. Ове рестрикције подразумевале су да вредност страног улога није смела да пређе 49%, а у појединим секторима попут банкарства, осигурања, унутрашње трговине, саобраћаја и комуналних делатности страна улагања нису била дозвољена.

Прва значајнија либерализација законодавства који се односи на привреду, наступила је са реформама Анте Марковића 1989. године. Доношењем читавог низа либералнијих прописа и закона попут закона о предузећима, закона о страним улагањима, закона

о банкама, наступила је нова ера у привлачењу страних директних инвестиција у Југославију. Нарочито се издвајају прописи којима је дозвољено оснивање предузећа у потпуном страном власништву, као и оснивање мешовитих банака и других финансијских организација. Иако су и даље на снази била бројна ограничења попут оних да већинско страном власништво није могло постојати у производњи и трговини оружјем и војном опремом, јавном информисању, телекомуникацијама и подручјима законом одређеним као забрањене зоне (војни полигони и аеродроми), у овом периоду реформи остварен је значајан прилив инвестиција.¹⁾ Већ 1990. године, док су економске реформе још увек биле на снази и давале резултате, продато је 75% капитала тада највеће фармацеутске компаније Галеника, америчком улагачу ICN. Ово је била највећа приватизација, односно највећа страна директна инвестиција све до 1996. године.

У декади која је следила након заустављања економских реформи и распада СФРЈ, Србија је била изложена хиперинфлацији, санкцијама, приливу избеглица из бивших југословенских република, политичкој и економској нестабилности, а 1999. године, и бомбардовању од стране НАТО алијансе. У оваквим условима није било прилива страних директних инвестиција у Србију (изузев продаје 49% удела у Телекому 1996. године, италијанској компанији СТЕТ и грчкој компанији ОТЕ), јер су оне биле незамисливе за стране инвеститоре и у најмању руку високоризичне. Земља у којој је практично било немогуће легално увозити репроматеријал неопходан за производњу и извозити готове производе, није представљала погодно место за улагање. Тек почетком 2001. године, након пада Милошевићевог режима и формирањем прве демократске владе Републике Србије, створени су услови за прилив страних директних инвестиција. Ови услови били су више него повољни за инвеститоре, који су имали на располагању незасићено тржиште Србије, без значајне конкуренције и са јефтиним радном снагом. У још увек неспремном и неуређеном друштву у коме није била успостављена владавина права, нова демократска власт одлучила се на привлачење страних директних инвестиција кроз нови модел приватизације засноване на продаји друштвеног капитала.

У периоду након 2001. године, Србија је донела низ закона и других прописа у циљу развоја што повољнијег окружења

1) Јелена Козомара и Сандра Стојадиновић Јовановић, *Међународно пословно финансирање*, Економски факултет, Београд, 2011, стр. 378.

за стране инвестиције, а 2006. године, усвојен је нови Устав Републике Србије, којим се гарантују права страним инвеститорима и пружа слобода улагања. Све до 2006. године, Србија није дефинисала посебну политику, односно стратегију која би се тицала привлачења страних директних инвестиција. Подршка и помоћ страним инвеститорима сводила се на личне контакте представника власти, како на централном, тако и на локалном нивоу са представницима транснационалних компанија. Подршка овог типа није била планирана, стратегијски координирана и институционализована. Иако су ови контакти били значајни и у првим транзиционим годинама успели да привуку велике стране инвеститоре, први талас страног инвестирања сводио се на приватизацију друштвених предузећа, нарочито оних који су имали развијено тржиште и ланац снабдевања попут дуванске, прехранбене и металопрерађивачке индустрије. Друштвена предузећа са својом лошом инфраструктуром, застарелом опремом и великим бројем радника, представљала су лак плен за моћне транснационалне компаније, које су купујући их у ствари куповале повлашћени положај на српском тржишту. Увидевши да су Србији неопходне стране инвестиције које ће излазити из оквира приватизација, те да су за смањење незапослености неопходне гринфилд инвестиције, као и да до тог смањења не може доћи без улоге државе, Влада Републике Србије је у марту 2006. године, усвојила Стратегију подстицања и развоја страних улагања.

Прилив страних директних инвестиција у Србију након промена насталих крајем 2000. године, текао је неравномерно. Цео посматрани период од 2001. до 2015. године, може се поделити на два основна потпериода. Први потпериод од 2001. до 2008. године, карактерише висок ниво прилива страних директних инвестиција, односно претежни раст прилива страних директних инвестиција, док се након 2008. године, прилив инвестиција значајно смањује, првенствено као последица светске економске кризе. Ипак, није само светска економска криза заслужна за флукуације у приливу инвестиција. Политичка нестабилност у земљи, неизграђеност институција и владавине права, само су неки од основних фактора ризика које су страни инвеститори узимали у обзир приликом доношења одлуке о инвестирању у Србију. У оваквим условима крупан страни капитал долазио је само у оне секторе где је профит био загарантован, односно где се приватизацијом куповало тржиште.

Прве две године, односно 2001. и 2002. година, представљају период прилагођавања тржишта Србије либералним условима половања, односно отварању граница за стране робе и услуге, као и капитал, који је искључиво био инвестиран кроз приватизацију. Овај период представља одређену шок терапију за српску привреду, а нарочито за крупна предузећа у власништву државе. Иако 2001. године, Србија још није регулисала страна улагања посебним законом, исте године капиталом из иностранства уложено је 184 милиона евра у куповину државних предузећа. Већ следеће, 2002. године, када се доноси Закон о страним улагањима, нето прилив страних директних инвестиција (прилив у даљем тексту) скаче за 171% и износио је 500 милиона евра.

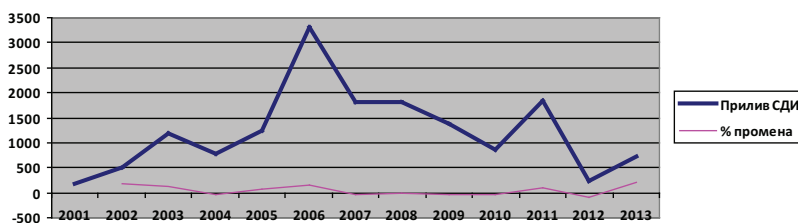
Табела 1.

Прилив страних директних инвестиција у Србију, нето износ (2001-2013)
у мил. евра

Година	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Приливи СДИ	184	500	1.194	774	1.250	3.323	1.821	1.824
% промена		171	138	-35	61	165	-45	0

(Наставак табеле 1)

Година	2009	2010	2011	2012	2013	Укупно
Приливи СДИ	1.372	860	1.827	242	726	15.897
% промена	-25	-37	112	-87	200	

Извор: Народна Банка Србије, *Страна директна улагања у новцу, нето, по земљама, 2001-2012.* (BPM5), Интернет: http://www.nbs.rs/internet/latinica/80/platni_bilans.html, (приступљено 20.3.2013.) и *Страна директна улагања у новцу, нето, по земљама, 2005-2013.* (BPM5), Интернет: http://www.nbs.rs/internet/latinica/80/platni_bilans.html, (приступљено 21.12.2015)

Од 2001. до 2006. године, прилив страних инвестиција растао је, са изузетком 2004. године, када је опао за 35%. У 2006. години, вредност прилива инвестиција из иностранства била је 18 пута већа него у 2001. години, и износила је невероватних 3,3 милијарде евра. Ово је уједно и највећи забележени годишњи прилив страних инвестиција у Србију, а остварен је првенствено захваљујући продаји оператера мобилне телефоније Мобтел, односно Моби 36 норвешком Теленору у вредности од 1,6 милијарди евра. Ова, до тада најзначајнија приватизација у Србији, остала је добрим делом покривена велом тајни. Њена нетранспарентност препозната је и од стране Европске уније која је Србији скренула пажњу да се ради о спорној приватизацији где је незаконито све од начина оснивања фирме деведестих година, до одузимања фреквенције и предузећа од њених првих власника. Поред ове спорне стране директне инвестиције, Европски парламент је Републици Србији скренуо пажњу на још неколико приватизација чија се законитост доводи у питање, а међу њима је и продаја Смедеревског Сартида америчком US Steel-у.²⁾ Наиме, ово предузеће продато је 2003. године, непосредном погодбом за свега 23 милиона евра, док су дугови ове компаније, који су износили 1,7 милијарди долара, пренети на државу.

До краја 2006. године, остварен је прилив од 7,2 милијарде евра, што је представљало значајну суму за малу транзициону земљу као што је Србија. У овом периоду, 2006. године, ступио је на снагу и Закон о девизном пословању, а годину дана раније изгласан је и нови Закон о спољнотрговинском пословању, а све у циљу даље либерализације међународног пословања и поспешивања прилива страних инвестиција. Највећи део овог износа од 7,2 милијарде евра, инвестиран је кроз приватизацију цемента, индустрија дувана, пивара, као и неке групације прехранбене индустрије и прераде метала. Нешто мањи износ овог прилива инвестиција односио се на аквизицију банака, док је удео нових, гринфилд инвестиција био веома мали и односио се углавном на трговину и некретнине.³⁾

Након 2006. године, долази до опадања прилива страних директних инвестиција. У Србију 2007. године, стиже 1,8 милијарди евра иностраног капитала, што је за 45% мање него претходне године. У 2008. години, Србија још увек није значајно погођена

2) Европски парламент, *European Parliament resolution on the European integration process of Serbia* (2011/2886(RSP)).

3) Група аутора, *Стране директне инвестиције у Србију, 2001-2011*, Business Info Group, Београд, 2012, стр. 60.

светском економском кризом, па и стране директне инвестиције пристижу у истом обиму као и претходне године. Најзначајнија страна инвестиција у овом периоду у вредности од 940 милиона евра, био је долазак ФИАТ-а на српско тржиште, односно оснивање компаније ФЦА Србија д.о.о. са седиштем у Крагујевцу. Новонастала компанија представља заједнички подухват компаније ФИАТ и Владе Републике Србије, при чему ФИАТ поседује 67%, а Република Србија преосталих 33% власништва.

Већ 2009. године, почиње успоравање прилива инвестиција, да би 2010. године, укупне стране директне инвестиције у Србију износиле 860 милиона евра, што је приближно нивоу из 2002. године. Пад прилива инвестиција у Србију у периоду након 2006. године, може се донекле објаснити светском економском кризом, али не смемо изгубити из вида и друге факторе попут лошег макроекономског и институционалног окружења. Ипак, мишљења смо да је успоравање процеса приватизације у Србији најзначајније деловало на пад прилива страних инвестиција, с обзиром да је већина страног капитала инвестирана управо кроз приватизацију. Само у периоду од 2001. до 2004. године, приватизовано је 1382 предузећа у Србији, што је у просеку износило два приватизована предузећа по једном радном дану.⁴⁾

У 2011. години, долази до повећања прилива страних инвестиција од 112%, за шта је заслужна продаја трговинског ланца Делта Макси, у вредности од преко 933 милиона евра, белгијском Делезеу. Међутим у 2012. години, прилив страних директних инвестиција спао је на тако низак ниво да се могао упоредити са оним из 2001. године. Свега 242 милиона евра страног капитала уложено је те године у српску привреду, а овако низак ниво прилива првенствено је био узрокован политичком нестабилношћу у земљи, односно расписивањем избора на свим нивоима, а касније и сменом председника и владајуће коалиције, односно формирањем нове Владе. Ипак, 2013. године, у Србију пристиже нових 726 милиона евра, што је троструко више страног капитала у односу на 2012. годину. У периоду од 2001. до краја 2013. године, укупан остварени прилив страних директних инвестиција износио је 15,8 милијарди евра.⁵⁾

4) Народна Банка Србије, Страна директна улагања у новцу, нето, по земљама, 2001-2012. (ВРМ5), Интернет: [http://www.nbs.rs/internet/ latinica/80/platni_bilans.html](http://www.nbs.rs/internet/latinica/80/platni_bilans.html), (приступљено 20.3.2013.) и Страна директна улагања у новцу, нето, по земљама, 2005-2013. (ВРМ5), Интернет: http://www.nbs.rs/internet/latinica/80/platni_bilans.html, (приступљено 21.12.2015)

5) Бошко Мијатовић, „Приватизација реалног сектора“, *Четири године транзиције у Србији*, (Редактори: Борис Беговић и Бошко Мијатовић), Центар за либерално-

На листи двадесет највећих страних инвеститора у Србији могу се наћи и две компаније из биших југословенских република. Хрватски Агрокор уложио је 614 милиона евра у прехранбену индустрију, реч је о малопродајном ланцу „Идеа“ и компанијама „Фриком“ и „Дијамант“, док је словеначки Меркатор инвестирао 500 милиона евра у сектор малопродаје. Хрватски Агрокор је 2014. године, откупио словеначки Меркатор за 544 милиона евра и тиме постао његов већински власник у Србији. Преузимањем Меркатора, Агрокор је постао водећа компанија у сектору малопродаје и производње хране у региону.

Приватизација Нафтне индустрије Србија од стране руског Газпром Нефт-а представља другу највреднију страну инвестицију, а укупна вредност овог улагања износила је чак 947 милиона евра. Ипак, податак о укупној вредности уложених средстава Газпром Нефт-а морамо узети са резервом, јер ни Агенција за страна улагања и промоцију извоза Републике Србије (СИЕПА) није била у могућности да провери наводе ове компаније о својим улагањима након преузимања НИС-а.

Табела 2.

Двадесет највећих страних инвеститора у Србији у периоду 2001-2011

Ред. бр.	Компанија	Земља порекла	Сектор	Вредност улагања мил. ЕУР
1	Теленор	Норвешка	Телекомуникације	1.602
2	Газпром Нефт – НИС	Русија	Енергетика	947
3	Фиат Аутомобили Србија	Италија	Аутомобилска индустрија	940
4	Делезе	Белгија	Малопродаја	933
5	Филип Морис ДИН	САД	Дуванска индустрија	733
6	Стада – Хемофарм	Немачка	Фармацеутска индустрија	650

7	*Мобилком - ВИП Мобиле	Аустрија	Телекомуникације	633
8	Агрокор	Хрватска	Прехрамбена индустрија	614
9	Банка Интеза	Италија	Банкарство	508
10	Салфорд Инвест. Фонд	В. Британија	Прехрамбена индустрија	500
11	Еуробанк ЕФГ	Грчка	Банкарство	500
12	*Раифајзен банка	Аустрија	Банкарство	500
13	*Меркатор	Словенија	Малопродаја	500
14	СтарБев - Апатинска пивара	Чешка	Прехрамбена индустрија	487
15	*ЦЕЕ/БИГ	Израел	Некретнине	470
16	Национална Банка Грчке	Грчка	Банкарство	425
17	Креди Агрикол Банка	Француска	Банкарство	264
18	*Фондиарија САИ	Италија	Осигурање	220
19	Лукиол – Беопетрол	Русија	Енергетика	210
20	Бритиш Американ Тобако	В.Британија	Дуванска индустрија	200

НАПОМЕНА: Ознака * се односи на *greenfield* инвестиције. Подаци се односе на укупне инвестиције наведених компанија у периоду од уласка на српско тржиште до краја 2011.

Извор: Група аутора, *Стране директне инвестиције у Србији 2001-2011*, Business Info Group, Београд, 2012, стр. 13.

С обзиром да од 2012. до 2015. године, није било прилива крупнијих страних директних инвестиција, подаци из табеле којима располажемо, а који се односе на двадесет највећих страних инвеститора у Србији у периоду 2001-2011, могу се сматрати релевантним за наше истраживање. Поред тога, треба имати у виду да се подаци из табеле не односе само на првобитна улагања, већ на укупна улагања датих компанија у периоду од њиховог доласка на српско тржиште до краја 2011. године. Ипак, због одсуства прописа о обавезном извештавању компанија о висини текућих инвестиција, наведени подаци се могу узети само као индикативни, а не и као званични, јер су добијени на основу истраживања које је споводила СИЕПА.

Основни проблем у анализи страних директних инвестиција у Србији односи се како на недоступност података о уложеним средствима страних улагача, тако и државе Србије. Наиме, информације о тачном износу додељених субвенција страним инвеститорима нису јавно доступне. Већина уговора који се тичу ових субвенција између страних улагача и Србије тајни су, па је немогуће утврдити колико су страни инвеститори стварно уложили у домаћу привреду и на шта се све обавезала Република Србија.

2. ЗАКОН О УЛАГАЊИМА

Дана 04. новембра 2015. године, ступио је на снагу Закон о улагањима,⁶⁾ а његовим ступањем на снагу престао је да важи⁷⁾ Закон о страним улагањима.⁸⁾ У овом закону се још једном промовише либерална политика привлачења СДИ, па тако одредбе које се у Закону не односе изричито на страна улагања (попут оних из чланова 9, 14 и др) односе се и на домаћа. Управо један од наведених чланова, члан 14 Закона, показатељ је либералне политике СДИ, тачније чињенице да су страни улагачи генерално у Закону изједначени са домаћим а у наведеном члану су и фаворизовани. У члану 14 је предвиђено да је страни улагач ослобођен плаћања царина и других увозних дажбина (увозних дажбина, осим путничких моторних возила и аутомата за забаву и игре на

6) Закон о улагањима („Сл. гласник РС“, бр. 89/2015), у даљем тексту и Закон.

7) Члан 46 Закона.

8) Закон о страним улагањима („Сл. лист СРЈ“, бр. 3/2002 и 5/2003, „Сл. лист СЦГ“, бр. 1/2003 – Уставна повеља и „Сл. гласник РС“, бр. 107/2014 – др. закон).

срећу) под општим условом, да је у питању „опрема коју улагач увози у складу са прописима којима се уређују здравље и безбедност грађана и заштита животне средине“.⁹⁾ Често се истиче негативан утицај СДИ управо на домаћа предузећа, која нису довољно конкурентна и која не могу да изнесу тржишну утакмицу са страним компанијама, али истина је да најуспешније домаће компаније нису погођене доласком страних компанија, већ су то пре свега оне компаније које су и пре доласка страног улагача биле на „климавим ногама“. И док држава не може финансијски ни организационо да свако губиташко предузеће постави на ноге, додатни подстицаји страним улагачима сигурно неће помоћи ни оним стабилним и успешним домаћим фирмама.

Циљ Закона је, између осталих и подстицање директних улагања ради јачања економског и привредног развоја, раста запослености и свеукупног друштвеног бољитка; економског раста привлачењем инвестиција.¹⁰⁾ У којој мери ће инвестиције довести до жељеног раста, зависи од много фактора, од којих је нормативна регулација само први у низу. Штавише, и на нормативном нивоу, Закон представља само први корак и сам по себи није довољан да се регулише детаљније област инвестиција. Тако се у члану 12. предвиђа да ће Влада одредити критеријуме на основу којих се утврђују значајна улагања. Она је то и учинила Уредбом донетом 11. марта 2016. године.¹¹⁾ Уредба доноси одређена појашњења и исправља одређене нејасноће, те попуњава празнине остављене законом као општим актом. Са аспекта номотехнике, пак, није било препрека да се многи од ових услова прописаних у Уредби, одреде и у самом закону, али је то ипак одлука законодавца. Много је важније на какав начин ће се уредити нека област која се регулише одређеним законом, него на који начин ће то бити урађено.

2.1. Утицај Закона о улагањима на стране директне инвестиције у Србији

Пре саме анализе утицаја, морамо поделити СДИ на две основне категорије. Прве су велике СДИ, које се закључују на

---

9) Члан 14. Закона.

10) Члан 2 Закона.

11) Уредба Владе Републике Србије донета На основу члана 12. став 2, члана 13. став 3, члана 14. став 2. Закона о улагањима („Службени гласник РС”, број 89/15) и члана 17. став 1. и члана 42. став 1. Закона о Влади („Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05 – исправка, 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 – УС, 72/12, 7/14 – УС и 44/14).

највшем нивоу, најчешће уз посредовање највишних званичника државе Србије и челних представника компаније. Када су у питању те инвестиције, утицај Закона али и осталих фактора попут компликованости бирократије, владавине права и других су ако не непостојеће онда барем минималне. Величина тих инвестиција их ставља у повлашћен положај, те се у пракси веома ретко могло доћи до информација да је неки велики инострани инвеститор одустао од инвестирања због проблема непрецизне законске регулативе или предугог поступања судова. Са друге стране, утицај наведених елемената је много већи на „мање“ инвестиције – било стране или домаће. Проблем карактеристичан за област инвестиција јесте непредвидиво пословно окружење али и велики број фискалних али и парафискалних намета. Закон је предузео неке кораке у добром правцу, па је у члану 2 Закона, као један од циљева доношења овог акта, истиче се унапређење инвестиционог окружења у Србији.¹²⁾ Без жеље да минимизирамо значај законских решења не само у области инвестиција већ и уопште, желимо да истакнемо следеће. Доношење закона има врло незахвалне потенцијалне ефекте на политику прилива СДИ – лош закон може да значајно умањи шансе за прилив СДИ, док добар закон може у најбољем случају да остави довољно простора да се СДИ сливају. Јер, ефекат закона, као једног општег регулаторног акта може ићи дотле да постави основ за развој економског окружења за прилив СДИ. Али сам прилив СДИ не зависи од закона већ од његове примене – да ли ће се могућности остављене и предвиђене законом искористити од стране свих субјеката, односно да ли ће се искористити на прави начин и *bonae fidei*. Други степен је да ли ће те СДИ у случају њиховог прилива, имати позитиван утицај на економски раст. Иако ово може деловати као врста онтолошког цепидлачења, ако погледамо ефекте претходног Закона о страним страним улагањима, можемо видети колико је дугачак и несигуран пут од законског решења до ефекта у привреди. У овом контексту, посебно место заузима примена закона, што је проблем који се мора систематски решавати јер је у мањој или већој мери присутан у целом систему.

Дакле, за разлику од неких аутора,¹³⁾ ми морамо донекле умањити значај закона који се баве примарно страним улагањима

---

12) Члан 2 Закона о улагањима.

13) P. Steyt, Jean-Yves „Comparative Foreign Direct Investment Law: Determinants of the Legal Framework and the Level of Openness and Attractiveness of Host Economies“ (2006). LL.M. Graduate Research Papers. Paper 1.

ма на прилив истих. Закони који директно регулишу СДИ нису једини који утичу на прилив и структуру/врсту СДИ. Велики утицај имају и други закони, попут пореских закона, закона о раду, закона који се баве заштитом својинских права. Зато законска регулатива уопште има неупоредиво већи утицај на прилив СДИ од појединачног закона. На овом месту треба истаћи и важност закона који регулишу улагања у релативном а не само у апсолутном смислу. Свеукупна законска регулатива мора бити конкурентна законским регулативама конкурентним државама, односно државама које имају за циљ привлачење сличних врста СДИ. У случају Србије, то су пре свих државе у окружењу. Па тако, Србији није остављено много простора него да користи либералну политику за привлачење СДИ – јер све државе у окружењу користе управо то, а неке од њих имају компаративне предности и ван те политике – попут чланства у ЕУ или рецимо билатерални и мултилатерални уговори између државе домаћина инвестиција и државе инвеститора.

Пословно окружење за инвестиције не ствара се (само) законом усмереним ка приливу истих. Транспарентност поступака, владавина права, укљањање бирократских препрека захтевају системски приступ и дугорочну стратегију решавања на свим нивоима. Србија треба да се добро котира на листама попут DoBusiness, не због статистичких ивештаја тих институција – она мора тежити томе како би побољшала што више своје шансе да привуче инвестиције, у тој константној тржишној утакмици. Закон о улагањима представља само један корак на том путу, али његови ефекти су минимални докле год неки шири, системски услови нису задовољени. Један од тих услова, који се не односи само на инвестиције, јесте транспарентност.

3. ТРАНСПАРЕНТНОСТ УОПШТЕ

Транспарентност је од изузетног значаја за прилив СДИ. Важна је пре свега из угла потенцијалних улагача, јер им недостатак транспарентности доноси додатне трошкове, јер потенцијални инвеститори морају да се боре са недостатком информација, али и зато што морају знати у којој мери су им заштићена својинска права те зато што морају знати у којој мери се закони примењују.

Опште говорећи, транспарентност подразумева сигурност и извесност у постојању нормативне регулације и њене ефикасне

и непристрасне примене. Због честе употребе термина „транспарентност“ како у стручно-научном тако и у колоквијалном дискурсу, сматрамо да је најбоље одредити транспарентност кроз њене елементе, као што су то урадили Драбек и Пејн.¹⁴⁾ На тај начин најбоље се видети колико је транспарентност значајна и колико је њен домет широк. Драбек и Пејн не-транспарентност виде кроз следеће елементе:

1. Корупција и мито
2. Недостатак заштите својинских права
3. Неефикасност администрације
4. Недостатак владавине права
5. Недостатак континуитета (до овог елемента долази променом владе, када нова власт поништава или мења договоре направљене од стране претходника).

У којој мери ће нови закон допринети транспарентности, поготово овако широко постављеној? У релативном смислу, морамо похвалити чињеницу да је Закон транспарентнији од предлога Закона. Ово се посебно односи на члан 24 Предлога закона о улагањима, у коме је Влади дата апсолутна моћ одлучивања које информације о улагањима треба поделити, без обзира коме је захтев поднет и ко ту информацију поседује.¹⁵⁾ Ипак, упркос релативној транспарентности у односу на предлог, право питање које треба поставити је да ли нови Закон доноси довољно транспарентности у апсолутном смислу?

Из угла транспарентности, упитан је члан 11 у коме се предвиђа да се предлог доделе државне помоћи за улагања од посебног значаја доноси без јавног позива. Ова врста „тајновитости“ у раду представља корен проблема и замерке везаних за инвестиције у периоду од 2000. године и не видимо шта се желело постићи оваквим прописом. Јасно је да је за пројекте ове величине потребна посебна пажња државе и да се овако велике инвестиције у великој мери привлаче неформалним, пре свих личним контактима, али искључити јавност, пре свега ону стручну, као корективни фактор или барем као посматрача јесте проблематично али пре свега непотребно. Добра инвестиција ће бити добра

---

14) Drabek, Zdenek, Payne, Warren „The Impact of Transparency on Foreign Direct Investment“, Staff Working Paper ERAD-99-02 Revised November 2001 World Trade Organization Economic Research and Analysis Division.

15) Транспарентност Србија, Интернет: <http://transparentnost.org.rs>, (приступљено 21.4.2016).

колико год је стручњаци и „стручњаци“ нападали и критиковали, док ће она лоша остати таква без обзира колико је тајна или доступна на увид.

Један елемент нетранспарентности на који морамо скренути посебну пажњу јесу уговори са страним инвеститорима. Овде пре свега мислимо на уговоре са страним компанијама, чија транспарентност мора бити од примарне важности, јер се само на тај начин може сагледати целокупна инвестиција и сви њени ефекти. Тек ако знамо на шта се све држава Србија обавезала уговорима са страним инвеститорима, односно колики су износи којима држава субвенционирате стране инвеститоре и на који период, можемо проценити стварну вредност, али и стварни ефекат инвестиција на домаћу привреду. У супротном, остаје нам да нагађамо стварни износ страних улагања у земљу, као и губитке које држава има по основу ослобађања инвеститора од плаћања различитих пореза и доприноса.

3.1. Неефикасност администрације и коруптивни потенцијал

Позитивни елементи из Закона су одредбе које одређују обим дужности РАС, наведеним у члану 36.¹⁶⁾ Обједињени систем гарантује поред мање бирократије и начелно мањи простор за коруптивну делатност. Међутим, нека друга решења у најмању руку не доприносе смањењу потенцијала за коруптивне радње и бирократске препреке. Тако се у члану 16 наводи да је орган власти, осим Комисије за заштиту конкуренције у управним стварима, у вези са остварењем и одржањем улагања и остварењем права и обавеза улагача, дужан да захтеве улагача решава са правом првенства и улагачу изда јавну исправу, у *најкраћем могућем року*,¹⁷⁾ ако му је улагач благовремено поднео уредну и потпуну документацију.¹⁸⁾ И док је изузимање Комисије за заштиту конкуренције јасно и смислено (зато што је поступак пред Комисијом одређен другим законом¹⁹⁾) одредба по којој се јавна исправа издаје у „најкраћем могућем року“ може бити проблематична. Овакво одређење рока може да има смисла у оним друштвима у којима је проблем неефикасне бирократије смањен на минимум

16) Члан 36 Закона.

17) Курзив од стране аутора.

18) Члан 16 Закона.

19) Закон о заштити конкуренције („Сл. гласник РС“, бр. 51/2009 и 95/2013).

или када је у питању област довољно нова или разнолика да је јединствен рок немогуће утврдити. Ниједан од наведених изузетака није присутан у тренутку доношења Закона. У овом тренутку (март 2016. године), већ 15 година долази до страних улагања у Србију а компликована и арбитрерна бирократија и даље јесте један од највећих проблема. Оставити отворен рок за издавање јавне исправе потенцијалном улагачу није добро решење, поготово када су у питању инвестиције које нису од националног значаја, на шта ћемо се касније осврнути. Законска решења околних држава су препознала важност јасних рокова, те су их сходно томе и одредили.²⁰⁾

Када говоримо о непрецизности и коруптивном потенцијалу, у Закону се истиче члан 33. Посебно је занимљива и формулација и *меритум* члана 33, став 4 у коме се наводи да „Министар може одредити критеријуме и мерила у погледу стручне оспособљености и радног искуства које морају испуњавати кандидати за директора Агенције.“²¹⁾

Нејасно је на првом месту, зашто сам Закон није ближе одредио услове које морају испунити како директор РАС, на који се овај члан Закона односи, као што је била пракса приликом оснивања других агенција²²⁾ или оставити самој Агенцији да статутом одреди ове услове.²³⁾ Зашто би се оставила тако широка овлашћења министру, дакле једном човеку, који може по сопственом нахођењу и без икаквог конкурса или претходно утврђених правила постављати људе на овако значајну функцију ако се емпиријски може потврдити да оваква решења отварају врата корупцији. Слична замерка се односи и на избор чланова Управног одбора РАС, пошто се само наводи да ће бити бирани из „реда државних службеника“, а два члана из реда „пословне заједнице“.²⁴⁾ И док се појам државних службеника може колико-толико јасно утврдити, појам пословне заједнице може бити практично неограничен круг људи, те је недостатак прецизности и на овом месту очигледан.

---

20) Закон о потицању улагања (НН 102/15), Члан 17 став став 2.

21) Члан 33, став 4 Закона.

22) Закон о Агенцији за борбу против корупције, „Службени гласник РС“ бр. 97/08, 53/10, 66/11-УС, 67/13-УС и 8/15-УС).

23) Закон о лековима и медицинским средствима („Сл. гласник РС“, бр. 30/2010 и 107/2012).

24) Члан 31 Закона о улгањима.

Ипак, оно што просто запањује јесте употреба речи *може* у одредби о кандидатима за директора РАС. Језичким али и логичким тумачењем ове одредбе, министар нема обавезу да пропише услове за директора РАС, тако да лице без икаквих квалификација може постати директор. Са друге стране, поставља се питање ако министар пропише услове за избор директора, да ли ти услови важе само за тај избор или и за сваки следећи? Чак и да важе за сваки следећи, по слову закона наредног или истог министра ништа не спречава да за избор следећег директора РАС пропише у потпуности другачије услове, тако да два директора РАС имају потпуно другачије квалификације неопходне за исти посао.

3.2. Институционална решења

Када су у питању институционална решења, наводне коруптивне активности из претходног периода, један су и од разлога формирања нових и укидања старих агенција.

Закон о улагањима предвиђа оснивање Развојне агенције Србије (РАС)²⁵⁾ као и Савет за економски развој.²⁶⁾ Развојна агенција Србије има улогу развојних, стручних и оперативних послова подстицања и реализације директних улагања, промоције и повећања извоза, развоја и унапређења конкурентности привредних субјеката, угледа и развоја Републике Србије у области привреде и регионалног развоја.²⁷⁾ Законом је предвиђено да Агенција за страна улагања и промоцију извоза основана у складу са Законом о спољнотрговинском пословању (СИЕПА)²⁸⁾ и Национална агенција за регионални развој²⁹⁾ престају са радом, најкасније у року од 120 дана од дана ступања на снагу овог закона, односно на дан почетка рада Развојне агенције Србије. Морамо похвалити чињеницу да је значајно пре рока ова трансформација извршена, тачније после 68 дана. Овај пример и показује да је наша примедба за неодређен рок предвиђен чланом 16 овог Закона лоше решење. У самом Закону имамо демонстрацију онога што смо и истакли – потребно је одредити рок, макар био и прилично дугачак, а ништа не спречава тело задужено да одређену радњу изврши у одређеном року, да исту изврши и значајно раније. Ради правне

25) У даљем тексту и Агенција.

26) Члан 25 Закона о улагањима.

27) Члан 27 Закона о улагањима.

28) „Службени гласник РС“, бр. 36/09, 36/11 – др. закон и 88/11.

29) „Службени гласник РС“, бр. 51/09 и 30/10.

сигурности, крајњи рокови су веома важни. Поставља се питање који је мотив био за формирање агенција која би преузела послове већ постојећих агенција. Са једне стране, разлог може бити економско-организационе природе, с обзиром да је даном престанка са радом СИЕПА и Националне агенције за регионални развој престао и радни однос запослених у тим институцијама,³⁰⁾ те да ће по наводима председнице Управног одбора РАС, та агенција имати дупло мање запослених него СИЕПА.³¹⁾ Са друге стране, разлог у промени може се тражити и у корупционашким аферама челних људи СИЕПА, због којих је кредибилитет ове организације свакако био уздрман. Као што смо поменули корупција и недостатак владавине права уопште, представљају главну кочницу константном приливу ефективних СДИ, па поступци поводом наводне умешаности агенције задужене за подстицање инвестиција у корупцију, сигурно не би побољшали слику. Надаље, према члану 55 Закона наводи да аутономна покрајина и јединица локалне самоуправе могу да оснују јавну агенцију кад су на то овлашћене својим општим актом, ако су испуњени услови за оснивање јавне агенције одређени овим законом.³²⁾ Проблем који се јавља а који је директно у вези са бирократијом, јесте чињеница да већина локалних самоуправа има формиране Канцеларије за економски развој, које имају веома изражену улогу подршке улагачима. У Закону се јасно не наводи која је будућност и улога тих Канцеларија, али би се тумачењем могло доћи до закључка да члан 55 омогућава да већ постојеће канцеларије могу преузети улогу – под условом да испуне услове предвиђене овим Законом.³³⁾ На тај начин тумачимо и одредбу да аутономне покрајине и јединице локалне самоуправе *могу* да оснују наведене агенције – дакле то не морају учинити ако већ формиране канцеларије имају капацитет да преузму ту функцију.

И коначно, постоји један члан који морамо подврћи критици из угла номотехнике – у питању је члан 20. Први став овог члана гласи „Послове јединице за локални економски развој и подршку улагањима обавља канцеларија за локални економски развој, или орган управе, или носилац јавних овлашћења, или правно лице

30) Члан 47, став 3 Закона о инвестицијама.

31) Радио телевизија Србије, Интернет: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/13/Ekonomija/2173786/Razvojna+agencija+Srbije+po%C4%8Dela+sa+radom,+SIEPA+uga%C5%A1e+na.html>, (приступљено 7.4.2016).

32) Члан 55 став 1 Закона.

33) *Ibid.*

основано од јединице локалне самоуправе, или физичко лице из редова запослених или именованих лица, или комора, асоцијација или удружење, које знањем и искуством може да пружи стручну помоћ улагачу, а које је актом јединице локалне самоуправе одређено да те послове обавља.³⁴⁾ И лаику овај став звучи прилично нејасно, док код правника свакако мора изазвати одређену нелагоду, због његове термилошке конфузије. Па тако, између асоцијације и удружења не постоји суштинска разлика, осим у пореклу речи, појам носиоца јавних овлашћења је сам по себи недовољно јасно дефинисан, јер и Закон о државној управи³⁵⁾ дефинише само појам имаоца јавних овлашћења, док појам носиоца помиње само у члану 84,³⁶⁾ у претпостављеној намери да га поистовети са носиоцем, али нигде то изричито не предвиђа, као ни устав РС који помиње појам имаоца само у члану 36 а носиоца не помиње.³⁷⁾ Очигледна је намера закондавца, да оваквом формулацијом максимално умањи шансу да се неко лице било физичко или правно нађе изван домета овог члана. Ипак, можда смо управо у претходној реченици показали много елегантнији начин да се та намера спроведе у дело.

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Сматрамо да овај закон, иако има појединачних недостатака, доноси задовољавајући оквир како за унапређење инвестиција тако и за развој домаћих компанија у одређеним областима. Иако овај закон има свој значај као закон који се првенствено бави улагањима, његов утицај на прилив СДИ као нормативног акта је лимитиран и он као такав неће довести до значајног повећања прилива СДИ у Србију. Једини начин да се СДИ привуку и да се привреда константно развија на дужи рок јесте транспарентно и стабилно како економско тако и правно окружење, владавина права и сузбијање корупције и бирократских препрека. Ово су задаци које је и најтеже достићи, који захтевају јако болне резове са наслеђеном корупционашком свешћу, а резултати не могу бити брзо видљиви – па самим тим међу владајућим партијама такви захвати никада нису били популарни.

34) Члан 20 став 1 Закона.

35) Закон о државној управи („Сл. гласник РС“, бр. 79/2005, 101/2007, 95/2010 и 99/2014).

36) *Ibid.*, члан 84.

37) Устав Републике Србије, члан 36.

И коначно, морамо да изнесемо једну критику која се тиче сврсисходности доношења Закона о улагањима. Већ смо напоменули да је Закон о улагањима у начелу напредак у односу на Закон о страним улагањима. Ипак, сматрамо да су барем две трећине новог закона идентичне или суштински исте са његовим претходником. Све значајне промене су могле да се донесу изменама и допунама или амандманима на закон Закон о страним улагањима. Управо зато, разлоге доношења новог закона морамо тражити изван правно-техничких разлога и чак изван потреба праксе. Такође, бољка коју је имао Закон о страним улагањима - понављање одредби из других нормативних аката, укључујући међу њима и Устав, није отклоњена.

На темељу наведених одлика Закона, мишљења смо да је он донет како би се на неки начин истакла додатна одлучност нове Владе да се посвети унапређењу инвестиционог окружења, тачније да овај Закон послужи као светлећа реклама промена и напретка у сфери СДИ у Србији. Политички мотиви за доношење закона никада нису пожељни али никада нису ни у потпуности искључени. Ипак, у овом конкретном случају негативне последице доношења Закона због ванправних мотива не могу бити значајне – као ни ефекти на прилив СДИ.

ЛИТЕРАТУРА

- Група аутора, *Стране директне инвестиције у Србији, 2001-2011*, Business Info Group, Београд, 2012.
- Drabek, Zdenek, Payne, Warren „The Impact of Transparency on Foreign Direct Investment“, Staff Working Paper ERAD-99-02 Revised November 2001 World Trade Organization Economic Research and Analysis Division.
- European Parliament resolution on the European integration process of Serbia* (2011/2886(RSP)).
- Закон о Агенцији за борбу против корупције, „Службени гласник РС“ бр. 97/08, 53/10, 66/11-УС, 67/13-УС и 8/15-УС).
- Закон о Влади („Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05 – исправка, 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 – УС, 72/12, 7/14 – УС и 44/14).
- Закон о државној управи („Сл. гласник РС“, бр. 79/2005, 101/2007, 95/2010 и 99/2014).
- Закон о заштити конкуренције („Сл. гласник РС“, бр. 51/2009 и 95/2013).
- Закон о лековима и медицинским средствима („Сл. гласник РС“, бр. 30/2010 и 107/2012).
- Закон о потицању улагања (НН 102/15).
- Закон о страним улагањима („Сл. лист СРЈ“, бр. 3/2002 и 5/2003, „Сл. лист

- СЦГ“, бр. 1/2003 – Уставна повеља и „Сл. гласник РС“, бр. 107/2014 – др. закон).
- Закон о улагањима („Сл. гласник РС“, бр. 89/2015).
- Козомара, Јелена и Стојадиновић Јовановић, Сандра *Међународно пословно финансирање*, Економски факултет, Београд, 2011.
- Мијатовић, Бошко „Приватизација реалног сектора“, *Четири године транзиције у Србији*, (Редактори: Борис Беговић и Бошко Мијатовић), Центар за либерално -демократске студије, Београд, 2005.
- P. Steyt, Jean-Yves „Comparative Foreign Direct Investment Law: Determinants of the Legal Framework and the Level of Openness and Attractiveness of Host Economies“ (2006). LL.M. Graduate Research Papers. Paper 1.
- „Службени гласник РС“, бр. 36/09, 36/11 – др. закон и 88/11.
- „Службени гласник РС“, бр. 51/09 и 30/10.
- Уредба Владе Републике Србије донета на основу члана 12. став 2, члана 13. став 3, члана 14. став 2.
- Устав Републике Србије.
- Интернет извори
- Народна банка Србије, Страна директна улагања у новцу, нето, по земљама, 2005-2013, Интернет: http://www.nbs.rs/internet/latinica/80/platni_bilans.html, (приступљено 12.5.2016).
- Развојна Агенција Србије, Интернет: <http://ras.gov.rs/sr/podrska-investitorima/zasto-srbija/uspesne-price>, (приступљено 12.5.2016).
- Радио телевизија Србије, Интернет: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/13/Ekonomija/2173786/Razvojna+agencija+Srbije+po%C4%8Dela+sa+radom,+SIERA+uga%C5%A1ena.html>, (приступљено 7.4.2016).
- Транспарентност Србија, Интернет: <http://transparentnost.org.rs>, (приступљено 21.4.2016).

Marko Nikolic, Stevan Rapaic

IMPACT OF LAW ON INVESTMENTS ON INFLOW OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN SERBIA

Resume

On 4th November 2015, the Law on Investments came into force in Serbia. We believe that this law, with some shortcomings, yields a satisfactory framework to investment promotion and the development of local companies in certain areas. Although this law is principally engaged in investment, its impact on FDI inflows as a normative act is limited and as such will not lead to a significant increase in FDI inflow to Serbia. The only way to attract FDI and to develop economy is to have transparent and stable economic and law environment, the

rule of law and to be fighting corruption and bureaucratic obstacles. These are tasks that were the most difficult to reach, that require a very painful cuts to the corruption inherited consciousness, and the results can not be quickly visible - and therefore among the ruling parties such procedures have never been popular.

We need to present a critique concerning the expediency of passing the Law on Investment. The new Law on investment represents progress in relation to the Law on Foreign Investment. However, we believe that at least two-thirds of the new law is identical or substantially similar to its predecessor. All significant changes could be accomplished by amendments to the previous law on foreign investment. Therefore the reasons for the adoption of the new law, we must seek outside of legal and technical reasons, and even beyond the needs of the practice. Also, a weakness that previous law had – repetition of the provisions of other normative acts, including among them the Constitution, was not removed.

Based on these features, we believe that Law on Investments was made in order to somehow further stressed the new government's determination to improve the investment environment, namely for purpose of showing a changes and progress in the field of FDI in Serbia. Therefore, Law on Investments would not be having a substantial impact on FDI inflow.

Key words: Foreign Direct Investment, the Law on Investment, the policy of attracting foreign investment, Serbia, transparency, subsidies

---

* Овај рад је примљен 20. 05. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. 06. 2016. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

УДК 341.234

Прегледни рад

Српска политичка мисао

број 2/2016

год. 23. vol. 52

стр. 189-204

Нада М. Радушки

Институт за политичке студије, Београд

МЕЂУНАРОДНИ АСПЕКТИ РЕГУЛИСАЊА ПОЛОЖАЈА И ПРАВА НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА *

Сажетак

Положај националних мањина представља једно од кључних политичких питања будући да мањине могу бити фактор како унапређења међудржавних односа, тако и стални „камен спотицања“. Регулисање и заштита права мањина су добар показатељ ефикасности мањинске политике, функционисања политичких институција, степена демократизације, мултикултуралности, безбедности и стабилности сваке државе. У оквиру савремених геополитичких односа, питање мањина није више дискреционо право неке државе, већ је све присутније посредно или непосредно међународно регулисање заштите права мањина. У овом раду су најпре истакнуте недоумице и проблеми у вези термина и дефиниције националних мањина, као и непостојање универзалних правила и стандарда којима би био регулисан њихов статус. Затим, на основу познавања и анализе докумената, конвенција и декларација Уједињених нација, ОЕБС-а и Савета Европе може се

* Рад је реализован у оквиру пројекта (број 179009) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

видети комплексност и значај ове проблематике, односно како су и на који начин регулисана универзална људска права и слободе, као и положај и заштита националних мањина у међународно-правним актима тих организација.

Кључне речи: националне мањине, Уједињене нације, ОЕБС, Савет Европе, документа, мањинска права, положај, међународна регулатива

У оквиру актуелних глобализацијских и интеграционих процеса, припадници националних мањина се боре за очување свог националног идентитета, побољшање положаја и остварење мањинских права, као и против мање или више изражених трендова асимилације. Интеграција националних мањина важан је услов за побољшање њиховог социо-економског и политичког положаја, али треба имати у виду да друштвена интеграција не значи асимилацију, већ подразумева очување етничких, верских, језичких и културних особености припадника мањинских заједница. Укљученост националних мањина у друштво доприноси јачању државног легитимитета, демократских процеса и институција. Истовремено, поштовање мањинских права представља један од најзначајнијих фактора безбедности и стабилности сваке државе, а посебно етнички хетерогених, каква је и Србија. У условима даљег проширења Европске уније, регулисање положаја и заштите права мањина има велику политичку тежину и значај, а огледа се на плану бољих билатералних односа, регионалне сарадње и демократског развоја, као и у чињеници да је поштовање мањинских права услов за чланство у Европској унији и прати од стицања статуса кандидата до краја приступних преговора. За Србију је мањинско питање од кључне важности на путу европских интеграција јер мањине у Србији, као и српска мањина у суседним државама представљају мост сарадње и везу с другим народима. Али, у контексту приступања Европској унији и испуњавања одређених услова, истовремено треба имати у виду и место Србије у савременом геополитичком простору, њене потребе и интересе, заштиту интегритета и очување националног идентитета српског народа.

Положај мањина увек је повезан са осећајем маргинализованости и двојним идентитетом. Наиме, припадници неке мањине на разне начине су интегрисани у државу у којој живе, али у исто време због својих етничких, религијских и других специфичности себе виде као припаднике неке друге државе. У тој двојности

њиховог карактера и интереса садржане су све политичке контраверзе око заштите мањинских права на основу међународних и уставноправних докумената и очувања територијалног интегритета и безбедности државе у којој се налазе.¹⁾ То ствара сложене друштвене, политичке и друге противречности и последице, тако да се регулисање положаја и заштита права националних мањина намеће као једно од приоритетних питања сваке државе. Због тога је важно познавање међународног и европског законодавства ради доношења одговарајућих мера и аката у домаћем законодавству у циљу регулисања положаја и права мањина, као и формулисања адекватних дугорочних стратегија и планова.

1. ПРОБЛЕМИ У ДЕФИНИСАЊУ И РЕГУЛИСАЊУ МАЊИНСКОГ ПИТАЊА

Савремене геополитичке промене, међуетнички конфликти и сукоби, повезаност мањинских и територијалних проблема, у знатној мери утичу на квалитет међудржавних односа и очување глобалног мира у свету. Савремена схватања о предоминантности будућих међународних сукоба који проистичу из сукоба цивилизација имају у виду управо верске, етнонационалне разлике и конфликти.²⁾ Због све веће међузависности у политичким, економским, технолошким, културним и другим сферама, улога међународне заједнице постаје све значајнија, па мањинско питање не представља више искључиво унутрашњу ствар једне државе, већ је све присутније међународно регулисање мањинског проблема.

Међутим, упркос несумњиво велике важности овог питања, постоји одређена несразмера између политичког значаја, с једне стране, и досадашњих решења у савременом међународном праву, с друге стране. Пре свега треба истаћи да се још увек није дошло до јединственог става у погледу термина и дефиниције мањина. У међународним политичким и правним документима користе се бројни, различити називи („мањине“, националне заједнице, „расне и етничке групе“, „националне или етничке, верске и језичке мањине“, „националне мањине“, итд.), а исто тако не постоји општеприхваћена дефиниција мањина из које би се видело ко све

1) Аиђелко Милардовић, Александар Вукић, *Мањине у Европи – документи*, Институт за миграције и народности, Загреб, 1998.

2) Hakan Wiberg, "Ethnicity, Identity, Conflict", in: *Ethnicity in Postcommunism* (eds. Stefano Bianchini, Dušan Janjić), Institute of Social Sciences, Forum for Ethnic Relation, Europe and the Balkans, Belgrade, 1996, pp. 51-67.

спада у мањине, тј. ко може да користи одређена загарантована права. Дефинисање појма националне мањине под утицајем је политичких интереса и идеологија држава које су заинтересоване за решење правног положаја мањина, па се упркос бројним покушајима није дошло до једне универзалне дефиниције која би обухватила све мањинске заједнице.³⁾ У том контексту, ниједан међународни акт на универзалном нивоу не садржи дефиницију националних мањина, осим Препоруке Парламентарне скупштине Савета Европе (број 1201 из 1993. године), али која нема обавезујући значај.⁴⁾ С друге стране, проблем је и у различитим приступима држава мањинском питању будући да појединим од њих одговара непостојање опште дефиниције јер им то оставља могућност различитог тумачења и реализовања преузетих обавеза.

Важно је истаћи и проблем у вези формулација које се одnose на мањине у постојећим међународним документима јер су врло уопштене и непрецизне (на пример, „државе би требало.“, „тамо где постоје мањине.“, и слично) из чега јасно проистиче да не постоје обавезни и опшеприхваћени међународни стандарди, нити универзална правила којима би био регулисан статус и права мањина. Због свега тога, поједине државе се осећају слободне да по својој вољи и процени, према својим приликама, али и интересима, одређују које ће групе сматрати мањинама.⁵⁾

Иначе, у оквиру међународних аката која се односе на мањине постоје битне разлике. Наиме, неки од њих имају међународно-правни карактер што значи да подлежу поступку рати-

- 3) Италијански професор Франческо Капоторти предложио је још 1970-их година у извештају Уједињеним нацијама усвајање једне посебне декларације о правима мањина и дао најсвеобухватнију дефиницију која се и данас често цитира: „мањина је група бројчано мања од осталог преовлађујућег становништва неке државе, чији чланови, држављани те државе, имају етничке, верске или језичке карактеристике различите од осталог становништва и показују осећање солидарности у очувању своје културе, традиције, религије и језика.“ Видети: Francesco Capotorti, *Study on the Right of persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, United Nations, New York, 1991.
- 4) Према овом документу национална мањина означава групу лица у једној држави која „пробива на територији те државе и њени су држављани; одржава са том државом дуготрајне и чврсте везе; показује посебне етничке, културне, верске или језичке карактеристике; заступљена је у довољном броју, мада мањем од броја осталог становништва те државе или области; и мотивисана је жељом да очува оно што конституише њихов заједнички идентитет, нарочито њихову културу, традицију, религију и језик“. Видети: *Националне мањине и право*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, Хелсиншке свеске, бр. 15/2002, стр. 16.
- 5) Нада Радушки, „Европски модели остваривања права националних мањина“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр.1-2/2008, стр. 143-158.

фикације и обавезујуће су за државе које их прихвате, док други, иако дају велики допринос мањинској проблематици, имају више политички значај с обзиром да државе нису обавезне да их на унутрашњем плану усвоје и реализују.⁶⁾ Истовремено, можемо разликовати међународна документа која садрже само општу одредбу забране дискриминације по било ком основу и документа која конкретно регулишу питање заштите права мањина, и то на нивоу Уједињених нација, Савета Европе, ОЕБС-а и других међународних организација.

2. ЗАШТИТА И ПРАВА МАЊИНА У ДОКУМЕНТИМА ОУН, ОЕБС И САВЕТА ЕВРОПЕ

Мањинска проблематика данас више није искључиво унутрашње питање неке државе, већ је постала предмет политичких обавеза земаља и надлежности одређених светских и регионалних организација.⁷⁾ За регулисање положаја мањинских заједница важно је знати какви су међународни стандарди, критеријуми и правила, као и познавање универзалних и европских норми, докумената, конвенција и декларација, јер само тако може се оценити и упоредити колико и на који начин су одређена мањинска права уграђена у домаћи законодавни оквир у циљу унапређења положаја и заштите права националних мањина. На основу декларација Уједињених нација о универзалним људским правима, затим докумената ОЕБС-а о нормативном регулисању људских и мањинских права, као и заштите права националних мањина у конвенцијама Савета Европе, може се добити слика о комплексности и значају ове проблематике, неопходности доношења мера у циљу забране свих облика дискриминације, као и посебних мера којима се обезбеђује очување националног, културног, вер-

6) Обрад Рачић, „Мањине: између позитивног међународног права и прокламованих опредељења“, у: *Положај мањина у Савезној Републици Југославији* (уред. Милош Мацура, Војислав Становчић), САНУ, Београд, 1996, стр. 529-549.

7) Решавање мањинског питања може се поделити на три историјске етапе: прва, која траје од половине 17. века до Првог светског рата током које су углавном верске мањине биле предмет уговорне заштите (две или више) држава, друга, између два светска рата када је унутар Друштва народа мировним уговорима одређен број држава прихватио обавезе о заштити мањина, и трећа, која почиње оснивањем ОУН и траје до данашњих дана. Видети: Момир Стојковић, „Историјски развој заштите мањина и савремена међународна актуелност мањинског питања у балканским односима“, у: *Положај мањина у Савезној Републици Југославији* (уред. Милош Мацура, Војислав Становчић), САНУ, Београд, 1996, стр. 549-573.

ског и језичког идентитета припадницима националних мањина, али без нарушавања стабилности државе, њеног суверенитета и територијалног интегритета.

2.1. Заштита мањина у оквиру Уједињених нација

Заштита мањинских права у оквиру Уједињених нација није се у почетку разматрала посебно, већ у оквиру корпуса заштите елементарних људских права и слобода, као и забране дискриминације по било ком основу. Касније се пажња све више усмеравала и на заштиту права мањина, мада и даље преовладава мишљење да је то првенствено европски проблем, па су релативно скромно регулисана у документима ОУН. Права припадника националних мањина у оквиру Уједињених нација гарантују се на два начина: прво, општом забраном дискриминације и друго, специфичним одредбама које регулишу и гарантују права мањина као посебног ентитета који се по својим особеностима разликује од већинског становништва у некој држави.

Доношењем *Повеље Уједињених нација* (1945) по први пут су створени темељи новим међународним односима и заштити људских права. Повеља не садржи конкретне одредбе о заштити мањина, али је акценат на поштовању права сваког човека без расне, полне, језичке, верске и друге дискриминације. Сматрало се да ће на тај начин индиректно бити поправљен и положај лица која припадају мањинама.

Један од најважнијих докумената јесте *Универзална декларација о људским правима* (1948), али директна одредба о заштити мањина ни овде није нашла своје место упркос постојању одредби о једнакости свих лица пред законом. Наиме, сматрало се да није могуће пронаћи униформно решење за постојеће различите мањинске ситуације, при чему је ова констатација и даље актуелна, колико год да се у међувремену пуно учинило на плану заштите мањина.⁸⁾

Највећи напредак у области мањина остварен је доношењем *Међународног пакта о грађанским и политичким правима* (1976),

8) У посебној резолуцији под називом „Судбина мањина“, усвојеној исте године, каже се: „Уједињене нације нису могле остати равнодушне према судбини мањина, али је тешко усвојити једнообразно решење за то сложено и осетљиво питање које има своје специфичности у свакој појединачној држави“. Видети: Борис Кривокапић, „Неки проблеми у вези са правном уређењошћу положаја мањина у СР Југославији“, у: *Положај мањина у Савезној Републици Југославији* (уред. Милош Мацура, Војислав Становчић), Београд, 1996, стр. 155-171.

који чини прекретницу у мањинској проблематици. Врло важна одредба која се непосредно односи на права мањина садржана је у члану 27, који гласи: „У државама где постоје етничке, верске или језичке мањине, лица која припадају тим мањинама не могу бити лишена права да имају заједно са осталим члановима своје групе сопствени културни живот, да исповедају своју веру или да се служе својим властитим језиком“. Може се рећи да ово означава почетак регулисања права мањина као „колективних субјеката“, јер је нагласак на очувању идентитета етничких, верских и језичких мањина. Међутим, пошло се од става да различити историјски и друштвено-економски услови дозвољавају и различити приступ мањинском питању.⁹⁾ Упркос одређеним недостацима, ова одредба имала је велики значај, јер је указала на свесност држава о неопходности заштите мањина, а сам документ једини је правно обавезујући, универзални међународни акт који садржи став о правима мањина.

Регулисање положаја мањина крајем 1970-их година добија све више на актуелности и постепено се, упркос неслагању појединих земаља, шири на она питања која су у прошлости запостављана. Одлучујућу улогу у том погледу одиграла је већ споменута студија италијанског професора Капотортија у којој је свеобухватно обрађено питање права лица која припадају етничким, верским и језичким мањинама. Иначе, иницијативу за доношење посебне декларације о мањинама дала је бивша СФРЈ (1978) залажући се за заштиту мањина као колективитета, а Генерална Скупштина ОУН усвојила је *Декларацију о правима припадника националних или етничких, верских и језичких мањина* (1992).¹⁰⁾ Мада је необавезујући правни документ (не подлеже ратифика-

---

9) Приликом расправа које су претходиле усвајању међународног Пакта „представници САД су били за асимилацију, представници азијских држава за асимилацију или интеграцију, док су афричке државе тврдили да мањине постоје, али да проблема у вези с њима нема“. Истовремено, сматрало се да „неке мањине желе социјалну интеграцију (Црнци у САД), друге економску, техничку и функционалну интеграцију (Кинези у САД), треће желе сецесију у различитим степенима, док четврте једноставно желе да се врате кући“. Видети: Felix Ermacora, *The Protection of Minorities Before the United Nations*, Recueil des Cours, New York, IV/1983, p. 337.

10) „Усвајање Декларације представља за Југославију несумњиво моралну сатисфакцију иако се, због претходно донете одлуке о њеном искључењу (1992), десно незапамћени преседан да држава чији се нацрт усваја не може да га образложи нити да гласа за њега. Чак је и из списка предлагача нацрта Декларације избрисано њено име“. Видети: Момир Милојевић, „Уједињене нације и заштита мањина“, у: *Положај мањина у Савезној Републици Југославији* (уред. Милош Мацура, Војислав Становић), САНУ, Београд, 1996, стр. 499.

цији од стране држава чланица), ова декларација представља највиши домет у постављању међународних стандарда за заштиту права припадника националних мањина. То је једини документ Уједињених нација који је у целини посвећен регулисању мањинских права и који предвиђа листу обавеза сваке државе према припадницима мањина.¹¹⁾

2.2. Заштита мањина у оквиру ОЕБС-а

Полазећи са становишта да нерешени етнички конфликти на неком подручју могу бити један од главних узрока сукоба, ОЕБС посвећује мањинским питањима све већу пажњу.¹²⁾

Први пут, мањине су поменуте у *Завршном документу из Хелсинкија* (1975), у коме се наводи спремност држава учесница да се придржавају одређених начела о међусобним односима, без обзира на њихов друштвено-политички систем, географски положај или степен економског развоја.¹³⁾ Одредбе о мањинама, иако скромне по броју и садржају, добиле су велики значај имајући у виду дотадашње недовољно међународно правно уређење ове проблематике. Међутим, државе су се односиле према мањинском проблему у зависности од међународних околности, а захваљујући флексибилним формулацијама имале су широк маневарски простор.

Документи који су уследили након Хелсинкија, а тичу се људских права и основних слобода, дефинисани су под заједничким називом „људска димензија“. Први у том сету докумената усвојен је на *Бечком састанку* (1989) где су се државе учеснице обавезале (поред поштовања начела недискриминације и толеранције) на заштиту мањинског идентитета, при чему је то подразумевало и одређене видове интервенције уколико се оцени не-

11) Од осталих релевантних докумената, треба споменути: Међународни споразум о економским, социјалним и културним правима, Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида, Декларација о укидању свих облика дискриминације на основу вере и уверења, Конвенција о борби против дискриминације на подручју образовања, и друге.

12) КЕБС се 1995. године трансформисао у ОЕБС који у суштини представља нову међународну институцију јер се разликује по свом месту и улози у европским односима, по карактеру, конституционалној структури, предмету и начину деловања, као и у погледу чланства. Бављење људским правима и националним мањинама нашло је своје место у оквиру основног правца деловања – спречавање сукоба унутар и међу државама и управљање кризама мирним путем. Видети: Љубивоје Аћимовић, „КЕБС у деведесетим“, *Међународна политика*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, бр. 970/1990, стр. 5-9.

13) Године 1973, приликом отварања прве конференције КЕБС-а у Хелсинкију, основна порука гласила је да се „безбедност не остварује подизањем ограда, већ отварањем вратница“.

поштовање усвојених обавеза. Управо успостављање контролног механизма један је од значајних доприноса решавању мањинских питања у оквиру ОЕБС-а.

Даљи напредак представља *Конференција о људској димензији у Копенхагену* (1990) и њен закључни документ којим је предвиђено да поред универзалних људских права и слобода, припадници мањина имају право на изражавање свог етничког, културног и језичког идентитета, али и обавезу лојалности држави чији су држављани. За конференцију у Копенхагену се може рећи да је прекретница јер је питање националних мањина обухватила најкомплексније до тад, а поред појединачних, непосредно су призната и колективна права што је представљало значајан напредак.

Исте године у Паризу донета је *Париска повеља за нову Европу* (1990) у којој је потврђен значај принципа хелсиншког документа и промовисане заједничке вредности (владавина права, политички плурализам, људска права и слободе и др.). Мањинско питање отворило је могућност увида у унутрашње ствари, али и за политичке притиске (што је посебно дошло до изражаја у односима са бившом СФРЈ). У складу са одредбама ове Повеље, одржан је *Женевски састанак стручњака о националним мањинама* (1991) где се разговарало о практичним искуствима у вези националних мањина и мерама које су државе предузеле.¹⁾

Треба истаћи да је делатност ОЕБС-а посебно обележила активност два значајна органа, а то су Високи комесар за националне мањине и Канцеларија за демократске институције и људска права. Наиме, на састанку у *Хелсинкију* (1992) створила се потреба институционалног јачања с обзиром да етнички конфликти све више угрожавају безбедност у Европи, па је установљена функција Високог комесара за националне мањине. Његов примарни задатак је упозоравање и спречавање сукоба у најранијој фази и спровођење правовремене акције у случајевима етничких тензија и конфликта. Основни циљ, дакле, није заштита мањина, већ спречавање сукоба у циљу очувања мира и безбедности у региону. У складу с тим, већ се широко примењује пракса слања

1) Поред споменутих, одржане су и бројне друге конференције, као што су Београдска конференција (1977-1978), Мадридски састанак (1980-1983), Париска конференција (1989), Московска конференција о људској димензији (1991), Будимпештански састанак на врху (1994) и друге. Видети: Нада Радушки, *Интегритет и интеграција Рома у Србији*, Институт за политичке студије, Београд, стр. 149-159.

разних мисија у име председавајућег ОЕБС-а или Комесара за националне мањине.²⁾

Анализом докумената ОЕБС-а може се закључити да је забрана дискриминације универзално и без изузетка прихваћено начело, као и право припадника мањина на језик, веру и културу, с тим да постоје разлике у погледу обавеза држава да омогуће реализацију тих права.³⁾ Међутим, у стварности се најчешће признају индивидуална права, док реализација колективних права, и поред заступљености у документима ОЕБС-а, још увек нису призната у пракси већине држава. Поред права и обавеза мањина (да поштују територијални интегритет и политичко уређење државе у којој живе), у овим документима се наводе и обавезе држава чланица (заштита националног идентитета мањина, решавање проблема дијалогом и друго), док се о аутономији (територијалној, културној, персоналној) не говори као о обавези државе, већ је то само један од начина заштите националних мањина. Али, одредбе ОЕБС-а немају правно обавезујући, већ више морално-политички значај, па је потребно да државе донесу одговарајуће прописе који би били инкорпорирани у унутрашњи правни систем што зависи од политичке ситуације у свакој земљи и од међународних околности.

2.3. Заштита мањина у оквиру Савета Европе

Савет Европе има у свом раду два основна полазишта. Први се односи на мере у области мањинских права што подразумева и механизме за контролисање примене одређених одредби уз обавезу поштовања суверенитета и територијалног интегритета сваке државе, а други на мере за „изградњу поверења“ чији циљ је боље разумевање, етничка толеранција и мирно решавање већинско-мањинских конфликта. Спровођење мањинске полити-

-
- 2) Међутим, признавање и прилагођавање мањинских култура, идентитета и политичких интереса није само по себи довољно за изградњу трајног и одрживог мира. Због тога је Високи комесар за националне мањине предложио да државе донесу мере и спроведу политику којој је циљ промовисање интеграције и кохезију разноликих мултиетничких друштава. Видети: *Љубљанске смернице за интеграцију разноликих друштава*, ОЕБС, Високи комесар за националне мањине, Хаг, 2012, стр. 3.
  - 3) Државе које желе избећи било какве договоре о националним мањинама могу, на пример, за неку мањину тврдити да је припадник истог народа, али само различите вере или специфичних културних обележја. Видети: Зоран Лутовац, *Мањине, КЕБС и Југо-словенска криза*, Институт друштвених наука и Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1996, стр. 86.

ке указује на велики значај мањина које су историјски преокрети оставили Европи, а које могу дати битан допринос стабилности, безбедности и миру у региону.⁴⁾

Један од првих и најважнијих докумената је *Конвенција за заштиту људских права и основних слобода* (1950), где су наведена основна права и слободе сваког појединца, а уживање тих права обезбеђује се без дискриминације по било ком основу.⁵⁾ Конвенција нема посебне одредбе о националним мањинама, па је допуњена додатним Протоколом о мањинама (број 12 из 2000. године) који примену опште забране дискриминације проширује и на припаднике националних мањина.

Бурни политички догађаји у централној и југоисточној Европи почетком 1990-их година показали су да је мањинска заштита круцијално питање за стабилност региона и иницирали доношење нових важних документа.⁶⁾ Прво је усвојена *Европска повеља о регионалним и мањинским језицима* (1992), имајући у виду велики значај унапређења мањинских језика, али и све специфичности и традицију европских држава. Важно је истаћи да Повеља нема за циљ заштиту етничких, па ни језичких мањина, већ пре свега заштиту језика. У Повељи се експлицитно наводи да су „регионални или мањински језици традиционално у употреби на одређеној територији једне државе од стране њених држављана који чине бројчано мању групу од остатка становништва и који су различити од званичног језика те државе (то не укључује дијалекте званичног језика).“⁷⁾

---

4) Joseph Yacoub, *Les minorités dans le monde – faits et analyses*, Desclée de Brouwer, Paris, 1991.

5) *Европска повеља о регионалним и мањинским језицима*, *Инструменти Савета Европе – људска права*, Београдски центар за људска права, Београд, 2000.

6) О значају проблема положаја мањина довољно говори податак да је 1980-их година у државама чланицама СЕ живело око 30 милиона људи који су припадали етничким и језичким мањинама, а само са распадом бивше СССР, СФРЈ и ЧССР више од 60 милиона људи претворено је у мањине које живе изван граница матичне државе. Видети: Hakan Wiberg, "Ethnicity, Identity, Conflict", in: *Ethnicity in Postcommunism* (eds. Stefano Bianchini, Dušan Janjić), Institute of Social Sciences, Forum for Ethnic Relation, Europe and the Balkans, Belgrade, 1996, pp. 51-67.

7) У областима које су традиционално или у знатном броју настањене припадницима националних мањина „државе ће настојати да обезбеде, колико је то могуће, услове који би омогућили да се мањински језик користи у односима између тих припадника и органа управе“. Оваква формулација у Повељи указује да је државама остављено да процене стварну потребу за тим, на основу објективних мерила, посебних околности и финансијских могућности.

У оквиру Савета Европе затим се приступило изради првог правно обавезујућег међународног документа који детаљно и прецизно утврђује права националних мањина и посебно обавезе европских држава у том погледу. То је *Оквирна конвенција за заштиту националних мањина* (1995) која има за циљ обезбеђивање доброг положаја мањина у оквиру владавине права, националног суверенитета и интегритета сваке државе. Термин „оквирна“ указује да преузети принципи нису директно применљиви, па је државама остављено да их законски усвоје или не усвоје, имајући при томе у виду интересе мањина које живе на њеној територији, с једне стране, али и стратешке државне и националне интересе, с друге стране.⁸⁾ Државама су остављена широка дискрециона права с обзиром на специфичне околности у свакој од њих, а сви ови принципи могу се примењивати пре свега, кроз националну регулативу, као и преко билатералних и мултилатералних споразума појединих држава. Да би се обезбедила контрола над применом и поштовањем наведених права, установљен је Комитет министара, Европски суд за људска права и други органи у оквиру Савета Европе са циљем да се начела о мањинској заштити у највећој могућој мери преточе у правне обавезе државе.

Иначе, у свим документима Савета Европе (као и ОЕБС-а) користи се термин „национална мањина“ и овим појмом искључени су недржављани (за разлику од праксе УН где се појам мањине посматра независно од држављанства), док универзална дефиниција националних мањина ни овде није дата. Један од недостатака ове конвенције јесте признавање индивидуалних, али не и колективних права (државе немају интереса да признавањем колективних права стварају услове за креирање аутономије и сепесионистичке захтеве), као и што не садржи одредбе о примени одређених санкција према државама које не поштују преузете обавезе.⁹⁾

---

8) СР Југославија је приступила овој Конвенцији 2001. године чиме је преузела све предвиђене обавезе у погледу гарантовања права националних мањина и предузимања одговарајућих мера за унапређење њиховог положаја у области економског, социјалног, политичког и културног живота. Видети: *Националне мањине и право*, *op.cit.*, стр. 16.

9) Упркос отпору да се отворено прихвати идеја колективних права која углавном нису део међународно-правне заштите мањина, ипак постоје нека права (на пример, у области образовања, културе, политике, итд.) чије делотворно коришћење подразумева да то буде „у заједници са другима“ и ради чијег остварења се успостављају и посебне институције. Видети: Војислав Становчић, „Појам националне мањине и третирање индивидуалних и колективних права“, *Годишњак ФПН*, Факултет политичких наука, 2009, стр. 495-497.

Али, постојање мањина у некој државе мора бити признато, јер је то питање чињеница, а не закона, при чему комплексност овог проблема указује да не постоји само један пут, начин или модел решавања мањинског питања.¹⁰⁾ Генерално, основни принципи Савета Европе – демократија, људска права и владавина закона представљају начин за решење било ког мањинског проблема, па је у том погледу настао прави „коперникански обрт“, при чему је управо Савет Европе најпогоднији да преузме главну улогу у области људских и мањинских права.¹¹⁾

***

Остваривање и заштита људских и мањинских права и слобода за претпоставку има постојање правне државе, односно владавину права и етничку толеранцију. У том смислу, најзначајнији је принцип забране дискриминације по било ком основу, принцип једнакости пред законом, као и посебне мере којима се обезбеђује очување националног идентитета припадницима мањина, али уз очување стабилности, суверенитета и територијалног интегритета државе.

Свака држава са отвореним питањем односа већинског и мањинског народа, као и положаја и заштите мањина, у складу са историјским наслеђем и актуелним међунационалним околностима гради сопствени модел коегзистенције („модус вивенди“), при чему посебан значај у обезбеђивању мањинских права има национално законодавство које утврђује та права и пружа гаранције за њихово остваривање на основу важеће међународне правне регулативе у тој области.

Може се закључити да ће у будућности мањинска политика, базирана на поштовању различитости унутар јединства и јединства у различитости, зависити од развоја демократских процеса и успостављања демократских институција, као и доследног спровођења донетих закона који омогућавају пуно остварење људских и мањинских права у једном мултиетничком друштву. С друге стране, поштовање права мањина услов је за даљу демократизацију и стабилност државе, али и за смањење етничких тензија и могућих конфликта. У том смислу, неопходно

10) Joseph Yacoub, *Les minorities dans le monde – faits et analyses*, op.cit.

11) Patrick Thornberry, *The UN Minority Right Declaration* (ed. A.Roas and A.Phillips), Minority Rights Group International, London, 1993.

је наћи право решење за добре међунационалне односе, односно механизме и мере изградње поверења који подстичу разумевање, толеранцију, компромис и дијалог између већинског и мањинског становништва. На такав начин, модел асимилације био би замењен културним плурализмом који би омогућио мањинама да сачувају сопствени национални идентитет, при чему тежња за очувањем етничких, верских, језичких и културних особености не искључује, већ подразумева њихову успешну интеграцију у друштвену заједницу.

ЛИТЕРАТУРА

- Аћимовић, Љубивоје, „КЕБС у деведесетим“, *Међународна политика*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, бр. 970/1990.
- Европска повеља о регионалним и мањинским језицима, Инструменти Савета Европе – људска права*, Београдски центар за људска права, Београд, 2000.
- Ermaçora, Felix, *The Protection of Minorities Before the United Nations*, Recueil des Cours, New York, IV/1983.
- Кривокапић, Борис, „Неки проблеми у вези са правном уређењошћу положаја мањина у СР Југославији“, у зборнику: *Положај мањина у Савезној Републици Југославији* (уред. Милош Мацура, Војислав Становчић), Београд, 1996.
- Лутовац, Зоран, *Мањине, КЕБС и Југословенска криза*, Институт друштвених наука и Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1996.
- Љубљанске смернице за интеграцију разноликих друштава*, ОЕБС, Високи комесар за националне мањине, Хаг, 2012.
- Милардовић, Анђелко, Вукић Александар, *Мањине у Европи – документи*, Институт за миграције и народности, Загреб, 1998.
- Милојевић, Момир, „Уједињене нације и заштита мањина“, у зборнику: *Положај мањина у Савезној Републици Југославији* (уред. Милош Мацура, Војислав Становчић), САНУ, Београд, 1996.
- Националне мањине и право*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, Хелсиншке свеске, бр. 15/2002.
- Радушки, Нада, „Европски модели остваривања права националних мањина“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1-2/2008.
- Радушки, Нада, *Идентитет и интеграција Рома у Србији*, Институт за политичке студије, Београд, 2015.
- Рачић, Обрад, „Мањине: између позитивног међународног права и прокламованих одређења“, у: *Положај мањина у Савезној Републици Југославији* (уред. Милош Мацура, Војислав Становчић), САНУ, Београд, 1996.

- Становчић, Војислав, „Појам националне мањине и третирање индивидуалних и колективних права“, *Годишњак ФПН*, Факултет политичких наука, 2009.
- Стојковић, Момир, „Историјски развој заштите мањина и савремена међународна актуелност мањинског питања у балканским односима“, у: *Положај мањина у Савезној Републици Југославији* (уред. Милош Мацура, Војислав Становчић), САНУ, Београд, 1996.
- Thornberry, Patrick, *The UN Minority Right Declaration* (ed. A.Roas and A.Phillips), Minority Rights Group International, London, 1993.
- Capotorti, Francesco, *Study on the Right of persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, United Nations, New York, 1991.
- Yacoub, Joseph, *Les minorities dans le mond - faits et analyses*, Desclee de Brouwer, Paris, 1991.
- Wiberg, Hakan "Ethnicity, Identity, Conflict", in: *Ethnicity in Postcommunism* (eds. Stefano Bianchini, Dušan Janjić), Institute of Social Sciences, Forum for Ethnic Relation, Europe and the Balkans, Belgrade, 1996.

Nada M. Raduski

INTERNATIONAL ASPECTS OF REGULATING THE POSITION AND RIGHTS OF NATIONAL MINORITIES

Resume

Respecting basic human rights and freedom, as well as national minority protection, represent the basic factors of stability, security and democratic and socio-economic development of every country. Contemporary geopolitical changes, inter-ethnic conflicts and clashes, the connection between minority and territorial problems, considerably influence the quality of inter-state relations and preservation of global peace and security.

Therefore, the minority question is not exclusively the internal matter of one country any more, and direct and indirect inter-nation regulation of minority protection is becoming increasingly present. In international documents (OUN, OSCE and European Council), there are numerous regulations that refer to minority protection, but not compulsory, generally accepted international standards, nor universal rules that would regulate the status and rights of minorities. Some of these documents are legally binding for countries that have accepted them, while all others have a more moral-political significance, whereby countries have the possibility to interpret them differently and

by their own will, and to fulfill the taken obligations, often depending on the political situation as well as the general balance of power in international relations.

Although the minority question is regulated, directly or indirectly, in many UN documents, the general standpoint is that it is primarily a European problem and that the stability and security of the whole region largely depends on its solutions. Furthermore, minority protection does not only understand prohibition of discrimination, but also the creation of conditions for promoting position and guaranteeing rights to members of the minorities in maintaining their ethnic traits.

Key words: national minorities, OUN, OSCE, Council of Europe, documents, minority rights, position, international regulations

---

* Овај рад је примљен 15. 05. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. 06. 2016. године.

Милосав Милосављевић

ПРОПАСТ СЕЛА КРОЗ ПРИЗМУ ДРУШТВЕНИХ ДЕВИЈАЦИЈА

Сажетак

Основни предмет овог текста су девијације сеоског становништва посматране у историјско-упоредној равни. Показано је да се оне садржински, структурално и квантитативно разликују од девијација у другим структурама становништва, као и да имају специфичну етиологију.

Аутор показује да су друштвене девијације на селу најбољи показатељи његовог растакања са дугорочно непоправљивим последицама и резултат дугорочне друштвене кризе, аномије и неадекватног односа према селу и пољопривреди. Међу најизраженијим девијацијама издвојене су: алкохолизам, имовински криминал укључујући и учешће у делу организованог криминала („зелена мафија“), сиромаштво, незапосленост и беспослицење, агресије и сукоби на микро-социјаном плану, зависност од дрога код младих, поремећаји структура и функционисања породице и депресије и самоубиства старијих.

На крају текста закључује се, поред осталог, да би развој пољопривреде и позитивне промене на селу требало да буду приоритетни циљеви укупне и корените друштвене трансформације, што претпоставља детаљно преиспитивање дуготрајних и актуелних промашаја и наopakости у пољопривредној политици и односима према селу. То је и претпоставка предупређења и сузбијања друштвених девијација.

Кључне речи: село, сељаштво, пољопривреда, аномија, друштвене девијације, политика према пољопривреди и селу

1. УВОД

Пропадање и нестанак села као социјалне категорије може се посматрати из различитих углова. У овом тексту определили смо се да овај вишеслојни и мукотрпан процес посматрамо из перспективе друштвених девијација. Бујање друштвених девијација је поуздан индикатор друштвених криза и аномije¹⁾. Оне представљају друго, ружно лице друштвених промена, с тим, што ове могу бити позитивне за разлику од девијација, које увек имају негативне ефекте по појединце, породице, друге друштвене групе и друштво у целини.²⁾

Друштвене девијације, у принципу, раширене су међу свим друштвеним слојевима, али са различитим интензитетом и садржајима. На другој страни, као што су већина друштвених девијација последица одређених друштвених статуса оне су и показатељ маргинализација и социјалне искључености неких друштвених слојева. Тако се може рећи да девијације сеоског становништва имају истовремено заједничка обележја укупних девијација, али и специфичности, што ће бити приказано у овом тексту.

Када се говори о девијацијама сеоског становништва поставља се прво питање: да ли се оне садржински, структурално и квантитативно разликују од истих појава међу градским и становништвом мешовитих насеља? Слично томе, поставља се и питање специфичности етиологије ових појава. Наиме, веома дуго све што је негативно и патолошко везивано је за градове и градски стил живота, под утицајем идеализације села и сеоског начина живота. Очигледно да је у питању логичка грешка, јер се, уз све специфичности села и сеоског стила живота, општи услови настанка девијација везују за целину друштвених односа неког глобалног друштва, не занемарујући и међународне утицаје и простирање неких видова девијација (организовани криминал). На другој страни, искуствена евиденција различитог типа указује на извесне специфичности друштвених девијација с обзиром на регионалне, структуралне, професионално-делатне, узрасне и полне разлике становништва неке земље.³⁾

1) Видети: Александар Југовић (2014): *Затиси из аномije*, Београд, Институт за криминолошка и социолошка истраживања.

2) Видети: Душан Лакићевић, 1997: *Економска, политичка и социјална катаклизма југословенског друштва*, Београд, Социјална политика и социјални рад, бр. 3. Милан Лазић и други, 1994: *Разарање друштва*, Југословенско друштво у кризи 90-тих, Београд, Филип Вишњић.

3) Видети: Милосав Милосављевић, 1997: Социјални проблеми, друштвене девијације и социјални рад, Зборник, *Социјални рад на прагу 21. века*, Београд, Социјална мисао.

Полазни став у овом тексту је да и поред повезаности са општим одликама девијација у друштву Србије, постоје и посебне карактеристике и особености девијација на селу, што ћемо настојати да анализирамо и прикажемо у овом тексту. На другој страни, раширеност и специфичности друштвених девијација на селу су, можда, најбољи показатељи његовог растакања са дугорочно непоправљивим последицама.

Нажалост, нама нису позната нека новија истраживања девијација на селу, нити девијација уопште, тако да ће анализа почивати на коришћењу секундарних и посредних података.⁴⁾ То и није основни циљ овог рада већ указивање на дугорочне друштвене последице пропасти села, које је могуће посматрати из економског, социјалног, културолошког, еколошког, урбаног и других аспеката. Основно је упозорење да је оживљавање села немогуће без дугорочних, целовитих и доследних стратегија које обухватају све аспекте рада и живота на селу и у вези са селом.

2. ДРУШТВЕНО-ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ

Промене у сеоском животу, структурама сеоског становништва и радикалне промене друштвених вредности сеоских заједница почињу са буржоаским револуцијама, индустријском револуцијом и стварањем вредности грађанског друштва. Ове промене, ма колико драматичне, одвијале су се у свим сегментима сеоске привреде, стила живота и социјалних веза. Наравно, као и у свим досадашњим револуцијама, највећи терет бурних промена поднели су најсиромашнији и делови средњих слојева сеоског становништва. Замајцу индустријске производње биле су потребне технолошке иновације и бројна радна снага, која је долазила са села.

Демографске промене, као последица укупних друштвених промена, испољиле су се, поред осталог, кроз брзо смањивање удела сељаштва, које је до буржоаске револуције било главни носилац наталитета и репродукције становништва. Међутим, смањење учешћа сеоског становништва није неповољно деловало на пољопривредну производњу захваљујући технолошким иновацијама, смањивању удела живе радне снаге, повезивању са индустријском производњом, задржавању великих поседа и аг-

4) Видети: Милосав Милосављевић (2013): *Социјална истраживања*, Београд, Службени гласник.

рарним политикама које су уважавале значај пољопривреде за укупни друштвени и економски развој.

На однос према пољопривреди и сељаштву посебно су утицали неки економски, идеолошки и културолошки фактори.⁵⁾ Економски фактори тичу се апсолутног приоритета који је дат индустријској производњи у односу на друге сегменте економије. Идеолошки фактори имали су исти ефекат по пољопривреду и сељаштво, иако су потицали из различитих перспектива. Тако је либералистичка идеологија премисом о улагању капитала тамо где се он најбрже оплођује изгурала пољопривреду на периферију. Још је погубнији био комбинован идеолошки утицај комунистичких идеја од резерве према сељаку, као представнику приватног капитала, до идеје о кулацима и подржављењу приватне својине. Томе треба додати и сличност у виђењу односа између индустрије и пољопривреде са либералистичким и дугим грађанским схватањима. У културолошком смислу село је, сем изузетних идеализација сеоског начина живота и односа, углавном посматрано као носилац конзервативног, застарелог и превазиђеног. Сеоске вредности очуване су у њиховим фолклорно-имитативним формама.⁶⁾

3. СОЦИЈАЛНЕ ПРОМЕНЕ И СЕЛО У СРБИЈИ

Када су у питању промена на селу и у вези са сеоским становништвом у Србији, ствари су ишле специфичним током и, углавном, са неповољнијим ефектима и на штету сељаштва и пољопривреде. Прво, Србија је своју буржоаску револуцију извела у форми ослободилачких ратова против Отомаског царства. Друго, иако је власништво над земљом било приватно све до краја Другог светског рата, већина пољопривредних домаћинстава поседовала је ситне парцеле на којима су технолошке иновације неефикасне и скупе, а традиционална сваштарска производња за сопствене потребе доминирајућа. Аграрне реформе извођене после Првог светског и Другог светског рата пре су имале социјални него економски карактер, на пример, у форми колонизација делова становништва са ослобођених крајева или посебно погођених ратовима.

---

5) Љубомир Маџар, 2000: *Политички узроци сиромаштва*, Сремски Карловци и Нови Сад, Књижница Зорана Стојановића.

6) Видети: Силвано Болчић и други, 1995: *Друштвене промене и свакодневни живот: Србија почетком деведесетих*, Београд, Институт за социолошка истраживања.

Иако је у саставу снага промене током ослободилачког рата сељаштво било доминирајуће заступљено, њени идеолошки и политички носиоци били су припадници радништва, интелигенције и мањи број земљорадника. Због тога су послератне промене у Србији и целој тадашњој Југославији биле примарно политичке, делом економске, али најмање социјалне. Идеолошке и политичке резерве према сељаштву су задржане, док је подржављење и ограничавање приватног поседа у пољопривреди умањило њене ионако ограничене моћи. Експеримент са колективизацијом пољопривредне производње још је додатно уназдио овај део економије и разбио социјалну структуру села. Ново створени слој сељака индустријских радника, још више је искомпликовао укупну социјалну структуру и осиромашило радне потенцијале села, а није значајно увећао моћи индустрије и сродних грана. Те последице постале су посебно видљиве код првих озбиљних криза због немогућности реверзибилног процеса.

Први значајан сегмент економског контекста сеоског рада и живота тиче се радикалних промена својинских односа над земљом. Иако је земља, у принципу опште добро, власништво над земљом је најчешће приватно и државно, са подваријантама друштвеног или јавног. Први удар на пољопривреду и село догодио се подржављењем великог дела обрадивог земљишта, шума, вода и слично након Другог светског рата, уз додатни погубни експеримент око насилног удруживања сељака у сеоске радне задруге, популарно називане „колективама“. Иако су стварањем великих пољопривредних имања успостављени услови за продуктивнију и разноврснију производњу, ефекти су варирали у зависности и од климатских и других неекономских узрока, а посебно због мешања политике у производњу у целини, не само у пољопривреди. Истовремено, на приватни сектор се гледало са резервама и он је откупима, порезама и другим мерама перманентно спутаван и контролисан. У погледу економске и политичке организације приватни сектор у пољопривреди је био расцепкан и без неких видова удруживања и повезивања, док су неки делови јавног предузетништва имали бар неке видове економског удруживања, иако су били далеко од тога да буду партнери држави и политици.

Дугогодишња лоша политика према селу и сељаштву није једино допринела бегу са села, већ је потпуно дестимулисала остатак на селу и бављење пољопривредом. Непродуктивна

пољопривредна производња у тзв. друштвеном сектору и социјалне мере контроле цена базичних пољопривредних производа још су више урушиле економске моћи и потенцијале пољопривреде. Приватизација државних и јавних комбината, пољопривредних задруга и сличних форми организације у пољопривреди за сада није дала неке значајније резултате. Тешко је дићи из пепела нешто што је деценијама уништавано и запуштано. Истовремено носиоци пољопривредне производње на приватном поседу су најчешће стари и непродуктивни људи.

4. ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ДЕВИЈАЦИЈА У СРБИЈИ КАО ОКВИР ЗА РАЗУМЕВАЊЕ ПАТОЛОГИЈЕ СЕЛА

Да би се стекла одређена слика о карактеристикама друштвених девијација на селу неопходно је дати сажет приказ одлика и раширености социјалне патологије у друштву Србије уопште. Употребили смо овде широко коришћени појам социјалне патологије, иако он садржи значајне теоријске и методолошке слабости.⁷⁾ На другој страни, може изгледати чудно и неуобичајено да се у овом тексту сиромаштво и незапосленост такође посматрају као тип друштвених девијација, поред класично схваћених девијација. Ово је међутим, у складу са хуманистичком приступом овим друштвеним појавама.⁸⁾ Најзад, када је реч о расположивости потпунијих релевантних и поузданих података о девијацијама уопште у Србији може се рећи да скоро да нема примера лонгитудиналних и репрезентативних истраживања ових појава. Изузетак су нека истраживања сиромаштва почетком века за потребе израде стратегије смањивања сиромаштва.⁹⁾ Ипак расположиви статистички и истраживачки подаци омогућују општи увиду у раширеност и неку врсту хијерархије различитих типова друштвених девијација у Србији почетком XXI века, без могућности суптилних и рафинираних анализа.

Имајући у виду израженост и негативне последице, које за собом остављају, као карактеристични облици друштвених девијација у друштву Србије се издвајају: сиромаштво, алкохолизам, зависност од дрога, незапосленост, организовани криминал

7) Видети шире: Милосав Милосављевић: *Девијације и друштво*, Београд, 2003, Драганић.

8) Ibid.

9) Видети на пример: Биљана Богићевић, Гордана Крстић, Бошко Мијатовић (2001): *Сиромаштво у Србији и реформа државне помоћи сиромашнима*, Београд, Центар за либерално-демократске студије.

и криминал уопште, конфликти и агресије, дезорганизација породице, дезорганизација производних организација, дезорганизација јавних и државних служби, малолетничко преступништво, самоубиства итд. Распожива искуствена евиденција различитог типа од статистичких податка и истраживања до секундарних извора података (подаци, извештаји и документација јавних и државних служби и институција, невладиних организација и других субјеката) показују да се међу друштвеним девијацијама и социјалним проблемима у Србији издвајају пре свих сиромаштво и незапосленост. Реч је о сложеним, структурираним и дуготрајним појавама, које масовно погађају велики број грађана и имају бројне неповољне последице по појединце, њихове породице и друштво у целини.¹⁰⁾

На другој страни алкохолизам је најраширенија друштвена девијација класичног типа и широко распрострањена социјална болест, која тихо успореним дејством узма своје жртве, а да притом, под теретом других сложених економских, политичких и социјалних проблема скоро не привлачи посебну пажњу шире друштвене јавности и одговорних институција, чак и када је у питању све присутнији алкохолизам све млађих генерација.

Зависност од дрога по многим сазнањима и индикаторима поприма обележја епидемијске социјалне болести, са тенденцијом снижавања границе узраста на коме се стичу прва искуства са дрогом. Сем у екстремним и посебно драматичним ситуацијама, а оне су често повезане са другим видовима криминала или леталним исходима веома младих зависника, јавност није значајније осетљива у односу на ову девијацију. Политоксикоманије најчешће брину родитеље, просветне раднике, ентузијасте професионалних институција или невладиних организација, док су моћи оних који профитирају на продаји наркотика значајно изнад могућности, моћи и упорности оних који покушавају да организују превентивне или терапеутске програме и пројекте.

Друштвене кризе, кризе вредности и друштвених институција, осиромашење становништва и општа криминализација друштва погодују ширењу нарочито имовинског, али и других типова криминала, са значајним уделом организованог и криминалитета малолетника. Мито и корупција, као последица кризе друштвених односа, отуђења и злоупотребе моћи и слабости ин-

10) Видети: Милосав Милосављевић, Александар Л. Југовић (2009): *Изван граница друштва*, Београд, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

ституција и служби друштвене контроле, су значајан део организованог криминала присутног у свим сферама јавног живота, економских и социјалних односа.

Присуство друштвених конфликта у окружењу и у друштву уопште и неефикасност друштвених механизма разрешења конфликта допринели су постојаности и порасту неких видова агресија на микросоцијалном плану, од злостављања деце и жена и породичног насиља уопште, до вршњачких сукоба и агресија у свакодневним односима. Отуђеност и нетолеранција су такође део свакодневнице многих људи.

Дезорганизације породице, производних и делатних организација, јавних и друштвених служби и етнички, религијски и други сукоби јављају се истовремено као особени тип друштвених девијација, али и као погодујући чиниоци различитих видова девијантних понашања.¹¹⁾

Најзад, у овом сажетом осврту на особености друштвених девијација у Србији уопште, не смеју се заборавити самоубиства, као посебан тип девијације, не толико због тенденције благог пораста, већ пре свега, услед заступљености младих и старих особа које излазе из својих криза, друштвене ситуације и неразумевања налазе у уништавању сопственог живота, као највеће људске вредности.

Овај мали осврт служи као контекст за разматрање специфичности друштвених девијација међу сеоским становништвом и није никако централни предмет овог разматрања. Пре би се могло рећи да он омогућује успостављање паралела и трагање за сличностима и разликама у односу на колоквијално названу социјалну патологију села.

5. СПЕЦИФИЧНОСТИ ДРУШТВЕНИХ ДЕВИЈАЦИЈА НА СЕЛУ

Непотпуни и несистематски подаци говоре о томе да социјалну патологију села карактерише нешто другачија дистрибуција, структура и хијерархија изражености. У овом случају према раширености и својим хуманим жртвама различити видови девијација на селу могли би се поређати на следећи начин: алкохолизам, имовински криминал укључујући и учешће у делу

11) Видети: Милосав Милосављевић, 1999: *Социјалноекономски аспекти функционисања породице у условима економске кризе*. Београд, Социјална мисао, 1-2/1999.

организованог криминала („зелена мафија“), сиромаштво, незапосленост и беспосличење, агресије и сукоби на микро-социјалном плану, зависност од дрога код младих, поремећаји структура и функционисања породице и депресије и самоубиства старијих.

У целини посматрано, могло би се рећи да бег са села и његово пропадање, депопулација, распад пољопривредних домаћинстава и непостојање било каквих перспектива представљају најтеже видове друштвене аномије и патологије у ширем смислу. Са друштвено акционог и последичног аспекта најнеповољније је сазнање да су у питању друштвено негативни и неповољни процеси са неповратним и, на веома дуги рок, непоправљивим последицама.

Алкохолизам представља класични и традиционално присутан социјални проблем и друштвену девијацију.¹²⁾ Поред тога што се на овај проблем не обраћа озбиљна пажња и што он захвата све генерације и све више младе, поставља се питање да ли се у поређењу са ранијим периодима алкохолизам на селу разликује данас. Прва разлика, по проценама алкохолога, јер поузданих података нема, је повећање обима ове социјалне болести. Друга битна промена тиче се типа алкохолизма. У ранијем периоду доминирали су бета и друштвени пијанци, док су данас присутни сви видови алкохоличара и посебно солодринкера. У узрасном смислу у прошлости су међу алкохоличарима били присутнији старији, док се данас алкохолизам среће код свих генерација, посебно међу младима, уз снижавање узрасне границе првих опијања, понекад са трагичним последицама. Поред тога што су старији често лош узор у односу према употреби алкохола, они су немоћни у односу на проблем сталних и учесталих опијања својих млађих чланова.

У погледу полне структуре померања су у порасту удела алкохоличарки, што свакако није резултат еманципације жена, већ широко присутне толеранције према употреби алкохола. На другој страни, у односу на прошлост промењен је и тип алкохолних пића. Док су прошлости доминантно коришћена пића из сопствене или сеоске производње, данас се користе све врсте пића уз промену „моде“ и избор оних која су најјефтинија и могу се више конзумирати.¹³⁾

Поред економско-социјалних услова, који сигурно нису тако неповољни, као што је то било непосредно после Другог светског

12) Петар Настасић (2011): *Екосистемски приступ алкохолизму*, Београд, Публикум.

13) Петар Настасић (2011): *Болести зависности у адолесценцији*, Београд, Публикум.

рата, на ширење алкохолизма утичу већ поменуте неповољне промене и нарочито, беспосленост и беспосличење, посебно младих, непостојање могућности корисног слободног времена и упућеност на пасивну потрошачку културну понуду преко средстава јавног комуницирања. Сеоске продавнице, бифеи и кафићи постају места окупљања и „глуварења“ уз неминовни алкохол и честа такмичења „ко може више“. Пошто алкохолизам не привлачи ничију пажњу а забринуте родитељи и понеки просветни радници и ентузајастички су немоћни, алкохолизам полагаано, али сигурно узима свој данак, укључујући и леталне исходе.

Према раширености сиромаштво спада свакако у озбиљан социјални проблем, не само сеоског становништва. Постојећа истраживања указују на значајну заступљеност апсолутно сиромашних (око 15%), али и на знатно већи удео релативно сиромашних на селу (више од једне четвртине). Поред тога што су међу сиромашнима на селу најзаступљенији стари, универзално сиромаштво присутно је у неким граничним и најнеразвијенијим регионима и општинама. Проблем је у томе што су ово традиционално и дуготрајно најнеразвијеније средине, чији развој није могућ без истовремених осмишљених и дугорочних пројеката и програма економског, социјалног и културног развоја. Репродукција сиромаштва, као универзални процес везан за овај социјални проблем, не захвата једино неке социјалне слојеве већ читаву популацију неразвијених и заосталих села, општина и региона.

Социјално раслојавање села поново постаје видљив процес, чије жртве су масовније присутни осиромашени и сиромашни. Проблем је и у томе што су могућности социјалне промоције и професионалног оспособљавања деце и младих неповољни, а то је за већину једини могући пут удаљавања од сиромаштва. Одумирање села и депопулација затворили су многе школе, што је још више погоршало ионако лоше образовне могућности. Није због тога случајно што су у узрасним групама најсиромашнијих поред старих особа и деца између десет и четрнаест година. Проблем је и у томе што не постоји озбиљан увид и евиденција о неуписаној деци и прекиду школовања већ после првих разред основне школе. Уобичајено је мишљење да то, пре свега, важи за ромску децу, међутим, овај проблем присутан је у неразвијеним и девастираним сеоским срединама.

О здравственим, културним и другим аспектима сиромаштва на селу тешко се може говорити, јер они нису истраживани. Једино је могуће закључити да су све врсте здравствених, со-

цијалних и сличних услуга недоступније становницима села и у потпуности недоступне старима и сиромашним из планинских и малих села.

Познато је такође да су друштвене установе на селу настајале на иницијативу власти и из градских средина са изузетком црква и оних објеката, који су грађени на основу неких видова смоорганизовања, самоудруживања и самодоприноса. Није због тога случајно што су сељаци углавном били резервисани према јавним институцијама и службама све док се нису уверили у корист коју од њих могу имати. На другој страни, запослени у јавним институцијама на селу, углавном су то доживљавали као привремено решење и настојали да што пре, као и многи сељаци напусте село. Ретки су примери оних који су своју перспективу видели у раду и животу на селу, јер је град у принципу, потенцијално па и реално нудио више.

Дуготрајна економска криза и успостављање тржишних закона, не само у економији већ у друштвеним делатностима, затворило је многе образовне, културне и здравствене установе или њихове делове у селима, док ретке прживљавају захваљујући неким видовима солидарности и ентузијазму појединаца. Са нестанком или сужавањем делатности многе школе су изгубиле свој значај за образовни, културни, спортски и укупан друштвени живот села. Уосталом то се у принципу, може рећи и за трансформацију, односно сужавање васпитних улога школа уопште.

Неповољан економски контекст утиче најдиректније на различите видове криминала уопште и посебно организованог криминала, који неминовно захвата и село захваљујући могућностима добре зараде кроз посредовање, откупе, закуп и куповину земљишта, (посебно национализованог, чији повраћај власницима се очекује), уцене, диктирање цена, монополе на тржишту, злоупотребе кредита и других погодности за пољопривреднике и сл.

Класични имовински криминал сеоског становништва не показује значајнији пораст, али је свакако на првом месту у општем криминалу ове популације. Неколико ствари указују на извесне промене у карактеру и тежини имовинског криминала. Реч је о порасту разбојништва, примене силе и пљачки у класичном смислу у којима се људи са села јављају истовремено и као починиоци и жртве. У овом потоњем смислу жртве су најчешће усамљене старије особе или парови. Понекад је „плен“ безначајно мали, што указује на безобзирност и некад безнађе починилаца ових дела.

Друга промена односи се на удео малолетних починилаца имовинских кривичних дела, иако је њихов број углавном стабилизан. На другој страни, малолетници су све више укључени у различите видове организованог криминала, најчешће у улози извршилаца. Уз то треба поменути пораст прекршаја и кривичних дела у саобраћају људи са села и нарочито малолетника, што је последица још увек ниске саобраћајне и опште културе. У овим случајевима млади су често и жртве саобраћајних удеса, посебно због непридржавања мера безбедности, непознавања прописа, неположеног возачког испита и вожње у алкохолном стању. Последњих година посебно су присутни прекршаји и кривична дела везана за управљање двоточкашима на моторни погон и моторима, који су постали веома популарни међу младима, нису тако скупи у односу на аутомобиле, при чему су присутне различите имитације филмских и других јунака из филмова са бесомучним трама.

Бројни су примери и садржаји организованог криминала,¹⁴⁾ који захвата пољопривреду и село, али су посебно типични они видови приватизације преко којих се у бесцење купују земља и друга претходно обезвређена и запуштена добра, уз учешће представника јавних институција и подршку политичара. У многим случајевима куповина руинираних делова друштвених пољопривредних система, па и од незаинтересованих приватних власника нема за циљ нову или квалитетнију и интензивних пољопривредну производњу, већ улагање у монопол или перспективно исплативу трансакцију око земље.

Посебан пример организованог криминала везаног за село јесте откуп национализованог земљишта од бивших власника у бесцење пре него што су донети прописи о денационализацији. Очигледно у томе су могли да суделују делови политичких структура који су знали или чак суделовали у припремању ових прописа. Тако ће се претходно безвредни папири безначајним улагањима претворити у енормна богатства.

Међу типичним видовима организованог криминала везаним за пољопривреду треба поменути и манипулације око претходне куповине земљишта пре будућих концесија за јавне комуникационе системе и објекте, наравно од стране оних који су такође претходно добро обавештени о планираним концесијама и дугорочним јавним улагањима.

---

14) Ђорђе Игњатовић, 1998: *Организовани криминалитет* (други део), Београд, Полицијска академија.

Најзад, широко је позната тзв. „зелена мафија“, која перманентно контролише откуп и промет пољопривредних производа убирући притом огромне профите на рачун произвођача. Одсуство перманентног стимулисања пољопривредне производње и организованог откупа погодује мешетарењу и злоупотребима. У многим ситуацијама „вешти“ појединци користе неорганизованост пољопривредног сектора и неефикасност државне контроле за брзо богаћење кроз откуп и промет пољопривредних производа.

Иако босови организованог криминала најчешће не живе на селу, судионици у овој раширеној девијацији све више су људи са села, подстакнути могућностима брзе и високе зараде. Но, већина ових људи су најчешће директне или индиректне жртве ових девијација.

Незапосленост, беспосленост и беспосличење представљају сложен економски, социјални, психолошки и културни проблем не једино на селу, али је у овим срединама уочљивији. Дугорочно гледано, без озбиљнијих економских, социјалних и политичких промена, које ће омогућити продуктивно запошљавање, не могу се очекивати никакве промене у друштвеном контексту у коме живе сељаци, нити смањивање укупне социјалне патологије.

Незапосленост представља објективну ситуацију појединаца који су способни за рад и желе да раде, али су осујећени непостојањем понуда за рад, а уз то, су, у формалном смислу, пријављени одговарајућим службама.¹⁵⁾ Незапосленост сеоског становништва има своје структуралне и друге разлике у односу на градско и становништво мешовитих насеља. У принципу и имајући у виду, узрасне, професионалне, образовне, старосне и друге карактеристике, незапослени на селу припадају тзв. тешко запошљивим категоријама. Читава ситуација погоршава се сталним сужавањем ионако традиционално ниске понуде за запошљавањем у пољопривреди и сродним делатностима. У најтежој ситуацију су млади и они који већ имају одређени радни и пензијски стаж, недовољан за стицање одређених права. Притом је очигледно, да млади незапослени ни не помишљају да се запошљавају у пољопривреди, још мање на имању својих родитеља.

Беспосленост је последица незапослености, али и неспремности, посебно млађих, да прихвате послове на селу или неке лошије плаћене, сезонске и напорније послове. Неспремни да се

15) Видети: Ана Чекеревач, 2009: Незапосленост у свету, Зборник радова, *Социјални рад и социјална политика*, Београд, Факултет политичких наука.

ухвате у коштац са овим проблемом и у страху „да деца не крену кривим путем“, као да је овај којим многи од њих ходају „прав“, родитељи постају жртве („да се деца не муче као што су то они чинили у младости“).

Беспосличење означава стил живота, који одликује непостојање жеље да се нешто продуктивно и корисно ради, да се прихвате било какве породичне, друштвене и друге обавезе, тако да све више поприма обележја девијантне поткултуре. Сем глугарења, окупљања са себи сличним, апсолутно пасивног односа према свему и одбојности према раду и било ком типу организоване делатности, беспосличење подразумева и специфично корићење времена.

Често су овакве „филозофије живота“ праћене алкохолизмом, коцкањем, учешћем у различитим кладионичарским и играма на срећу. Идеја лаке, брзе и високе зараде без рада је одлучујућа идеја, отуда одбојност према онима који мукотрпно зарађују за живот. Пошто је беспосличење сложен, пре свега, социо-психолошки и културолошки проблем, то се никако не може превазилазити простом понудом за запошљавање. Док нерадници, како се то народски каже: „траже посао, а моле бога да га не нађу“, беспосличари ни не помишљају да траже било какав посао. Иако беспосличење није једино осбеност сеоских средина, тамо је видљивије, са ризиком да прерасте у различите видове криминала.

Сиромаштво, криминал и незапослениост представљају неке типичне видове друштвених девијација сеоског становништва, који су најдиректније продукт економске ситуације. Међутим, економски услови и стил живота у данашњим селима утичу и на појаву других видова девијација попут алкохолизма, микросоцијалних сукоба, безнађа и депресија.

Иако технолошко заостајање села има везе са укупним економском ситуацијом и статусом сељака, треба поменути још једну њену негативану страну, која производи специфичан вид патологије (медицинске и социјалне). Реч је о томе да технолошка заосталост и неодређеност сеоских домаћинстава, не само да битно утиче на продуктивност и квалитет производње, већ узима висок данак у виду честих повреда, смртних исхода и инвалидизирања људи.

Не постоји сагласност међу стручњацима око тога да ли је пораст различитих видова агресија и сукоба на микросоцијалном

плану (у породицама, суседствима, у школама, међу вршњацима и сл.) последица повећане осетљивости јавности и веће ефикасности институција у њиховом раном откривању или реалне појаве, али је сигурно да су оне све израженије међу становницима села. То говори и о неефикасности локалних институција у превазилажењу различитих сукоба међу грађанима.

У патријархалној породици и сеоској заједници жене, деца и млади били су подређени старијима, носиоцима власништва домаћинства и старешинама породице и заједнице, трпећи често различите видове злостављања и насиља. У данашњим селима ситуација се променила утолико што се старије особе све више јављају као жртве и све ређе као почиониоци насиља. На другој страни, агресија од стране жена бележи пораст, што се може рећи и за вршњачко и насиље деце према родитељима. Виктимологе посебно забрињава тзв. безразложно и групно насиље. Тако су све чешћи сукоби између разреда у школама, између школа и између суседних села на спортским и другим јавним приредбама и окупљањима.

Друштвене кризе, насиље присутно у окружењу и у јавним медијима, изражена осујећења и фрустрације људи и посебно младих погодују бујању агресија на микросоцијалном плану.¹⁶⁾ Проблем је у томе што су традиционални механизми превазилажења насиља и ненасилне комуникације (мировна већа, неформалне групе и угледни сељани) нестали, као и начини неформалне социјалне контроле, а нису замењени неким другим примереним измењеним друштвеним околностима и узроцима ових појава. Злостављање и насиље иду често руку под руку са алкохолизмом, али и са неефикасним системом обезбеђења сигурности и безбедности грађана.

Истраживања указују на постојање тзв. круга насиља, односно на чињеницу да се жртве насиља у датим околностима јављају као његови почиоци, јер су поремећене односе у својим породицама прихватили као нешто уобичајено и нормално. Узор оца насилника имитира се у погодујућим околностима, најчешће према млађим и слабијим, а догађа се и „узвраћање“ насиље када насилник остари и онемоћа. У многим случајевима дуготрајно насиље у породици, на које нико не реагује или је реакција неефикасна, доводи до убистава насилника од стране жртава. Понекад мајке, које заједно са својом децом трпе дуготрајно насиље,

16) Ненад Сузић, Драго Бранковић, Миле Илић, Драженко Јоргић, Брана Микановић, Бисера Лефтић (2010): *Вршњачко насиље*, Бања Лука, Филозофски факултет.

инструментализују и подстичу своју малолетну децу на убиство насилника, јер је то, по њима, једини начин да се прекине са овим неподношљивим односима.

На другој страни, један од значајних индикатора агресија на микросоцијалном плану у селима је и заступљеност кривичних дела против живота и тела, која се налазе на трећем месту иза имовинског и саобраћајног криминала.

Већ је било речи о слабљењу и нестајању неких значајних социјалних мрежа. Неке од њих као и облици друштвености и удруживања су нестале силом економских, социјалних и политичких промена. Без обзира на то какав емоционални однос према традиционалним облицима друштвености, припадања и удруживања неко има, поготово старије генерације, извесно је да је њихово нестајање или слабљење умањило реалне и посебно социо-психолошке, етичке и емоционалне изворе сигурности појединаца и породица. Губитком коренова, социјалних ослонаца и везаности увећава се неизвесност, несигурност и отуђеност људи. Поманкање ових ослонаца посебно постаје видљиво у условима личних, породичних и друштвених криза¹⁷⁾. Неки видови опште друштвене солидарности, посебно у време социјализма нису никако могли да надоместе оне садржаје солидарности који су настајали спонтано у врелу живота и различитих изазова.

Поставља се питање: да ли су људи на селу отуђени у истој мери као они у граду? Без размишљања већина људи ће одговорити да на селу не влада толика отуђеност као у граду. Међутим, посредни индикатори (потпуна незаинтересованост за беду, пропадање, лоши односи, одсуство емпатије за немоћне и тешко болесне комшије, касно откриће нестанка или смрти суседа или чак сродника и сл.) показују да је она значајно присутна и међу сељацима. Додуше, овај аспект социјалних односа се може посматрати генерацијски, регионално, с обзиром на тип села и друге економске и социолошке индикаторе. Тако је извесно да су социјалној изолацији и „социјалној смрти“ изложенији стари, становници планинских, напуштених, неразвијених и пограничних села. Обхрвени сопственим проблемима и трагањем за опстанком и преживљавањем многи и на селу немају времена ни енергије за друге и туђе муке.

---

17) Видети: Анђелка Милић, 1995: *Свакодневни живот породица у вртлогу друштвеног расула: Србија 1991-1995*, у Силвано Болчић (едитор): *Друштвене промене и свакодневни живот: Србија почетком деведесетих*, Београд, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.

Појави отуђености и личних и породичних тешкоћа и проблема доприносе и дезорганизације сеоских заједница, јавних институција и служби, а да се не говори о томе колико је укупна дезорганизација и урушавање институционалних оквира пољопривредне производње допринело укупном пропадању села и сељака.

Велика је заблуда да су сеоске породице стабилније. Овакве закључке поједини аналитичари изводе једино уз чињенице да су стопе развода сеоског становништва ниже од развода становника градова и мешовитих насеља. Бројне неповољне промене у структурама, величини, функцијама и односима у породици указују на то, да се с правом, може говорити и о њиховим кризама.¹⁸⁾

Већ је указано на смањење просечног броја чланова породице на селу у чему се она приближава величини градских, а скоро да је изједначена са породицама из мешовитих насеља. Према томе, неки други, а не урбални узроци су утицали на депопулацију, смањење величине и броја породица. Са друге стране, самачка и двочлана домаћинства су бројнија на селу. У социјалном, економском и психолошком смислу најгоре је што су доминирајућа домаћинства старих. У селима расте и број других типова структурално непотпуних породица (разведене, удовичке, напуштене и сл.). У периоду седамдесетих и осамдесетих година на поремећаје функција и структура породица значајно је утицао одлазак на тзв. привремени рад у иностранство. Несумљиво да је ова појава значајно допринела преживљавању укупне привреде, не једино пољопривреде и села, али су значајна средства утрошена у нерационалне и непродуктивне инвестиције и потрошњу. Социјалне, културолошке, психолошке и друге негативне последице економских миграција, посебно по децу и породицу, нису озбиљније истраживане.

Постепене, радикалне, лоше и непоправљиве промене догодиле су се у функцијама породице. Већ је указано на економске аспекте промена на селу. Овде треба скренути пажњу на промене у економској улози породице. Сеоска породица је, по правилу, произвођачка и у томе се битно разликује од градске. Позитивне промене у економији пољопривредне производње, које су незнатне у односу на дуготрајне кризе, помогле су оживљавање произвођачке функције сеоских домаћинстава и породица, са интен-

---

18) Милосав Милосављевић, Ана Гавриловић, Пејо Ђурашиновић (2009): *Преображај породице*, Бања Лука, Филозофски факултет.

цијом да се поред старијих и одраслих и млади укључују у ову производњу и у томе виде своју перспективу. Оваква домаћинства и породице су пре добар пример него утемељена пракса. Овде се помињу и домаћинства и породице, јер се у многим ситуацијама чланови породице баве пословима изван пољопривредног домаћинства, док се у овима понекад јављају и други несродници, који учествују у породичној производњи.

У многим сеоским домаћинствима, из разлога, који су делимично напред анализирани, производна функција се везује углавном за сопствене потребе, а тржишни вишкови служе да се набаве друге робе и плате обавезе према држави и другим јавним службама. У суштини, слично градским породицама претежни део економске функције своди се на заједничку потрошњу, захваљујући томе што су веома ретка тзв. пољопривредна домаћинства и због продора психологије масовне потрошње и доступности јефтине некавалитетне робе доступне и најплићем џепу.

Тешко је без истраживања тврдити да ли се значајно променила социо-емоционална улога породице, која је значајна за све њене чланове а нарочито за децу, старе и хендикепиране. Судећи према подацима о насиљу и сукобима могло би се рећи да су и ове присутне негативне промене, али да се то никако не може генерализовати. Но, када је реч о другим важним друштвеним функцијама породице, броје су неповољне промене, које на изванредан начин указују на кризе породице и на селу. Већ је било говора о слабљењу репродуктивне функције сеоских породице, које су традиционално биле носиоци репродукције становништва. На драматична упозорења демографа о дугорочним, немерљивим, невидљивим и непоправљивим последицама нико од одговорних за развој становништва и заустављање депопулације не обраћа пажњу.

Социјализаторска функција доживела је током историје најтемељније промене, захваљујући променама у окружењу и у породици самој! У традиционалној породици основна сврха социјализаторске функције била је да се деца припреме за делатности и живот на селу, да усвоје норме, обичаје и правила понашања своје заједнице. У садржинском и методолошком смислу формирање личности одвија се кроз непосредне и свакодневне активности породице и заједнице и кроз неформалне односе. Васпитачи и преносиоци знања су старији и родитељи. Послови у домаћинству и на породичном имању преузимају се са растом и развојем, пре

свега, физичких способности. Јасна подељеност друштвених улога између полова утицала је и на специфичности садржаја и начина социјализације, али се од деце и младих захтевала послушност и сваки озбиљнији преступ био је на неки начин кажњаван. У случајевима кршења неких табуа и озбиљнијих преступа укључивала се и сеоска заједница.

Преузимање образовне функције од стране школских установа суштински је променила социјализаторске улоге породице. Деца се више не припремају поретежно за послове у пољопривреди. Захтеви савременог живота увећавају значај образовања, док многи родитељи, не једино на селу, нису у стању да прате свеколике промене, које су уткане и у образовни систем. Многи од њих се осећају хендикепираним и фрустрираним, поготову, што их њихова деца на одређеном образовном ступњу превазилазе.

У данашњем друштву умножавају се утицаји различитих чинилаца социјализације деце. Већина тих утицаја има позитивне, али су бројни и они негативног карактера, што родитељима ствара додатне проблеме. Утицај вршњака, јавних медија и лоших узора у одређеним узрасним периодима представљају посебан проблем за родитеље, поготово имајући у виду демократизацију образовања и породице. Једна идеја карактеристична за неразвијена и сеоска друштва има посебно негативне ефекте по развој и васпитање деце: „Учи да не би морао да радиш и да се мучиш“.

Најзад, иако тиме нису исцрпљени индикатори дезорганизиције и дисфункционисања многих породица, угрожена је и социјално-заштитна функција. У традиционалним сеоским заједницама заштита деце, старих, инвалидизираних и других чланова са посебним потребама заснивала се на одговорности и солидарности породице као целине. Развој социјално заштитних функција ширих заједница, државе и друштва ослободио је неке породице претешког бремена бриге о својим угроженим члановима. Нико не може рећи да су данашње породице, укључујући и оне на селу, мање солидарне и спремне на жртве. Проблем настаје код бројних породице чије могућности су значајно испод сложених проблема и посебних потреба њихових чланова. Ово посебно важи за ситуације у којима се укупна беда породице сусреће са другим сложеним проблемима својих чланова (здравствени, развојни и слични проблеми деце, ментална и физичка заосталост, инвалидитете, хроничне болести и други специфични проблеми старих, преступништво, алкохолизам и слични проблеми малолетника и других чланова породице).

Зависност од дрога нема епидемијски карактер као што је то случај у градовима и мешовитим насељима, поготову оним на рубовима великих градова. Но, не треба се заваравати да овај вид болести зависности и девијација није присутан међу младима на селу. На то упозоравају нека истраживања раширености употребе дроге од стране школске деце. Позната је чињеница да се све више сеоске деце школује у градовима, поготову на средњошколском нивоу и да су пре у прилици да дођу у додир са дрогом него што је то случај на селу. На другој страни, сви општи услови који погодују успостављању ове зависности за младе уопште важе и за децу са села. Према томе, заблуда је уколико се очекује да су ова деца резистентнија на изазове градова. Напротив, она се срећу са многим проблемима која градска деца, која живе са својим родитељима имају. Дилери дроге имајају развијене методе и мреже увлачења младих у зависност. Ниска цена дрога чини их доступним ширем кругу потенцијалних корисника, док неефикасност друштвених мера превенције и заштите док ниска цена многих, наравно некавалитетних дрога увећава ове ризике. Као што нико није унапред предодређен да постане зависник, тако нико није лишен могућности да проба и постане завистан од дрога.¹⁹⁾ Иначе присутна потреба имитације и прихватања групних захтева и норми вршњака увећава ризике. Многа деца постају зависници да би ушла у неке вршњачке или социјалне групе и да би стекао макар и негативан самоидентитет.

Најзад, када се говори о девијацијама на селу неопходно је упозорити још на једну појаву која постаје посебно видљива у сеоским срединама. У питању су депресије, најчешће напуштених и самих, изолованих и хронично болесних старих особа. Као излаз из ових и других неповољних услова живота и суочени са немогућношћу да се живи нормалним животом, многи стари на селу налазе у самоубиству. Иако су стопе самоубиства у Србији око просека за европско становништво, самоубиства старијих, посебно на селима, и младих у градовима чине ову појаву специфичном и забрањавајућом.²⁰⁾

6. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Основни циљ овог текста био је да се упозори на неке негативне промене, социјалне проблеме и девијације специфичне за

19) Јован Букелић (1998): *Деца пакла*, Београд, Веларга.

20) Јелена Срна, 1997: *Бити или не бити-Студија самоубиства младих*, Београд, Институт за психологију и ИП Жарко Арбуљ.

сеоско становништво. Изнети ставови могу бити предмет расправа и неслагања, тим више што нису утемељени на репрезентативним истраживањима. Нисмо међутим, забринуте због могућих критика идеја и тврдњи изнетих у овом тексту. Осећали смо потребу да стручну, научну и друштвену јавност упозоримо на неке лоше, сложене и непоправљиве промене и појаве у различитим сегментима сеоског живота и рада. Већина негативних појава и тенденција, од којих су само неке приказане у овом тексту, не погађају село и сеоско становништво. Напротив, оне су неповољне за друштво у целини.

Село и сеоско становништво су запостављани и потцењивани, како неформално, тако и кроз политику и однос према селу. Овим текстом желимо да укажемо на то да је неопходна коренита и радикална промена политике према пољопривреди и сељацима. Као што је показано, неки процеси имају универзалне неповољне ефекте (депопулација, старење становништва, слабљење и нестанак неких социјалних мрежа, опадање производње хране и посебно здраве хране), док други посредно утичу на ситуацију у друштву у целини (сиромаштво и осиромашење, незапосленост, алкохолизам), док већина приказаних друштвених девијација има неке специфичности на селу, било у садржајима, начинима испољавања или раширености.

Овај текст омогућује извођење различитих закључака. Он није писан са претензијама да да одговоре на веома сложену, али неповољну, ситуацију пољопривреде, села и сељаштва, већ да упозори јавност (посебно стручну и политичку) и носиоце политике према селу на неке од последица вишедеценијски лошег односа према овом делу економије и друштва. Тако се један закључак намеће се сам по себи: постојећи механизми подршке пољопривреди и селу и однос јавне политике и служби и институција држи сеоско становништво у неравноправном положају и непримерено његовом доприносу националном богатству, доприносећи, не само опстајању, већ и мултиплицирању његових проблема. Изгледа да сви други имају више користи од напорне и неизвесне пољопривредне производње од оних малобројних и све старијих који својим знојем натапају преостале ненапуштене и запуштене оранице. Бојати се да ће сви они одговорни за нестанак и урушавање села увек наћи неки алиби, али то неће решити питање обнављања становништва ове земље, обнављање и развој модерне пољопривредне производње, обезбеђивање хране

као социјалне и стратешке категорије, уважавање мукотрпног и вишеструко потцењеног рада сељака и сл.

Уколико се говори о хитности коренитих промена политике према пољопривреди и селу онда се једноставно може рећи да су неке могућности и шансе давно пропуштене и да ће бити потребно много више улагања (финансијског и људског капитала), далековидости, упорности и доследности да се оне и постигну на општу корист. Једно је сигурно, без активне партиципације и уважавања сељака никакве промене неће бити могуће.

Као што се из дуготрајне, вишедимензионалне и структуралне друштвене кризе не може изаћи „на брзину“, без дугорочних пројеката, стратегија и креативних идеја о променама, а потом, и о развоју друштва у целини, тако се палијативним и краткорочним интервенцијама не може ништа суштински променити у пољопривреди, селу и сељаштву. Нажалост, смањена, неорганизована и разједињена сеоска популација није кадра да покреће и носи те промене, што не значи да не треба рачунати са оним њеним деловима који већ носе и уносе неке позитивне промене, макар на микро нивоу и углавном, у ограниченом домету. Док те снаге не нарасту, биће потребно да неки други делови друштвених структура преузму одговорност за укупне и промене на селу. Пре тога је неопходно да се мења свест становништва и носилаца политичке моћи о важности пољопривреде за укупну економску, социјалну, културну, демографску и корениту трансформацију друштва Србије. Уколико се не сачува ни оно мало што је преостало од земљорадње и села никоме у друштву неће бити лако, тим више што пољопривреда и село у Србији у многоме заостају за развијеним друштвима у којима се, уз све противречности, штите општи национални интереси и кроз подршку и заштиту пољопривреди и земљорадницима. Због тога би развој пољопривреде и позитивне промене на селу требало да буду приоритетни циљеви укупне и корените друштвене трансформације, што претпоставља детаљно преиспитивање дуготрајних и актуелних промашаја и наopakости у пољопривредној политици и односима према селу.

ЛИТЕРАТУРА

Богићевић Биљана, Крстић Гордана, Мијатовић Бошко (2001): *Сиромаштво у Србији и реформа државне помоћи сиромашнима*, Београд, Центар за либерално-демократске студије.

- Болчић Силвано и други, 1995: *Друштвене промене и свакодневни живот: Србија почетком деведесетих*, Београд, Институт за социолошка истраживања.
- Букелић Јован, 1998: *Деца пакла*, Београд, Велартра.
- Чекеревац Ана, 2009: *Незапосленост у свету, Зборник радова, Социјални рад и социјална политика*, Београд, Факултет политичких наука.
- Игњатовић Ђорђе, 1998: *Организовани криминалитет* (други део), Београд, Полицијска академија.
- Југовић Александар, 2014: *Записи из аномије*, Београд, Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Лазић Милан и други, 1994: *Разарање друштва*, Југословенско друштво у кризи 90-тих, Београд, Филип Вишњић.
- Лакићевић Душан, 1997: *Економска, политичка и социјална катаклизма југословенског друштва*, Београд, Социјална политика и социјални рад, бр. 3.
- Маџар Љубомир, 2000: *Политички узроци сиромаштва*, Сремски Карловци и Нови Сад, Књижница Зорана Стојановића.
- Милић Анђелка, 1995: *Свакодневни живот породица у вртлогу друштвеног расула: Србија 1991-1995*, у Болчић Силвано (едитор): *Друштвене промене и свакодневни живот: Србија почетком деведесетих*, Београд, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Милосављевић Милосав, 2003: *Девиијације и друштво*, Београд, Драганић.
- Милосављевић Милосав, 1999: *Социјалноеконмски аспекти функционисања породице у условима економске кризе*. Београд, Социјална мисао, 1-2/1999.
- Милосављевић Милосав, Југовић Л. Александар, 2009: *Изван граница друштва*, Београд, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
- Милосав Милосављевић, Ана Гавриловић, Пејо Ђурашиновић (2009): *Преображај породице*, Бања Лука, Филозофски факултет.
- Милосављевић Милосав, 2013: *Социјална истраживања*, Београд, Службени гласник.
- Милосављевић Милосав, 1997: *Социјални проблеми, друштвене девијације и социјални рад*, Зборник, *Социјални рад на прагу 21. века*, Београд, Социјална мисао.
- Настасић Петар, 2011: *Екосистемски приступ алкохолизму*, Београд, Публикум.
- Настасић Петар, 2011: *Болести зависности у адолесценцији*, Београд, Публикум.
- Срна Јелена, 1997: *Бити или не бити-Студија самоубистава младих*, Београд, Институт за психологију и ИП Жарко Арбуљ.
- Сузић Ненад, Бранковић Драго, Илић Миле, Јоргић Драженко, Микановић Брана, Јефтић Бисера, 2010: *Вршњачко насиље*, Бања Лука, Филозофски факултет.

Milosav Milosavljevic

DESTRUCTION OF VILAGE FROM SOCIAL DEVIANCE PERSPECTIVE

Resume

Long-lasting, historically influenced and inevitable changes of village, agriculture and village population have had their positive and negative consequences in developed world. These changes in Serbia took place lately and followed by obviously, negative consequences. Unfavorable technological, economic, political, ideological and cultural factors influenced these processes. All together they led, basically, to destruction of village, neglecting of agriculture and disappearance of rural society, values and village population. Both ideology and policy of socialism and neo liberalism as an actually dominant economic, political and ideological option in Serbia have had similar consequences.

Destruction of village was considered in this text from the prospective of various social deviances as an indicator as well as a consequence of village dissolution. Author shows that social deviances in village are the best indicator of its longitudinal irreparable consequences as well as a result of long lasting social crises, anomy and inadequate relation to village and agriculture. Lack of relevant and longitudinal researches represent the main difficulty in the consideration of this subject, why the author used secondary analysis and data resources.

According to the empiric evidence deviances in rural area have similar resources and manifestations to society in all, but with some content and quantitative particularities. So, poverty and unemployment are the most dispersed and complex social problems in rural areas similar to society in all. But, they are more visible in urban than in rural settlements. On the other side, the wrong agricultural policy has influenced “escape from village” and extreme lack of interest of youngster for agricultural production, followed by “philosophy” of leisure and “hanging around”, followed by alcoholism and drug-addiction.

General crime, as well as, juvenile crime in village have their specific characteristics, although, crimes against property and organised criminality are also, predominant. So, for example, so called

“green mafia” includes lot of village population, although it has not dominant position in the network, due to the lack of capital.

Aggressions and conflicts on micro-social level were always present among village population, but they became more visible due to bigger public sensibility and reaction of health and social services. Auto-aggressions in form of suicide and attempt of suicide are also, present due to alienation, although they are not etiologically linked to the previous phenomena.

Disappearance and disorganisation of village institutions, life style and families are particular indicators of its destruction. Traditional communities and social networks didn't find adequate replacement in village political and cultural organisation and many institutions such as schools, celebrations, cultural events and common events have disappeared or changed their character.

Disappearance of patriarchal family has liberated some of its members, but social crisis has led to crisis and disturbance of family relations, structure and functions.

At the end of the text, the author concludes that development of agriculture and positive changes in village should be priority goals of total and profound social transformation which supposes re-examination of long-lasting missed goals and bad consequences of agricultural policy and relations to village. It is also, precondition of prevention and reduction of social deviances.

It is not possible to over-pass long-lasting, multi-dimensional and complex social crisis over night and without longitudinal projects, strategies and creative ideas about social changes and development. Fundamental changes of village, agriculture and village population are not possible through short-lasting and improvised measure.

Key words: village, peasantry, agriculture, anomy, social deviations, policy towards agriculture and village

---

* Овај рад је примљен 12. 05. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. 06. 2016. године.

Обрад М. Стевановић
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

СИСТЕМСКА СВОЈСТВА ТЕРОРИЗМА КАО ПОЛИТИЧКИ МОТИВИСАНОГ НАСИЉА*

Сажетак

У значајном броју референтних теоријских радова о тероризму, као једно од више конститутивних (неопходних и довољних) обележја тог феномена, истиче се прорачунатост, организованост и систематичност политички мотивисаног насиља или претње тим насиљем. То обележаје сугерише, поред осталог, и став према којем се тероризам може посматрати и као систем – јединство различитих, међусобно повезаних и циљно усмерених елемената. Полазећи од тога да такав хипотетички став теоријски није детаљније провераван, у раду су презентовани резултати истраживања спроведеног са циљем да се, анализом расположивих садржаја теоријске и емпиријске природе, наведено терористичко обележје научно опише и објасни. Синтезом резултата тако усмереног истраживања, потврђено је, пре свега, да тероризам није спонтана, нехатна, неорганизована и несистематична, већ веома прорачуната, организована и систематична употреба насиља или претња насиљем. Анализом повезаности тих обележја и кључних елемената тероризма, истраживањем је идентификована и описана узрочно-последична и организационо-системска повезаност и

---

* Рад је резултат истраживања на научноистраживачком пројекту, под називом *Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција* који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (број пројекта: ИИИ 47023; циклус истраживања: 2011-2016.); Рад је резултат истраживања и у оквиру научноистраживачког пројекта под називом *Управљање полицијском организацијом у спречавању и сузбијању претњи безбедности у Републици Србији*, који финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду, (циклус истраживања: 2015-2019.).

зступљеност циљева, средстава, носилаца (активних субјеката), објеката напада (пасивних субјеката) и могућих последица тероризма као система, на његовом оперативном, координирајућем и стратешком нивоу.

Кључне речи: прорачунатост, организованост, систематичност, степеност, циљеви, средства, субјекти и последице тероризма

1. ПРОРАЧУНАТОСТ, ОРГАНИЗОВАНОСТ И СИСТЕМАТИЧНОСТ ТЕРОРИСТИЧКОГ НАСИЉА

У појмовном одређењу тероризма, према једном од теориских приступа, полази се од основних конститутивних обележја тог феномена. Са циљем да утврде та обележја, Шмит и Јунгман су анализирали 109 различитих дефиниција тероризма, при чему су утврдили, да се појмови насиље или сила појављују у 83,5% дефиниција; политичко насиље у 65%; страх у 51%; претње у 47%; психолошки ефекти и очекиване реакције у 41,5%; разлике између мета и жртава у 37,5%; смишљена, планирана, систематична и организована акција у 32%; начини борбе, стратегија, тактика у 30,5%, жеља за публицитетом у 21,5% и симболична природа акција у 13% дефиниција.¹⁾ Сличан приступ практиковали су и бројни други аутори у покушајима да идентификују и опишу обележја која конкретно насиље чине терористичким.²⁾

Уопштавањем резултата тих истраживања, може се закључити да основним конститутивним обележјима тероризма припадају: 1) насиље, 2) неморалност, 3) противправност, 4) политички циљ, 5) усмереност против државе, 6) застрашивање и страх, 7) пропаганда делом, и 8) *прорачунатост, организованост и систематичност*.³⁾ У том контексту, последње наведено обележје може

1) Alex Schmidt и др, *Political terrorism: A New Guide to Actors Authors, Concepts, Data Base, Theories and Literature*, Amsterdam: Norton Holland Publishing Co, 1988, стр. 33.

2) Војин Димитријевић, *Тероризам*, Радничка штампа, Београд, 1982, стр. 122-149; Брајан Јенкинс, *High Technology Terrorism and Surogate War*, Santa Monica, 1975, стр. 16; Катарина Томашевски, *Изазов тероризма*, Младост, Београд, 1983, стр. 127-128; Д. Јаковљевић, *Тероризам с гледишта кривичног права*, Сл. лист СРЈ, Београд, 1997, стр. 46-50; и Обрад Стевановић и Саша Мијалковић, „Терористичка обележја насиља албанских екстремиста на Косову и Метохији“, у зборнику: *Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвене реакције*, том 1 (уредник: Драгана Коларић), Криминалистичко-полицијска академија и Фондација „Ханс Зајдел“, Београд, 2014, стр. 210-221.

3) Обрад Стевановић, *Посебности албанског тероризма на Косову и Метохији* (докторска дисертација), Факултет безбедности, Београд, 2008, стр. 33-34.

се одредити као једно од основних конститутивних обележја насиља, без којег се конкретно насиље не може квалификовати тероризмом и по којем се, поред осталих карактеристика, тероризам битно разликује од осталих облика насиља.

Полазећи од теже објашњиве чињенице, да савремени терористи показују потпуну посвећеност и преданост убијању недужних људи, укључујући и уништавање сопствених живота у самоубилачким нападима, поједини политичари, новинари па и теоретичари тероризма склони су да конкретни терористички напад назову сулудим, суманутим, непромишљеним, нехатним или спонтаним, чиме искључују прорачунатост као својство тих напада. Соорег тако истиче да: „Тамо где постоји потпуна равнодушност према људским патњама, увек постоје психопатолошки, а не друштвени или политички узроци тероризма“, додајући да „Екстемна окрутност, прорачунати садизам или друге индиције које указују на изопаченост, најчешће нису обележје тероризма“.⁴⁾

Као посебан аргумент којим се прорачунатост и рационално размишљање терориста при извођењу терористичких напада искључује, поједини теоретичари истичу претежну неефективност и неефикасност тероризма у постизању политичких циљева. Такво становиште потврђује и Schelling, када указује на диспропорцију између трошкова и резултата тероризма, тврдећи да: „Иако тероризам може са малим средствима да нанесе велику штету и јад, он се до сада није показао као изузетно ефикасно средство за постизање великих политичких циљева.“⁵⁾

Упркос томе, већина савремених дефиниција и резултата истраживања заступају становиште према којем тероризам није сулудо, сумануто, непромишљено или нехатно насилно деловања појединаца, група или организација, нити су терористи психопате и неинтелигентне особе. Према заступницима тог становишта, **прорачунатост** (планираност, умишљајност, промишљеност) насиља или претње насиљем битно је карактерно обележје тероризма, због чега се тероризам може одредити као веома свесна, намерна, промишљена – прорачуната или умишљајна употреба насиља или претња насиљем.

4) Н. Н. А. Cooper, „What is a Terrorist“, *A Psychological Perspective, Legal Medical Quarterly*, vol. I, 1977, str. 17-34. (Према: Катарина Томашевски, *Изазов тероризма*, Младост, Београд, 1983, стр. 298).

5) Th. Schelling, „What Purposes Can International terrorism Serve?“ in R. G. Frey and Christopher W. Morris, eds., *Violence, Terrorism, and Justice*, Cambridge University Press, New York, 1991, p. 20-21.

Другачије речено, тероризам само на први поглед изгледа сулуд и безуман, јер се иза невиних жртава тероризма увек налазе прорачуната сврха и акција које су углавном мотивисане политичким разлозима. Са друге стране, многи терористи су често паметни и високо образовани људи. Висок ниво образовања омогућава терористичким лидерима да добро схвате значај насиља над невинима људима као основе тероризма и значај коришћења тог насиља у политичке сврхе.⁶⁾ Терористи увек имају програм и средства која прилагођавају циљевима, због чега насиље не користе насумице и без јасног плана и циља. Прорачунатим, а некада и лукавим деловањем они често успевају да придобију присталице, да угрозе спољну политику суверених држава и односе између њих, да понизе или да присиле њихове владе да одустану од своје политике.⁷⁾ Идентификовањем тих, све очигледнијих обележја тероризма, у потпуности је оспорено претходно наведено становиште према којем је тероризам један до облика спонтаног изражавања протеста, односно револта.⁸⁾

У кривичноправном смислу, *прорачунатост* као конститутивно обележје тероризма, доказује се постојањем циља или мотива, односно побуде,⁹⁾ као нужног субјективног елемента бића тог кривичног дела. То значи да постојање циља или мотива код учиниоца кривичног дела тероризма подразумева и постојања његовог умишљаја као облика виности. Другачије речено, у остваривању жељеног циља не може се деловати из нехата, док умишљајно деловање увек подразумева свест учиниоца о радњи, средству, објекту и последици дела, као и вољу – намеру да се дело изврши и да последица наступи, ради остварења одређеног циља.

Суштина *прорачунате* употребе насиља код тероризма, у функцији је ширења панике и страха у широј популацији непосредно ненападнутих људи. Селективно узимање, задржавање или убијање талаца, упоредо с ослобађањем других и указивање

6) Више о томе у: Shristopher, C. Harmon: *Terorizam danas*, Golden Marketing, Zagreb, 2002, стр. 61, 218, 227.

7) Shristopher, C. Harmon: *Terorizam danas*, Golden Marketing, Zagreb, 2002, стр. 16, 195-197, 214-216.

8) I. L. Horowitz, „Political Terrorism and State Power,“ *Journal of Political and Military Sociology*, vol. I, 1973, br. 2, str. 147-157 (Према: Катарина Томашевски, *Изазов тероризма*, Младост, Београд, 1983, стр. 304).

9) А.Трајнин, *Учење о бићу кривичног дела*, Београд, 1949, стр. 107. (Према: Д. Јаковљевић, *Тероризам с гледишта кривичног права*, Сл. лист СРЈ, Београд, 1997, стр. 213, 218-219).

на постојање воље да се преговара или да се одустане од убијања ако се учине уступци, битне су терористичке методе у ширењу страха, дезоријентације и утицаја. Терористи знају да степенују своје деловање, да би произвели физичке, психолошке и политичке учинке. Од застрашене публике се захтева да схвати сврху драме и сурову моћ терориста, што доводи до њеног покоравања. При томе, опирање захтевима терориста доводи до нечије смрти, а покоравање и „препуштање догађајима“, до неке врсте моралне смрти. Стога назвати тероризам сулудим или безумним значи опасно га потценити.¹⁰⁾

Постојање прорачунатости у терористичком деловању албанских екстремиста на Косову и Метохији доказива је бројним индикаторима, односно неспорним и општепознатим чињеницама, као што су: ниво организованости носилаца насиља (ОВК); прорачунат избор метода и облика насилног деловања (блокаде комуникација, контрола територије, ограничавање слободе кретања, оружани напади); селективан избор симболичних мета (полицајци, војници, представници владе, нелојални Албанци). Бојкот парламентарних и других избора и рада у државним органима Србије, такође представља својеврстан доказ прорачунатог фингирања ускраћености људских и мањинских права Албанаца на Косову и Метохији. Чињеница да терористи нису нападали мете у Србији ван Космета, такође на посебан начин говори о њиховој прорачунатости, којом су своје насилно деловање циљно позиционирали на Косово и Метохију, како би избегли оптужбе за тероризам и како би себе чвршће ставили „под заставу“ ослободилачког покрета и оправдали назив ОВК.¹¹⁾

У великом броју дефиниција тероризма посебно се наглашавају **организованост и систематичност** насиља, као његова значајна обележја. Тако се тероризам често одређује као „организовано насиље”,¹²⁾ „оружани систем”, „систем терора” или „метод борбе”, који се може користити самостално или као део ширег репертоара оружане борбе, што је у историји чешћи слу-

10) Више о томе у: Shristopher, C. Harmon: *Terorizam danas*, Golden Marketing, Zagreb, 2002, стр. 61, 218, 227.

11) Обрад Стевановић и Саша Мијалковић, „Терористичка обележја насиља албанских екстремиста на Косову и Метохији“, у зборнику: *Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвене реакције*, том 1 (уредник: Драгана Коларић), Криминалистичко-полицијска академија и Фондација „Ханс Зајдел“, Београд, 2014, стр. 219.

12) Милан Милошевић и др., „Неки аспекти савременог тероризма“, *Смисао*, бр. 4-5, Београд, 1998, стр. 82.

чај. Смисао тероризма као *система* или метода потврђује се и филолошком творевином термина тероризам, односно суфиксом „isme” којим се управо изражава појам система, односно метода.¹³⁾ *Систем*, односно метод (стратегија) застрашивања (терора) је, према Јаковљевићу, елемент који насилне акте претвара у тероризам, њиховим *систематским* вршењем, чиме се објективно тежи застрашивању, односно стварању климе страха.¹⁴⁾ Понтара истиче, да је тероризам „сваки акт извршен као део једног метода политичке борбе“¹⁵⁾ због чега терористички акт има потенцијал много већи од проблема закона и реда¹⁶⁾ и због чега се не може свести на ниво кривичног дела којим се угрожавају животи појединаца и њихова сигурност.

У том смислу, употреба насиља или претње насиљем против непосредне жртве, односно вршење насилних терористичких дела против живота, телесног интегритета, слободе јавних служби или имовине, не служи само као средство убијања и разарања, већ пре свега, као средство преношења порука широј популацији људи о сталној латентној опасности, односно претњи будућим насиљем.¹⁷⁾ Наведену стратегију претње будућим насиљем терористи остварују *систематским*, континуираним вршењем насилних аката, односно поступајући тако што извршењем једног акта или сваког од њих, наговештавају вршење будућих терористичких аката по унапред утврђеном плану, систему, методу, односно стратегији. Такво *систематско* понављање насилних аката, односно њихово континуирано вршење, представља реалну стварност, која ствара латентну опасност која сеје страх, односно терор у објективном смислу.

Континуитет и *систематичност* вршења аката насиља не подразумевају мноштво аката, њихово једновремено извођење,

13) J. Waciorski, *Le terrorisme politique*, Pedone, Paris, 1939, p. 90. (Према: Д. Јаковљевић, *Тероризам с гледишта кривичног права*, Сл. лист СРЈ, Београд, 1997, стр. 195).

14) Д. Јаковљевић, *Тероризам с гледишта кривичног права*, Сл. лист СРЈ, Београд, 1997, стр. 218.

15) G. Pontera, „Violenza e terrorismo. Il problema della definizione della giustificazione,“ u *Dimensioni del terrorismo politico, a cura di Luigi Bonanutt*, Franco Angeli Editore, Milano, 1979, p. 58 (Према: Д. Јаковљевић, *Тероризам с гледишта кривичног права*, Сл. лист СРЈ, Београд, 1997, стр. 46).

16) За САД, међународни тероризам свуда у свету, може постати главни проблем националне безбедности (P. Wilkinson, *Terorizam protiv demokracije*, Golden Marketing, Zagreb, 2002, стр. 231).

17) J. J. Paust, „A Survey of Possible Legal Responses to International Terrorism,“ *Georgia Journal of International and Comparative Law*, vol. V, 1975., str. 431. (Према: Кагарина Томашевски, *Изазов тероризма*, Младост, Београд, 1983, стр. 24).

просто понављање истог аката, нити понављање напада на исто правно добро. Да би веома различита понашања носилаца тероризма била терористичка, мора их спајати метод, систем, односно стратегија, која изазива стања страха, односно застрашености или терора. У том смислу Гунзбург дефинише тероризам као серију злочина, која се састоји у изазивању опште опасности за живот, здравље и имовину људи.¹⁸⁾ Али, може се сматрати да *систематско* вршење аката постоји чак и у случају када појединац изврши само један акт, уколико то значи – наговештава почетак вршења будућих аката предвиђених терористичким планом. *Систематско* вршење аката трероризма тако подразумева да се радња извршења тог кривичног дела не исцрпљује у непосредним последицама конкретног терористичког акта, већ подразумева и наговештај вршења будућих терористичких аката.

Таква организованост и систематичност (континуираност, упорност, методска доследност), као и претходно анализирана прорачунатост насилних аката, потврђена је и на примеру тероризма албанских екстремиста на Косову и Метохији. Сваким својим насилним актом они су наговештавали вршење будућих насилних аката, по унапред утврђеном обрасцу, чиме су производили латентну опасност која континуирано прети. Ти акти су некада имали и обележја тешких кривичних дела против човечности и међународног права, били су део распрострањених, систематских напада на цивилно становништво широких размера и претежно су вршени по обрасцу дискриминације на етничкој основи.¹⁹⁾

2. СИСТЕМСКА ПОВЕЗАНОСТ И СТЕПЕНОВАНОСТ ЕЛЕМЕНАТА ТЕРОРИЗМА

Организованост и систематичност, односно методска или *системска повезаност* (сједињеност) терористичких насилних аката, може се објаснити и *степенованошћу* њихових циљева (и последица), средстава (активности), носилаца (активних субје-

18) N. Gunzburg, „Terrorisme“, *Rapport presente a la Conference pour l, “Unification du droit penal*, Bruxelles, 1930. (Према: Д. Јаковљевић, *Тероризам с гледишта кривичног права*, Сл. лист СРЈ, Београд, 1997, стр. 57).

19) Обрад Стевановић и Саша Мијалковић, „Терористичка обележја насиља албанских екстремиста на Косову и Метохији“, у зборнику: *Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвене реакције*, том 1 (уредник: Драгана Коларић), Криминалистичко-полицијска академија и Фондација „Ханс Зајдел“, Београд, 2014, стр. 220.

ката) и објеката напада (пасивних субјеката, мета, жртава), као кључних елемената тероризма, према критеријуму организационо-системских нивоа. На системску (структурно-хијерархијску) степенаност неких од означених елемената и на њихову системску и узрочно-последичну повезаност, и раније су јасно указивали бројни истраживачи тероризма, али и поједини државници и политичари.

Управљеност терористичког акта на још некога осим на непосредну жртву, Села препознаје одређујући тероризам као „колективно и систематско насиље, које има политички циљ и које (у асиметричној борби слабих и јаких) користе слаби као оружје против много јачих, преко недужних.“²⁰⁾ Потврђујући такво становиште, Хармон истиче, да је тероризам „...*системско* убијање, сакаћење и угрожавање невиних како би се код њих створио осећај страха ради неке политичке сврхе“.²¹⁾ Слично чини и Вилкинсон, када дефинише тероризам као „*системску* употребу застрашивања у сврху присиле, обично у служби политичких циљева“.²²⁾

На исто обележје тероризма, посредно указује и Бењамин Нетањаху, када истиче да терористи насиљем „намерно и *системски* убијају, телесно повређују и угрожавају невинне ради ширења страха, због политичких циљева“.²³⁾ Вођен истим размишљањем, Салдана тврди да се терористи „опредељују за застрашивање, односно за терор као *метод*“, у намери да владају људима, ради наметања одређених политичких или друштвених промена.²⁴⁾ Према њему, „тероризам је, *метод* за господарење масама и за парализу акција њихових вођа помоћу психичке принуде криминалним застрашивањем“. Он сматра да је резултат тероризма „стање насиља изазвано сукцесивним насилним актима, извршеним с циљем инспирисања и генерализације страха ширих размера“.²⁵⁾

Синтезом резултата истраживања тих и других истраживача, сваки од кључних елемената тероризма, може се разврстати

20) A. Sella, Тероризам као политичко и друштвено оруђе, *предавање – белешке аутора*, Београд, 26.02.2002.

21) Shristopher, C. Harmon: *Terorizam danas*, Golden Marketing, Zagreb, 2002, стр. 19.

22) P. Wilkinson, *Terorizam protiv demokracije*, Golden Marketing, Zagreb, 2002, стр. 29.

23) B. Netanyahu, *Terrorism: How the West Can Win*, Farrar, Straus, Giroux, New York, 1986, p. 9. (Према: Shristopher, C. Harmon: *Terorizam danas*, Golden Marketing, Zagreb, 2002, стр. 199).

24) Q. Saldana, *Le terrorisme*, p. 28. (Према: Д. Јаковљевић, *Тероризам с гледишта кривичног права*, Сл. лист СРЈ, Београд, 1997, стр. 215).

25) Q. Saldana. *Le terrorisme*, p. 27. (Према: Д. Јаковљевић, *Тероризам с гледишта кривичног права*, Сл. лист СРЈ, Београд, 1997, стр. 215).

према критеријуму структурно-системских нивоа. На тај начин, могуће је идентификовати: 1) оперативни – тактички, 2) средњи – координирајући и 3) највиши – стратешки ниво циљева, средстава, носилаца, објеката напада и последица тероризма (Табела 1).

Циљевима и могућим **последицама** терористичког насиља на првом (тактичком – оперативном нивоу), свакако припадају: смрт или телесно повређивање људи, ограничавање или ускраћивање њихове слободе кретања, уништење, ометање или прекид рада јавних служби, уништење, разарање или оштећење имовине. Циљеви и могуће последице тероризма на другом (средњем – координирајућем) нивоу обично су: стање терора, застрашености, панике, неспокојства и опште опасности у друштву, односно повреда или угрожавање јавног мира и сигурности људи који се манифестују самоограничавањем слободе кретања, као и губитком поверења грађана у државу и државну власт.²⁶⁾ На стратешком (трећем) нивоу, циљеви и могуће последице тероризма су политички мотивисано угрожавање државе или међународне заједнице држава, односно промена политике, политичког и друштвеног система или политичке власти у њима, као и промена државне границе, отцепљење дела државне територије, или друге политичке промене или уступци.²⁷⁾ Упоредна анализа успешности терориста јасно показује да се ниво остварења циљева тероризма може оценити као велики – на оперативном нивоу, као средњи – на координирајућем и као мали на стратешком нивоу.

Средства за остварење циљева тероризма на тактичком нивоу свакако су насилни, односно терористички акти у свим својим појавним облицима. На координирајућем нивоу кључно средство тероризма је пропаганда делом, односно пропаганда тактичким последицама терористичког акта. Средство за остваривање циљева тероризма на стратешком нивоу јесте тероризам у својој целовитости, односно тероризам као систем терора, који укључује средства и последице на тактичком и на координирајућем нивоу. Уз то, свака последица на nižем нивоу истовремено се може посматрати и као део средства за постизање циља на вишем нивоу.

26) Више о томе у: Обрад Стевановић, „Застрашивање и страх као терористичка обележја насиља албанских екстремиста на Косову и Метохији,“ у зборнику: *Супротстављање савременим облицима криминалитета – анализа стања, европски стандарди и мера за унапређење*, том 1 (уредник: Драгана Коларић), Криминалистичко-полицијска академија и Фондација „Жанс Зајдел“, Београд, 2015.

27) Више о томе у: Обрад Стевановић, „Ефекти албанског тероризма на Косову и Метохији,“ *Зборник радова Филозофског факултета*, 1/15, Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 2015.

Сагласно тако одређеним циљевима и средствима, **активни субјекти** – носиоци тероризма, на првом (тактичком) нивоу су терористи као појединци или терористичке групе. На средњем (координирајућем) нивоу, то су координирајућа руководства терористичких организација, уз подршку медија, са или без подршке политичких паравана. На стратешком нивоу, носиоци тероризма су стратегијска руководства терористичких организација са или без подршке држава или међународних паравана.

Пасивни субјекти (објекти напада, мете, жртве) тероризма на првом (тактичком) нивоу су недужни појединци који нису повезани са основним прокламованим циљевима тероризма, односно њихов живот, телесни интегритет, слобода и имовина, као и јавне службе или јавна имовина уколико се нападима на њих директно или индиректно погађају појединци. Јавни ред и безбедност, односно шира популација грађана, пасивни су субјекти напада тероризма, односно терористичког застрашивања на координирајућем нивоу, док су објекти напада терориста на стратешком нивоу државе, односно организације држава против којих терористи делују.²⁸⁾

На описану степенованост пасивних субјеката и последица тероризма указује и Јаковљевић, наглашавајући да терористичко понашање, погађајући правна добра првог нивоа, има у виду остварење последице која наступа на правном добру другог и трећег нивоа.²⁹⁾ Сагласно томе, тероризам се може одредити и као насиље усмерено: 1) против правних добара првог или *непосредног нивоа али секундарног значаја* (живот, телесни интегритет, слобода, јавне службе или имовина); затим 2) против правних добара другог или *посредног нивоа и средњег значаја* (јавни мир и сигурност); и на крају 3) против правних добара трећег или *крајњег нивоа, али примарног значаја* (државе или заједнице држава, односно политички системи у њима).

Степенованост средстава и циљева, односно последица тероризма може се изразити и **каузалном и системском анализом**, односно успостављањем и анализом узрочно последичних веза између конститутивних елемената тероризма, по критеријуму ор-

28) Више о томе у: Обрад Стевановић, „Објекти напада и последице албанског тероризма на Косову и Метохији,“ у зборнику: *Косово и Метохија 1912-2012* (Приредили: Бранко Јовановић и Урош Шуваковић), Филозофски факултет универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 2012.

29) Д. Јаковљевић, *Тероризам с гледишта кривичног права*, Сл. лист СРЈ, Београд, 1997, стр. 219, 220.

ганизационо-системских нивоа троризма. У том смислу, тероризам представља изведен кривичноправни појам којим се обухвата више различитих кривичних дела чији су заједнички елементи:

1. организовано и умишљајно насиље или претња насиљем над недужним грађанима, којима се узрокује смрт, телесно повређивање људи, ограничавање или ускраћивање њихове слободе кретања, уништење, ометање или прекид јавних служби, уништење, разарање или оштећење имовине – као циљ и могућа последица на тактичком нивоу, али и као средство за постизање циља на координирајућем нивоу;
2. пропаганда делом, којом се изазива стање (клима) страха (заstraшености, терора), панике, неспокојства или опште опасности ширих размера, односно нарушава (повређује, угрожава) јавни мир и сигурност грађана, самоограничава слобода њиховог кретања и губи поверење у државу и њену власт – као циљ, односно последица на координирајућем нивоу, али и као средство, односно метод за остваривање политичког циља на стратегијском нивоу, и
3. нарушавање суверенитета и територијалног интегритета државе (промена државних граница, отцепљење дела државне територије), промена државне власти, политике, политичког система или изнуђивање других политичких уступака од власти – као политички циљ, односно могући резултати или последица на стратегијском нивоу.

Уз препознавање три нивоа тероризма, В. Димитријевић у својој „радној дефиницији“ успоставља и системско методски однос између појмова терористички акт и тероризам. Према његовом становишту: „Тероризам би се могао назвати методом политичке борбе путем вршења терористичког акта“, док би „терористички акт био акт физичког насиља (тактички ниво) чији је предмет изабран тако да изазове јаке психичке реакције (у првом реду застрашивање и страх) код ширег круга људи (координирајући ниво), у нади да ће оне помоћи да се одржи или промени понашање које је важно за постизање политичког циља (стратешки ниво)“.³⁰⁾

30) Војин Димитријевић, „Појам тероризма,“ *Анали Правног факултета*, Београд, 1988, стр. 539.

Табела 1: Преглед степенованости кључних елемената тероризма

Организационо - системски ниво	Средство	Циљ (могућа последица – резултат)	Активни субјект (носилац активности)	Објект напада, (пасивни субјект, мета, жртва)	Ниво оствар. успеха
Трети, стратегијски (политичка, економска и војна стратегија)	Тероризам	Крајњи, основни политички : Промена власти, политике или политичког система; нарушавање територијалног интегритета државе (промена граница, отцепљење дела територије) или изнуђивање других политичких уступака од власти.	Стратегијско руководство терористичких организација са или без подршке државе или међународних паравана	Државе (народ, територија, власт – територијални интегритет и сув.) или међународне организације држава	Мали
Други, координирајући - средњи (координација)	Пропаганда делом (медји, комуникације)	Посредни, успутни: Извајавање климе страха (трора, застрашености), панике, неспокојства или опште опасности у широј заједници или нарушавање јавног мира и сигурности; само-самограничавање слободе кретања; и губитак поверења у државу и њену власт.	Координирајуће руководство терористичких организација, са или без подршке политичких паравана и медија	Шира друштвена заједница – грађани у општем смислу - јавни мњење - јавни мир и сигурност	Средњи
Први, Оперативни - тактички (тактика)	Насиље или претња насиљем терористички акти	Непосредни, директни: Смрт, телесно повређивање, ограничавање или ускрађивање слободе кретања људи, уништење, ометање или прекид рада јавних служби, уништење, разарање или оштећење имовине	Терористичке групе, терористи појединци	Недужни појединци (живот, интегритет, слобода), јавне службе, имовина	Велики

Извор: Обрада аутора

Полазећи од тако описане троструке усмерености, тероризам се суштински може одредити као: 1) организована, планска и циљна примена насиља, против живота, телесног интегритета, слободе, јавних служби или имовине (на првом – тактичком ни-

воу); 2) којим се изазива страх и стање терора – застрашености, односно нарушава јавни мир и сигурност људи ширих размера (на другом – средњем – координационом нивоу; 3) да би се кроз жељено понашање и деловање застрашених људи постигли – остварили одређени политички циљеви, реализовали конкретни интереси или узроковале одређене последица против државе (на трећем – стратегијском нивоу).

Таква повезаност елемената тероризма, истраживањем је потврђена и на примеру тероризма албанских екстремиста на Косову и Метохији.³¹⁾ И тај тероризам су чинили акти физичких лица, која су деловала индивидуално – као терористи појединци или колективно – као терористичке групе или терористичке организације, које су стајале иза сваког од тих аката. Оне су имале свој програм, циљеве и стратегију, своју структуру и средства, мете својих терористичких напада и начин њиховог извођења. Извршиоци терористичких аката следили су циљеве, стратегију и тактику тих организација, потпуно свесни свог деловања и последица које из њега произилазе.

Најчешће, непосредне жртве њихових насилних аката били су недужни и у сукоб неумешани грађани свих националних припадности, посредне жртве страха изазваног њиховим насилним актима била је шира популација непосредно ненападнутих грађана, док је крајњи објекат њиховог насиља била државе Србија (народ, територија и уставно уређење). Терористички акт албанских екстремиста био је тако сведен на насилни акт, пропаганда тим актом је представљала средство притиска на ширу популацију људи, док је албански тероризам коришћен као облик владавине и претње насиљем, ради постизања постављеног етносепаратистичког политичког циља, одвајања територије Косова и Метохије од Републике Србије.

ЛИТЕРАТУРА

Димитријевић, Војин: „Појам тероризма“, *Анали Правног факултета*, Београд, 1988.

Димитријевић, Војин: *Тероризам*, Радничка штампа, Београд, 1982.

31) Више о томе у: Обрад Стевановић и Саша Мијалковић, „Терористичка обележја насиља албанских екстремиста на Косову и Метохији“, у зборнику: *Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвене реакције*, том 1 (уредник: Драгана Коларић), Криминалистичко-полицијска академија и Фондација „Ханс Зајдел“, Београд, 2014, стр. 220.

- Јаковљевић, Д.: *Тероризам с гледишта кривичног права*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997.
- Jenkins, Brajan: *High Technology Terrorism and Surogate War*, Santa Monica, 1975.
- Милошевић, Милан и др.: „Неки аспекти савременог тероризма“, *Смисао*, бр. 4-5, Београд, 1998.
- Sella, A.: Тероризам као политичко и друштвено оруђе, *предавање – белешке аутора*, Београд, 26.02.2002.
- Стевановић, Обрад „Објекти напада и последице албанског тероризма на Косову и Метохији,“ у зборнику: *Косово и Метохија 1912-2012* (Приредили: Бранко Јовановић и Урош Шуваковић), Филозофски факултет универзитета у Приштиони, Косовска Митровица, 2012.
- Стевановић, Обрад *Посебности албанског тероризма на Косову и Метохији* (докторска дисертација), Факултет безбедности, Београд, 2008.
- Стевановић, Обрад, Мијалковић, Саша: „Терористичка обележја насиља албанских екстремиста на Косову и Метохији“, у зборнику: *Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвене реакције*, том 1 (уредник: Драгана Коларић), Криминалистичко-полицијска академија и Фондација „Ханс Зајдел“, Београд, 2014.
- Стевановић, Обрад: „Ефекти албанског тероризма на Косову и Метохији,“ *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини* XLV(1)/2015 doi:10.5937/zrffp45-7341.
- Стевановић, Обрад: „Заstraшивање и страх као терористичка обележја насиља албанских екстремиста на Косову и Метохији,“ у зборнику: *Супротстављање савременим облицима криминалитета – анализа стања, европски стандарди и мера за унапређење*, том 1 (уредник: Драгана Коларић), Криминалистичко-полицијска академија и Фондација „Ханс Зајдел“, Београд, 2015.
- Schelling, Th.: „What Purposes Can International terrorism Serve?“ in R. G. Frey and Christopher W. Morris, eds., *Violence, Terrorism, and Justice*, Cambridge University Press, New York, 1991.
- Schmidt, Alex и др: *Political terrorism: A New Guide to Actors Authors, Concepts, Data Basec, Therories and Literature*, Amsterdam: Norton Holland Publishing Co, 1988.
- Томашевски, Катарина: *Изазов тероризма*, Младост, Београд, 1983.
- Harmon, C. Shristopher: *Terorizam danas*, Golden Marketing, Zagreb, 2002.
- Wilkinson, P.: *Terorizam protiv demokracije*, Golden Marketing, Zagreb, 2002.

Obrad M. Stevanovic

SYSTEM CHARACTERISTICS OF TERRORISM AS POLITICALLY MOTIVATED VIOLENCE

Resume

Based on the synthesis of research results presented within this paper, it may be inferred that terrorism is not a spontaneous, reckless, negligent, disorganized, unsystematic, crazy or insane use of violence or threat of violence, and that terrorists are not mostly uneducated and unintelligent people. Hence, terrorism is a very conscious, methodical, intentional, deliberate, calculated, organized and systematic use of violence or threat of violence, whereas many terrorists are intelligent, calculating, and often highly educated people.

Organizational and systematic characteristics of acts of terrorism are reflected in such terrorist activities which imply that committing one act of violence forebodes the execution of the following ones, according to a predetermined plan, method and strategy, i.e. pattern, thereby causing a latent danger that constantly lurks. This constitutive feature of terrorism as a system is confirmed by a cause-and-effect and organizational-systemic connections and presence of its essential elements, i.e. goals, means, activists (active entities), attack targets (passive entities) and possible consequences at the operational, coordinating and strategic, organizational-system level. According to these results, the triple focus of terrorism, systematic organization and gradation of its essential elements, according to their organizational-systemic levels, can be concisely explained in the following manner:

Goals (possible consequences) of terrorism are: direct or immediate consequences of terrorist violence (death, physical injuries, etc.) – at the tactical level, indirect or incidental (causing fear and general hazard) – at the coordinating level and final and political (political change) – at the strategic level. *Means of terrorism* are: violence or threat of violence (terrorist acts) – at the tactical level, propaganda – at the coordinating level and terrorism in its entirety – at the strategic level.

Active entities – leaders of terrorism are: terrorists as individuals or terrorist groups - at the tactical level, coordinating leaderships of terrorist organizations, with the support of the media, with or without the support of political fronts – at the coordinating level and strategic

leaderships of terrorist organizations with or without the support of states or international fronts – at the strategic level. *Passive entities* (targets or victims) of terrorism are: innocent individuals affected by violence – at the tactical level, general population not directly attacked but intimidated by violence – at the coordinating level and the country in its entirety – at the strategic level.

Having in mind all above mentioned, in general terms, terrorism as a system can be considered as a strategy, whereas a terrorist act can be interpreted as tactics for reaching political goals through instilling fear and panic. Thereby, the criminal act of terrorism is placed above general and isolated attacks on individuals, public services or property, thus becoming a means of attacking the state and international community of states. In other words, the use of terrorist violence can be observed as a tactical instrument for achieving the strategic political goal, whereby the intimidation bridges over the gap between violent terrorist acts and political targets of terrorism.

Key words: calculation, organization, systematic thinking, gradation, goals, means, terrorist entities and consequences

---

* Овај рад је примљен 11. 05. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. 06. 2016. године.

Срђан Ж. Словић

Институт за српску културу Приштина/Лепосавић

Весна С. Зарковић

Институт за српску културу Приштина/Лепосавић

ДРУШТВО НАРОДА – ОРГАНИЗАЦИЈА ПРОИСТЕКЛА ИЗ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА И ВОДОДЕЛНИЦА НОВЕ ЕРЕ ДИПЛОМАТИЈЕ*

Сажетак

Оснивање прве међународне организације (Друштво народа) 1919. године, означава раскид са традиционалном дипломатијом. Ова дипломатија позната је и под називом „стара дипломатија“ и представљала је систем међуодноса између влада суверених држава. Овакав систем је почивао на размени амбасадора или министара задужених да поступају као посредници и преносиоци информација. У својству преносиоца информација, амбасадори су деловали као „људи присутни на лицу места“, информишући своје владе о унутрашњој ситуацији земље у којој обављају своју дужност. У својству посредника, амбасадори представљају своју државу и штите интересе својих влада код државе у којој су акредитовани у циљу охрабривања пријатељских односа између двеју земаља. То су позитивне стране старе дипломатије. Негативне се тичу њене конзервативности и тајности.

Током XIX века дипломатске институције се модернизују у виду аташеа за војна, културна и економска питања, који се прикључују дипломатском особљу. Недостатке старе дипломатије

---

* Рад је настао у оквиру пројекта „Материјална и духовна култура Косова и Метохије ев. бр. 178028, који је одобрило и финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

покушала је да надомести прва светска организација универзалног карактера основана 28. априла 1919. године. Представљала је компромис између система колективне безбедности и суверенитета држава.

Велику улогу у оснивању Друштва народа одиграо је Вудро Вилсон, који је њено оснивање заснивао на критици система равнотеже снага. У својих чувених 14 тачака истакао је начела нове дипломатије базиране на либерализму уз реалистичке гаранције. Друштво народа је показало и одређене слабости, јер су га основали победници и спречили правом вета да се санкције примене на њих. Рат је остао као крајње средство за прибављање правде – *ultima ratio*. Друштво народа није успело да реши сукоб између система колективне безбедности и суверенитета, што је био један од главних разлога неприступања САД-а Пакту. Бојале су се да чл. 16. Пакта не подрије амерички суверенитет и уставну моћ Сената да објави рат.

Кључне речи: Друштво народа, колективна безбедност, сувереност, Вилсон, стара дипломатија

УВОД

Развој међународних организација пратио је развој међународних односа и међународног права. Применом аналитичко-синтетичке и историјско-социолошке методе покушаћемо да укажемо на дуг пут развоја међународних организација и међународних односа из дескриптивне у експланаторну фазу. Овај пут се не може замислити без доприноса који су дали Пјер Дибоа, Жржи Подјебрад, Војвода де Сили, Хенри IV, Бентам, Кант и Вилсон. Њихова основна идеја водиља била је везана за успостављање трајног мира и безбедности путем стварања заједничких парламентарних или путем заједничке федерације држава чланица. Штавише, Европска Комисија за Дунав била је прва међународна организација са обележјима наддржавности.

Успостављање прве универзалне светске организације, Друштва народа, такође дугује одржавању многих међународних конгреса и конференција, чиме се почело прелазити из билатералне у мултилатералну дипломатију. Почев од Вестфалског мира (1648), преко Карловачког (1699), Утрехтског (1713), Бечког конгреса (1815), Париског (1856), и Хашких мировних конференција (1899 и 1907), утрт је пут образовању једне светске органи-

зације која се неће бавити идеалистичким спекулацијама мира и безбедности, већ ће почети да конкретно разматра питања мира и безбедности. Овакав тип организације допринео је оснивању потоњих пактова за мирно решавање спорова (Брајан-Келогов пакт) и првом примењеном систему колективне безбедности путем принудних мера Савета Друштва народа.

1. КРАТАК ОСВРТ НА ТРАДИЦИОНАЛНУ ДИПЛОМАТИЈУ

Развојем модерног система нација-држава, долазило је до хегемонистичких претњи чим је једна држава постајала јача од других. Систем је почео да одговара на хегемонистичке претње механизмом равнотеже снага, где би коалиција утицала на слабљење државе хегемона. Оваква ситуација је била позната за време религијских ратова.¹⁾

Покушај хабзбуршког императора Чарлса V (Charles V) да успостави и прошири моћ Светог римског царства од 1530-1556. године, водио је образовању коалиције против њега из религијских и политичких разлога. То је био његов последњи покушај да постигне европску хегемонију хришћанског јединства уз прерастање већине европских држава у апсолутне монархије. Механизам равнотеже снага почиње да се даље развија и изван Европе, када је Француска потписала уговор са султаном 1536. године, у циљу опонирања Чарлсовој хегемонији. Хабзбуршка монархија је имала још покушаја да обезбеди хегемонију у Европи користећи религију као изговор. Филип II, син Чарлса, покушао је да осигура своје прекоокеанско царство, али му се супротставила коалиција холандских и белгијских протестаната заједно са Великом Британијом и Француском. Током тридесетогодишњег рата (1618-1648) хабзбуршки владари Шпаније тежили су хегемонији у циљу успостављања поретка у Европи кога би контролисали они сами. Њему се супротставила коалиција немачких протестантских држава које су подржавале католичка Француска и протестантска Шведска. Водећи антихегемонистички државник тога доба био је француски кардинал Ришеље (Richelieu), који је објединио антихабзбуршку коалицију која је победила у Тридесетогодишњем рату.

1) Срђан Словић, *Аронова теорија међународних односа и актуелно косовско питање*, Институт за српску културу Приштина/Лепосавић, 2009, стр. 96-99.

1.1 Дипломатија апсолутних монархија и равнотежа снага: 1650-1815.

Вестфалски мир је означио завршетак религијских ратова и отворио друге у којима су ангажоване велике силе ради ширења своје моћи и утицаја, а све то у циљу остваривања сопствене хегемоније. Вестфалски мир је био значајан и по томе што је установио систем суверених држава као главних међународних субјеката. Суверене државе су монополизовале легитимну употребу силе у оквиру добро утврђених граница и бориле су се за моћ у оквиру анархичног међународног система.²⁾ Оваква одредница ће касније бити прихваћена као норма. Адам Вотсон (Adam Watson)³⁾ је понајбоље описао како је вестфалски систем допринео развоју модерне дипломатије. На првом месту, то је увођење концепта каријерног дипломате, који је развијао специфичне вештине које су омогућиле ефективно извршавање обавеза. Надаље, овакве професионалне дипломате припадале су неформалној групи акредитованих дипломата на различитим дворovima Европе и следили су заједничке циљеве, имали заједничке привилегије и имунитете, предност у размени информација посебно код савезничких држава, одржавали добре односе чак и када су њихове земље биле у завади. Такође је дошло до успостављања дипломатског кора, који је постао стално тело упркос флукуацији дипломата.⁴⁾ Најзад, установљен је и систем конгреса којим су се завршавали и регулисали сукоби и ратови. То више није изоловани догађај већ „врхунац у дијалогу“.⁵⁾

Рат је постепено почео да буде увођен у легалне токове, постајао повремен и ограничен, а дипломатија стална и општа. Ришеље је увео праксу константних дипломатских контаката чак и са непријатељима и за време рата. То је био велики корак напред у односу на претходну неформалну дипломатију. Дипломатија се овим постепено уводи у механизам равнотеже снага. У оквиру тог концепта врши се преподешавање сврставања држава ради компензације промена на нивоу моћи појединачних држава.⁶⁾ Као

2) Термин анархични систем је веома познат у теорији међународних односа и означава одсуство врховног арбитра у њима. Државе су због тога принуђене да саме себи прибављају правду – *ultima ratio*.

3) Adam Watson, *Diplomacy: The Dialogue between States*, New York, McGraw-Hill, 1983, стр. 103.

4) Исто, стр. 103.

5) Исто, стр. 103.

6) Компензација се временом искристалисала као један од главних метода успостављања равнотеже снага.

последница овакве политике јавља се позиција министра спољних послова, као ресор задужен за регулисање дипломатских активности одређене државе. Систем равнотеже снага успео је да обезбеди опстанак мањих држава, али није могао да очува мир.

Француска је под Лујем XIV (Louis XIV) претила да постане европски хегемон, а посебно уједињењем са Шпанијом у велико династијско царство. Овакав поступак иницирао је коалицију између Низоземске, Светог римског царства и Велике Британије. Дошло је до рата са Француском и победе ове коалиције – у периоду између 1667-1713. године вођена су четири рата. Последњи је био рат за шпанско наслеђе у Америци током 1702-1703. године. По свом интензитету претио је да постане светски рат, јер је укључио операције и алијансе са локалним владарима на неколико континената. Француска и Велика Британија су током XVIII века водиле ратове за доминацију у Европи и прекоокеанским поседима укључујући различите савезнике: рат за пољско наслеђе (1733-1738), рат за аустријско наслеђе (1756-1763), рат Француза и Индијанаца у Америци (1754-1763) и америчка револуција (1775-1783). Овај последњи је прерастао у борбу и надметање великих сила, јер се радило о умешној дипломатији и локалној употреби интелигенције колониста употпуњен жељом Француске да се реваншира Великој Британији. Оваква ситуација је резултирала америчко-француско-шпанским савезом против Велике Британије. Циљ је био дипломатска и економска изолација Велике Британије.

Француска револуција и Наполеонови ратови довели су до нове француске хегемоније. Наполеон је од 1807-1811. године успоставио хегемонију о којој су сањали Чарлс V и Луј XIV. Године 1811. једино је Велика Британија била ван француске орбите. Француско царство је било окружено сателитским државама и савезницима сумњиве лојалности, али невољних да отворено опонирају Наполеону. Оваква хегемонија узроковала је сазивање Бечког конгреса и изолацију Наполеона.

1.2. Дипломатија равнотеже снага и европски еквилибријум: 1815-1914.

Овај период карактерише избијање краткотрајних ратова, али до светског рата није дошло. Били смо сведоци мирних односа који су трајали готово један век. Основни циљ Бечког конгреса био је рестаурација некадашњег режима (*ancien régime*) и успо-

стављање равнотеже снага налик оној из XVIII века, као једног од опробаних начина успостављања мирних односа међу државама.

После Бечког конгреса, европске силе шире равнотежу снага на светском нивоу. Независно од тога, дипломатија и даље остаје евроцентрична, због тога што је Европа сматрана центром светских дешавања тога времена. Главну улогу у дипломатији имале су велике силе, а мање државе су биле стављане у орбиту неке од њих, с циљем пружања подршке ради одржавања, поновног успостављања или нарушавања постојеће равнотеже снага. Надаље, велике силе су спроводећи политику европског концерта („Света алијанса“), сносиле сву одговорност за понашање малих држава и само очување мира међу њима. Овакав начин односа укључивао је и право на интервенцију концерта у кризама и сукобима који су укључивали слабије државе. Већ инаугурисана дипломатска служба развијала је заједничко уверење „да је сврха дипломатије очување мира“.⁷⁾

У периоду од 1815-1848. године, Велика Британија је следећи своје вођство дипломатије из периода рата тежила дипломатији мировних коалиција. Крајњи циљ био јој је колективна безбедност базирана на династијском легитимитету и учешћима на периодичним међународним конгресима у циљу регулисања равнотеже снага на дипломатски начин. Иницијатор и инспиратор антинаполеонске коалиције и послератног уређења био је британски министар спољних послова лорд Каслриф (Castlereagh). Талејран (Talleyrand) је вештим маневрима напустио Наполеонову политику и успео да издејствује повратак Француске у концерт великих сила ради очувања територијалних добитака из времена револуције и Наполеонових ратова.

Године 1818. Француска улази у концерт великих сила заједно са Великом Британијом, Аустријом, Русијом и Пруском са циљем колективног надзора над европским системом држава. Након интервенција у Шпанији и Италији („карбонарски покрети“) 1820. године, чији је циљ био гушење револуционарних покрета, аранжмани колективне безбедности конгресног система нису дуго трајали. Овакав систем колективног директоријума⁸⁾

---

7) Harold Nicolson, *The Evolution of Diplomacy*, Oxford and New York, Oxford University Press, 1966, str. 100-105.

8) Историчари, политиколози и правници се слажу да је „Света алијанса“ била претеча система колективне безбедности аналогног систему Друштва народа и Уједињених нација (Савет Друштва народа и Савет безбедности Уједињених нација).

обезбеђивао је мир међу великим силама и уопштено око 30 година. Главну улогу у вођењу оваквог система имао је Метерних (Metternich), са циљем одбране династијске легитимности против претњи које су долазиле од најопаснијих држава нечланица, националних покрета, који су били *in statu nascendi*. Чак и у таквим условима, систем је мирољубиво апсорбовао ефекте револуција у Француској, Белгији и Пољској током 30-их година XIX века.

У периоду од 1848-1871. године, талас националистичких политичких и социјалних револуција који је поплавио Европу 1848. године, пружио је велики изазов систему. Постепено урушавање Османског царства у Европи, које је водило Кримском рату, довело је до краха концерта. Потоњи процеси уједињења Италије и Немачке били су строги тест за систем држава и умногоне утицали на равнотежу снага. Ови процеси су подразумевали неизбежне краткотрајне ратове. Уједињење Италије спроведено је под патронатством Краљевства Пијемонт-Савоја и уз довитљивост Камилла ди Кавура (Camillio di Cavour), који се придружио француско-британској коалицији у Кримском рату 1854. године. Ово придруживање дало му је британску дипломатску подршку и француско војну помоћ, неопходну да победи Аустрију 1859. године, која је владала северном Италијом. Процес уједињења завршен је 1870. године.

Бизмарк (Bismarck) је ујединио Немачку изоловањем Француске на дипломатски начин: створио је антифранцуску коалицију међу немачким државама, да би је победио 1870, а следеће године прогласио немачко царство. На овакву ситуацију реаговала је Велика Британија, тако што је лорд Палмерстон употребио сву своју финансијску и поморску моћ да би равнотежу снага пребацио на њену страну.

У периоду од 1871-1914. године, европска дипломатија била је сконцентрисана на два суштинска питања: овладавање легатом Османског царства (посебно у Европи) и овладавање колонијалном експанзијом у Африци и Азији. Бизмаркова политичка далековидост и дипломатске вештине показале су се у оба случаја. Окупио је све силе у Берлину 1878. године да би се коначно разрешили руско-турски ратови вођени током 1877-1878. године, који су укључивали многобројне граничне промене уз могућност спречавања даљег ширења ратова. Такође, 1885. године сазвао је велике силе да би им упутио на решавање многе афричке колонијалне спорове – генерална арбитража и међународне одлуке.

Рузвелт (Roosevelt) је одиграо водећу дипломатску улогу у окончању руско-јапанског рата 1904-1905. године нудећи своје посредништво у Портсмуту.

Основни закључак који се намеће јесте да је XIX век произвео модерније дипломатске институције у одговору на развој војних елемената, економске експанзије, националних амбиција и успона јавног мњења. Почев од 30-их година XIX века, војни аташеи се прикључују дипломатском особљу, чиме одражавају увећану сложеност војног елемента и националне моћи. Поред војних аташеа, почели су да се дипломатском особљу прикључују и комерцијални и културни аташеи.

2. ПРЕДНОСТИ И НЕДОСТАЦИ СТАРЕ ДИПЛОМАТИЈЕ

Стари систем дипломатских односа имао је своје предности и недостатке. За сваку државу је била привилегија имати дипломатске представнике у многим главним градовима широм света, ради бољег упознавања државе у којој дипломата обавља своју функцију. То разумевање унутрашњих односа државе у питању је било резултат децентрализације.

Традиционалне дипломате биле су добар извор информација из прве руке и мастери суптилне уметности преговарања. Једна од слабости старе дипломатије била је њена конзервативна природа. У предратном периоду, владе су регрутовале дипломате из аристократске елите, независно од драматичних промена у XIX веку – развој модерне демократије. Основни проблем састојао се у чињеници да су се дипломате бирале не према њиховој стручности и вештини, већ према рођењу. Још једна од слабости традиционалне дипломатије је била та што су дипломате следиле уске националне интересе у односу на глобалне. Можда и највећа слабост традиционалне дипломатије био је њен тајни карактер и могућност вођења рата, што иде у прилог само великим силама.⁹⁾

Трагедија Првог светског рата наводила је на критику традиционалне дипломатије, а посебно њену тајност, претње и употребе силе и рата зарад националних добитака, као и неефикасност у погледу питања која су била више од билатералних. Због тога, Први светски рат је постао синоним за „нову дипломатију“.

9) Alfred Zimmerman, *The League of Nations and the Rule of Law 1918-1935*, London, McMillan, 1936, str. 13-22.

Нова дипломатија је почела да промовише арбитражу и колективну безбедност као сигурније средство избегавања будућих сукоба. Инаугурисање нове дипломатије се посебно заснивало на потреби за стварањем једне универзалне међународне организације, што ће се касније отеловити у Друштву народа.¹⁰⁾

2.1. Први предлози за оснивање светске организације

Након избијања Првог светског рата у многим земљама се јавља потреба за оснивањем неке врсте међународне организације која би спречила будуће ратове. У тим иницијативама предњачиле су САД и Велика Британија. У САД-у је група истакнутих вођа основала *Лигу за јачање мира* 1915. године са циљем да се сви будући међународни спорови упуте на арбитражу, а да се против прекршиоца који се не повинује арбитражи наметну санкције. У Великој Британији је једна од најутицајнијих била организација *Друштво лиге нација* и *Лига интересне групе Фабијаниста*. Ове организације нису пледирале да буду светске налик потоњем Друштву народа, већ су, једноставно, биле институције за мирно решавање међународних спорова између зараћених страна. Свој рад су базирале према моделу Хашких конференција те им је основни начин решавања спорова био арбитражни.¹¹⁾

Поменуте организације су, осим Фабијаниста, биле идеалистичког карактера и све спорове упућивале на суд и арбитражу, мада је било оних који се на тај начин нису могли решити. Фабијанисти су предложили нешто сасвим ново: нови светски поредак. Две битне ствари су укључене у темељ нове светске организације. Прва се тичала решавања несудских спорова које би требало поверити Савету држава, састављеном од великих сила. Оне би имале највећу одговорност за успостављање међународног мира и безбедности. Колико је оваква одлука била далекосежна говори и чињеница да је на бази ње касније образован и Савет безбедности Уједињених нација, као орган искључиво надлежан за одржавање међународног мира и безбедности до данашњих дана. Фабијанисти су заговарали и успостављање сталног секретаријата, који би координирао међународне активности.¹²⁾

10) Детаљније видети у: Thomas Knock, *To End All Wars: Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order*, New York, Oxford University Press, 1992, str. 36-37.

11) Овакви предлози нису били изненађујући када се узму у обзир сва бруталност и разарајући елементи Првог светског рата. Поред тога, постоје земље које су претрпеле милионске губитке: Аустро-Угарска 1.250.000 жртава, Француска 1.500.000, Немачка и Русија по 1.750.000.

12) Leonard Woolf, *International Government*, New York, Brentano's 1916.

Можда најцелисходнији предлог за стварање светске организације универзалног типа дала је Филиморова комисија (Phillimore), названа према чувеном правнику из САД-а, лорду Волтерсу Филимору (Walters Phillimore) у марту 1918. године. Његов план је предлагао успостављање „Конференције савезничких држава“ чије су се чланице обавезале да неће напасти савезнике без претходног приступања арбитражи. Њене одлуке су се морале поштовати. Уколико би се нека од чланица одлучила за рат, то би значило да је заратила са свим осталим чланицама. Конференција би у том случају одговорила наметањем санкција, било економских или војних. План је био веома сврсисходан и укључен је у чланове 12-17 Пакта Друштва народа. Међутим, у себи је садржао две слабости: прва се тиче ситуације када арбитар или конференција не постигну споразум у одређеним препорукама; друга се односи на примену мера колективног кажњавања оне државе која одбија да се повинује мерама. Комисија је изазвала сумњу „да ли ће државе да склопе уговор или ће уопште да испоштују уговор“.¹³⁾ Велика Британија је прихватила споразум, али га није ратификовала.

У јуну месецу 1918. године француска делегација је поднела нацрт предлога за стварање Друштва народа и истовремено заговарала успостављање „Међународног савета“ који би сачињавали представници држава чланица. Савет би се састајао годишње и решавао тзв. несудске спорове уз помоћ административног комитета. Судске спорове би решавао „Међународни трибунал“. Споразум би у дело спроводила међународна комисија којом би руководило Друштво. Овај предлог француске делегације био је јачи од осталих и Филиморова комисија га је одмах прихватила јер је „ишао изнад онога што смо ми припремили да предложимо“.¹⁴⁾ Основни предлог састојао се у чињеници да Савет Друштва треба да буде састављен од великих сила (САД, Велика Британија, Француска, Италија, Јапан и, касније, Немачка). То су били стални чланови Савета, док су мање државе биле несталне чланице. Савет би се састајао годишње, док би се остали састајали четворогодишње. Секретаријат би био подршка ефикасном функционисању организације.

---

13) David Hunter Miller, *The Drafting of the Covenant*, New York, G.P. Putnam's Sons, 1928, vol. 2, Doc. 1, str 3-6.

14) Исто, стр. 12.

Коначна верзија нацрта Пакта усвојена је 28. априла 1919. године, мада је и у њој било доста компромиса и понеких нејасноћа. Једна од примарних нејасноћа тичала се раскорака између члана 5. и члана 10. Споразума. Члан 10. је давао гаранције да ће „Друштво колективно очувати територијални интегритет и постојећу политичку независност свих чланица“. Савет ће имати главну улогу у испуњавању овакве гаранције. С друге стране, члан 5. је предвиђао једногласност у погледу предузимања казних мера против државе агресора. Међутим, уколико би држава чланица починила акт агресије, она би могла да се заштити правом вета.

Коначно, 10. јануара 1920. године Уговор из Версаја постаје правно обавезујући међународни споразум, а Споразум о оснивању Друштва народа постаје оперативан. Први генерални секретар Друштва постаје сер Ерик Драмонд (Eric Drummond), бивши министар спољних послова Велике Британије. Драмонд је био веома успешан генерални секретар од 1919-1933. године, јер је установио ефикасну грађанску службу од 675 мушкараца и жена, која је служила двома главним органима: савету и скупштини.

На тај начин је створена прва светска организација универзалног карактера, која је унела новине у дипломатским односима у свету тиме што је у први план истицала норме међународног права. Ове норме су доприносиле колизији између суверенитета и колективне безбедности, што је и био главни разлог неприступачности САД-а Друштву.

2.2. Улога Вилсона у стварању Друштва народа и механизми његовог деловања

Вилсон је своју намеру за оснивање светске организације универзалног типа заснивао на критици система равнотеже снага. Био је носилац либералних тенденција XIX века. Критикује систем равнотеже снага сматрајући га застарелом категоријом, који није у стању да помогне успостављању мирних односа међу државама. То је више начин ограничења моћи других држава. У оваквом систему односа тежи се очувању суверенитета и територијалног интегритета уз спречавање стицања надмоћи неких од држава.

Рат, који је потребан ради очувања или нарушавања равнотеже, више не може бити толерисан јер је Први светски рат по свом карактеру био веома бруталан. Коју врсту алтернативе је

понудио Вилсон? Био је свестан чињенице да суверене државе не могу бити укинуте, али би сила могла бити каналисана путем права.¹⁵⁾ Једноставно, сувереност је у неким елементима морала да дође у сукоб са међународним правом, јер међународно право врши његово подривање путем наднационалности и таквог начина доношења одлука.

Вилсон је изнад свега желео да се у међународне односе уведе законитост и предложио чувених 14 тачака као услов уласка САД у рат:

1. Споразуми о миру треба да буду отворени без тајних аранжмана;
2. Егзистирање слободе мора бити ван територијалних вода;
3. Отклањање свих економских трговинских баријера;
4. Смањење националног наоружања на најнижи могући ниво адекватног домаћој безбедности;
5. Слободна, отворена и непристрасна регулација колонијалних захтева;
6. Евакуација немачких трупа из Русије и поштовање руске независности;
7. Евакуација немачких трупа из Белгије;
8. Евакуација немачких трупа из Француске укључујући и спорну област Алзас/Лорен;
9. Корекција италијанских граница дуж јавно признатих националних граница;
10. Ограничена самоуправа за народ Аустро-Угарске;
11. Евакуација немачких трупа са Балкана и независност балканских народа;
12. Независност Турске и ограничена самоуправа за остале нације које су живеле под Османском империјом;
13. Независност Пољске;
14. Образовање општег удружења нација по специфичном споразуму зарад обезбеђења узајамних гаранција политичке независности и територијалног интегритета како за велике, тако и за мале државе.¹⁶⁾

У америчкој иницијативи за мир израженој у четрнаест тачака Вилсон је додао и Четири принципа, од којих је последњи

15) Рејмон Арон ову категорију назива „мир путем права/закона“.

16) Martin Griffiths, *Fifty key Thinkers in International Relations*, London and New York, Routledge, 1999, str. 97.

подразумевао да се „свим препознатљивим националним аспирацијама максимално изађе у сусрет без увођења нових или цементирања старих елемената раздора и антагонизама који би с временом вероватно могли да угрозе мир у Европи, а самим тим и у свету.“¹⁷⁾

Вилсон је заговарао либерално-институционалистички приступ у науци о међународним односима. Многи су му замерали за идеализам и утопизам, али он ипак није био утописта те врсте. Сматрао је да иза сваке институције треба да стоје сила и моћ како би се одлуке спровеле у дело. Начинио је искорак од равнотеже снага ка колективној безбедности. Само постојање уговора и споразума није довољно, већ је потребно „створити организације и правила како би споразуми били примењени“.¹⁸⁾

Вилсон је умногоме подржавао организације овакве врсте и сматрао их непревазиђеним у очувању мира и безбедности. Како је међународна безбедност колективна одговорност коалиције мирољубивих држава против евентуалног агресора, он инаугурише концепцију о недељивости мира. Концепција колективне безбедности би се од равнотеже снага разликовала у следећем:

1. У колективној безбедности нагласак је више на агресивној политици држава него на њеним способностима;
2. Савези у систему колективне безбедности нису стварани унапред, јер се није знало која држава ће бити агресор;
3. Колективна безбедност је била тако осмишљена да буде глобална и универзална без неутралних држава. Код равнотеже снага савези су стварани против државе која је постајала сувише јака и њихово образовање било је унапред.¹⁹⁾

И поред тога што је имало за циљ да успостави мирне односе међу народима, Друштво народа у тој намери није успело. Створили су га победници и самим тим прихватили обавезе које су се састојале у неприбегавању рату и „устпостављању односа заснованих на правди и части који се тичу поштовања обавеза проистеклих из уговора“.²⁰⁾ Члан 10. је обавезивао чланице

---

17) Miša Gleni, *Balkan 1804-1999 (nacionalizam, rat i velike sile)*, II deo, Beograd, Samizdat B92, 2001, str. 56.

18) Naj Džozef, *Kako razumevati međunarodne odnose: uvod u teoriju i istoriju*, sa engleskog preveo Dragan Simić, Beograd, Stubovi kulture, 2006, str. 124.

19) Исто, стр. 125.

20) Срђан Словић, *Аронова теорија међународних односа и актуелно косовско питање оп.цит.*, стр. 107.

Друштва да поштују и одрже против сваког спољњег напада територијалну целовитост и постојећу политичку независност свих чланица. Сваки рат или претња ратом, без обзира да ли погађа неку од чланица, интересује цело Друштво које је било дужно да предузме одговарајуће мере за заштиту мира (члан 11.). Ако нека чланица прибегне рату, сматраће се да је напала све остале чланице. У том случају би све оне *ipso facto* предузеле против нападача мере дипломатско-економске природе. Савет Друштва је био дужан да чланицама препоручи обим и врсту војних акција у циљу спровођења санкција. Штавише, одговарајућа држава могла је бити и искључена из Друштва (члан 15.).

Да би имале правну снагу, одлуке Савета морале су бити донете једногласно. Уколико не би било једногласности, чланице Друштва обезбеђују себи право да поступају према свом виђењу ситуације да би одржале право на правду (члан 15.). Рат је, како је већ речено, био само крајње средство решавања спорова у случају да мирни начини не буду успешни, три месеца након арбитражне процедуре и пресуде пре извештаја Савета. Право на рат није било укинато – остало је као врховно средство за прибављање правде (*ultima ratio*), али је само избијање рата било отежано захтевом да се претходно искористе све могућности за мирно решавање спорова. Надаље, агресија није била дефинисана, што је био један од основних услова успостављања колективне безбедности.²¹⁾

Треба истаћи и чињеницу да ни околности нису ишле на руку првом примењеном систему колективне безбедности. Дошло је до парадоксалне ситуације да држава која је највише инсистирала на стварању овакве организације, чији је и либарални план преуређења светске политике било само Друштво, није извршила ратификацију Пакта. Једноставно, вођа опозиције из Масачусетса Хенри Кобот Лоц (Henry Cobot Lodge) је сматрао да би члан 16. Пакта ослабио амерички суверенитет и уставну моћ Сената да објави рат. Бојао се и америчког учешћа у примени колективне безбедности у далеким ратовима. Дошло је до дебате између Вилсона и Лоца. Лоц је спроводио тобожњу изолационистичку политику, јер је имао заштиту Велике Британије као најјаче поморске силе на свету. САД нису желеле мешање у унутрашње ствари европских и азијских држава, али су то чиниле против слабијих држава на свом континенту. Мексико, Куба и Централна Амери-

---

21) Испоставиће се да ће агресија бити дефинисана тек стварањем Уједињених нација, и то не одмах након стварања ове организације, већ Резолуцијом Генералне скупштине УН бр. 3314 из 1974. године. Дакле, требало је да прође много времена да би се дошло до дефиниције агресије.

ка. Победу је однео „изолационистички импулс према европској равнотежи“.²²⁾ Вилсон је, у духу либерализма и морализма, био за ширење идеја Друштва народа у целом свету и да „тај рефлектор савести буде упрт у свакога ко било кад и било где планира и спрема зло и агресију“.²³⁾

Совјетски Савез је одредбама Брест-литовског мира од 3. марта 1918. године изашао из Првог светског рата, претрпео територијалне губитке и имао да Немачкој плати ратну одштету, што је такође било од утицаја на деловање Друштва народа.²⁴⁾ Надаље, ни потоњи мировни уговори нису могли да спрече рат. Генерални акт о мирном решавању спорова и Брајан-Келогов пакт (Briand-Kellog), који обавезују државе да искључе рат као средство решавања спорова како на плану спољне политике тако и на практичном плану, нису успели. Према одредбама Брајан-Келоговог пакта, сви ратови нису сматрани нелегалним. Остали су легални они ратови који су се водили против државе непотписнице Пакта, или против оне државе потписнице која га је кршила. У поређењу са системом равнотеже снага, радило би се о рату да се поново успостави или наруши равнотежа. Дакле, остало је право легитимне одбране или самоодбране уз могућност употребе силе без објаве рата.

Независно од свега наведеног, највећа слабост Друштва тичала се чињенице да оно није било универзално. Пошто су га основали победници у рату, они су у почетку одбијали да приме побеђене државе па је за њих остало као организација која тежи да заштити постојеће стање, стање погодно за оне чији су добици у рату били највећи. Већ поменути чувени теоретичар међународних односа Рејмон Арон²⁵⁾ критикује систем колективне безбедности успостављен после Првог светског рата, јер се он надахњује легалистичком и пацифистичком филозофијом. У том циљу је предлагао три начина да се отклоне недостаци Пакта. Први се тиче одлука о арбитражи, које се требају учинити обавезним за странке. Други се тиче правила о једногласности, које треба напустити како би Савет и Скупштина могли да реше сукобе. Трећи се односи на права држава да слободно утврде када је дошло до кршења одредби Пакта. На сличан начин ће Арон критиковати и потоњи систем колективне безбедности Уједињених нација, јер је

22) Naj Džozef, *Kako razumevati međunarodne odnose: uvod u teoriju i istoriju, op. cit.*, str. 127.

23) Исто, стр. 127.

24) *Историја новог века*, II, у редакцији Ј. В. Тарлеа, А. В. Јефимова и Ф. И. Нотовича, Београд 1949, стр. 605.

25) Raymond Aron, *Paix et guerre entre les nations*, Paris, Calman-Lévy, 1962, str. 699.

оставио класичну игру моћи и веровао у споразуме пет сталних чланица Савета безбедности. Међутим, како је остављена класична игра моћи, онда је и постојала могућност парализе Савета безбедности. Арон истиче да идеја колективне безбедности није никада прешла у законске обавезе и да међународно право пати од „суштинске несавршености“. Међународно право не садржи ниједну врховну инстанцу за квалификацију чињеница и тумачење норми, јер државе не желе да потчине врховном арбитру питања која сматрају виталним интересима. Према реалистички оријентисаним мислиоцима, политичка питања се не могу решавати легалним средствима. Не могавши да пронађе одговор на ово питање, Арон оставља простор за оптимизам или песимизам, што није објективно егзактан резултат. Уместо објективизма или песимизма, треба узети у обзир објективни научни приступ и указати на то да санкције у међународним односима постоје. У пракси се дешавало да се све сталне чланице Савета ДН или Савета безбедности сложе и наметну санкције. Ово посебно важи за период после Хладног рата, када се и поред уложеног вета, ангажују регионалне организације и почну са спровођењем санкција. Дакле, основни проблем система колективне безбедности остаје на релацији међународно право – сувереност држава.

3. ЗАКЉУЧАК

Један од најважнијих друштвених разлога оснивања прве универзалне светске организације лежао је у страху који је изазвао Први светски рат са свим његовим последицама – нестале су четири царевине и створена је прва пролетерска држава. Из тога је произашла тежња да се на један нови начин приступи изучавању узрока сукоба и услова за успостављање мира. Велика разарања до којих је дошло нагнала су људе да почну предано да се баве оним што човека нагони на деструкцију. Стварање прве универзалне светске организације требало је да спречи деструктивно понашање човека путем принудних мера. Друштво народа је у томе у одређеној мери успело и у први план ставило питања мира, безбедности, разоружања и свих других начина мирног решавања спорова (арбитража, добре услуге). Дакле, полако се прешло на конкретне облике решавања спорова међу нацијама.

Велику улогу у оснивању Друштва народа одиграле су и САД, јер су на размеђи два столећа желеле да осмисле свој спољнополитички наступ у надолазећем периоду. Новој светској сили, која је по свим параметрима моћи престижна посусталог хегемо-

на у светским пословима (Велика Британија), била су потребна продубљенија истраживања међународне стварности, објашњење узрока и предвиђање кретања, трендова и процеса, а не само опис онога што се у тренутку догађа. Независно од одређених слабости које је Друштво народа испољило (недефинисање агресије, неуспех одређених првих примењених акција за очување мира и безбедности), оно је ипак допринело да се питања сукоба, сарадње и мирног решавања спорова поставе на виши ниво.

ЛИТЕРАТУРА

- Aron, Raymond, *Paix et guerre entre les nations*, Paris: Calman-Lévy, 1962.
- Gleni, Miša, *Balkan 1804-1999 (nacionalizam, rat i velike sile)*, II deo, Beograd: Samizdat B92, 2001.
- Griffiths, Martin, *Fifty key Thinkers in International Relations*, London and New York: Routhledge, 1999.
- Историја новог века*, II, у редакцији Ј. В. Тарлеа, А. В. Јефимова и Ф. И. Ноговича, Београд, 1949.
- Knock, Thomas, *To End All Wars: Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order*, New York: Oxford University Press, 1992.
- Naj, Džozef S., *Kako razumevati međunarodne odnose: uvod u teoriju i istoriju*, prev. Dragan Simić, Beograd: Stubovi kulture, 2006.
- Nicolson, Harold, *The Evolution of Diplomacy*, Oxford and New York: Oxford University Press, 1966.
- Словић, Срђан, *Аронова теорија међународних односа и актуелно косовско питање*, Приштина/Лепосавић: Институт за српску културу, 2009.
- Hunter Miller, David, *The Drafting of the Covenant*, vol. 2, New York: G.P. Putnam's Sons, 1928.
- Watson, Adam, *Diplomacy: The Dialogue between States*, New York: McGraw-Hill, 1983.
- Woolf, Leonard, *International Government*, New York: Brentano's 1916.
- Zimmerman, Alfred, *The League of Nations and the Rule of Law 1918-1935*, London: McMillan, 1936.

Srdjan Slovic, Vesna Zarkovic

LEAGUE OF NATIONS – THE ORGANIZATION EMERGED FROM THE FIRST WORLD WAR AND WATERSHED OF THE NEW ERA OF DIPLOMACY

Resume

The foundation of the first international organization (League of Nations) in 1919 makes the breakup with traditional diplomacy.

This diplomacy is known as „old diplomacy“, and represented the system of interrelations between the government of sovereign states. Such system relied on the diplomats exchange or ministers responsible to act as the representatives and information transmitters. As the information transmitters, ambassadors acted as „people present on the spot“ informing their governments on the internal situation of the country where they perform their duty. As mediators, ambassadors represent their state and protect interests of their governments before the state where they were accredited in order to encourage amicable relationships between two countries. These are positive sides of old diplomacy. Negative sides tackles its conservativeness and secretions.

During the 19th century diplomatic institutions are modernized as attachés for military, cultural and economic issues, which are added to diplomatic personnel. The shortcomings of old diplomacy was tried to be made up for by the first organization of universal character founded on the 28th of April 1919. It represented the compromise between the system of collective security and sovereignty of states.

A great role in the foundation of the League of Nations was played by Woodrow Wilson, who based it on the critics of the system of balance of power. In his famous 14 points he emphasized the principles of new diplomacy based upon liberalism with realistic guarantees. The League of Nations showed some drawbacks, since it had been founded by the winners and prevented by the right to veto the sanctions to be applied on them. The war remained as a supreme means to right acquisition – ultima ratio. It could not manage to solve the conflict between collective security and sovereignty, what was one of the main reasons USA did not acted to the Covenant. They feared that the article 16. of the Covenant might undermine American sovereignty and constitutional power of the Senate to declare the war.

Key words: League of Nations, collective security, sovereignty, Wilson, old diplomacy

---

* Овај рад је примљен 18. 05. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. 06. 2016. године.

Миле Ракић

Институт за политичке студије, Београд

Хатица Беруша

Министарство одбране Републике Србије

ОДНОС РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ, СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА И НАТО ПРЕМА ВОЈНОЈ НЕУТРАЛНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Сажетак

Свака држава на свету у обавези је да сагледава и процењује изазове, ризике и претње по њену безбедност. На основу те процене и Република Србија усклађује своје спољнополитичке активности са државама које имају интерес изградње стабилне безбедности на свим нивоима. У политичко-безбедносном смислу показало се да су мале државе покушавале да осигурају сопствену безбедност и кроз партиципирање у војним савезима. Као војно неутрална земља Србија се определила за сарадњу и са НАТО савезом и са Организацијом договора о колективној безбедности (ОДКБ), чиме се њен политичко-безбедносни положај знатно усложио. Међутим, основни политичко-безбедносни проблем Србије јесте, што и даље покушава да спроводи Југословенску стратегију „балансирања“ која је била делотворна у биполарном свету и за време „Хладног рата“. Анализом Устава и других законских и подзаконских аката уочава се да је Република Србија у Резолуцији Народне скупштине Републике Србије о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка од 26. децембра 2007. године унела и пасус о војној неутралности Србије. Овој одлуци није претходила јавна и стручна

расправа, сходно демократској пракси, и овако битна одлука донета је у једној реченици, у документу који се начелно односи на нешто друго. Осим тога, неутралност се не спомиње ни у другим законским и подзаконским актима, па је чињеница да је читава спољнополитичка и безбедносна оријентација државе дефинисана само једном проширеном реченицом.

Кључне речи: неутралност, Руска федерација, НАТО, политика, Устав, Република Србија,

1. НЕУТРАЛНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

1.1 Уопштено о неутралности

Један од најкомпликованијих концепата у међународним односима је концепт неутралне државе. У литератури и стручној јавности не постоји прецизно дефинисана терминологија која се тиче концепта неутралности. Термин неутралности или слични термини користе се за означавање различитих статуса држава у међународним односима, као што су неутралност, неутрализам, неутрализована држава, војна неутралност итд. Разлог таквом несагласју у одређењу једног термина су различите карактеристике које се појављују у случајевима неутралних држава.

Нестанком биполарне поделе света, на глобалној сцени појавиле су се нове државе и савезништва, који се укључују у нову геополитичку структуру и конфигурацију односа у свету. Глобална повезаност и нарастајућа асиметричност у кореалцијама међу државама и недржавним субјектима, рефлектују се на безбедносне приоритете неутралних држава у контексту развоја и промене међународних односа, а самим тим и на дефинисање појма неутралности. Реч неутралност потиче из латинског језика (Неутралан – *neutralis*, непристрасан, који не припада ни једној стран(ц)и, који не учествује у рату, неутралне државе, државе којима је, из међународних разлога, зајамчена неутралност, нпр. Швајцарска).¹⁾ Стари швајцарски правни језик показује да је неутралан, *stille sitzen* (у стању мировања), за време док су други у сукобу.²⁾ Постоје различите дефиниције неутралности које се слажу у томе да је једна држава неутрална уколико остаје непристрасна и ван сукоба других држава (неутралност може да се

1) Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1980.

2) Гордан Грлић Радман, *Неутралност и нова еуропска сигурност*, Загреб, 2009, стр. 21.

протумачи као жеља одређеног субјекта да се не меша у одређени сукоб и да не сноси последице тог сукоба). Дефиниција неутралности се мењала временом од класичне (пасивне) неутралности (неучествовања државе у рату других држава и држање по страни колико год је то могуће), до савремене активне неутралности (неутрална држава није искључена од међународних претњи и изазова који захтевају колективну одбрану). Такозвани отац међународног права Холанђанин Хуго Гроције (Hugo Grotius) увео је правни концепт неутралности у својој књизи *De Jure Belli Ac Pacis* (О праву рата и мира) из 1625. године. Овај концепт је био изведен из природног права, односно није био заснован на државној пракси или међународним уговорима

Према Марселу Моа, неутрална држава је та која не може да води никакав офанзивни рат и која не може бити предмет ниједног напада.³⁾

Професор Дурденевски види сталну неутралност као стање које има значај и за време мира, као обавезу државе да се уздржава од рата, сем у случају самоодбране од оружане агресије и да не ступа у војне савезе и друге споразуме који могу да увуку неутралну државу у поједини сукоб.⁴⁾ Опенхајн сматра да неутралност може бити дефинисана као непристрасно држање према зараћеним странама, а прихваћено и признато од трећих држава.⁵⁾ За Јозефа Кунца, стално неутрална држава се одриче да ступи у рат сем у самодобрани.⁶⁾ Дакле, концепт неутралности мењао се кроз историју. У раздобљу прве послератне деценије (1945.-1955. године), кад Хладни рат настаје и бесни пуном снагом, велике силе САД и СССР и њихови блокови нису били вољни да прихвате неутралност. Доминирало је схватање да „ко није са нама тај је против нас“. Кад је 1945. године у Сан Франциску састављен нацрт Повеље Уједињених нација, на неутралност је гледано као на непожељну појаву.⁷⁾ Нове неутралне државе у Европи, а поготово Аустрија, промовисали су и нови приступ у међународним односима, који је произилазио из чланства у УН као политику активне неутралности. Та политика је подразумевала активни

3) Ранко Петковић, *Теоријски појмови неутралности*, Београд, 1982, стр. 53.

4) Исто, стр. 54.

5) Гордан Грлић Радман, *Неутралност и нова еуропска сигурност*, Загреб, 2009, стр. 22.

6) Ранко Петковић, *Теоријски појмови неутралности*, Београд, 1982, стр. 55.

7) Peter Lyon, "Neutrality and the Emergence of the Concept of neutralism", *The Review of Politics*, Vol. 22, No.2, Cambridge University Press, April 1960, , str. 265.

ангажман земље у промоцији циљева и идеала који се налазе у Повељи УН, а кроз учешће у УН комисијама и комитетима као и у УН мисијама очувања мира.⁸⁾

Међутим, „хладни рат“ је довео и до тога да неке од држава одбаце свој ранији неутрални статус.⁹⁾

1.2. О неутралности Србије

Да ли Република Србија има порекло војне неутралности које се може узети као основа за њен статус, и сматрати се прекретницом која је одвела у неутралну политику? Једини период војне неутралности Србије, тадашње Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, и њене наследнице Савезне Републике Југославије, везује се за чланство у Покрету Несврстаних Земаља од 1961. године до 1992. године и специфичну спољну политику која је правила баланс између Запада и Истока. Прво искуство са неутралношћу, Србија је имала средином деветнаестог века, када је била приморана да прогласи привремену неутралност, нашавши се током Кримског рата 1853. године у вртлогу геополитичких интереса великих сила. Русија је инсистирала да се Србија војно ангажује на њеној страни против Аустрије и Турске. Због тога је Влада у Бечу послала војску на српске границе. Србија је отпочела са ратним припремама, али је Турска, захтевала да се наоружавање одмах прекине. Тако је, у ситуацији конкретних опасности, проглашењем и одржањем неутралности Србија сачувала тешко стечени интегритет.

У сагледавању савремене политичко-безбедносне ситуације Републике Србије морамо узети у обзир постојећу законску регулативу као и важеће међународне уговоре које су званични политички представници Србије прогласили, донели или потписали. Први фактор који дефинише тренутно опредељење Републике Србије представља чињеница да је од децембра 2006. године потписивањем оквирног споразума, Србија постала члан Програма Партнерство за мир. Други опредељујући фактор представља чињеница да *од децембра 2007. године Србија себе званично дефинише као војно неутралну земљу према постојећим војним савезима*. Овакво дефинисање политике државе успостављено је

---

8) Bayer J.L., Hofmann S.C., “Varieties of Neutrality: Norm Revision and Decline”, in *Cooperation and Conflict*, Sage Journal 46(3), 2011, str. 296.

9) Игор Новаковић, “Неутралност у Европи у 21 веку и случај Србије”, ISAC Fond, Београд, 2012, стр. 5.

резолуцијом коју је усвојила Народна Скупштина Републике Србије. Међутим, ни у једном документу није подробније објашњено шта све подразумева оваква резолуција и декларисани статус. Јаснију слику је могуће добити детаљнијом анализом услова и околности у којима је декларисан статус и сам процес приступања програму Партнерство за мир. Програм „Партнерство за мир“ нуди свим заинтересованим државама могућност да продубе сарадњу са НАТО у складу са сопственим интересима. Србија је 14. децембра 2006. године постала учесница ПЗМ.¹⁰⁾ НАТО је циљеве своје партнерске политике дефинисао као: „конструктиван дијалог и сарадњу; обезбеђене услове за реализацију реформе система одбране и безбедности код држава партнера; ефикасан и ефикасан допринос партнерских оружаних снага реализацији операција под вођством НАТО; достигнуте интегративне способности држава партнера који су аспиранти за чланство у НАТО“.¹¹⁾ Република Србија је у презентационом документу изразила спремност да преузме део одговорности за стабилан и трајан мир у региону, учествује у мировним операцијама са мандатом УН и достигне интероперабилност војске са снагама држава чланица НАТО. У складу са тим, Србија је одабрала осам приоритетних области сарадње, а поред њих је изразила заинтересованост да са Алијансом сарађује у још десет додатних области.¹²⁾ Чињеница да одлука Скупштине Србије о војној неутралности наше земље није релевантна за друге земље јер та неутралност није призната међународним уговорима нема основу јер изузев Швајцарске и Аустрије ниједна неутрална земља такође нема признато то право међународним уговорима. Пракса показује да се њихова неутралност поштује, па би требало да се поштује и неутралност Србије обзиром да она у послератној историји није била члан постојећих војних савеза а њено учешће у ПЗМ треба да доприноси унапређењу угледа и њеног међународног положаја. Република Србија у односима са НАТО, а кроз ПЗМ треба да извуче највеће могуће користи, како за националну безбедност тако и као основа за различите форме деловања у будућности у складу са националним интересима. Обзиром да су дефинисане области сарадње, активно ангажовање Србије у ПЗМ то несме бити став

10) Мирослав Глишић, *Ангажовање Републике Србије у Програму Партнерство за мир*, Војно дело, Београд, 2008, стр 12;

11) Исто, стр. 17

12) *Водич кроз ПЗМ*, II допуњено издање, ISAC фонд, Београд 2008. стр.43-44.

и активности које реализује само Министарство одбране и Војска Србије, већ став целокупног политичког руководства, као и националног система безбедности и одбране.

У суштини о неутралности у литератури срећемо више модалитета неутралног статуса држава а за потребе овог рада узећемо поделу: стална неутралност, неутрализам и несврстаност¹³⁾. Под појмом *стална неутралност* подразумева се концепт неутралности који је проширен током хладног рата појавом нових држава које су или прогласиле сталну неутралност или су биле већ прихваћене као такве. Моделитети се разликују према начину на који је та неутралност успостављена (домаћим законодавством или путем валидних међународних уговора) и начину на који је та неутралност призната од стране других држава са тежиштем на релевантним факторима (највеће и најугицајније државе). Под појмом *неутрализам* подразумева се концепт који је настао почетком Првог светског рата у Италији због дебате да ли она треба да уђе у рат у којој страни треба да се прикључи. Своје пуно значење добија током „хладног рата“ када дефинише државе које не желе да се придруже постојећим војним савезима а притоме не желе да преузму обавезе неутралних држава. Појмом *несврстаност* означавају се концепти држава које су веома слични концепту неутрализма али са битном изменом у чињеници да морају активно да учествују у Покрету несврстаних¹⁴⁾ и да заговарају ванблоковску политику.

Да би схватили коме од ових концепата припада проглашена војна неутралност Србије упутно је сагледати проблеме и услове који су претходили проглашењу као и сам процес проглашења у Народној скупштини Републике Србије.

Након бомбардовања СРЈ, народ и политичке власти у Југославији и Србији нису имали позитиван став према НАТО алијанси, међутим након пада Слободана Милошевића са власти дошло је до заокрета у оријентацији нове политичке власти. Јавно је обелодањена намера да је сарадња са НАТО-ом као једно од битнијих спољнополитичких опредељења. Након смиривања побуне Албанаца на југу Србије¹⁵⁾ и позитивног учешћа представ-

13) Boleslaw A. Boczek, „Neutrality in the XXI century, lessons for Serbia“, *ISAC фонд*, Београд, 2011, стр 5-12.

14) Покрет несврстаних оформљен је 1961. године са циљем обједињавања новоформираних држава и држава које нису приступиле ниједном савезу са основним циљем мирољубиве коезистенције и разоружања у свету. Окупљала је велики број земаља .

15) Побуна Албанаца на југу Србије (општине Прешево, Медвеђа и Бујановац) 2001. године.

ника НАТО-а у решавању побуне, негативна слика код становништва Србије у многоме се променила. СРЈ је кренула са приближавањем Западу ангажовањем у Програму НАТО-а названом „Партнерство за мир“ (ПЗМ). Међутим након почетка преговора о коначном статусу Косова током 2006. и 2007. године и презентовања плана предлога решења статуса Косова од стране специјалног изасланика Генералне скупштине УН Мартија Ахтисарија, (тзв. Ахтисаријев план)¹⁶⁾ дошло је до драстичне промене курса спољне политике Србије. На путу спречавања признавања независности Косова у УН, Србија се окренула ка Руској Федерацији и Кини. Као једна од мера које су уследиле након ове промене је и доношење Резолуције у Скупштини Републике Србије, дана 27.11.2007. године којом је установљена војна неутралност Србије. Резолуција Народне скупштине Републике Србије о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије гласи : „Због укупне улоге НАТО, од противправног бомбардовања Србије без одлуке Савета безбедности до Анекса 11 одбаченог Ахтисаријевог плана, у коме се одређује да је НАТО „коначан орган“ власти у „независном Косову“, Народна скупштина доноси одлуку о проглашењу војне неутралности Републике Србије у односу на постојеће војне савезе до евентуалног расписивања референдума на коме би се донела коначна одлука по том питању.“¹⁷⁾ У тренутку доношења Резолуције којом је формално прогласила своју неутралност, Србија је била ангажована у оквиру ПЗМ тако да је Резолуција врло значајна због одреднице о расписивању референдума у случају приступања било ком војном савезу. Скоро деценију касније, за већину нашег становништва и даље није јасно шта је то неутрални или војно неутрални статус, односно која су права, обавезе и перспективе Србије у складу са овако дефинисаним спољнополитичким курсом.

Суштина неутралног статуса представља намеру једне државе да избегне тренутне или потенцијалне сукобе. У ту сврху државе дефинишу сет закона, правила и норми за вођење спољне политике у будућности што би требало да допринесе легитимизацији и признавању таквог статуса од стране међународне заједнице. Ако анализирамо детаљно сам садржај резолуције „*војна неутралност у односу на постојеће војне савезе*“, ништа није пре-

16) План је предвиђао давање надгледане независности Косова што је било супротно од предлога Србије о варијанти проширене аутономије.

17) „Стратегија националне безбедности“, *Службени гласник бр.88*, Београд,2009; „Стратегија одбране Републике Србије“, *Службени гласник бр.88*, Београд,2009.година

цизно дефинисано јер овакав концепт неутралности не дефинише обавезе спољне политике. У другом делу „постојеће војне савезе“ аутоматски није искључена могућност прикључења Србије неком новоформираном војном савезу што је у директној супротности са неутралношћу. Такође у тренутку доношења резолуције, Србија је на својој територији имала и стране трупе и стране војне базе (територија покрајине Косово), а није ограничила њихово присуство што такође доводи у питање сам концепт војне неутралности. Међутим у овој резолуцији остављена је могућност да се грађани Србије накнадно изјасне о евентуалном прикључењу неком од постојећих или неком новоформираном војном савезу што директно оспорава неутралну спољну политику у будућности и тиме доводи у сумњу концепт војне неутралности. Уколико наставимо даљу анализу, кроз већину стратегијских докумената Републике Србије, која су донета после наведене резолуције (Стратегија националне безбедности и Стратегија одбране Републике Србије)¹⁸⁾ неутралност нигде није анализирана ради давања смерница за даље поступање. Због тога према Бозеновој подели, тренутни статус Републике Србије је веома близак неутрализму док је узимајући у обзир спољнополитичко поступање и документа поприлично удаљен од неутралности.

2. ОДНОС РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ ПРЕМА ВОЈНОЈ НЕУТРАЛНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

У најширем „глобализација на државном и међународном нивоу представља тренд десуверенизације и прекрајања државних територија“.¹⁹⁾ У том контексту традиционалне односе Русије и Србије, нарочито у последњих 20-так година, можемо охарактерисати као комплексне, при чему и једна и друга држава настоје да извуку корист од треће стране због међусобне сарадње, у овом случају Европске уније. Русија настоји да се преко Србије супротстави ширењу ЕУ и НАТО-у на исток, или да бар успори ширење имајући у виду ситуацију на њеним границама у последњих неколико година. Подршка руске политике Србији, очекивано, није изостала приликом гласања против Резолуције о Сребреници у

---

18) Исто.

19) Горан Буцак, Миле Ракић.;“Одрживост институционалних капацитета Републике Србије у условима глобализације“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд бр.3/2015, стр 51-70

Савету безбедности УН у јулу 2015. године и пријема Косова у UNESCO, које је одржано у новембру 2015. године, у оквиру Генералне конференције ове организације. Са друге стране, када је Русија војно интервенисала у Грузији 2008. године, српска власт је избегавала да коментарише такав чин, не желећи да квари односе са Русијом. Такав став српске Владе се ипак није поновио после руске интервенције на Криму у марту 2014. године.

Оснивање „Руско-српског хуманитарног центра“, 2012. године у Нишу, подигло је на виши ниво српско-руске односе, кроз операционализацију на терену. Центар је врло брзо у пракси показао оправданост постојања кроз ангажовање на евакуацији више од 2000 становника града Обреновца за време разорних поплава у мају 2014. године. Међутим, у делу јавности отварање овог центра, перципирано је као инсталирање руске базе на тлу Србије. Као значајан догађај у савременим српско-руским односима, издваја се пријем Парламентарне делегације Србије у својству посматрача у Парламентарној скупштини Организације договора о колективној безбедности (ОДКБ), у априлу 2013. године.²⁰⁾ Наиме, на позив руске стране да Република Србија учествује у статусу посматрача у ОДКБ, Одбор за спољне послове Народне скупштине Републике Србије предложио је прихватање ове иницијативе, у формату сталне делегације. Формално-правно, формирање Руско-српског хуманитарног центра и пријем у ОДКБ у својству посматрача, могло би да се схвати као кршење војне неутралности, и стављање на једну страну, у овом случају на страну Русије. Од 2012. године када је спроведено 12 заједничких активности, обим сарадње са Русијом се вишестурко повећао, па су руска и српска војска током 2014. године имале 34 заједничке активности, углавном у области обуке и вежби. Присуство Председника Русије, Владимира Путина на паради српске војске „Корак победника“ у Београду 2014. године и учешће нашег гардијског ешелона на паради у Москви 09. маја 2015. године, само су продубили те односе.

Када је у питању војна неутралност Србије, иако је Русија никада није званично признала, може се рећи да отворено подржава неулазак Србије у НАТО. Дмитриј Рогозин, стални представник Русије при <нато не мисли да је бомбардовање једини разлог неуласка Србије у НАТО. По њему, ако Србија уђе у

20) ОДКБ је војни савез који од 1992. повезује низ чланица бившег СССР-а око данашње Русије: Белорусију, Казахстан, Јерменију, Киргистан и Таџикистан.

НАТО, мораће да се одрекне Косова, након чега ће и Русија бити приморана да преиспита свој став према Косову, јер „не можемо бити већи Срби од Срба“.²¹⁾ У том смислу „званична српска политика скоро свих политичких партија (на власти или опозицији – изузимајући ДСС и СРС) инсистира да Србија уђе у ЕУ“.²²⁾ Уз настојања да успостављањем снажне мреже међународних односа обезбеди дипломатски потенцијал за наставак борбе за очување територијалног интегритета земље, Република Србија управо у Русији препознаје значајан политички ослонац.

3. ОДНОС САД И НАТО ПРЕМА ВОЈНОЈ НЕУТРАЛНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Тренутно, Србија има јако добру војну сарадњу са САД. Потписивањем текста Споразума о статусу снага (SOFA), 7. септембра 2006. године у Вашингтону, једног од четири документа важна за унапређење билатерално-војних односа Србије и САД, створен је правни оквир за побољшање међусобних односа две земље у тој области. Између две земље, такође су потписани и Споразум о набавкама и узајамним услугама (ACSA), Споразум о безбедносној сарадњи (SCA) и Споразум о спречавању ширења оружја за масовно уништавање и унапређење одбрамбених војних односа са САД. Потписивање и операционализација тих споразума, између осталих политичких чинилаца, свакако су утврдили САД у намери да подрже даље интеграције Републике Србије на путу у ЕУ, као и улазак у НАТО.

Од 2006. године, Војске САД и Србије сарађивале су у више билатералних активности, већином кроз Програм државног партнерства са Националном гардом Охаја. Као део те сарадње треба истаћи и значајне донације САД-а Војсци Србије. Такође, САД немају ништа против војне неутралности Србије. Дакле, сасвим извесно је да ће Србија и њени политичари наставити политику

21) Дмитриј Рогозин, *Мораћемо да признамо Косово ако уђете у НАТО*, <https://srboslov.wordpress.com/2010/02/05/%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B0%D1%9B%D0%B5%D0%BC%D0%BE-%D0%B4%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%BE-%D0%BA%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D0%B0%D0%BA%D0%BE-%D1%83%D1%92%D0%B5%D1%82%D0%B5/>, 06/02/2010

22) Зоран Милошевић, Живојин Ђурић, *Имтеријално разарање државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012. стр. 101-102.

добрих односа са Америком и у будуће уз очување војне неутралности Републике Србије.

Међутим, данашња политика Србије према чланству у НАТО је ограничена њеним стањем војне неутралности. Стратегија националне безбедности Републике Србије, помиње НАТО у вези приступања Србије програму Партнерство за мир (ПЗМ) 2006. године, али не говори о томе да ли Србија намерава да приступа овом савезу. Од механизма ПЗМ, Република Србија учествује у Процесу планирања и прегледа (PARP), Индивидуалном програму партнерства и сарадње (IPCP), Концепту оперативних способности (ОСС), Индивидуалном акционом плану партнерства (IPAP) и у оквиру НАТО Иницијативе за изградњу интегритета, у Акционом плану партнерства за изградњу институција одбране (PAR-DIB). Када је у питању западни Балкан, изгледа да је само Србија далеко од чланства у НАТО. Бугарска, Румунија, Хрватска и Албанија већ су ушле у НАТО, а Црна Гора је добила позив да постане 29. чланица. Са Македонијом је проблем само у спору између Атине и Скопља око имена те бивше југословенске републике, док је БиХ добила Акциони план за чланство.

У великој дебати за улазак или не Србије у НАТО, истичу се аргументи за и против. Заговорници уласка Србије у НАТО тврде да Србија у том случају добија: улазак у систем колективне одбране, чиме би требало да се повећава безбедност државе; придружила би се најмоћнијем савезу на планети и стекла савезнике међу најугицајнијим државама света, пре свега САД; улазак у НАТО не би значило аутоматско сврставање против Русије, јер би то значило да су све земље Европе против Русије; војно неутралне државе издвајају већа средства из буџета него државе чланице НАТО; највећи број чланица ЕУ су и чланице НАТО; чланство у НАТО доноси економску стабилност и раст страних улагања.

Са друге стране, противници НАТО интеграција дају следеће аргументе: НАТО је бесправно бомбардовао Србију; западна војна алијанса запосела је део територије Србије – Косово и Метохију; сврставање на страну НАТО било би сврставање против Русије; Србија би теоретски могла да уђе у ЕУ, а остане ван НАТО као што су то учиниле земље попут Аустрије, Финске, Шведске (лидери 28 чланица НАТО у усвојеној декларацији са самита у Лисабону, новембра 2010. године, изјавили су да подржавају изражену опредељеност Србије за евроатлантске интеграције); уласком у НАТО теоријски се повећава изложеност новим

транснационалним и асиметричним претњама као што је међународни тероризам исламских фундаменталиста (мада нико не гарантује да Србија неће бити мета тих напада уколико остаје ван савеза); није потребно чланство у НАТО да би се стекли савезници најугицајнијих држава, јер постојеће неутралне државе нису без таквих савезника.

У сваком случају, Република Србија, професионализацијом, организацијом и интероперабилношћу Војске Србије по НАТО стандардима, као и настојањима да институционално ојачава везу са НАТО, себе доводи ближе тој алијанси. Потврда тога је и ратификација Споразума држава чланица Северноатлантског уговора и осталих држава учесница у ПЗМ о статусу њихових снага, са додатним протоколима (SOFA), у Народној скупштини Републике Србије, јула месеца, 2015. године. Знатно раније, 2005. године, као претеча овог споразума потписан је Споразум о копненим линијама комуникације НАТО кроз СЦГ. Да су односи НАТО и Србије интензивирани, показује и посета генералног секретара ове алијансе Јенса Столтенберга, Београду у новембру 2015. године. Том приликом, српским званичницима је пренето да ће у наредном периоду сарадња бити побољшана, уз поштовање војне неутралности Србије. Као конкретан израз побољшаних односа између НАТО и Србије, саопштено је да су рестрикције за делове српског ваздушног простора, уведене још 1999. године, укинуте. Недуго, након ове посете уследила је и посета НАТО експертског тима Програма за унапређење образовног процеса у области одбране, са циљем да се ојачају образовни и научноистраживачки капацитети Универзитета одбране у Београду, и унапреде процеси школовања и усавршавања подофицира у Војсци Србије.

4. ЗАКЉУЧАК

Динамична природа савремених међународних односа, неутралност, као појам, првенствено одређује као војну, односно одбрамбену функцију државе, а не као политички аспект неутралности. У савременим међународним односима политичка неутралност је више теоријска могућност него реалност. Опредељењем државе да буде војно неутрална изражава се њен став о томе да не жели да приступи неком војном савезу, нити да изграђује војно савезништво. Као безбедносно опредељење, неутралност подразумева активно ангажовање државе у правцу

вођења такве политике која се залаже за мир и решавање спорова политичким средствима, без употребе силе. Евидентно је да је опредељење за војну неутралност директно повезано са савременим окружењем, како на глобалном, тако и на регионалном нивоу. Чиниоци савременог окружења који пресудно условљавају статус војне неутралности (безбедносни, политички, економски, социјални, технолошки, информациони, еколошки и енергетски чиниоци), могу се сублимирати пре свега на геостратегијски положај, стабилност унутрашње безбедносне ситуације, адекватну економска моћ, висок БДП и способност развоја сопствених војних снага. Дестабилизацијом безбедности на било ком нивоу „настаје стање у међународним односима у коме се све више доводи у питање светски мир, настају нови глобалистички изазови, који прете да доведу до глобалних конфликта“.²³⁾ Ако Србија након распада СФРЈ и СЦГ заиста желели да постане војно неутрална, неопходно је усвајање посебног законског акта у коме би била проглашена војна неутралност, и то тек после стручне и јавне расправе. У њему би морало бити истакнуто да се Србија залаже за мир, кооперацију, сарадњу и суздржаност у спољној и одбрамбеној политици.

Република Србија је у Резолуцију Народне скупштине Републике Србије о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка од 26. децембра 2007. године унела и пасус о војној неутралности Србије. Овој одлуци није претходила јавна и стручна расправа, сходно демократској пракси, и овако битна одлука донета је у једној реченици, у документу који се начелно односи на нешто друго. Осим тога, неутралност се не спомиње ни у другим законским и подзаконским актима, па је чињеница да је читава спољнополитичка и безбедносна оријентација државе дефинисана само једном проширеном реченицом, карактеристика без преседана. Јер, управо у овим документима, требало би да буду дефинисане активности и понашање које неутралну земљу доводе до декларисаних циљева у оквиру политике националне безбедности.

Тако нпр. не постоји ни анализа обавеза које Србија преузима у оквиру ЗБОП ЕУ, као ни степена њихове усаглашености са политиком војне неутралности. Како су чланице ЕУ потписи-

---

23) Горан Буџак, Миле Ракић, „Одрживост институционалних капацитета Републике Србије у условима глобализације“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд бр.3/2015, стр.222

вањем Лисабонског уговора, у много чему од ЕУ направиле неку врсту војног савеза, проглашење „војне неутралности у односу на постојеће војне савезе“ како стоји у резолуцији Народне скупштине, јесте у нескладу са настојањем за пуноправно чланство у ЕУ које подразумева и „пуноправне обавезе“. De facto, далеко мањи део те неусклађености је ангажовање Србије у мировним операцијама ЕУ.

Када су у питању односи према најзначајнијим светским силама и организацијама, евидентно је да Србија, за наставак борбе за очување територијалног интегритета земље, у Русији препознаје значајан политички ослонац. Декларативно, ни једна ни друга велесила немају ништа против војне неутралности Србије.

Несумњиво, геополитички положај па тако и политичко-безбедносно стање ближег и ширег окружења Србије пресудно је одредио одлуку о проглашењу њене војне неутралности. Та одлука је по једнима, адекватан одговор на противправни нартај на територију Републике Србије, док по другима представља значајну препреку и успоравање на већ уређеном европском путу. Стога се и Република Србија, барем декларативно, нашла у групи европских неутралних земаља, иако њена неутралност има дијаметрално различите карактеристике од осталих неутралних држава, почев од услова у којима је настала, па до значења које производи у међународним односима.

Узимајући у обзир све наведено, основано је закључити да је на овај начин проглашена и нејасно конципирана војна неутралност уведена пре свега због државне политике према Космету, која доминира над свим другим политичким одлукама државе Србије и лимитира их. Без обзира на услове под којим је донета и њен садржај, Резолуција Народне скупштине Републике Србије о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије је обавезујућа и Србија је војно неутрална држава. Свака иницијатива по овом питању ће изискивати проверу воље грађана на референдуму.

ЛИТЕРАТУРА

- Bayer, J.L., Hofmann, S.C., "Varieties of Neutrality: Norm Revision and Decline", in *Cooperation and Conflict, Sage Journal* 46(3), 2011
- Boczek, A. Boleslaw, „Neutrality in the XXI century, lessons for Serbia“, *ISAC фонд*, Београд, 2011

- Lyon, Peter, "Neutrality and the Emergence of the Concept of neutralism", *The Review of Politics*, Vol. 22, No.2, April 1960, Cambridge University Press.
- Буџак, Горан, Ракић, Миле.: "Одрживост институционалних капацитета Републике Србије у условима глобализације", *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд бр.3/2015.
- Водич кроз ПЗМ*, II допуњено издање, ISAC фонд, Београд 2008,
- Вујаклија, Милан: *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1980,
- Глишић, Мирослав, „Ангажовање Републике Србије у Програму Партнерство за мир“, *Војно дело*, Београд, 2008,
- Грлић Радман, Гордан: *Неутралност и нова еуропска сигурност*, Голден маркетинг- Техничка књига, Загреб, 2009.
- Милошевић, Зоран, Ђурић, Живојин, : *Империјално разарање државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Новаковић, Игор, „Неутралност у Европи у 21 веку и случај Србије“, *ISAC Fond*, Београд, 2012.
- Петковић, Ранко: *Теоријски појмови неутралности*, Рад, Београд, 1982.
- Рогозин, Дмитриј, *Мораћемо да признамо Косово ако уђете у НАТО*, <https://srboslov.wordpress.com/2010/02/05/%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B0%D1%9B%D0%B5%D0%BC%D0%BE-%D0%B4%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%BE-%D0%BA%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D0%B0%D0%BA%D0%BE-%D1%83%D1%92%D0%B5%D1%82%D0%B5/>, 06/02/2010
- Стратегија националне безбедности, Службени гласник бр.88, Београд, 2009;
- Стратегија одбране Републике Србије Службени гласник бр.88, Београд, 2009.

Mile Rakic, Hatidza Berisa

**RELATION OF THE RUSSIAN FEDERATION,
THE UNITED STATES AND NATO TOWARDS
MILITARY NEUTRALITY OF THE
REPUBLIC OF SERBIA**

Resume

Geopolitical position of the Republic of Serbia situated in the center of constant great powers struggle over the influence, decisively influenced on the Serbian decision to proclaim military neutrality. Russia has traditionally occurred as a protector of Serbia in international politics, and most importantly it still actively supports Serbia in its diplomatic battle for the non-recognition of Kosovo's independence. On the other hand, the Serbs did not forgive the US

and NATO role in breaking up Yugoslavia and the bombing of 1999, however a stumbling block and the matter of greatest disagreement in the politics of two sides is the issue of Kosovo independence. Serbia is trying to animate Russia to gain certain concessions by the West on its path towards the European Union. In the current unipolar constellation of power and geostrategically complex situation when the Russian Federation is at a distance of 1500 kilometers, and when Serbia is in NATO environment, strategic problem of Serbia is that it is still trying to implement the Yugoslav strategy of the balancing that was effective in bipolar world and during the "Cold War". However, analysis of the Constitution and others legal and sub-legal acts shows that the Republic of Serbia in the National Parliament Resolution of the on the protection of sovereignty, territorial integrity and constitutional order declared 26 December 2007. have the passage of military neutrality of Serbia. This decision was not preceded by public and expert debate, according to democratic practice, and this important decision was mentioned in a single sentence in the document which generally refers to something else. Moreover, neutrality is not mentioned in other laws and regulations, and the fact that the entire foreign policy and security orientation of the state is defined with only one extended sentence is unprecedented.

Key words: neutrality, the Russian Federation, NATO, the policy, the Constitution of the Republic of Serbia

---

* Овај рад је примљен 20. 05. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. 06. 2016. године.

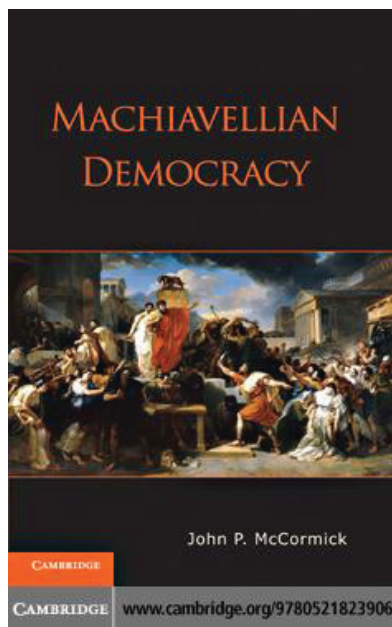

ОСВРТ

УДК 321.01+1 Machiavelli N.(049.3)

Иван Матић

**John P. McCormick, *Machiavellian
Democracy*, Cambridge University Press,
2011**

Књига *Макијавелијевска демократија (Machiavellian Democracy)* Џона Меккормика представља темељ нове струје интерпретације Макијавелијевог дела коју предводи овај професор

са Чикашког универзитета. Наиме, тумачење теорије чувеног ренесансног мислиоца из Фиренце је прошло кроз бројне фазе у историји политичке филозофије: од осуде побожних савременика у шеснаестом веку, преко статуса инспирације модерног републиканизма у осамнаестом, до поновног одбацивања у двадесетом веку у јеку успона тоталитарних режима. Савремено тумачење Макијавелијеве мисли, међутим, поново поприма позитиван тон, услед премештања фокуса на његов дугорочни допринос утемељењу савремених политичких поредака.

У том погледу предњачи такозвана кембричка струја тумачења у оквиру које се истичу аутори Џон Покок (John Pocock), Квентин Скинер (Quentin Skinner), Маурицио Вироли (Maurizio Virolli) и Филип Пети (Phillip Pettit). Ови аутори у мањој или већој мери покушавају да сместе политичку теорију Никола Макијавелија у релативно линеарно посматрану филозофску традицију републиканизма, која би требало да сеже од Аристотела и Цицерона до савременог доба, стављајући акценат на неке од кључних момената у његовом тумачењу римске републике, као што су политичка примарност сената, развој грађанских врлина, концепт грађанске војске и критика тираније у виду владавине десеторице (децемвирата).

Према Меккормиковој анализи, ови аутори, иако заиста истичу неке од важнијих момената у Макијавелијевом делу, истовремено једнострано игноришу суштинске елементе чији посебан значај ствара непремостив јаз између његове мисли и републиканске традиције. Међу њима су најистакнутији институције народних трибуна и јавних оптужби, као и суштинска дистинкција коју Макијавели повлачи између мотива племства, које тежи да тлачи, и народа, који тежи да не буде тлачен (стр. 23), због које закључује да одбрану слободе у републици треба поверити народу.

Меккормикова основна мотивација за писање овог дела је, како на почетку наводи, све већи проблем економске неједнакости, посебно у Сједињеним Државама (стр. 1). Он корен овог проблема препознаје у суштински различитим претпоставкама о влади које су у темељу античке и модерне политичке праксе: док модерни период карактерише веровање да ће влада бити релативно једнако приступачна и одговорна свим грађанима, следећи теоријске принципе природне и друштвене једнакости, успостављене у седамнаестом и развијене у осамнаестом веку, у

антици су имућност и утицај виших друштвених класа убрајани у највеће опасности по демократију.

Идентификујући политичку неједнакост произашлу из економске као највећи проблем савремене представничке демократије, Меккормик најпре критикује интерпретације теоретичара кембричке школе, истичући оно што сматра доследним тумачењем Макијавелијевог дела, а затим у њему покушава да пронађе прескрипције за решавање проблема савремене демократије. Он упечатљиво завршава своје дело мисаоним експериментом у коме покушава да илуструје институисање народних трибуна уставним амандманом.

Меккормик се у тумачењу Макијавелијеве мисли примарно позива на његов *tagnum opus*, *Расправу о првој декади Тита Ливија*, мада као изворе користи и *Историју Фиренце*, као и озлоглашеног *Владаоца*. У овом контексту је битно нагласити да је најчешћи разлог вишевековне оштре осуде Макијавелија искључив фокус на последње дело, написано као приручник за Лоренца Медичија, за кога је фирентински мислилац очекивао да ће ујединити Италију. Као и аутори кембричке школе, Меккормик препознаје *Расправу* као далеко релевантније и репрезентативније дело у погледу карактера Макијавелијеве политичке мисли, мада наводи да ни она није писана као искључиво теоријски спис, већ да је била намењена Козиму Ручелаију и Занобију Буонделмонтију (стр. 36), двојници младих, богатих племића за које је он очекивао да ће се показати као велики реформатори Фиренце.

Меккормик детаљно истражује Макијавелијев живот и политичку каријеру, узимајући у обзир начине на који су његова искуства у управи Фиренце за време револуционарне владавине Пијера Содеринија и након рестаурације аристократске владавине породице Медичи 1512. године утицала на његове политичке ставове. Својим залагањем за народну скупштину и грађанску војску, Макијавели је како током своје кратке и, услед опозиције утицајног племства, релативно неуспешне политичке каријере, тако и у својим теоријским списима тежио политичком опуномоћењу народа. У том погледу, Меккормик запажа да иако ни *Владалац* ни *Расправа* нису посвећени народу, оба дела су написана за њега (стр. 37).

Макијавелијеву политичку мисао карактерише перцепција друштва као умерено стабилне целине у којој се константно врши ребаланс политичке моћи. У циљу његове одрживости, као и ду-

горочног развоја републиканских институција, неопходно је да свака друштвена класа буде политички представљена – овакав систем представља мешовиту владавину, темељ републике, која садржи елементе монархије, аристократије и демократије. Консеквентној друштвеној дисхармонији константно прети превирање у потпун конфликт који према Макијавелију нужно резултује успоном тираније.

Меккормик у његовом делу идентификује институције народних трибуна и јавних оптужби као кључне за развој републиканизма у целини, али и за контролу племства и заштиту народа од његове самовоље. Разматрајући њихову примену у циљу даљег развоја савремене демократије, он овим институцијама додаје класна ограничења, према којима само припадници нижих класа могу да врше функцију трибуна (стр. 93), и античку праксу избора коцком која је коришћена као гарант једнаке шансе у изборима, а коју је разматрао Макијавелијев савременик и критичар, републикански теоретичар Франческо Гвизијардини (стр. 110).

Институција јавних трибуна је према Макијавелијевом тумачењу Тита Ливија уведена као одговор на народне протесте изазване недостатком политичког представништва након прогона краља Тарквинија, које је само у почетку створило слогу племства и народа. Могло би се чак рећи да увођење ове институције, а не прогањање последњег краља, представља истински почетак републиканизма у античком Риму, будући да је тек тада настала права мешовита владавина, у којој су конзули представљали принципат (монархију), сенат је представљао оптимат (аристократију), а народни трибуни владавину већине (демократију). Даља демократизација римске власти је извршена отварањем функције конзула за припаднике нижих слојева.

Увођење јавних оптужби је према Макијавелију, поред раног институционалног механизма за сузбијање корупције и осигуравање политичке одговорности, служило народу као друштвено безбедан начин искаљивања срџбе према племству. Као пример ове двоструке улоге, Меккормик разматра Макијавелијев пример оптужбе Кориолана, племићког представника који је покушао да изгладњавањем натера народ на сарадњу: да трибуни нису подигли јавну оптужбу против њега, Кориолана би народ убио испред сената, што би изазвало освету његове породице и присталица, резултујући трајном друштвеном нестабилношћу.

Институционални ребаланс политичке моћи који се постиже овим променама врши двојаку функцију смањења интензитета сукоба класних интереса и паралелног напретка републиканског поретка. Овај напредак, међутим, не може се перципирати као тежња ка стварању бескласног друштва – Макијавелијево схватање друштвене дисхармоније подразумева да је сукоб класних интереса трајан и неразрешив, али не и потпун; ово значи да иако народ и племство, без обзира на обим заједничких циљева, никада не могу у потпуности да превазиђу међусобне разлике, али истовремено и да никада не могу да буду у потпуности сукобљени, будући да припадају истом друштву као целини. Сваки покушај политичке елиминације једне од класа, било услед тежње ка успостављању потпуне доминације племства, било услед покушаја стварања бескласног друштва, нужно води успону тираније.

Као примере оваквог превирања умерене друштвене дисхармоније у потпун конфликт, Макијавели наводи владавину десеторице и доношење аграрних закона. Обе епизоде представљају тежњу народних представника ка повећању, у првом случају политичке, а у другом, економске једнакости. Успон децемвирата је био обележен кратком, али разорном тиранијом Апија Клаудија, која је успела да уједини сукобљен народ и племство у очајничком покушају рестаурације републиканског поретка. Сукоб сената и народних трибуна око увођења аграрних закона је, међутим, створио непремостив јаз између племства и народа који је убрзо резултовао успоном империје.

Иако Меккормик исправно тумачи Макијавелија у препознавању племства као амбициозније политичке класе, он до некле игнорише имплицитна упозорења фирентинског мислиоца о тежњи политичког представништва обеју класа да трајно узурпира власт, чија деструктивност не зависи од перципиране племенитости циља са којим то ради – тежња ка неограниченој политичкој моћи, било ради успостављања доминације племства, било ради елиминације политичке или економске неједнакости носи са собом једнаку опасност од постављања темеља тиранији.

Са овим у виду, неопходно је испитати како Меккормикови нацрти за продубљивање демократских елемената Макијавелијеве теорије фигурирају у оквиру ње саме, посебно када се узму у обзир ставови фирентинског мислиоца о сукобу интереса у оквиру друштва и тежњи било ком циљу који изискује повећање дисбаланса политичке моћи уместо његовог смањења.

Инструментална успешност решења која Меккормик предлаже је несумњива – класна ограничења за одређене јавне функције би гарантовала да ће припадници нижих класа, који у конвенционалном изборном систему имају релативно мале шансе, стећи утицајне позиције. С друге стране избор коцком, посебно када се примени у ступању на највише функције, знатно повећава шансе мање имућних и утицајних. Овоме треба додати позитивну дискриминацију коју Меккормик предлаже у оквиру мисаоног експеримента увођења институције народних трибуна уставним амандманом, са циљем повећања шанси припадника мањинских заједница за стицање те функције (стр. 184).

Институционалне промене које Меккормик овде предлаже би могле да буду његова тачка разилажења са Макијавелијем: док фирентински мислилац примарно ставља акценат на квалитет људи који врше функције, његов тумач наглашава њихову политичку, економску и (у случају Сједињених Држава) етничку позадину. Наиме, Макијавели као пример инхерентно племенитијих намера народа у односу на племство наводи епизоду у римској историји у којој је народ био позван да номинује будуће носиоце функције конзула: препознавши да у својим редовима не може пронаћи државнике вредне те функције, народ је номиновао чланове племства, тиме показавши своју посвећеност општем добру друштва, насупротив супротстављеним класним интересима (стр. 70).

Поред тога, Макијавели користи овај пример како би подупро своје веровање о мудрости народа у избору политичких представника. Иако се не може порећи значај стварања функције народних трибуна, нити, пак, укидање класних рестрикција за вршење функције конзула за неопходно увећање политичке моћи народа и развој републиканизма, ипак постоји суштинска разлика у Меккормиковом и Макијавелијевом схватању приоритета политичког представништва: док се први фокусира на то ко представља народ, други ставља акценат на то како је народ представљен.

Све ово води једном од кључних и недовољно размотрених питања у погледу статуса демократије у Макијавелијевој политичкој мисли: питању врсте и нивоа утицаја народа у власти које представља једну од кључних тачака сукоба између Меккормикове демократске и кембричке републиканске интерпретације. Насупрот Филипу Петију, који инсистира на ограничењу моћи

народа на контестацију одлука власти, Меккормик инсистира на неопходности партиципације, без које се сама контестација може свести на празно слово на папиру.

Разлог који Петија наводи на овакво ограничење демократије је страх од тираније већине, сасвим супротстављен, како Меккормик исправно примећује, Макијавелијевом страху од тираније мањине, било да се ради о племству или политичком представништву било које од класа. Сличан проблем се јавља у Пококовом тумачењу, према коме је циљ војне службе испуњење врховне политичке и моралне дужности према држави, док је Меккормик повезује са Макијавелијевом свеобухватном тежњом ка политичком опуномоћењу грађана.

Коначно, неопходно је размотрити само институисање функције јавних трибуна у политички систем Сједињених Држава уставним амандманом, којим Меккормик заокружује своје дело. Наравно, будући да се ради о мисаоном експерименту, није сувисло разматрати све политичке потешкоће којих је Меккормик несумњиво био свестан. Поред раније наведених инстанци у којима његово тумачење ступа изван оквира Макијавелијеве теорије, чак јој се можда и супротставља, потребно је нагласити да се скепса коју фирентински мислилац гаји према политичком представништву свих класа протеже на превелика институционална овлашћења мировних функција.

Насупрот томе, Макијавели брани законски регулисану функцију диктатора у античком Риму – функцију којој се прибегавало као једином решењу у случају тешке друштвене кризе или рата. Иако је, између осталог, посебно због овога Макијавелијева теорија била предмет поновне осуде у двадесетом веку са успоном тоталитаризма, проблем тираније је постојао и у античко доба и фирентински мислилац га је био свестан; његови савременици су кривицу за успон царства у Риму управо сваљивали на постојање институције диктатуре; Макијавелијев одговор на ово је да име не ствара моћ, али да моћ може да створи име, те да би тирани који су стекли моћ у Риму крајем првог века пре нове ере, да није било функције диктатора, себи наденули другу титулу.

Према његовом схватању, добро уређена република мора да буде спремна на све околности, што подразумева законску регулацију свих, па и ванредних функција. Ма колико институција диктатуре, нарочито са аспекта савремених политичких проблема, деловала неадекватно, Макијавели претпоставља да ће

република током свог постојања неминовно бити суочена са ситуацијама у којима је избор сужен на суспензију републиканских институција или пропаст. Ова претпоставка, наравно, не може сузбити опасност да се узрок пропасти републиканизма може крити управо у институцији која је намерена да га спасе у ванредним ситуацијама, али се ради о ризику који је он био спреман да предузме.

Макијавели се, свакако свестан ове опасности, упркос њој залагао за ову институцију, што повлачи још једну важну разлику између његове теорије и Меккормикове интерпретације: док је фирентински мислилац паралелно ограниченом ауторитету мировних функција заступао неограничену власт ванредних и ратних, његов тумач предлаже увећање ауторитета мировних функција, не разматрајући ванредне или ратне. Меккормиков мисаони експеримент, међутим, не укључује увођење институције јавних оптужби у савремени политички дискурс: инхерентне класне предрасуде, те недостатак правне компетентности ширих народних маса, и коначно, потешкоће везане за успешно позивање елите на одговорност од стране трибуна свакако представљају проблеме који захтевају додатно теоријско разматрање.

Дискрепанције Меккормиковог тумачења у односу на Макијавелијево дело се ипак могу објаснити амбициозношћу његовог пројекта: у покушају да понуди што је могуће конзистентније тумачење теорије фирентинског мислиоца, он иде корак даље, тежећи да обори интерпретацију аутора кембричке школе и покаже да се она може успешније применити у анализи мисли Макијавелијевог савременика, Франческа Гвизијардинија. Супротстављајући своје демократско њиховом републиканском тумачењу, Меккормик не успева да избегне замку натезања појединих аргумената, које неминовно ствара јаз између Макијавелијеве политичке филозофије и његове интерпретације.

Упркос неминовним дискрепанцијама, с обзиром на амбициозност циља, демократска струја коју Меккормик предводи обећава највећу теоријску конзистенцију у историји анализе Макијавелијеве мисли, и упркос, или пак, захваљујући својим манама, носи потенцијал за двојачко ослобађање будућих тумачења од теоријских окова било друштвених околности у којима настају, било покушаја да се дело фирентинског мислиоца сврста у једну или другу традицију политичке теорије.

У том погледу, књига *Макијавелијевска демократија* Џона П. Меккормика, уз његове досадашње радове у овој области, међу којима треба издвојити „Макијавели против републиканизма: о

гвикијардинијевским моментима кембричке школе“ (“Machiavelli against Republicanism: On the Cambridge School’s Guicciardinian Moments“), „Макијавелијевска демократија: контролисање елита жестоким популизмом“ (“Machiavellian Democracy: Controlling Elites with Ferocious Populism“) и „Решавање политичког изузетка: Макијавелијеве „случајности“ и мешовита владавина“ (“Addressing the Political Exception: Machiavelli’s “Accidents“ and the Mixed Regime“) представља изузетан теоријски допринос савременом тумачењу Макијавелијеве политичке мисли и као таква поставља темељ будућим радовима у овој области.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Редакција часописа Српска политичка мисао прихвата радове који су уређени на следећи начин.

Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у часопису.

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту **Times New Roman**, величина фонта **12**, са увученим пасусима и проредом **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада не сме бити већи од 36.000 карактера са размаком (приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*).

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – *Bold* и *Italic* (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – *Italic* (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднаслови се пишу на средини, великим словима - *Bold* (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима *Bold* (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уноси командом *Insert – Reference – Footnote*. Фусноте се пишу у фонту

Times New Roman, величина слова 10. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- приликом навођења *монографије/књиге* фуснота мора садржати:
  - Име и презиме аутора, наслов рада курсивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.
  - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
- приликом навођења *чланака из часописа*:
  - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курсивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година излажења и број стране.
  - **Пример:** Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67.
- приликом навођења *зборника радова/поглавља из књиге*:
  - Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курсивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.
  - **Пример:** Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239.
- приликом навођења извора са *Интернета* (не смеју прећи више од 10% коришћене литературе):
  - Име и презиме аутора, наслов чланка курсивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.
  - **Пример:** Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013
- приликом навођења *архивске грађе*:
  - мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа

(ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.

- **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Министарства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.
- **приликом навођења прописа/закона:**
  - Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.
  - **Пример:** Закон о извршном поступку – ЗИП, *Службени гласник РС*, бр. 125/04.
- **приликом навођења публикација у новинама:**
  - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања
  - **Пример:** Слободан Кљакић, „Черчилов рат звезда против Хитлера“, *Политика*, 21. 12. 2004.
- **Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни користити:** Исто, број стране
  - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
  - **Исто, стр. 55**
- **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на истој страни користити:** Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.
  - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
  - **Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, нав.дело, стр. 54.**

Код уноса табела и графикана користити:

Изнад табеле/графикана центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

Испод табеле/графикана пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

Литература се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме** аутора на средини - *Bold* (фонт 12), испод тога **наслов рада** на енглеском великим словима - *Bold* (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – *Bold* (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду и то знатно шире него у сажетку.

Кључне речи (Keywords) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају зарезом.

Рокови за достављање радова су: 1. фебруар, 1. мај, 1. август и 1. новембар.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и изјаву да тај рад није раније објављиван, тј да рад није аутоплагијат или плагијат. Изјава може да се преузме на интернет презентацији часописа, www.spmbeograd.rs.

Текстове слати у електронском облику на адресу redakcija@spmbeograd.rs.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

ЦИП Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32

СРПСКА политичка мисао / главни и
одговорни уредник Живојин Ђурић. Vol. 1, br.
1/4 (1994) . Београд (Светозара Марковића
36) : Институт за политичке студије,
1994 (Београд: Планета принт). 23 см

Тромесечно. Има издање на другом
медијуму: Српска политичка мисао (CD
ROM изд.) = ISSN 1452 3108. Има издање на
другом језику; Serbian Political Thought =
ISSN 1450 5460
ISSN 0354 5989 = Српска политичка мисао
(Штампано изд.)
COBISS.SR ID 102782215